

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

HADİS EDEBİYATI'NDA MÜSNEDLER

(Hicrî İlk Üç Asır)

(Doktora Tezi)

Zekeriya Tüfekçioğlu

İstanbul 2012

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİS EDEBİYATI'NDA MÜSNEDLER

(Hicrî İlk Üç Asır)

(Doktora Tezi)

Zekeriya Tüfekçioğlu

Danışman
Prof. Dr. Ramazan AYVALLI

İstanbul 2012

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı Doktora öğrencisi ZEKERİYA TÜFEKÇİOĞLU'nun HADİS EDEBİYATINDA MÜSNEDLER (HİCRİ İLK ÜÇ ASIR) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 22.06.2012 tarih ve 2012-17/19 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 23.06.2012
- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. RAMAZAN AYVALLI
- 2) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZİYA YILMAZER
- 3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ. DR. HASAN CİRİT
- 4) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA ERTÜRK
- 5) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZEKERİYA GÜLER

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyisim : Zekeriya Tüfekçioğlu
Anabilim Dalı : Hadis Bilim Dalı
Programı : İlahiyat
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ramazan Ayvalli
Tez Türü ve Tarihi : Doktora-29.06A.2012
Anahtar Kelimeler : Müsned, Sahâbe, Ale'r-ricâl, Ale'l-Ebvâb, Ahmet b. Hanbel.

ÖZET

Bu çalışmada, hadis edebiyatında ale'r-ricâl sisteme göre tasnif edilen müsnedler incelenmiştir. Temelde müsned hadislere tahsis edilen müsnedlerin, literatürde farklı türdeki hadis kitaplarına isim olarak kullanılmasına dikkat çekilmiştir. II. Hicri asırda yaşayan bazı meşhur imamların rivayet ettikleri hadisleri toplayan müsnedlerin, sahabe ravilerine göre tasnif edilen müsnedlerden ayrı bir tür olduğu vurgulanmıştır. Bunun dışında cami ve sünen gibi ale'l-ebvâb türü çeşitli hadis kitaplarıyla cüz nitelikli birçok hadis kitabına farklı amaçlarla müsned ismi verildiği örneklerle ortaya konulmuştur.

Sahabe ravilerine göre tasnif edilen müsnedler, II. Hicri asrın sonlarıyla III. Asrın başlarında görülmeye başlamıştır. İlk müsned müellifinin kim olduğu tartışmasında eş zamanlı olarak muhtelif bölgelerde birden fazla müellifin el-müsned tasnif ettiği görüşü daha isabetli görülmektedir. Kütüb-i sitte öncesi dönem müsnedlerinden Ahmet b. Hanbel'in el-Müsned'inin İstanbul Kütüphanelerinde en fazla yazması olan müsned olduğu ortaya çıkmıştır. Ebu Bekr b. Ebi Şeybe'nin el-Müsned'i, el-Musannef'inden ayrı bir eseri olup İstanbul Topkapı kütüphanesinde yetmiş sekiz varaklık eski Endülüs hattıyla noksan bir yazması bulunmaktadır. Aslı sahabe ravilerine göre olup muhtevası konularına göre (müsned-musannef) olan Baki b. Mahled'in el-Müsned'inin günümüze ulaşmış ulaşmadığı hala bilinmemektedir. Müsnedlerin bir kısmı hadislerin illetlerini beyanı esas alan (el-Muallel) müsnedlerdir. Bu türün en hacimli eseri olan Yakub b. Şeybe'nin el-Müsnedü'l-Muallelü'l-Kebir'i, müellifi tarafından tamamlanamamıştır. Günümüze ulaşan kısmı "Müsnedü Ömer b. Hattâb" adlı bir cüzdür.

III. hicri asır bütün çeşitleriyle müsnedlerin en yoğun olarak tasnif edildiği bir dönemdir. Bu asırda hadis ilimleri gelişmiş, müsnedler de bundan büyük ölçüde payını almıştır.

Bu araştırmada sadece bu asırda 98 müellifin el-müsned telif ettiği ortaya konmuştur. Bu müelliflerin her biri sahasında güvenilir ve sika muhaddisler olup bıraktıkları eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bir kısmı tarihin belirli bir dönemine kadar rivayet edilmiş ve üzerlerine çalışmalar yapılmıştır. Diğer bir kısmı müellifinden ya hiç rivayet edilmemiş, yahut da rivayeti belirli bölgelerde sınırlı kalmış, o zamanda yaşayan insanların istifade ettiği müracaat kaynağı olmuştur.

GENERAL INFORMATION

Name and second name : Zekeriya Tüfekçioğlu

Department : Hadîth

Program : Theology

Advisor : Prof. Dr. Ramazan Ayvalli

Treatise and the date : Doctorate, 06. 29. 2012

Key words: Musnad, Companions, Ala al-rijâl, Ala al-abwab, Ahmad bin Hanbal.

ABSTRACT

In this treatise, I study *Musnads* arranged on the system of narrators in *hadîth* literature. I also emphasized that The *Musnads*, basically dedicated to *Musnad* books, are used as a name for the other *hadîth* books. It is argued that *The Musnads* written by *hadîth* scholars lived in the second century are different from The *Musnads* arranged on the system of companions. On the other side, In some examples, I show that a lot of *Juzz* and *hadîth* books written on the system of the topic like *Jâmi*'s and *Sunan*'s are named as *Musnad* for different reasons.

The *Musnads* arranged on system of companions are seen at the end of the second century and at the beginning of the third century. In the question of who the first author of the *Musnad* was, it could be said that the opinion many *Musnads* were written in different areas are more appropriate.

Among The *Musnads* written pre-canonical books (*al-Kutub al-Sittah*), The *Musnad* of Ahmad bin Hanbal has survived at most in the manuscript of Istanbul Libraries. A lacking of Abu Bakr bin Abî Shayba's *Musnad* manuscript, a different one from his *Musannaf*, is in the Topkapı Library and it is written with old Andulusia handwriting in 78 sheet.

It is not known that Baqî b. Makhlad *Musnad* which was arranged first on the system of companions but every chapter, then, was composed about its content whether it survived our time or not. The goal of some *Musnads* is to show deficiencies of the *hadiths*. Yâqûb bin Shayba's *al-Musnad al-Muallal al-Kabîr*, the most voluminous in this genre, was not able to completed by its author. The chapter of this book, named as *Musnad Umar b. Khattab*, has survived our time. The period that The *Musnads* were most intensive written was the third

century. In this century, the hadith sciences were developed and *Musnads* extensively benefited from this situation. In this treatise, I expressed that just in this century 98 authors had written *Musnad*. All the authors of these *Musnad*'s are reliable and some of their books have survived our time. There are some studies about them. On the other side, some of The *Musnads* were not narrated from their authors or were restricted to some areas. So this kind of The *Musnads* were sources that the people lived at that time were able to benefit from them.

ÖNSÖZ

Hadîs ilmi, İslâm Dîni'nin ikinci kaynağı olan sünnetin, Rasûlüllâh (s.a.)'in söz, fiil ve takrirlerinin nakil ve rivâyetini konu edinir. Bu ilmin temeli asr-ı saadette atılmış, sahâbe döneminde filizlenmiş ve daha sonraki asırlarda gelişerek bir branş haline dönüşmüştür. Sahâbenin hadîs rivayetinde gösterdikleri titizlik, hadislerin kitaplara intikalinden sonra da etkisini devam ettirmiştir. Hadîsler yazılırken râvilerinin ismiyle birlikte yazılmıştır. Bu durum muhaddisleri iki yönlü bir araştırmaya sevk etmiş; bunlardan biri ricâlin isimlerinden oluşan isnâdın, diğeri ise hadîsin metninin araştırılmasıdır.

Müsned hadîs kitapları, hadislerin ilk kaynağı olan sahâbe râvîlerine göre te'lif edilen hadis kitaplarıdır. II. hicrî asrın sonları ile III. hicrî asrın başlarında görülmeye başlayan müsnedler, temelde müsned hadîsleri konu edinirler. Bu yönleriyle daha önce ortaya çıkan, sahâbe ve tâbiînin fetvâ ve kavilleri ile karışık olarak tasnîf edilen musannef türü hadîs kitaplardan ayrılırlar.

Biz bu çalışmamızda özellikle III. hicrî asırda çok miktarda tasnîf edilen müsnedleri araştırmayı konu edindik. Müsnedlerle ilgili, ülkemizde ilâhiyat fakültelerinde akademik anlamda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak hicrî III. asrın tümünü kapsayan genel anlamda bir çalışma yapılmamıştır. Önce kavram olarak müsned ıstılâhının geniş ve kapsamlı kullanımını ele aldık. Sonra hadîs edebiyatında müsnedlerin ortaya çıkışını, çeşitli türlerini ve tasnif metotlarını inceledik.

Tezimizin asıl bölümünü III. hicrî asırda tasnîf edilen müsnedler oluşturmaktadır. Zira en meşhur örneklerinin görüldüğü hicrî üçüncü asır müsnedlerinin, hadîs edebiyatının sonraki asırlardaki şekillenmesinde büyük bir katkısının olduğu bilinmektedir. Başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere kendilerinden sonra tasnif edilen bütün hadis edebiyat türlerinin ham maddesi konumunda olmaları bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir.

IV. hicrî asırda da müsnedlerin tasnîfi devam etmiştir. Ancak bunlar bir önceki asra nisbetle hem azınlıkta ve hem de şekil ve muhteva bakımından öncekilerin tekrarı mahiyetindedir. Zira dördüncü hicrî asır, en meşhur örnekleriyle mu'cemlerin ortaya çıktığı ve müsnedlerin yerini aldığı bir asır olarak bilinmektedir.

Girişte hadîs edebiyatının çeşitli türleri arasında müsnedlerin konumu ele alınarak konunun mahiyetine, sınırlarına ve takip edilen metoda işaret edilmiş, ardından araştırmada başvuru kaynaklar sınıflandırılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Birinci bölümde hadis ilimlerinde müsned kavramı üzerinde durularak önce bir hadis çeşidi olarak müsned hadis ele alınmış, sonra hadis edebiyatında “müsned” kullanımına geçilmiş; özellikle bu ismin hadis literatüründe geniş ve kapsamlı kullanımına dikkat çekilmiştir. Genel olarak ilmî çalışmalarda ve özel olarak hadîs araştırmalarında ıstılahların ve farklı kullanımların bilinmesinin önemi açıktır. Zira birçok yanlışlıklar bu farklılıkların bilinmemesinden yahut ta bir birine karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden hadis edebiyatındaki “müsned” kavramının birbirinden farklı türdeki hadis kitaplarına isim olarak kullanıldığı, örnekler verilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonra araştırmanın asıl konusu olan bu ıstılâhın özel anlamda kullanıldığı sahâbe râvîlerine göre te’lif edilen müsnedler üzerinde durulmuştur. Önce hadîs tarihinde müsnedlerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması ele alınmış, sonra sahâbe râvîlerine göre tertip edilen müsnedlerin çeşitleri ve tasnîf metotları incelenmiştir.

İkinci bölüm hicrî üçüncü asır müsned müelliflerine ve onların müsnedlerine tahsis edilmiştir. Kronolojik sıralama esas alınarak, önce her bir müellifin kısaca ilmî hayatından bahsedilmiş ve sonra müsnedine geçilmiştir. Özellikle kaynaklarda müsnedi olduğu kaydedilen her bir müellifin, önce böyle bir eser tasnîf edip etmediği araştırılmıştır. Tasnîf edildiği tesbit edilen müsnedin, rivâyet edilip edilmediği, rivâyet edilmişse hadis tarihinin hangi dönemine kadar devam ettiği incelenmiştir. Tarihin belli bir dönemine kadar rivâyeti tesbit edilen müsnedlerin kaynak olarak kullanılıp kullanılmadığı ve üzerine çalışmalara yapılıp yapılmadığı ele alınmıştır. Günümüze kadar tamamı yahut bir kısmı ulaşan müsnedlerin dünya kütüphanelerindeki yerleri belirtilmiş, matbu olanlarına ve günümüzde üzerlerinde çalışma yapılanlarına işaret edilmiştir.

Araştırmada pratiklik sağlamak amacıyla transkripsiyon işaretleri, sadece karışma ihtimali olan kitap ve şahıs isimlerinde kısmen uygulanmış ve yine okumayı kolaylaştırmak için imlâda kelimelerin Türkçe kullanışları esas alınmıştır. Dipnotlar müelliflerin soyadlarına veya meşhur isimlerine göre düzenlenmiş, kitap ve makale adlarında anlaşılabilir bir kısaltma yoluna gidilmiştir. Eserlerin tam isimleri, baskı yeri ve tarihleri bibliyografya listesinde verilmiş, eser ya da makalelerdeki kısaltmalara da parantez içinde işaret edilmiştir.

“Hadis Edebiyat’ında Müsnedler” uzun yılların bir araştırması olarak ortaya çıkmıştır.  nce 1993-1994 yıllarında tez konusunun belirlenmesinde kıymetli hocam Prof. Dr. Yaşar Kandemir’in tavsiyeleriyle daha geniş bir plan dahilinde Prof. Dr. R şit Küçük Bey’in danışmanlığında başlanmıştı. Ne var ki bazı olumsuz gelişmeler sebebiyle o yıllarda takdimi mümkün olmadı. 2009 yılında çıkan aftan yararlanılarak ikinci defa Prof. Dr. Nebî Bozkurt Bey’in danışmanlığında konu tekrar ele alınmıştır.

Araştırmam boyunca her türlü yardımlarını gördüğüm yukarıda isimleri geçen hocalarıma ve son danışman hocam Prof. Dr. Ramazan Ayvalli Bey’e, yapıcı tenkitleriyle kendisinden istifade ettiğim Prof. Dr. Ziya Y lmazer Bey’e, yazdıklarımın tamamını okuma l tfunda bulunan Prof. Dr. Zekeriya Güler Bey’e ve jürimde bulunan Prof. Dr. Mustafa Ertürk Bey ile çalışmamın bütün aşamalarında en büyük katkısı olan kıymetli arkadaşım Doç. Dr. Hasan Cirit Bey’e, yine katkılarından dolayı Doç Dr. Bekir Kuzudişli Bey’e ve teknik yönden tez formatına uygun olarak ortaya çıkmasına yardım eden Yrd. Doç. Dr. Muhammed Abay ile Yrd. Doç. Fikret Soal’a, çeşitli vesilelerle görüşlerinden istifade ettiğim diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma ayrı ayrı teşekkür ederim.

Zekeriya Tüfekçioğlu

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	xx
GİRİŞ	1
KONU, METOT VE KAYNAKLAR.....	1
I. KONU ve METOT	1
II. KAPSAM ve BOYUT	3
III. KAYNAKLAR.....	7
A. BİBLİYOGRAFYA TÜRÜ KİTAPLAR	7
B. BİYOGRAFİ TÜRÜ KİTAPLAR	10
C. MÜSTAKİL ÇALIŞMALAR	11
BİRİNCİ BÖLÜM GENEL OLARAK MÜSNED KAVRAMI VE MÜSNEDLER.....	13
I. MÜSNED KAVRAMI.....	13
A. LÜGAT ANLAMI	13
B. HADİS İSTİLÂHI OLARAK MÜSNED HADİS	14
1. Merfû-Muttasıl Hadis	14
2. Muttasıl Hadis	15
3. Merfû Hadis.....	15
C. HADİS EDEBİYATINDA MÜSNED KAVRAMI.....	17
1. Sahabe Ravilerine Göre Müsnedler.....	17

2. Meşhur İmamların Hadislerini Toplayan Müsnedler	20
a. Müsnedü Ebî Hanîfe	22
b. Müsnedü's-Şâfiî	24
3. Müsned İsimli Diğer Hadis Kitapları	25
a. Senedle Hadis Rivâyet Etme Açısından Müsned Kullanımı	25
(1) Sahih Nitelikli Olanlar	25
(2) Sünen Nitelikli Olanlar	26
(3) Müstahrec Nitelikli Olanlar	26
(4) Mu'cem Nitelikli Olanlar	26
b. Senetsiz Bir Hadis Kitabının İsnadlarını Gösteren Müsnedler	27
II. HADİS TÂRİHİNDE MÜSNEDLERİN ORTAYA ÇIKIŞI	28
A. MÜSNEDLERDEN ÖNCEKİ HADİS KİTAPLARI	29
B. MÜSNEDLERİN ORTAYA ÇIKIŞI	33
1. Müsnedlerin Ortaya Çıkış Sebepleri	34
2. Hadis Edebiyatında İlk Müsnedler	36
III. MÜSNEDLERİN TE'LİF METODLARI VE ÇEŞİTLERİ	40
A. MÜSNEDLERİN TE'LİF METODLARI	40
1. Sahabe İsimlerinin Tertibi	41
a. İslam'daki Öncelik Sırasına Göre	41
b. Kabîlelere Göre	43
c. Hece Harflerine Göre	43
d. Beldelere Göre	43
2. Hadislerinin Tertibi	44
a. Terâcime Göre Tertip	44
b. Fıkıh Bablarına Göre Tertip	45
d. Mu'cem Esasına Benzer Tertip	46
e. Belirli Bir Esasa Bağlı Olmayan Tertip	47
B. MÜSNEDLERİN ÇEŞİTLERİ	47
1. Kapsamlı Müsnedler	47
a. Hadisleri Seçilen (El-Müntekât) Müsnedler	48
b. Hadislerin İletlerini Gösteren (El-Mu'allel) Müsnedler	49

c. Genel (el-Âmm) Müsnedler	50
2. Bir veya Bir Grup Sahâbî Müsnedleri.....	51
a. Tek Sahabi Müsnedleri.....	52
b. Bir Grup Sahabi Müsnedleri	52
IV. MÜSNEDLERİN HADİS KİTAPLARI ARASINDAKİ YERİ	53
V. MÜSNEDLERİN ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	55
İKİNCİ BÖLÜM HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIR MÜSNED MÜELLİFLERİ VE MÜSNEDLERİ 62	
I. et-TAYÂLİSÎ ve el-MÜSNED'İ	62
A. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204/819).....	62
B. el-Müsne'd'i	64
II. el-FİRYÂBÎ ve MÜSNED'İ.....	67
A. el-Firyâbî (ö. 212/827)	67
B. el-Müsne'd'i	68
III. ESED B. MÛSÂ ve el-MÜSNED'İ	69
A. Esed b. Mûsâ (ö. 212/827)	69
B. el-Müsne'd'i	70
IV. UBEYDULLÂH B. MÛSÂ ve el-MÜSNED'İ.....	71
A. Ubeydullâh b. Mûsâ (ö. 213/829)	71
B. el-Müsne'd'i	72
V. el-MUTAVVÎ'Î ve MÜSNED'İ.....	73
A. İbrâhim b. Nasr el-Mutavvî'î (ö.213/928)	73
B. el-Müsne'd'i	74
VI. el-HUMEYDÎ ve el-MÜSNED'İ.....	75
A. el-Humeydî (ö. 219/834).....	75
B. el-Müsne'd'i	76
1. el-Müsne'd'in özellikleri	77
VII. SÜNEYD el-MİSSÎSÎ ve MÜSNED'İ	78
A. Süneyd el-Missîsî (ö.226/841)	78
B. el-Müsne'd'i	79
VIII. NUAYM B. HAMMÂD ve el-MÜSNED'İ.....	79
A. Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843)	79

B. el-Müsned'i	81
IX. YAHYA el-HİMMÂNÎ ve MÜSNED'İ	82
A. Yahya el-Hımmânî (ö.228/843)	82
B. el-Müsned'i	83
X. MÜSEDDDED ve el-MÜSNED'İ	84
A. Müsedded b. Müserhed (ö.228/844)	84
B. el-Müsned'i	86
XI. el-MÜSNEDÎveel-MÜSNED'İ.....	86
A. Abdullâh el-Müsnedî (ö. 229/844).....	86
B. el-Müsned'i	87
XII. ALÎ b. el-CA'D ve el-MÜSNED'İ	89
A. Alib. el-Ca'd (ö. 230/845).....	89
B. el-Müsned'i	90
XIII. HALEF B. SÂLİM ve el-MÜSNED'İ	91
A. Halef b. Sâlim (ö. 231/846).....	91
B. el-Müsned'i	92
XIV. YAHYA b. MAÎNveel-MÜSNED'İ	93
A. Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/847).....	93
B. el-Müsned'i	94
XV. ALÎ b. el-MEDÎNÎ ve el-MÜSNED'İ	94
A. Ali b. el-Medînî (ö. 234/848).....	94
B. el-Müsned'i	96
XVI. EBÛ HAYSEME ve el-MÜSNED'İ.....	96
A. Ebû Hayseme (ö. 234/849).....	96
B. el-Müsned'i	97
XVII. EBÛ BEKR B. EBÎ ŞEYBE ve el-MÜSNED'İ	98
A. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (ö.235/849)	98
B. el-Müsned'i	99
XVIII. SEHL B. OSMAN ve el-MÜSNED'İ	101
A. Sehl b. Osman (ö.235/849)	101
B. el-Müsned'i	102

XIX. SEHL B. ZENCELE ve el-MÜSNED'İ.....	103
A. Sehl b. Zencele (ö. 238/852)	103
B. el-Müsned'i	104
XX. İSHÂK B. RÂHÛYE ve el-MÜSNED'İ.....	104
A. İshâk b. Râhûye (ö. 238/853)	104
B. el-Müsned'i	106
XXI. OSMAN B. EBÎ ŞEYBE ve el-MÜSNED'i	107
A. Osman b. Ebî Şeybe (ö. 239/898)	107
B. el-Müsned'i	108
XXII. HALÎFE B. HAYYÂT ve el-MÜSNED'İ	109
A. Halife b. Hayyât (ö. 240/854)	109
B. el-Müsned'i	110
XXIII. AHMED B. HANBEL ve el-MÜSNED'İ.....	112
A. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855).....	112
B. el-Müsned'i	114
1. el-Müsned'in Rivâyeti.....	115
2. el-Müsned'in Muhtevâsı	117
3. el-Müsned Üzerine Yapılan Çalışmalar	118
XXIV. et-TÛSÎ ve el-MÜSNED'İ	119
A. et-Tûsî (ö. 242/856).....	119
B. el-Müsned'i	120
XXV. el-HÛLVÂNÎ ve el-MÜSNED'İ	121
A. el-Hulvânî (ö. 242/857).....	121
B. el-Müsned'i	122
XXVI. el-ADENÎ ve MÜSNED'İ.....	122
A. İbn Ebî Ömer el-Adenî (ö. 243/858).....	122
B. el-M ü s n e d' i	123
XXVII. AHMED B. MENÎ ve el-MÜSNED'İ	125
A. Ahmed b. Menî (ö. 244/859).....	125
B. el-Müsned'i	125
XXVIII. ed-DEVRAKÎ ve el-MÜSNED'İ.....	127

A. Ahmed ed-Devrakî (ö. 246/860)	127
B. el-Müsned'i	127
XXIX. ABD B. HUMEYD ve el-MÜSNED'İ	129
A. Abd b. Humeyd (ö. 249/863)	129
B. el-Müsned'i	130
XXX. el-CEVHERÎ ve el-MÜSNED'İ	133
A. el-Cevherî (ö. 249/863)	133
B. el-Müsned'i	134
XXXI. el-FELLÂS ve el-MÜSNED'İ	135
A. el-Fellâs (ö. 249/864)	135
B. el-Müsned'i	136
XXXII. el-KEVSEC ve el-MÜSNED'İ	137
A. el-Kevsec (ö. 251/865)	137
B. el-Müsned'i	138
XXXIII. MUHAMMED B. HİŞÂM ve el-MÜSNED'İ	138
A. Muhammed b. Hişâm (251/865)	138
B. el-Müsned'i	139
XXXIV. et-TENNÛHÎ ve el-MÜSNED'İ	140
A. et-Tennûhî (ö.252/866)	140
B. el-Müsned'i	141
XXXV. YA'KÛB ed-DEVRAKÎ ve el-MÜSNED'İ	141
A. Ya'kûb ed-Devrakî (ö. 252/866)	141
B. el-Müsned'i	142
XXXVI. ALÎ el-EFTAS ve el-MÜSNED'İ	143
A. Ali el-Eftas (ö. 253/867)	143
B. el-Müsned'i	143
XXXVII. ed-DÂRİMÎ ve el-MÜSNED'İ	144
A. ed-Dârimî (ö. 255/869)	144
B. el-Müsned'i	145
XXXVIII. BUHÂRÎ ve el-MÜSNEDÜ'l-KEBÎR'İ	146
A. Buhârî (ö. 256/870)	146

B. el-Müsneď'i	147
XXXIX. el-MUKAVVİMÎ ve el-MÜSNED'İ	148
A. el-Mukavvimî (ö. 256/870)	148
B. el- Müsneď'i	149
XL. İBRÂHİM B. AHMED ve el-MÜSNED'İ	150
A. İbrahim b. Ahmed (ö. 257/871)	150
B. el-Müsneď'i	150
XLI. AHMED b. SİNÂN ve el-MÜSNED'İ.....	151
A. Ahmed b. Sinân (ö. 258/870).....	151
B. el-Müsneď'i	152
XLII. AHMED B. el-FURÂT ve el-MÜSNED'İ.....	153
A. Ahmed b. el-Furât (ö. 258/872)	153
B. el-Müsneď'i	154
XLIII. İBN SENCERveel-MÜSNED'İ.....	155
A. İbn Sencer (ö. 258/872).....	155
B. el-Müsneď'i	156
XLIV. MUHAMMED B. CİVÂN ve el-MÜSNED'İ.....	157
A. Muhammed b. Civân (ö. 258/872)	157
B. el-Müsneď'i	157
XLV. el-VEZDÛLÎ ve el-MÜSNED'İ.....	158
A. el-Vezdûlî (ö. 259/873)	158
B. el-Müsneď'i	159
XLVI. ez-ZA'FERÂNî ve el-MÜSNED'İ.....	159
A. ez-Za'ferânî (ö. 260/874)	159
B. el-Müsneď'i	160
XLVII. İSMÂİL el-KATTÂN ve el-MÜSNED'İ.....	161
A. İsmâil el-Kattân (ö. 260/874).....	161
B. el-Müsneď'i	162
XLVIII. MÜSLİMve el-MÜSNEDÜ'L-KEBÎR'İ	163
A. Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875)	163
B. el-Müsneď'i	164

XLIX. YA'KÛB B. ŞEYBE ve el-MÛSNED'İ	165
A. Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262/876)	165
B. el-Müsned'i	166
L. el-HABRÎ ve el-MÛSNED'İ	167
A. el-Habrî (ö. 263/877).....	167
B. el-Müsned'i	168
LI. EBÛ ZÛR'A ve el-MÛSNED'İ	168
A. Ebû Zûr'a (ö. 264/878).....	168
B. el-Müsned'i	170
LII. er-RAMÂDÎ ve el-MÛSNED'İ.....	171
A. er-Ramâdî (265/878).....	171
B. el-Müsned'i	171
LIII. ALÎ B. HARB et-TÂ'Î ve el-MÛSNED'İ	172
A. Ali b. Harb et-Tâ'î (ö. 265/879).....	172
B. el-Müsned'i	173
LIV. AMMAR B. RECÂ ve el-MÛSNED'İ.....	174
A. Ammâr b. Recâ (ö. 267/880).....	174
B. el-Müsned'i	175
LV. AHMED B. SEYYÂR ve el-MÛSNED'İ.....	175
A. Ahmed b. Seyyâr (ö. 268/881).....	175
B. el-Müsned'i	176
LVI. ESÎD B. ÂSİM ve el-MÛSNED'İ	176
A. Esîd b. Âsım (ö. 270/883)	176
B. el-Müsned'i	177
LVII. İBN RÛSTEM ve el-MÛSNED'İ	178
A. İbn Rüstem (ö. 272/885)	178
B. el-Müsned'i	179
LVIII. et-TARSÛSÎ ve el-MÛSNED'İ	180
A. Ebû Ümeyye et-Tasûsî (ö. 273/886)	180
B. el-Müsned'i	181
LIX. BAKÎ B. MAHLED ve el-MÛSNED'İ	182

A. Bakî b.Mahled (ö. 276/889)	182
B. el-Müsned'i	183
LX. İBN EBÎ GARAZE ve el-MÜSNED'İ	185
A. İbn Ebî Garaze (ö.276/889).....	185
B. el-Müsned'i	186
LXI. el-FESEVÎ ve el-MÜSNED'İ.....	186
A. el-Fesevî (ö. 277/890)	186
B. el-Müsned'i	187
LXII. el-HUNEYNÎ ve el-MÜSNED'İ.....	188
A. el-Huneynî (ö. 277/890).....	188
B. el-Müsned'i	189
LXIII. İBN EBÎ MESERRÂ ve el-MÜSNED'İ.....	189
A. İbn Ebî Meserrâ (ö. 279/892).....	189
B. el-Müsned'i	190
LXIV. EBÛ İSHÂK er-RÂZÎ ve el-MÜSNED'İ.....	191
A. Ebû İshâk er-Râzî (ö. 280/893)	191
B. el-Müsned'i	191
LXV. el-BİRTÎ ve el-MÜSNED'İ	192
A. el-Birtî (ö. 280/893)	192
B. el-Müsned'i	193
LXVI. HİLÂL B. el-A'LÂ ve el-MÜSNED'İ	193
A. Hilâl b. el-A'lâ (ö. 280/893).....	193
B. el-Müsned'i	194
LXVII. OSMAN B. SAÎD ed-DÂRİMÎ VE el-MÜSNED'İ.....	195
A. Osman b. Saîd ed-Dârimî (ö.280/893)	195
B. el-Müsned'i	196
LXVIII. HARİS B. EBÎ ÜSÂME ve el-MÜSNED'İ	196
A. Hâris b. Ebî Üsâme (ö. 282/895).....	196
B. el-Müsned'i	197
LXIX. İBRÂHİM B. HARB el-ASKERÎ VE el-MÜSNED'İ	198
A. İbrâhim el-Askerî (ö. 282/895)	198

B. el-Müsned'i	199
LXX. İSMÂİL B. AHMED ve el-MÜSNED'İ.....	199
A. İsmâil b. Ahmed (ö. 282/895)	199
B. el-Müsned'i	200
LXXI. İSMÂÎL el-KÂDÎ ve el-MÜSNED'İ.....	201
A. İsmâîl el-Kâdî (ö. 282/895).....	201
B. el-Müsned'i	202
LXXII. İBRÂHİM el-HARBÎ ve el-MÜSNED'İ	202
A. İbrâhim el-Harbî (ö. 285/898).....	202
B. el-Müsned'i	203
LXXIII. el-ANBERÎ ve el-MÜSNED'İ.....	204
A. el-Anberî (ö. 285/898).....	204
B. el-Müsned'i	205
LXXIV. ALİ B. ABDÜLAZİZ ve el-MÜSNED'İ.....	205
A. Ali b. Abdülaziz el-Bağavî (ö. 287/900).....	205
B. el-Müsned'i	206
LXXV. İBN EBÎ ÂSİM ve el-MÜSNED'İ.....	207
A. İbn Ebî Âsım (ö. 287/900)	207
B. el-Müsned'i	208
LXXVI. el-KABBÂNÎ ve el-MÜSNED'İ	209
A. el-Kabbânî (ö. 289/902)	209
B. el-Müsned'i	210
LXXVII. EBÛ MEYSERA ve el-MÜSNED'İ.....	211
A. Ebû Meysera (ö. 290/903).....	211
B. el-Müsned'i	212
LXXVIII. TEMÎM B. MUHAMMED ve el-MÜSNED'İ.....	212
A. Temîm b. Muhammed (ö. 290/903)	212
B. el-Müsned'i	213
LXXIX. el-MERVEZÎ ve el-MÜSNED'İ.....	214
A. Ebû Bekr el-Mervezî (ö. 292/905)	214
B. el-Müsned'i	215

LXXX. el-BEZZÂR ve el-MÜSNED'İ	216
A. el-Bezzâr (ö. 292/955).....	216
B. el-Müsned'i	217
LXXXI. NASREK ve el-MÜSNED'İ.....	218
A. Nasrek (ö. 293/906).....	218
B. el-Müsned'i	219
LXXXII. MUHAMMED B. NASR ve el-MÜSNED'İ.....	219
A. Muhammed b. Nasr (ö. 294/906).....	219
B. el-Müsned'i	220
LXXXIII. ABBÂS B. HAMDÂN ve el-MÜSNED'İ	221
A. Abbâs b. Hamdân (ö. 294/907)	221
B. el-Müsned'i	221
LXXXIV. İBRÂHİM B. MA'KİL ve el-MÜSNED'İ.....	222
A. İbrâhim b. Ma'kıl (ö. 295/908)	222
B. el-Müsned'i	223
LXXXV. el-VÂDÎ'Î ve el-MÜSNED'İ	223
A. el-Vâdi'î (ö. 296/908)	223
B. el-Müsned'i	224
LXXXVI. MUTAYYEN ve el-MÜSNED'İ	225
A. Mutayyen (ö. 297/910).....	225
B. el-Müsned'i	226
LXXXVII. el-CÂRÛDÎ ve el-MÜSNED'İ	227
A. el-Cârûdî (ö.299/911).....	227
B. el-Müsned'i	227
LXXXVIII. el-HİSİNCÂNÎ ve el-MÜSNED'İ.....	228
A. el-Hisincânî (ö. 301/914)	228
B. el-Müsned'i	229
LXXXIX. İBN NÂCİYE VE el-MÜSNED'İ	230
A. İbn Nâciye (ö. 301/914)	230
B. el-Müsned'i	231
XC. el-BÜŞTÎ ve el-MÜSNED'İ.....	232

A. el-Büşfî (ö. 303/915)	232
B. el-Müsned'i	232
XCI. HASAN B. SÜFYÂN ve el-MÜSNED'İ	233
A. Hasan. Süfyân (ö. 303/916).....	233
B. el-Müsned'i	234
XCII. el-MENCİNÎKÎ ve el-MÜSNED'İ	235
A. el-Mencenîkî (ö. 304/916).....	235
B. el-Müsned'i	235
XCIII. el-ASKERÎ ve el-MÜSNED'İ	236
A. el-Askerî (ö. 305/917)	236
B. el-Müsned'i	237
XCIV. el-MUTARRİZ ve el-MÜSNED'İ	237
A. el-Mutarriz (ö. 305/917).....	237
B. el-Müsned'i	238
XCV. İBN MÜCÂŞÎ ve el-MÜSNED'İ	239
A. İbn Mücâşî (ö. 305/917).....	239
B. el-Müsned'i	240
XCVI. EBÛ SA'D ve el-MÜSNED'İ	240
A. Ebû Sa'd (ö. 307/919)	240
B. el-Müsned'i	241
XCVII. er-RÛYÂNÎ ve el-MÜSNED'İ	242
A. er-Rûyânî (ö. 307/919).....	242
B. el-Müsned'i	243
XCVIII. EBÛ YA'LÂ ve el-MÜSNED'İ	244
A. Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 307/919)	244
B. el-Müsned'i	245
SONUÇ	247
KAYNAKÇA	251
ÖZGEÇMİŞ	266

KISALTMALAR

- a. g. e. : adı geçen eser
a. mlf. : aynı müellif
a. s. : aleyhisselâm
Ar. : arapçası
b. : İbn
c. c. : cellecelâlühû
bkz. : bakınız
dğr. : diğerleri
DİA : Diyânet İslâm Ansiklopedisi
GAL : Geschichte der arabischen Litteratur
GAS : GeschichtedesarabischenSehcrifftums
GAS (Ar.): Târîhü't-türâsi'l-'Arabî
h. : hicrî
Hz. : Hazret
İS. : İslâm Ansiklopedisi
Ktp. : kütüphâne
No.lu : numaralı
Nr. : numara
Nşr. : neşreden
Ö. : ölümü
s. : sahîfe
s. a. v.: sallâhü aleyhi ve selem
sy. : sayı
thk. : tahkîk eden
trc. : tercüme eden
ts. : tarihsiz
v. b. : ve benzerleri
vd. : ve devamı
ve dğr.: ve diğerleri
vr. : varak

GİRİŞ

KONU, METOT VE KAYNAKLAR

I. KONU ve METOT

Hicrî birinci asrın sonu ile ikinci asrın başlarından itibaren başlayan, hadîslerin önce tedvîn sonra tasnîf faaliyetleri *câmî*, *sünen* ve *musannef* gibi isimlerle anılan hadîs literatürünün ortaya çıkmasına neden oldu.¹ İkinci hicrî asrın sonu ile üçüncü asrın başlarında bazı muhaddisler, müsned hadîsleri ayrı kitaplarda toplama amacıyla *müsned* isimli eserler te'lif etmeye başladılar. Bu durum üçüncü hicrî asırda hızlanarak arttı. O kadar ki, İbn Hacer'in ifadesiyle bu dönemde hadîslerini müsned tertibine koymayan müellif yok gibidir.²

Üçüncü hicrî asır, hadîslerin sahîhlerinin zayıflarından ayrıldığı, sahîh hadîs kitaplarının ve özellikle *Kütüb-i Sitte*'nin te'lif edildiği asırdır. İşte müsnedler bu asrın başlarında ortaya çıkmış, *Kütüb-i Sitte* gibi hadîs edebiyatının temel eserlerine kaynaklık yapmışlardır. Önce müsned hadîslerin toplandığı hadîs kitaplarına isim olarak kullanılmaya başlanan “müsned” ıstılâhı, zamanla özel bir anlam kazanmış ve sadece sahâbe râvîlerine göre te'lif edilen hadîs kitaplarının genel adı olmuştur.³ Sonraki asırlarda çoğunlukla bu tür kitaplar için kullanılagelen bir kavram olmasına rağmen, ilk çıktığı anlamı da muhafaza etmiş, gerek başlı başına gerekse yardımcı ve ek bir isim olarak çeşitli hadîs kitaplarına *müsned* ismi verilmiştir.⁴

Hadîs edebiyatında müsnedler, “*ale'r-ricâl*” tasnîf sisteminin en kadîm örnekleridir. Bu tasnîf sisteminin diğer örnekleri *mu'cemler* ve *etrâf* kitaplarıdır.⁵ Bunların hadîs târihinde görülmeye başlaması sonraki yüzyıllarda olmuştur. Müsnedler, hadîsin ilk râvîsi olan sahâbe isimlerine göre tertip edilirken mu'cemler, müsnedlerin aksine hadîsin son râvîsi, yani müellifin hadîsi kendilerinden rivayet ettiği hocalarının isimlerine göre tasnîf edilirler. Müsnedlerde “sahâbe isimleri” bölüm başlıklarını oluşturur; mu'cemlerde ise müellifin “hocalarının isimleri” bâb başlıkları olarak kullanılır.

¹ Yardım, *Hadis*, II, 56

² İbn Hacer, *Hedy*, s. 6

³ Bu konu Tez'in ilerleyen bölümlerinde genişçe ele alınacaktır.

⁴ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 317

⁵ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 23; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 21

Müsnedler, özellikle III. hicrî asırda bütün çeşitleri ile hadîs edebiyatında yerini almış, sonraki asırda da varlığını sürdürmüştür. Bunların, hadîs rivâyet eden bütün sahâbîlerin hadîslerini içine alacak şekilde kapsamlı olanları olduğu gibi, sadece bir veya bir grup sahâbînin hadîslerini ihtiva eden ve farklı büyüklüklerde olanları da vardır.⁶ Bazı müsnedler, II. hicrî asırda yaşayan bir muhaddisin meşhur talebelerinden birinin, kendisinden rivâyet ettiği hadîslerisahâbî râvîlerine göre tertiplemesinden oluşur.⁷

Biz bu çalışmamızda, en yoğun şekilde te'lif edilen III. hicrî asır müsnedlerini inceleyen araştırmamıza II. hicrî asrı içine alacak şekilde başladık. Zira müsnedler hakkında genel bilgi veren kaynaklarda⁸ ve özellikle II. hicrî asırda yaşayan bazı imâm ve muhaddislere nisbet edilen müsnedlerden bahsedilir.⁹ Bu imamlarla, kendilerine nisbet edilen bu tür eserlerin münasebetlerini ortaya koymamız ve bu dönemin tasnîf metodunu genel olarak gözden geçirmemiz zorunlu oldu. Ayrıca hadîs târihinde “ilk müsned müellifleri” olarak tesbit ettiğimiz muhaddislerin ilmî hayatlarının büyük bir kısmı II. hicrî asırda geçmiştir. Bu müelliflerin vefatları, her ne kadar üçüncü hicrî asrın başlarında olsa da tasnîf ettikleri eserlerden azından II. hicrî asrın ikinci yarısında olduğu tahmin edilmektedir.

Hadîs tarihinin altın çağı kabul edilen III. hicrî asır müsnedleri, gerek sayı ve gerekse muhteva yönünden hadîs kaynaklarının en değerli ürünleridir. İlk müsnedler hadîs târihinde “mihne günleri”nin yaşandığı bu asrın başlarında görülmeye başlamıştır. Bu yönüyle toplumda müsned müelliflerinin Müslümanların dînî inanç ve akîdelerini korumaya yönelik bir hedef ve gayeyi de üstlendiklerini görüyoruz. İlk müsned müelliflerinden Nuaym b. Hammâd'ın (ö. 228/843) şehâdeti ve meşhur müsnediyle tanınan Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) sabır ve metâneti bunun açık delilidir. Zira müsnedlerdeki hadîsler *merfû* ve *muttasıl* hadisleri ihtivâ etmeleri yönüyle Rasûlüllâh (s.a)'in tebliğ ettiği dînin özünü verirler.¹⁰

Müsnedlerin ortaya çıktığı ve artış gösterdiği bu dönem, hadîs târihi açısından da önemlidir. Zira hadîs ilmi bu dönemde gerek *ale'l-ebvâb* ve gerek *ale'r-ricâl* sistemde tasnîf

⁶ İbn Hacer, *el-Mu'cem*, I, 143-148

⁷ Nitekim el-Humeydî'nin *el-Müsned*'i, hocası Süfyan b. Uyeyne'nin hadislerinin sahâbe râvîlerine göre tertip edilmiş şeklidir. Bkz. a.g.e., (thk. Habîburrahman el-A'zamî) I-II, Medîne, 1380

⁸ Katip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1680; Kettânî, *er-Risâle*, s. 16; Siddîkî, *Hadis Edebiyatı Târîhi*, s. 79

⁹ Bu imam ve muhaddislerden bir kısmı şunlardır: Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (ö. 150/767), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Abdurrahmân b. Amr el-Evzâî (ö. 157/161), Kays b. Rabî el-Esedî (ö. 167/777), Abdullâh b. Mubârek (ö. 181/791), Mûsâ b. Ca'fer el-Kâzım (ö. 183/793), Muâfâ b. İmrân el-Mevsilî (ö. 185/795), Cerîr b. Abdillâh ed-Dabbî (ö. 188/798), Abdullâh b. Vehb el-Kuraşî (ö. 197/809), Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/816)

¹⁰ Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, s. 364

edilen eserlerin en meşhur örneklerini vermiştir. “*Kütüb-i Sitte*” diye anılan meşhur altı hadîs kitabı bu asırda te’lif edilmiş ve müsned türünün en yaygın olarak kullanılan kaynak eserleri bu dönemde ortaya konmuştur. Bu yüzden hadîs târihinde hicrî üçüncü asır, hadîs tasnîfinin “altın asrı” diye nitelendirilmiştir.¹¹

II. KAPSAM ve BOYUT

Hadîs edebiyatında “müsned” ıstılâhı, müsned hadîslere verilen önemin artmasıyla bu tür hadisleri toplayan kitaplara isim olarak kullanılmasıyla başlar. Kaynaklarda ismi geçen Abdullâh b. Mubârek’in(ö. 181/797) *el-Müsned*’i,¹² Abdullâh b. Vehb’in(ö. 197/812) *el-Müsned*’i,¹³ el-Muâfâ b. İmrân’ın (ö. 185/801) *el-Müsned*’i¹⁴ ve benzerleri eserler sahâbe râvîlerine göre te’lif edilen müsnedler değildir. Bunlara “el-Müsned” isminin verilmesi, muhtevalarının müsned hadîslerden oluşmasından kaynaklanır.¹⁵ Bazı kaynaklarda bu tür kitapların isimleri *es-Sünen* veya *el-Câmi*’ adlarıyla da anılır.¹⁶ Bunlar bizim çalışmamızın asıl konusunu teşkil etmemektedir. Bizim tez olarak üzerinde durduğumuz konu, hadîs edebiyatında bir tasnîf metodu olarak bilinen ve sahâbe râvîlerine göre tasnîf edilen müsnedlerdir.

Sahâbe râvîlerine göre tasnîf edilen bu tür müsnedlerin hadîs târihinde görülmeye başladığı dönem, üçüncü hicrî asrın başlarıdır. Bu asrın ilk yarısı 200-250/816-864 yılları arasında geçen “Kütüb-i Sitte öncesi dönem”dir. Bu yarım asrın ilk çeyreği, kaynaklarda “ilk müsned müellifleri” olarak tanınan muhaddislerin yaşadıkları zaman dilimidir.¹⁷ Bunların arasında Mısır’da “*Esedü’s-Sünne*” diye meşhur olan Esed b. Mûsâ (ö.212/827) ve Nuaym b. Hammâd(ö.228/843), Kûfe’de Ubeydullâh b. Mûsâ (ö.213/829) ve Yahyâ b. Abdulhamîd el-Hımmânî(ö. 228/843), Basra’da Müsedded b. Müserhed(ö.228/843) ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), Mekke’de Ebû Bekr Abdullâh b. Zübeyr el-Humeydî(ö. 219/834), Mâverâünnehir’de Abdullâh b. Muhammed el-Müsnedî’nin(ö. 229/844) isimleri geçer.¹⁸ Tezin ilerleyen bölümlerinde bu müellifleri ve müsnedlerini teker teker ele alıp kaynaklardan tesbit ettiğimiz bilgileri değerlendirmeye çalışacağız.

¹¹ Koçyiğit, *Hadis Târihi*, s. 218

¹² Sezgin, *Türâs*, I, 138

¹³ Sezgin, *Türâs* II, 144

¹⁴ Zehebî, *Siyer*, IX, 84

¹⁵ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 219; Küçük, *Abdullah b. Mubârek ve el-Müsned*’i, s. 136

¹⁶ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 284

¹⁷ Kettânî, *er-Risâle*, s. 62

¹⁸ Kettânî, *er-Risâle*, s. 62

Kütüb-i Sitte öncesi dönemde tasnif edilen müsnedlerin ikinci grubu Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), İshâk b. Râhûye (ö. 238/852) ve Ahmed b. Hanbel(ö.241/855) gibi muhaddislerin içinde bulunduğu müsnedler dönemidir.¹⁹ Hadîs tarihinde “müsned” tasnif türünün yerleştiği, usûl ve yöntem olarak muhaddislerin arasında yaygınlık kazandığı bir süreçtir. Bu dönemde bazı müsned müellifleri hadîslerini seçerek müsnedlerine almışlardır.²⁰ İshak b. Râhûye (ö. 238/852) ile Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) müsnedleri bu özelliği taşıyan eserlerdendir. İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*’ine almak istediği her sahâbinin hadîslerinin kendisinin merviyâtından olan en sahîh isnâdlı olanlarını *el-Müsned*’ine almıştır.²¹ Ahmed b. Hanbel 750.000 hadis arasından *el-Müsned*’ini seçmiş, Müslümanların Allah Resûlü’nün (s. a.) hadisini bilmeleri konusunda huccet olması için *el-Müsned*’ini tasnif etmiştir.²²

Üçüncü hicrî asrın ilk yarısına ait kaynaklarda 40 kadar müsned tesbit ettik. Bunların önemli bir özelliği, müelliflerinin çoğunun *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin hocaları olmaları ve kendilerinden hadîs rivâyet etmeleridir. Her birinin *Kütüb-i Sitte* müellifleri ile münâsebeti farklıdır. Buhârî (ö. 256/870), hocalarından el-Humeydî’nin (ö. 219/834) hadîsine önem vermekle tanınmış, *es-Sahîh*’ine onun rivâyet ettiği bir hadîsle başlamış ve onun müsnedindekibir çok hadîsi *es-Sahîh*’ine almıştır.²³ Müslim’in (ö. 261/875) ise kendisinden en çok hadîs rivâyetinde bulunduğu hocası Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (ö. 235/849)’dır. *es-Sahîh*’inde onun 1540 hadîsine yer vermiş, Buhârî ise ondan 30 hadîs rivâyet etmekle yetinmiştir.²⁴ Çalışmamız esnasında her bir müellifin ilmî hayatından bahsederken özellikle bu gibi noktalara işaret edilmiştir.

Üçüncü hicrî asrın 250-300/864-913 târihleri arası “Kütüb-i Sitte dönemi müsnedleri” olup hem sayıca hem de tür olarak müsned edebiyatının zirveye çıktığı bir dönemdir. Zira *ale’l-ebvâb* türü hadîs kitaplarının yaygınlık kazanmaya başladığı bu dönemde müsnedlerin tasnîfi konusunda iki gelişmeyle karşılaşırız: Biri *ale’r-ricâl* sisteme ayrıca *ale’l-ebvâb* tasnîf usûlünün uygulanışdır. Şöyle ki, kitabın aslı sahâbe müsnedlerine göre olup her bir sahâbinin rivayetleri kendi içinde konularına göre düzenlenir. “Müsned-musannef

¹⁹ İbn Hacer, *Hedy*, s. 6; Kettânî, *er-Risâle*, s. 7

²⁰ Dr. Dahîl b. Sâlih el-Lihyân “*el-Mesânîd neş’etühâ ve envâ’uhâ ve tarîkatu tertîbihâ*” adlı makâlesinde bu tür müsnedleri “el-Mesânîdü’l-müntekât” diye isimlendirir.(Bkz. a. g. e. s. 106)

²¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 447 Dahîl, *el-Mesânîd*, 107

²² Ebû Mûsâ, *Hasâisu’l-Müsned*, 21; Dahîl, *el-Mesânîd*, 106

²³ Bkz. Bu tez, “el-Humeydî ve el-Müsned’i”

²⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 4

türü” de denilen²⁵ bu tasnîf metodunun en mükemmel örneği, Bakî b. Mahled’in (ö. 276/889) meşhur *el-Müsned*’inde görülür.²⁶ Bir diğer gelişme, hadîslerdeki illetleri gösteren müsnedlerin ortaya çıkışıdır. Ya’kûb b. Şeybe’nin(ö. 262/876) “*el-Müsnedü’l-Mu’allelü’l-Kebîr*”i ile başlayan bu tür müsnedler, sonraki asırda da devam etmiştir. Bu tür müsnedlerden olan Ebû Bekr el-Bezzâr’ın(ö.292/905) *el-Bahru’z-zehhâr* adlı müsnedi²⁷ tam olarak günümüze ulaşmışken Ya’kûb b. Şeybe’nin *el-Müsned*’inden ise sadece *Müsnedü Ömer b. el-Hattâb* bölümünden küçük bir kısmı ulaşmıştır.²⁸

Kaynaklarda tesbit ettiğimize göre III. hicrî asırda müsned te’lif eden müellif sayısı 98 kadardır. Bunların arasında bazısının hem *el-Müsnedü’l-Kebîr*’i hem de *el-Müsnedü’s-Sağîr*’i vardır; bazılarının müsnedleri ise belirli sahâbilerin hadîslerine tahsis edilmiştir. Bazı müellifler, *ale’l-ebvâb* ve *ale’r-ricâl* sistemlerin her ikisine göre de eser yazmışlardır. Ancak çoğu defa müellif, bu iki eserinden biri ile tanınmış; diğer eseri ya hiç rivâyet edilmemiş ya hut târihin belirli bir dönemine kadar rivayet edilmiş ve günümüze ulaşmamıştır. Nitekim Buhârî ve Müslim’in *ale’r-ricâl* sisteme göre *el-Müsnedü’l-Kebîr* te’lif ettiklerini kaynaklar zikreder.²⁹ el-Hâkim en-Neysâbü’rî(ö. 405/1014), Müslim’in *el-Müsnedü’l-Kebîr*’i için “rivayet edildiğini bilmiyorum” ifadesini kullanır.³⁰ Bazı müellifler, Buhârî ve Müslim’e atfedilen *el-Müsned* isimli eserlerinin günümüze ulaşan *es-Sahîh* isimli meşhur eserleri ile aynı kitap oldukları kanaatindedirler. Zira her iki kitabın isminin başında “*el-Câmiu’l-Müsnedü’s-Sahîh*” ifadesi vardır. Tezin ilgili bölümlerinde buve benzeri hususlara işaret edilmiş ve elde edilen bilgiler doğrultusunda bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Müsned tasnîfi IV. hicrî asırda da devam etmiştir; ancak bu asrın başlarında görülmeye başlayan *ale’r-ricâl* sistemin diğer bir türü olan mu’cemlerin ortaya çıkışıyla önceki asra nisbetle azalmıştır. Bu asırda bazı müellifler hem *müsned* hem de *mu’cem* te’lif etmişlerdir. Hadîs târihinde ilk mu’cem müellifi olarak tanınan Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin (ö. 307/919) her iki eseri de günümüze ulaşmıştır.³¹

²⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 51

²⁶ Kandemir, “Bakî b. Mahled”, *DİA*, IV, 541

²⁷ Kandemir, “Bezzâr”, *DİA*, VI, 113

²⁸ Sezgin, *Türâs*, I, 223

²⁹ Kettânî, *er-Risâle*, s. 61

³⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 579

³¹ Uğur, “Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî”, *DİA*, X, 259; Bkz. Bu tez, “Ebû Ya’lâ ve el-Müsned’i”

“Mu ‘cem” türünün yaygınlaşması ile alfabetik olarak te’lif edilen bazı müsnedlerin *el-Mu‘cem* ismiyle meşhur oldukları görülür. Ebu’l-Kâsım et-Taberânî’nin(ö. 360/971) meşhur *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*’i aşere-i mübeşşere’den başlamak üzere, kadın olsun erkek olsun Hz. Peygamber’den hadîs rivayet ettiği müellife ulaşan sahâbilerin alfabetik olarak sıralanması suretiyle meydana getirilmiştir. Sadece Ebû Hüreyre’nin hadîslerini – müstakil bir kitap olarak te’lif ettiği için- *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*’e almamıştır.³²

Hadîs edebiyatında müsned tasnîfine dördüncü asır sonrası dönemlerde de az da olsa rastlanır. Nitekim bunlardan biri olan Ebû Bekr Muhammed b. Muâviye el-Kuraşî’nin(ö. 425/1034)³³*el-Müsned*’inin rivâyet hakkını aldığını İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179) *Fehrese*’sinde zikreder.³⁴*Fehrese*’sindeki isnâd zincirinin sonunda verdiği bilgiye göre *el-Müsned*, 4033 müsned hadîs ihtiva etmekte ve 313 erkek sahâbi ile 43 kadın sahâbinin rivayetlerinden oluşmaktadır.³⁵ Kaynaklarda son olarak tesbit ettiğimiz müsned İbn Neccâr’ın (ö. 643/1245) “*el-Kameru’l-Münîr fî’l-Müsnedi’l-Kebîr*” ismini verdiği³⁶büyük hacimli müsnedidir. Müellif bu eserinde hadîs rivâyeti olan bütün sahâbileri ve her birinin rivayet ettiği hadîsleri zikretmiştir.³⁷ İbn Neccâr’dan sonra İbn Kesîr (ö. 774/1372) de “*Câmiu’l-Mesânîd*” adlı kitabını sahâbe râvîlerine göre tertib etmiştir. Ancak O’nun bu eseri cem niteliğini taşıyan bir eser olup Ahmed b. Hanbel’in, Ebû Bekr el-Bezzâr’ın (ö. 292/905) ve Ebû Ya’lâ’nın (ö. 307) *el-Müsned*leri ile et-Taberânî’nin(ö. 360/971) *el-Mu‘cem*lerinin sahâbe râvîlerine göre yeniden düzenlenmesinden oluşmaktadır.³⁸

Günümüzde de çeşitli hadîs kitapları esas alınarak müsned türü çalışmalar yapılmaktadır. Bunlar, ya *ale’l-ebvâb* türü bir hadîs kitabını müsned tertibine sokmak veya çeşitli hadîs kitaplarından derlenen hadîsleri sahâbe râvîlerine göre tertipleme yahut ta bir sahâbînin rivayetlerini diğer hadîs kitaplarından tarayarak bir araya getirmek şeklinde olmaktadır. Nitekim Muhammed Fuad Abdülbâkî’nin *Câmiu’l-Mesânîd*’i Buhârî’nin *es-Sahîh*’inin müsned tertibi-ne sokulmuş şeklidir.³⁹ Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî’nin *es-Sahîhu’l-Müsned mimmâ leyse fî’s-Sahîhayn* adlı eseri *Sahîhayn*’da olmayan sahîh hadîsleri toplamayı amaçla-

³² Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 65

³³ İbn Beşkûvâl, *es-Sıla*, I, 166

³⁴ İbn Hayr, *a.g.e.* s. 120

³⁵ İb Hayr, *a.g.e.*, 120

³⁶ Kettânî, *er-Risâle*, s. 74; Sakkâr, “*İbnü’n-Neccâr el-Bağdâdî*”, *DİA*, XXI, 170

³⁷ Kettânî, *a.g.e.*, s. 74

³⁸ Karahan, *Zevâid Kitapları*, s. 131

³⁹ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *Câmiu’l-Mesânîd* I-V, Kâhira 1412/1991

yan ve sahâbe râvîlerine göre tertip edilmiş yeni bir müsned çalışmasıdır.⁴⁰ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ile dört arkadaşı İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ı, Humeydî, Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humeyd'in *el-Müsnedleri*, *Sahihayn* ile dört meşhur süneni, İbn Huzeyme'nin *es-Sahih'i*, Buhârî ile en-Nesâî'nin tanınmış bazı kitapları ve Tirmizî'nin *Şemâilü'n-Nebî*'sindeki hadîsleri önce sahâbe adlarına göre müsned tarzında, sonra da her bir müsnedi kendi içinde konularına göre tertip ederek meydana getirdikleri 1237 sahâbînin 17.802 hadîsini ihtiva eden müsnedlerine *el-Müsnedü'l-Câmî* adını vermişlerdir.⁴¹ Salâh b. Âyız Şellâhî'nin *Müsnedü Abdurrahman b. Avf*'⁴² ile İbrâhim Muhammed b. Cemel'in "*Câmiu Mesânîdi'n-Nisâ'* ve *Zikrihinne ve Ahvâlihinne*" adlı kitapları da günümüzde yapılan müsned türü çalışmalardır.⁴³

III. KAYNAKLAR

Hadîs ricâli ile ilgili literatür hadîs târihinde pek erken dönemlerde başlamasına karşılık, hadîs kitaplarının tesbiti, rivâyeti ve tanıtımına yönelik çalışmaların oldukça müteahhir dönemlerde ele alındığı görülür.⁴⁴ Hadîs edebiyatında ilk üç asırda tasnîf edilen müsnedleri araştırırken başvurduğumuz kaynaklar, genel olarak bibliyografya ve biyografi kitapları ile günümüz müstakil çalışmalarından oluşmaktadır.

A. BİBLİYOGRAFYA TÜRÜ KİTAPLAR

Bunların çeşitli ilim dallarıyla ilgili olanları olduğu gibi hadis ilimlerine tahsis edilenleri de vardır. Genel ilimler târihi içinde İbn Nedîm'in (ö.380/990) *el-Fihrist*'i ve Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zünûn*'u ile hadis ilimlerine tahsis edilen İbn Hayr el-İşbîlî'nin (ö. 575/1179) *Fehrese*'si ve el-Kettânî'nin (ö.1345/1929) *er-Risâletü'l-müstatrafe*'si müracaat ettiğimiz ilk kaynaklardandır. Brockelman'ın (ö.1868/1956) *GAL*'ı ile Fuat Sezgin'inin *GAS*'ı, günümüze tamamı veya bir kısmı ulaşan müsnedleri belirlemede ve dünya kütüphanelerindeki yerlerini göstermede kullandığımız modern kaynaklardandır.

İbn Nedîm'in *Fihristü'l-kütüb*, *Fihristü'l-Ulûm* ve *Fihristü'l-Ulemâ* adları ile de bilinen, fakat kısaca *el-Fihrist* diye tanınan eseri, İslâm dünyasında bibliyografik eserler türü-

⁴⁰ el-Vâdî'î, Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î, *es-Sahihu'l-müsned mimmâ leyse fi's-Sahihayn* I-II, Beyrut, 1411/1991

⁴¹ Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *el-Müsnedü'l-Câmî*, I-XX, Beyrut, 1413/1993

⁴² Salâh b. Âyız Şellâhî, *Müsnedü Abdurrahman b. Avf*, Beyrut, 1992

⁴³ İbrâhim Muhammed b. Cemel, *Câmi'u mesânîdi'n-nisve zikrihinne ve ahvâlihinne*, I-II, Kâhira 1992

⁴⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 20

nün ilkidir.⁴⁵ Müellif, kitabının “IV. Makâle”sini teşkil eden “Fukahâu ashâbi’l-hadîs” başlığı altında muhaddislere tahsis ettiği bölümde,⁴⁶ hadîs ilimleri sahasında kitap tasnîf eden muhaddisleri kronolojik bir tertibe tabi tutmuş ve bunlar arasında Ebû Bekr b. Ebî Şeybe’den (ö.235/849)⁴⁷ Ebu’l-Kâsım el-Bağavî’ye (ö. 327/939)⁴⁸ kadar *el-Müsned* tasnîf eden müelliflere kısaca işâret etmiştir. IV. asır müelliflerinden olan İbn Nedîm’in bu tesbitleri bu sahada ilk olma özelliği açısından önemlidir.

Kâtib Çelebi kitap isimlerinin alfabetik olarak tasnîf edildiği *Keşfü’z-zünûn* adlı eserinde, hadîs ilimlerinin çeşitli sahalarında tasnîf edilen pek çok kitabı ve yazarını tanıtmıştır.⁴⁹ Bu arada, *el-Müsned* ismiyle kitap tasnîf eden müelliflere de yer vermiştir.⁵⁰ Ancak bu bölümde “el-Müsned” ismiyle zikredilen bütün kitaplar sahabe râvîlerine göre tasnîf edilen müsnedler değildir. Müellif, hadîs edebiyatında “müsned” ismiyle meşhur olan tüm eserleri bir arada toplamıştır. Bunlar arasında “Müsnedü’l-İmâm-ı A’zam” büyük bir yer tutar.⁵¹ Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1338/1920) *Hedîyyetü’l-ârifîn* adıyla *Keşfü’z-zünûn*’a yaptığı zeylde, “müsned” maddesi altında 25 kadar “müsned” isimli eser zikreder. Ancak bunların bir kısmı mükerrerdur; bir yerde müellifin ismine nisbetle verilen bir eser diğer yerde künye veya nesebine nisbetle verilmiştir.

Ebû Hayr el-İşbîlî’nin *Fehrese*’sinin tam adı *Fehresetü mâ ravâhu an şuyûhihîmine’d-devâvîni’l-musannefeti fî durûbi’l-ilim ve envâi’l-me’ârif*’tir. Müellif bu eserinde, hocalarından okuduğu ve icâzet yoluyla rivâyet hakkını aldığı çeşitli ilimlere dâir kitapları konularına göre düzenlemiştir.⁵² Bu yönüyle onun kitabı, İbn Nedîm’in ve Kâtib Çelebi’nin kitaplarından tamamen farklıdır. Zira İbn Nedîm’in ve Kâtib Çelebi’nin zikrettiği kitaplar, kendileri tarafından görülmemiş ve kendilerine ulaşmamış olma ihtimali vardır. İbn Hayr’ın *Fehrese*’sindeki eserlerin ise tamamı, müellif tarafından görülmüş ve bunlar kendisine ulaşmıştır. İkinci olarak İbn Hayr’ın *Fehrese*’si, her ne kadar genel ilimleri kapsamış olsa da kendisinin hadisçi olma özelliği ön plandadır.⁵³ Nitekim kitabının, hadîs ilmine tahsis ettiği

⁴⁵ Karaaslan, “İbnü’n-Nedîm”, *DİA*, XXI, 172

⁴⁶ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 281-289

⁴⁷ İbn Nedîm, *a. g. e.*, s. 285

⁴⁸ İbn Nedîm, *a. g. e.*, s. 289

⁴⁹ Çakan, *Hadis edebiyatı*, s. 21-22

⁵⁰ Kâtib Çelebi, *a. g. e.*, II, 1678-1685

⁵¹ Kâtib Çelebi, *a. g. e.*, II, 1680-1681

⁵² Çakan, *a. g. e.*, s. 21

⁵³ Yardım, “İbn Hayr”, *DİA*, XX, 36-37

bölümünü çeşitli gruplara ayırarak vermiştir. Sadece “müsnedler”i kendi içinde gruplandırmış, önce “*Mine’l-mesânîdi’l-muharrace alâ esmâi’s-Sahâbe*” diyerek sahâbe râvîlerine göre tasnîf edilen müsnedleri zikretmiş; sonra da “*Mine’l-mesânîdi’l-muharrace alâ ehâdisi’l-eimme*” başlığı altında hicrî ikinci asırda meşhur imamların hadîslerini toplayan müsned isimli eserlere geçmiştir.⁵⁴ Ayrıca her bir eserin, müellifine kadar ulaşan icâzet zincirinden her hangi bir müsnedin kim tarafından rivayet edildiğini tesbit etmek te mümkündür. Bu yönüyle *Fehrese*, hadîs edebiyatında isim karışıklığı sebebiyle birbirine karıştırılan eserlerin gerçek yönünü tesbit konusunda da yardımcı olmaktadır. Nitekim Ebû Bekr b. Ebî Şeybe’nin *el-Musannef*’i ile *el-Müsned*’i bu tür eserlerdendir.⁵⁵ İbn Hayr’ın, her iki kitabı ayrı bölümlerde değerlendirmesi⁵⁶ ve ayrıca rivâyetlerinin farklılığına işâret etmesi,⁵⁷ bu iki eserin bir birinden ayrı kitaplar olduğunu ortaya koyar.

Hadîs edebiyatında müsnedleri en kapsamlı şekilde ele alan eser, Muhammed b. Ca’fer el-Kettânî’nin hadîs kitaplarının tesbit ve tanıtımına tahsis ettiği “*er-Risâletü’l-müstatrafe li beyâni meşhûri kütûbi’s-sünneti’l-müşerreffe*” adlı kitabıdır. Kısaca “*er-Risâletü’l-müstatrafe*” veya “*er-Risâle*” diye bilinen eser, belli başlı 1400 hadîs kitabını ve 600 kadar da hadîs âlimini, en önemli özellikleriyle kısaca tanıtır. Kitabın “el-Mesânîd” başlığı altında müsnedlere ayrılan bölümü, diğer bölümlere nazaran en geniş olan kısımdır.⁵⁸ Bu bölümde müellif, önce “müsned” kavramının tanımını yapmış,⁵⁹ hadîs edebiyatındaki farklı kullanımlarına işâret etmiş⁶⁰ ve ayrıca ricâl kitaplarından tesbit ettiği 82 müsnedi müelliflerinin isimleri ile birlikte kısaca tanıtmıştır.⁶¹

Hadîs edebiyatında müsnedlerin rivayetini tesbit konusunda yararlandığımız kaynaklar arasında bazı müelliflerin kendilerine özel *fihrist* ve *mu’cem* nitelikli eserlerin ayrı bir yeri vardır. Bu tür kitapların, yukarıda ismi geçen İbn Hayr el-İşbilî’nin *Fehrese*’sinin dışında İbn

⁵⁴ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 115-126

⁵⁵ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1711; Sezgin, *Türâs*, I, 161; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 77

⁵⁶ “*el-Musannef*”, *Fehrese*’nin “Zikru’l-musannefâti’l-mütedammine li’s-Süneni mea fikhî’s-Sahâbeti ve’t-Tâbiîn” adlı bölümünde (İbn Hayr, *a.g.e.*, s.106) , “*el-Müsned*” ise “*Mine’l-müsnedâti’l-muharracetü alâ esmâi’s-Sahâbeti*” (İbn Hayr, *a.g.e.*, s. 115) adını verdiği müsned kitaplar bölümündedir.

⁵⁷ *el-Musannef*’in râvîsi Bakî b. Mahled (bkz. *a.g.e.*, 110), *el-Müsned*’in râvîsi Muhammed b. Vaddâh’tır. (bkz. *a.g.e.*, 115)

⁵⁸ Kettânî, *a.g.e.*, s. 60-76

⁵⁹ Kettânî, *a.g.e.*, s. 60

⁶⁰ Kettânî, *a.g.e.*, s. 74

⁶¹ Kettânî, *a.g.e.*, s. 61-74 Kettânî’nin bu listesindeki müsned müelliflerinin isimlerini Talat Koçyiğit, *Hadis Târihi* adlı kitabında (s. 234-238) ve Müctebâ Uğur da *Hadis İlimleri Edebiyatı*’nda (s. 199-207) nakletmiştir. Müctebâ Uğur ayrıca kendisinin de tesbit ettiği bazı müsnedleri ilave etmiştir. Ancak bunların bir kısmı sahabe râvîlerine göre tertip edilen bir müsned olmadığı halde müsned diye göstermiş ve bir açıklama da yapmamıştır.

Atıyye'nin (ö. 541/1146) *Fihrisü İbn Atıyye*'si, İbn Hacer'in (ö. 852/1448) *el-Mu'cemü'l-Müfehres*'i ve benzeri kitaplar sık sık müracaat ettiğimiz eserler olmuştur.

B. BİYOGRAFİ TÜRÜ KİTAPLAR

Bunlar, hadîs ricâlini konu alan ve râvîler hakkında târihî bilgileri ihtiva ettikleri için *târîh-i ruvât* ismiyle de anılan eserlerdir. Bunların bir kısmı râvîlerin tabakalarına göredir. Bir kısmı kronolojik ve bir kısmı da alfabetiktir. Bazıları bütün hadîs ricalini içine alırken bazıları bölgeseldir; belirli bölgelerde yaşayan ve oraya uğrayan râvîlerin ve muhaddislerin durumlarını incelerler.

Araştırma esnasında bu tür kitapların en kadîm olanlarından başlanmıştır. İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakât*'ı, Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-kebir*'i, *et-Târîhu'l-evsat* ve *et-Târîhu'l-sağîr*'i, Fesevî'nin (ö. 277/890) *el-Marife*'si üçüncü hicrî asırda yazılan kaynaklardandır.

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdât*'ı, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru'lâmiNübelâ* ve *Tezkiratü'l-huffâz*'ı, Ebu's-Şeyh İbn Hayyân'ın (ö. 369/979) *Tabakâtu'l-muhaddisîn bi-İsfahân*'ı ile Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö.430/1039) *Târîhu İsfahân*'ı en çok müracaat ettiğimiz eserler olmuştur.

İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-Tahzîb*'i, es-Suyûtî'nin(ö. 911/1505) *Tabakâtu'l-huffâz*'ı, İbnü'l-İmâd'ın(ö.1089/1679) *Şezerâtü'z-zeheb*'i ile geçtiğimiz asırda yazılan ve sadece hadis ricali ile sınırlı kalmayan Ziriklî'nin *el-A'lâm*'ı ve Kehhâle'nin *Mu'cemü'l-müellifîn*'i daima el altında bulundurduğumuz eserler arasında zikredilebilir.

Bölgesel ricâl târihi kitapları arasında özellikle Ebu's-Şeyh İbn Hayyân (ö. 369/979) ile Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin(ö. 430/1039) eserleri, kendi dönemlerine kadar gelip geçen İsfahanlı muhaddislerden *el-Müsned* tasnîfi ile tanınanların tesbitinde başvurduğumuz kaynakların başında gelir. Zira her iki müellifin “müsned müellifi” olarak tanıttığı muhaddisler çoğu defa hocalarının hocaları olmaktadır. Tasnîf ettikleri müsnedlerin bu bölgede tanınmış ve bir süre rivâyet edilmiş olma ihtimali büyüktür.

C. MÜSTAKİL ÇALIŞMALAR

Bununlar günümüzde yapılan tez, makale ve benzeri türlerdeki müstakil çalışmalarıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, hadîs edebiyatında müsnedleri genel anlamda konu alan tez boyutunda bir çalışmaya rastlamadık. Ancak bir mukaddime mahiyetinde Dr. Dahîl b. Sâlih el-Haydân'ın “*el-Mesânîd neş'etühâ veenvâ'uhâ vetarîkatü tertîbihâ*” ismiyle hadîs târihinde genel olarak müsnedlerin ortaya çıkışını, çeşitlerini ve te'lif metodlarını inceleyen bir makalesini tesbit ettik.⁶²Yazar makalesinde hadîs edebiyatındaki “müsned” ıstılahının açıklamasını yaptıktan sonra ilk müsnedlerin hangi târihlerde ortaya çıktığını ve ilk müsned müellifinin kim olabileceğini tartışmış, sonra müsnedlerin hadîs edebiyatında konumunu ve mertebelerini ele almıştır. Burada dikkatimizi çeken nokta müsnedleri derece bakımından el-müntekât (hadisleri seçilmiş) müsnedler, el-muallel (hadislerin illetlerini gösteren) müsnedler ve genel (el-âmm) müsnedler olarak değerlendirmesidir.

Diğer çalışma da Pakistan'da bir dergide yayınlanan⁶³ Jamile Shaukat'ın *Musned Literature In The Secont And Third Centuries A. H.* adlı makalesidir. Yazar bu makalesinde, *müsned* teriminin tanımı üzerinde durduktan sonra II. hicrî asırdan itibaren III. asrın sonuna kadar kaynaklarda tesbit ettiği *müsned* ismiyle tasnif edilen 78 kitabı müelliflerinin isimleri ile birlikte saymış ve kaynaklardaki yerlerini göstermiştir. Ancak yazar, sahabe müsnedleri ile ikinci hicrî asırda bazı fakih ve muhaddislere nisbet edilen müsned isimli eserler arasında bir ayırım yapmadan hepsini aynı katagoride değerlendirmiş ve günümüze ulaşanlardan tesbit ettiklerinin Dünya kütüphanelerdeki yerlerine işaret etmiştir.

Ayrıca gerek Türkçe ve gerekse Arapça olarak yapılan bazı müsned müellifleri ve müsnedleri hakkındaki tez çalışmaları ile neşredilen bazı müsnedlerin mukaddimelerinde verilen bilgiler bizim için bilgi toplamada başvurduğumuz pratik kaynaklar oldu. Bunlar arasında el-Humeydî'nin, İshâk b. Râhûye'nin, Abd b. Humeydî'nin müsnedleri üzerine yapılan çalışmalar; Ebû Avvâme'nin, İbn Ebî Şeybe'nin el-Musannef'ine yazdığı mukaddimede ayrıca *el-Müsned*'i hakkında verdiği bilgiler çalışmamızı kolaylaştıran unsurlar olmuştur.

Hadîs edebiyatında müsnedlerin tesbit ve rivâyeti konusunda kaynaklarda ve özellikle fihrist nitelikli kitaplarda muhaddislerin birbirlerinden rivayet hakkını elde ettikleri eserler

⁶² Dahîl b. Sâlih, *a.g.e.*, Mecelletü Câmiati'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, sy. XXVI, s. 91-143

⁶³ Jorunal ef the Research Society of Pakistan (*Universty of the Pujop*) Vol. 23 (2), 1986, p. 39-72

sayılırken müsnedlerin isimleri zikredilir. Bazan fihrist sahibinin hocasından okuduğu bölümler kaydedilir; semâen veya kırâeten aldığı aldığı kısımlara işaret edilir. Bu tür eserler arasında özellikle İbn Hacer'in (ö. 852/1448) *el-Mu'cemü'l-müfehres*'inin ayrı bir yeri vardır. Zira onun elde ettiği ve günümüze ulaşmayan birçok müsned hakkındaki bilgileri onun vasıtasıyla öğreniyoruz. O, bu müsnedlerin çoğunu muhtelif eserlerinde kaynak olarak kullanmıştır. Bunlar arasında özellikle *el-İsâbe fî temyîzi'z-sahâbe* ile Sahîh-i Buhârî şerhi *Fethu'l-Bârî*'yi zikretmemiz gerekir. Ayrıca Sahîh-i Buhârî'nin muallak hadîslerine tahsîs ettiği *Tağlîku't-ta'lik* adlı eseri günümüze ulaşmayan müsnedlerden yaptığı nakiller açısından faydalandığımız kaynakların başında gelir. Her müellifin müsnedi hakkındaki bilgileri değerlendirirken bu tür müsnedlere ayrıca dikkat çektik. İbn Hacer'in zamanına kadar ulaşan bu müsnedlerin bir kısmının ısrarlı araştırmalar sonucunda bulunabileceğini tahmin ediyoruz.

Bizim bu çalışmamız bu sahada genel bir çalışma olmuştur. Her bir müellifin günümüze ulaşmamış olsa bile te'lif ettiği müsnedinin hadîs târihinde şüphesiz önemli bir yeri vardır. Bazı müsnedlerin rivâyeti belirli bölgelerde birkaç asır devam etmiş ve o asırlarda yaşayan insanlar onlardan istifade etmiştir. Bu da sünnet malzemesinin genel anlamda her asırda ve her bölgede insanlara duyurulması ve tebliği açısından önemlidir. Günümüze ulaşmayan müsnedlerin bu yönden değerlendirilmesinin de gerektiğine inanıyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK MÜSNED KAVRAMI VE MÜSNEDLER

I. MÜSNED KAVRAMI

A. LÜGAT ANLAM

Arapça’da müsned, سند “dayandı, yaslandı” anlamına gelen sūlasî fiilin if’al babından türeyen mastar veya ismi mef’ul olarak kullanılan bir kelimedir.⁶⁴ Buna göre; söylenenine isnâd olunan ve dayandırılan söz veya habere “müsned” denilir. Kelimenin Arapça açısından çoğulu “*mesânid*” gelir. Olaylar ve hâdiseler bir birine dayandırılmak sûretiyle kendisinde vuku bulduğu ve peşpeşe geldiği için zaman’a (dehr) da “müsned” denilmiştir.⁶⁵ Ayrıca müsned, Himyer devletinin güçlü ve kudretli olduğu çağlarda, aralarında meydana gelen tarihî olayları tesbit için kullandıkları yazının ismidir.⁶⁶ Yemen’de çok eski tarihlerden kalma bazı taşlar üzerinde *müsned* yazısı ile yazılan bazı kitâbelere rastlanmış ve bu yazının Himyer yazısı olduğu söylenmiştir. Bir başka rivayete göre *müsned*, ilk peygamberlerden olan Şit (a.s)’ın oğullarının aralarındaki konuşma dilidir.⁶⁷

Hadîs ilimlerinde *müsned*; genel olarak üç anlamda kullanılmıştır. Biri, “hadîsîn isnadı ve senedi” anlamındaki mimli mastar olarak kullanımıdır.⁶⁸ İkincisi, hadîs ıstılâhı olarak bir hadîs çeşidi, üçüncüsü hadîs edebiyatındaki bir tasnîf türü şeklindeki kullanımıdır.⁶⁹ Bu bölümde önce kelimenin hadîs ıstılâhı olarak kullanımı ele alınacak, sonra hadîs edebiyatındaki geniş kapsamlı kullanımına geçilecektir.

⁶⁴ Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, I, 1172; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, III, 2114; İbrâhim Enis ve dğr., *el-Mu’cemü’l-vesît*, II, 453; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 411

⁶⁵ İbn Manzûr, a.g.e., III, 2115

⁶⁶ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 8-9 Araplar, önceleri Güney Arabistan’da gelişmiş olan bu “müsned” yazıyı kullanırlardı. Daha sonra bu yazı geliştirilerek bugünkü arap yazısına dönüşmüştür. Bkz. Bolelli, *Kadınların Hadis İlmindeki Yeri*, s. 20

⁶⁷ İbn Manzûr, a.g.e., III, 2115; Ahmed Emîn, *Fecru’l-İslâm*, Beyrut, 1935

⁶⁸ Tahhân, *Teyşîr*, s. 17

⁶⁹ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 313; Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 281; Evgin, *el-Humeydî ve Müsned*’i, s. 44

B. HADİS İSTİLÂHI OLARAK MÜSNED HADİS

Hadîs ıstılâhı olarak *Müsned Hadîs*, “sahîh-hasen-zayıf” hadîsler arasında kullanılanmüşterek ıstılahlardandır.⁷⁰ Ayrıca *mütevâtir*, *meşhûr* ve *âhâd* kısımlarına da ayrılır.⁷¹ Genel olarak usûl kitaplarında müsned hadîs için üç farklı tarif yapılmıştır.⁷² Bunların en meşhuru “merfû-muttasıl” özelliği taşıyan hadîslere “müsned” denir. Müsned’i, “muttasıl hadîs” ile eş anlamlı kullanan muhaddisler olduğu gibi, isnâdında inkıta olsun olmasın sadece “merfu hadîsler”e tahsîs eden usulcücüler de vardır.⁷³

1. Merfû-Muttasıl Hadis

Usul kitaplarında Hâkim en-Neysâbûrî’ye (ö. 405/1014) nisbet edilen tanıma göre, müsned hadîs şöyle tarif edilmiştir: “Müsned; bir muhaddisin yaşı itibariyle karşılaşması mümkün olan şeyhinden semâ’ını ifâde eden açık bir sıyga ile rivâyet edilerek isnâdın sahâbiye ve ondanda Rasûlüllâh *sallâhü aleyhi ve sellem*’e ulaştığı hadîstir.”⁷⁴

Hâkim’in bu târifine göre; mevkûf, maktû, munkatî’ ve mu’dal hadîsler “müsned” ıstılahının dışında kaldığı gibi, tâbiînden birinin sahâbenin ismini zikretmeksizin rivâyet ettiği “mürsel” hadîslerde müsned sayılmaz. Ayrıca Hâkim, isnâdın zâhirindeki ittisal ile yetinmemiş, gerçekten inkıtâ olanları da tarifin dışına çıkarmıştır.⁷⁵

Ayrıca Hâkim’e göre, müsned bir hadîsin isnâdında; “*uhbirtü an fülânin* (bana falancadan haber verildi), *huddistü an fülânin* (bana falancadan tahdîs edildi), *beleğânî an fülânin* (bana falancadan ulaştı), *rafe’ahü fülânün* (falan onu merfû olarak rivâyat etti), *ezunnühü merfûan* (o haberin, merfu olduğunu zannediyorum) gibi ittisâlini şüpheye düşüren ifâdelerin de bulunmaması gerekir.”⁷⁶

⁷⁰ Suphi Salih, *Hadis İlimleri*, s. 181

⁷¹ Cürçânî, *Târîfât*, s. 143

⁷² İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 42-43; İbn Kesîr, *İhtisâr* (A. M. Şâkir, *el-Bâis*), I,144; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 112; Sehâvî, *Fethu’l-müğis*, I, 119-123; Suyûtî, *Tedrib*, I, 182; San’ânî, *Tavdih*, I, 258-259; Tâhiru’l-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s.65-66; Ahmed Naîm, *TecridMukaddimesi*, s. 129-130; Subhi Sâlih, *Hadis İlimleri*, s.183-185; İtr, *Menhec*, s. 349-350; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 313-316; Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 281-282; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 219

⁷³ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 42-43; Aydın, *a.g.e.*, s. 219

⁷⁴ Hâkim, *Ma’rife*, s. 17; Koçyiğit, *a. g. e.*, s. 315

⁷⁵ Verilen bu örnek için bkz. Hâkim, *Marife*, s.18

⁷⁶ Hâkim, *a.g.e.*, s.19

Sonuç olarak Hâkim, bir hadîse müsned denilebilmesi için iki husûsuşart koşar; biri senedinin ittisâli, diğeri hadîsin merfû olmasıdır. İttisal; her râvînin, rivâyet ettiği hadîsi bizzat şeyhinden işitmesi ve bu halin isnâdın sonuna kadar devam etmesidir. Merfû oluşu, isnâdın Rasûlüllâh(s.a)’e kadar ulaşmasıdır.⁷⁷ Bazan isnâdı sahâbîde kalan, ancak hükmen merfûhadîsler bu tarife dahildir.⁷⁸ Merfû şartının ileri sürülmesiyle, *mevkûf* olan sahâbe sözleri⁷⁹ ve *maktû* olan tabiîn sözleri⁸⁰ *müsned* tanımının dışında kalmıştır.

2. Muttasıl Hadis

Hatîb el-Bağdâdî(ö. 463/1071)*müsned*hadîsi şöyle tanımlar:“Muhaddisler *müsned* ıstılahıyla; râvî ile mervî anı arasında isnâdın muttasıl oluşunu kastederler; ancak bu terimi daha çok Hz. Peygamber’e isnâd edilen hadîsler için kullanırlar. Isnâdın ittisâli, her bir râvînin bir önceki râvîden hadîsi işitmesi ve bu halin sonuncu râvîye kadar devam etmesidir. Isnadda sema açıkça söylenmeyip *an’an’e* ile yetinilmesi hadîsin *müsned* olmasına mâni olmaz.”⁸¹

Hatîb el-Bağdâdî, hadîsin müsned olması için merfu olmasını şart koşmamıştır. Ona göre ister merfu olsun, ister mevkuf ve maktu olsun, isnadı muttasıl olduğu sürece hadis müsneddir ve isnadda zâhirî bir ittisal ile yetinilmiştir. Dolayısıyla müdelles hadisler ile aynı asırda yaşayıp da birbirleriyle karşılaşmayan çağdaş ravilerin, *an* lafzı ile birbirlerinden rivayetleri de müsned hadislere dahil edilmiştir. Ancak Hatîb, bu târîfi yaptıktan sonra hadîs ehline göre *müsned* ıstılahının daha çok Resûlüllâhsallâhü aleyhi ve sllem’e isnad edilen hadîsler için kullanıldığına dikkat çekmiştir. Buna göre mevkûf ve maktûlar, isnad açısından *müsned* olsalar da bu ıstılah onlar için çok kullanılmaz.⁸²

3. Merfû Hadis

İbn Abdilberr en-Nemerî’ye (463/1071) nisbet edilen görüşegöre, *müsned* hadîsin tanımını şöyledir:“Senedi,“*Mâlik an Nâfi’ an ibn Ömer ani’n-nebiy(s.a.v)*”gibi ister muttasıl olsun, veisterse “*malik an Zührî an ibn Abbas ani’n-Nebiy(s.a.v)*” gibi munkatî’ olsun – zira

⁷⁷ İbnü’s-Salah, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 45

⁷⁸ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 48-51

⁷⁹ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 46

⁸⁰ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 47

⁸¹ Hatîb, *Kıfâye*, s. 21

⁸² Hatîb, *a.g.e.*, s. 21

Zührî, İbn Abbâs'ı işitmemiştir- Resûlüllâh'dan gelen her hadîse “müsned” denir; çünkü belirli bir isnâdla Hz. Peygamber (s. a.)’e isnâd edilmiştir.”⁸³

Bu târiften anlaşıldığına göre; İbn Abdilberr, *müsned* ile *merfû* hadîsi eşit görmektedir. İsnâd ister muttasılve isterse munkatı’ olsun Rasûlüllâh (s. a. v.)’den nakledilen her hadîs ona göre *müsned* hadîstir.⁸⁴ Çünkü “Mâlik>Nâfi>İbn Ömer>Rasûlüllâh (s.a. v.)” isnâdıyla gelen hadîsi *muttasıl-müsned*’e; “Mâlik>Zührî>İbn Abbâs>Rasûlüllâh (s.a. v.)” tarîkıyla gelen hadîsi *demunkatı-müsned*’e örnek göstermiştir.⁸⁵

İbn Abdilberr’in bu tanımı eleştirilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/ 1448) der ki: “İbn Abdilberr’in *müsned* hadîs için yaptığı bu târif, hadîs ehli arasında yaygın olan târife ve özellikle muhaddislerin *Esnedehû Fülânün* (Falan râvî onu müsned olarak rivâyet etti) ve *Erselehû Fülânün* (Falan râvî onu mürsel rivâyet etti) şeklindeki *müsned* ile *mürsel*’i farklı değerlendirmelerine muhaliftir.”⁸⁶ Dolayısıyla İbn Abdilberr’in bu tanımı kendisine ait özel bir târif olarak değerlendirilmiştir.⁸⁷

Müsned Hadis konusunda daha başka tarifler de yapılmıştır.⁸⁸ Ancak bunlardan her biri yukarıda tanımını verdiğimiz üç tarîfin dışına çıkmaz. Mesela İbn Hacer müsned hadîsi, “Zâhiri muttasıl isnadla sahâbinin merfûan rivâyet ettiği hadîstir” şeklinde tanımlar ve sonra şu açıklamayı yapar: “Tarifte geçen “merfû” sözüm cins, “sahâbi” sözüm fasıl konumundadır. Bununla tabiinin “mürsel” rivâyetleri ve sonraki bir ravinin “mu’dal” yahut “muallak” rivâyetleri tarîfin dışında kalır. “Zâhiri muttasıl isnadla” sözüm ise zahiren inkıta’ olan hadisleri tarîfin dışına çıkarırken, müdellis râvî ile karşılaştıkları (likâ) sabit olmayan muâsır râvinin gizli inkıta’ını içeren “muanan” rivâyetlerini tarîfin içine sokar. Nitekim müsned müelliflerinin bu gibi hadisleri müsnedlerine almaları bizim bu tarifimizi doğrular.”⁸⁹

⁸³ İbn Abdilberr, *Temhîd*, I, 21-23; İbn Salah, *a.g.e.*, 42-43; Koçyiğit, *a. g. e.* s. 316

⁸⁴ Suphî Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 185

⁸⁵ Suphî Sâlih, *a.g.e.*, s.185

⁸⁶ San’ânî, *a.g.e.* 258; Koçyiğit, *a.g.e.* s. 316

⁸⁷ İtr, *Menhec*, s. 350

⁸⁸ İbn Dakîkî’l-İd (ö. 702/1303) hadis ıstılahları arasında *el-Müsned*’i onbirinci ıstılah olarak saymış ve onu şöyle tarif etmiştir: “Müsned; senedi Rasûlüllâh (s. a.)’in zikredilmesine kadar muttasıl olan hadîstir. Denilmiştir ki müsned; senette inkıta’ olsa da Peygamber (s. a. v)’in zikredildiği hadîstir” (*el-İktirâh*, s. 17) İbn Mülekkın (ö. 804/1402), İbn Dakîkî’l-İd’in bu ifadesinden kendisinin birincisini tercih ettiği sonucunu çıkarır. (*el-Muknî*, I, 109). Zehebî (ö. 748/1374) de İbn Dakîkî’l-İd’in târifini tercih etmiştir. (*el-Mükîza*, 42)

⁸⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 112; Koçyiğit, *a.g. e.*, s. 316

Sonuç olarak *müsned* hadîs için yapılan bu üç tanım arasında en yaygını Hâkim'in tanımı olmuştur. Zira onun târifinde müsned hadîs ile muttasıl ve merfu hadisler arasındaki fark ortaya çıkar.⁹⁰Nitekim bu noktaya dikkat çeken Tâhir el-Cezâirî (ö.1338/1920) bu konudaki sözünü şöyle tamamlar:

“*Merfû*”hadiste dikkat etmemiz gereken husus, senedin muttasıl olup olmaması değil metnin durumudur; *muttasıl* hadiste ise metnin merfû olup olmaması değil senedin durumudur. *Müsned* hadis’te ise her iki husûsa da, yani hem metnin *merfû* olmasına ve hem de senedin *muttasıl* olmasına dikkat etmemiz gerekmektedir. Bu durumda *müsned*, *merfû*’dan da *muttasıl*’dan da daha husûsî olmuş olur. Şöyle ki her *müsned* hadîs, *muttasıl* olmasına rağmen her *merfû* veya her*muttasıl* hadîsmüsned değildir.”⁹¹

C. HADİS EDEBİYATINDA MÜSNED KAVRAMI

Hadis edebiyatında *müsned* kavramı farklı hadîs kitaplarına isim olarak kullanılmıştır. En yaygın ve en meşhurluk kullanım, sahâbe râvilerine göre te’lif edilen hadîs kitaplarına *müsned* denilmesidir. Ayrıca ikinci hicrî asırda yaşayan bazı imâm ve muhaddislerin rivayetlerini toplayan kitaplara da *müsned* denilmiştir. Bu iki ıstılâh dışında çeşitli amaçlarla farklı hadîs kitapları için *müsned* isminin verildiğini görüyoruz. Nitekim senetleri kaldırılarak harf esasına göre te’lif edilen bir hadîs kitabının, isnadlarını tesbit edip gösteren kitaba “*Müsnedü Kitâbi Fûlan*” denilir.⁹²

Bu bölümde hadîs edebiyatında *müsned* kavramının ne tür eserler için ve hangi amaçlarla kullanıldığını ortaya koymaya çalışacağız. Her birine birkaç örnek verdikten sonra asıl konumuz olan sahabe râvilerine göre te’lif edilen müsnedleri tekrar ele alacağız.

1. Sahabe Ravilerine Göre Müsnedler

Tasnîf döneminin başlangıcından beri hadis kitapları genel olarak iki sisteme göre tasnif edilmiştir: Biri hadislerin râvilerine göre tertip edildiği *ale’r-ricâl*, diğeri konularına göre tasnif edilen *ale’l-ebvâb* sistemdir.⁹³Hadislerin râvilerine göre tasnif edildiği *ale’r-*

⁹⁰ İbn Mülekkın, *el-Muknî*, I, 110

⁹¹ el-Cezâirî, *a g. e.*, 66

⁹² Aydınlı, Hadis İstılahları Sözlüğü, 219; Hatipoğlu, “Müsned”, *DİA*, XXXII, 99

⁹³ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadîs* 252; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 49; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 23

ricâlsistem kendi arasında ikiye ayrılır: Biri hadisin ilk ravisi olan sahabe isimlerine göre, diğeri son ravisi olan musannifin rivayette bulunduğu hocalarının isimlerine göre tertib şeklidir. Bunlardan birincisi *müsned*leri, ikincisi *mu'cem*leri oluşturur. Hadis târihinde müsnedler üçüncü hicrî asrın başlarında görülmeye başlarken mu'cemler ise bir asır sonraki asırda, yani dördüncü hicrî asrın başlarında ortaya çıkmıştır.⁹⁴

“Müsned”in hadis edebiyatındaki en meşhur tanımı şöyledir:

“Resûlüllâh(s.a)’den rivayet edilen hadisleri, isnadın sıhhat ve zayıflık yönlerine ve konularına bakmaksızın sahâbi râvilerine göre toplayan hadis kitabıdır.”⁹⁵

Hadis kitapları arasında “müsned” denilince ilk akla gelen bu tür kitaplardır. Bunlarda esas olan her bir sahabenin Hz. Peygamberden rivâyet ettiği hadislerin müstakil bir bölüm oluşturmasıdır. Bölümler arası“Müsnedü Fülân” veya “Hadîsü Fülân” şeklinde ayrılarak ilgili sahâbinin rivayet ettiği hadisler, konularına ve sıhhat yönlerine bakılmaksızın ard arda sıralanır.⁹⁶ İleride genişçe ele alınacağı üzere bu kitaplardaki sahâbi isimleri ya “harf sırasına göre” veya sahâbilerin “neseblerine göre” düzenlenir. Yahutta en yaygın kullanım olan sahâbilerin “İslam’daki öncelik” esası ile“Rasûlüllah(s.a)’e yakınlık” derecelerine göre sıralanır.⁹⁷

Bazı müellifler tek bir sahabenin hadislerini toplamak için müsned yazmışlardır. Bu tür kitaplara da ıstılahta *müsned* denilmiştir. Bunlar, hadisleri toplanan sahabilerin isimlerine izâfe edilerek anılırlar.⁹⁸ Nitekim Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Mervezî(ö. 292/905), Hz. Ebû Bekr’in hadislerini topladığı kitabına “*Müsnedü Ebû Bekr es-Sıddîk*” ismini vermiştir.⁹⁹ Ebû Ümeyye Muhammed b. İbrâhim et-Tarsûsî’nin (ö.273/ 886), Abdullah b. Ömer’in rivayetlerine tahsis ettiği *Müsnedü Abdullâh b. Ömer*’i¹⁰⁰ ve Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhim ed-Devrakî’nin (ö. 246/860), Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın hadislerini topladığı *Müsnedü Sa’d b. Ebî Vakkâs*’ı¹⁰¹ bu tür müsnedlerdendir.

Ayrıca birkaç sahabiden müteşekkil bir sahabe grubunun hadislerine tahsis edilen *müsned* eserler devardır. Bu kitapların müellifleri, rivayetlerini esas aldıkları sahâbilerin ara-

⁹⁴ el-Hûlî, *Târîhu Funûni l-Hadis*, s. 49-51

⁹⁵ Kettânî, *er-Risâle*, 60; Aydınlı, *H. Istılahları Sözlüğü*, 219

⁹⁶ Kettânî, a. g. e., 74

⁹⁷ Hatipoğlu, “Müsned”, *DİA*, XXXII, 99

⁹⁸ Kettânî, a.g.e. aynı yer

⁹⁹ Fuad Sezgin, *Türâs*, I, 257 Ayrıca bkz. Bu tez, : “ el-Mervezî ve el-Müsned’i”

¹⁰⁰ Bkz. Bu tez, : “ et-Tarsûsî ve el-Müsned’i”

¹⁰¹ Bkz. Bu tez, : “ ed-Devrakî ve el-Müsned’i”

larındaki ortak bir vasfı seçerek, bu vasıfla müsnedlerini isimlendirirler. Nitekim Ebû Bekr Ahmed Ca'fer el-Katî'î (ö. 368/979) cennetle müjdelenen on sahabinin hadislerini topladığı kitaba “*Müsnedü'l-aşara*” ismini verirken,¹⁰² Ebû Muhammed Da'lac b. Ahmed el-Bağdâdî (ö.351/963), az hadis rivayet eden sahâbilerin hadislerine tahsis ettiği eserine “*Müsnedü'l-mükallîn*”,¹⁰³ Muhammed b. Rabi' el-Cîzî(ö.324/ 935)de Mısır'a yerleşen sahâbilerin rivayetlerini topladığı kitabına “*Müsnedü's-sahâbe ellezîne nezelû Mısra*” ismini vermiştir.¹⁰⁴

Sahabe müsnedlerinin alfâbetik olarak tertip edilenleri bir yönden mu'cemdirler.¹⁰⁵ Zira mu'cemler de *ale'r-ricâl* sistemin bir türüdür; müsnedlerde sahabe râvileri esas alınırken mu'cemlerde müellifin hocaları (şüyûh) dikkate alınır. Ancak bazı müellifler sahabe râvilerine göre ve alfabetik olarak mu'cemlerini te'lif ederler. Bu yüzden bunlara “*Mu'cemü's-sahabe*” de denilir. Bazen mu'cemler, biyografik bilgilere yer verebilir ve beldelelere göre de tanzim edilebilirler.¹⁰⁶

Sahabe râvilerine göre tasnif edilen mu'cemlerin en meşhuru Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Tabarânî'nin(ö.360/970)*el-Mu'cemü'l-kebîr fî esmâi's-sahâbe* adlı eseridir.¹⁰⁷ Hadis edebiyatında “el-Mu'cem” denilince bu kitap anlaşılır; diğer mu'cemler için “Falan'ın el-Mu'cemi” denilerek kayıtlanır.¹⁰⁸

Hadis edebiyatında sahâbi ravilerine göre te'lif edilen müsnedlerin bir kısmı *ilel*'i konu edinirler. Bunlar müsned hadislerde görülen illetleri ve gizli kusurları açıklamak için tasnif edilmiştir. Nitekim Hâfız Ebû Bekr el-Bezzâr'ın(ö.292/905)*el-Bahru'z-zâhir*isini verdiği kitabı bu tür bir müsneddir.¹⁰⁹ Günümüze sadece “Müsnedü Ömer b. el-Hattâb” kısmın-

¹⁰² Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1684; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 107

¹⁰³ Ziriklî, *a.g.e.*, II, 340

¹⁰⁴ Özbek, *Hadis Literatürü*, s. 108

¹⁰⁵ *Mu'cem* terimi sözlük, tefsir ve hadis, tabakât ve biyografi, ülke adları gibi çeşitli alanlarda kullanılır. İsimlerin alfabetik sıralandığı çalışmalara ve ansiklopedik tertibe genellikle bu ad verilir. Burada kastedilen mu'cemlerin, *mu'cemü'l-hadis* olanlarıdır. Mu'cemler müsnedlere göre daha müteahhir dönemde ortaya çıkmıştır. Mu'cem kelimesini terim anlamında ilk defa kullananın, meşhur müsned müellifi Ebû Ya'lâel-Mevsîlî(ö. 307/919) olduğu söylenir.

¹⁰⁶ Kettânî, *er-Risâle*, s. 135; İbrahim Hatiboğlu, “Mu'cem”, *DİA*.

¹⁰⁷ Yazma nüshaları için Bkz. Fuad Sezgin, *Türâs* I, 317 .Ayrıca kitap Irak Evkaf Vezâreti tarafından Hamdi Abdü'-Mecîd es-Silefî'nin tahkik ve tahriri ile 1978-1983 yılları arasında 25 cilt halinde neşredilmiştir. Kitab hakkında bilgi için bkz. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 65-67

¹⁰⁸ Kettânî, *er-Risâle*, s. 135

¹⁰⁹ Kettânî, *a.g.e.*, 68

dan bir bölümü ulaşan¹¹⁰ Ya'kûb b. Şeybe'nin(ö262/875)*el-Müsnedü'l-kebîru'l-muallel*'i ise bu türün en kapsamlı müsnedi olduğu kaydedilir.¹¹¹

Sahâbi ravilerine göre tasnif edilen müsnedlerin diğer bir çeşidi *müsned-musannef* karışımı müsnedlerdir. Tertip olarak sahabe ravileri esas alınırken muhteva olarak her sahabe-nin hadisleri fıkıh konularına göre ayrılmıştır.¹¹² Endülüs muhaddisi Bakî b. Mahled'nin (ö.276/889) *el-Müsnedü'l-kebîr*'i bu türün en gelişmiş örneğini teşkil eder. 1300'den fazla sahabinin rivayetlerine yer verdiği *el-Müsned*'inde her bir sahabinin hadisleri ayrıca fıkıh konularına göre düzenlenmiştir.¹¹³

Müsnedlerden bir kısmı her hangi bir bölgedeki “tâbiîn” ve “tebe-i tâbiîn”in, o bölgede yerleşen sahâbilerden rivâyet ettikleri hadisleri toplayan müsnedlerdir. Bunlar, bölgelere nisbetle anılırlar. et-Tabarânî'nin (ö. 360/971) *Müsnedü's-Şâmiyyîn*'i bu tür bir eserdir. Kitap, 89 Şamlı tâbiîn ve veya tebe-i tâbiîn'in Şam'a yerleşen sahâbilerden rivayet ettikleri hadisleri toplar. Ancak alfabetik olmadığı gibi kronolojik de değildir. Kitap, Hamdi Abdülmecit es-Silfî tarafından neşredilmiştir.¹¹⁴

2. Meşhur İmamların Hadislerini Toplayan Müsnedler

Hadis edebiyatında, sahâbe müsnedleri dışında “müsned” ismi verilen kitaplar da vardır. Bunların başında bazı meşhur imam ve muhaddislerin rivayet ettikleri hadisleri cem eden kitaplar gelir. Kettânî (ö. 1345/1929) bu tür hadis kitapları için ayrı bir bölüm açmış,¹¹⁵ es-Sıddîkî de birkaç örnek vererek bunların meşhur müsned eserlerinden ayrı bir tür olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹⁶

Kaynaklarda bu tür müsnedlerin sahabe müsnedlerinden ayrı bir grup olduğuna ilk dikkat çeken müellif İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179)'dir. O, *Fehrese*'sinde önce “Sahabe isimlerine göre tahrir edilen müsnedler”¹¹⁷ başlığı altında icazetini aldığı sahabe müsnedleri ile ilgili kitapları zikretmiş, sonra da “İmamların hadislerine göre tahrir edilen

¹¹⁰ Sezgin, *Türâs*, I, 223

¹¹¹ Kettânî, *er-Risâle*, s. 69

¹¹² Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 50

¹¹³ Kandemir, “Bakî b. Mahled”, *DİA*, IV, 541

¹¹⁴ et-Tabarânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I-V, (nşr. Hamdi Abdülmecit es-Silfî), Beyrut, 1989

¹¹⁵ Kettânî, *er-Risâle*, 110-111

¹¹⁶ es-Sıddîkî, *Hadis Edebiyat Târihi*, s. 78

¹¹⁷ İbn Hayr, *a.g.e.*, 115

müsnedler” diyerek ayrı bir bölüm açmıştır. Bu bölümde Süfyan b. Uyeyne, ez-Z ührî, Mâlik, Şu’be b. Haccâc, Süfyan es-Sevrî, İbn Cüreyc, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Eyyûb es-Sahtiyânî, Fudayl b. İyâz, el-Evzâî gibi ikinci hicrî asırda yaşayan meşhur imamların hadislerini toplayan müsned eserlerden icazetini aldığı hadis kitaplarının isimlerini kaydetmiştir.¹¹⁸

Bu kitapların müellifleri, ya kendilerine kadar gelen isnadlarla veya önceki eserlerden araştırarak bu imamların rivayet ettikleri hadisleri bir araya getirmişler ve onlara nisbetle eserlerine “müsned” ismini vermişlerdir. “*Müsnedü Ebî Hanîfe*”, “*Müsnedü Şâfî*”, “*Müsnedü Zührî*”, “*Müsnedü Mâlik*” “*Müsnedü Süfyân*” “*Müsnedü Ömer b. Abdulaziz*” ve benzerleri eserler bu tür müsnedlerdir.¹¹⁹ Bu kitapların bu imamlara nisbeti, sahabe müsnedlerindeki bir sahabenin hadislerinin ona nisbeti gibidir.¹²⁰ Kendileri müellif olmayıp rivayet ettikleri hadisler kendilerinden sonraki bir müellif tarafından derlenip toplanarak onların adına nisbet edilmiştir.

Bu tür kitapların hadis târihinde görülmeğe başladığı dönem sahabe müsnedlerin ortaya çıkışından sonradır. Üçüncü hicrî asır muhaddislerinden Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî (ö. 258/872) İbn Şihâb ez-Zührî’nin hadislerini cem etmiş¹²¹ ve Osman ed-Dârimî (ö. 282/893) de Sevrî, Şu’be, Mâlik, Hammâd b. Zeyd Ve Süfyân b. Uyeyne’nin hadislerini bir araya getirmiştir.¹²² *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden en-Nesâî (ö. 303/915) kaynaklarda zikredilen *Müsnedü Hadîsi ez-Zührî*, *Müsnedü Hadîsi Mâlik b. Enes*, *Müsnedü Hadîsi es-Sevrî*, *Müsnedü Hadîsi Şu’be* adlı tasnifleriyle tanınmıştır.¹²³ Bu tür eserler IV. hicrî asır musanniflerinin önemli çalışmalarından bir alanı oluşturmuştur. Nitekim et-Tabarânî’nin (ö.360/971) *Müsnedü Şu’be*, *Müsnedü Süfyan*, *Müsnedü’l-A’meş*, *Müsnedü’l-Evzâî* ve benzeri adlarla kaynaklarda zikredilen eserleri¹²⁴ bu tür müsnedlerin en canlı örneklerinden sadece bir kaçıdır.

¹¹⁸ İbn Hayr, a.g.e., 121-126

¹¹⁹ Kettânî, *er-Risâle*, s. 110

¹²⁰ Dehlevî, *Bostânü’l-muhaddisîn*, 67

¹²¹ Kettânî, a.g.e., 110

¹²² Zehebî, *Siyer*, XIII, 323; Kettânî, a.g.e., 111

¹²³ İbn Hayr, *Fehrese*, 122; Kettânî, a.g.e., 111

¹²⁴ Kettânî, a.g.e., 111

Bu tür müsnedler bizim çalışmamızın dışındadır. Ancak bunlardan İstanbul Kütüphânelerinde çokça bulunmaları sebebiyle *Müsnedü EbîHanîfe* ile *Müsnedü Şâfiî* üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

a. *Müsnedü Ebî Hanîfe*

İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767)¹²⁵ üç talebesi Ebû Yûsuf (ö. 182/767),¹²⁶ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/804),¹²⁷ Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819)¹²⁸ ve diğer talebesi Abdullâh b. Mubârek'in (ö. 181/797) kitapları, Veki b. el-Cerrâh'ın (ö. 197/813) *el-Müsned*'i, Abdurrezzâk es-Sanânî'nin (ö. 211/826) ve Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'leri, Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'i, İbn Hıbbân'ın (ö. 354/965) ve el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) eserleriyle diğer erken dönem hadis kitaplarının isnadlarında Ebû Hanîfe'nin yer aldığı rivayetlerin bir araya getirilmesiyle oluşan *Müsnedü Ebî Hanîfe*'lerin sayısı konusunda on beş, on yedi, yirmi bir ve daha fazla olduğunu söyleyenler olmuştur.¹²⁹

Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin *el-Âsâr*'ı, Ebû Hanîfe'nin naklettiği merfu, mevkuf ve maktû rivayetleri ihtiva etmektedir. Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l-Âsâr*'ı Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini ihtivâ ettiği için onun *el-Müsned*'i sayılmakta ve bu iki eserin Ebû Hanîfe'ye nisbeti onun sahabe ve tâbiîn kavillerini kullanışını göstermesi açısından da önem arz etmektedir.¹³⁰

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), Muhammed b. el-Hasen'nin *Müsnedü EbîHanîfe*'sinin *el-Âsâr* ile aynı eser olduğu kanaatindedir. Başka kaynaklarda da Ebû Yûsuf'a nisbet edilen *el-Müsned* ile *Kitâbu'l-Âsâr*'ın Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen *el-Müsned*'in bir nüshası olduğu zikredilmiştir.¹³¹

İstanbul Kütüphânelerinde Ebû Hanîfe'ye nisbet edilerek te'lif edilen müsnedler şu müelliflere âittir:¹³² Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-Hârisî (ö. 341/952),¹³³ Ebû

¹²⁵ Zehebî, *Siyer*, VI, 535-539

¹²⁶ Zehebî, *a.g.e.*, VIII, 535-539

¹²⁷ Zehebî, *a.g.e.*, IX, 134-136

¹²⁸ Zehebî, *a.g.e.*, IX, 543-545

¹²⁹ Hatipoğlu, "el-Müsned (Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen hadis kitabı)", *DİA*, XXII, 101

¹³⁰ Hatipoğlu, *a. g. e.* S. 102

¹³¹ Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, I, 1680; Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 102

¹³² Sezgin, *Türâs*, III, 42-43

Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Mukrî (ö. 381/991),¹³⁴ Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1039),¹³⁵ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Muhammed İbn Hüsrev el-Belhî (ö. 520/1126),¹³⁶ Hüsâmeddin Ali b. Ahmed er-Râzî (ö. 598/1202),¹³⁷ Mûsâ b. Zekerîya b. İbrâhim el-Haskefî (ö. 650/1252)¹³⁸ ve Ebu'l-Müeyyid Muhammed b. Mahmûd el-Hârizmî (ö. 645/1247)¹³⁹

Bunlardan el-Hârisî'nin (ö. 381/991) *Müsnedü Ebî Hanîfe*'si Ebû Muhammed el-Usyûfî tarafından tahkik edilip 1429/2008 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. Bu kitapta el-Hârisî, Hasan b. Ziyâd rivayetini esas alarak Ebû Hanîfe'nin hocalarına göre kitabı tertiplemiştir. *el-Müsned*'de hadis sayısı 915'tir. Kitap önce Ebû Hanîfe'nin Atâ b. Ebî Rabah'tan isnadla rivayet ettiği hadislerle başlar.¹⁴⁰ Bu bölümdeki hadislerin sayısı 32'dir. Sonra Ebû Zübeyr Muhammed b. Müslim'den rivayet ettiği hadislerle geçer.¹⁴¹ Sonra Amr b. Dînâr,¹⁴² Tâvusb. Keysân¹⁴³ ve son olarak da Yûnus b. Ubeydullâh b. Ebî Ferve'den¹⁴⁴ olmak üzere 78 hocasından rivayet ettiği hadislerden oluşur.¹⁴⁵

Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) bu kitabı fıkıh bablarına göre tertip etmiş ve *el-Emâlî* adıyla iki cilt halinde şerh ederek imlâ meclislerinde okutmuştur.¹⁴⁶ Hasan b. Ziyâd'ın rivayeti Hammâd b. Ebî Hanîfe'ye dayanmakta olup müstensihleri İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'tur. Suyûfî (ö. 911/1505), İbn Kutluboğa'nın bu çalışmasını esas alarak "*et-Ta'likâtü'l-münîfe alâ Müsnedi Ebî Hanîfe*" adlı bir şerh yazmıştır.¹⁴⁷

Müsnedü Ebî Hanîfe'ler üzerine gerçekleştirilen en meşhur şerh çalışması, Ebu'l-Müeyyid Muhammed b. Mahmûd el-Hârizmî'nin (ö. 645/1247) Câmiu'l-Mesânîd adını verdiği eseridir. Bu da 1332/1913 yılında Haydarâbât'ta ve 1987 yılında Beyrut'ta basılmıştır. *el-Âsâr*, *el-Müsned* veya *es-Sünen* adıyla Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen kitapların toplandığı bu

¹³³ Silim Ağa 233; Topkapı Sarayı 366; Fâtih 4494; Şehid Ali 563

¹³⁴ Feyzullâh Efendi 507

¹³⁵ Topkapı Sarayı 365

¹³⁶ Topkapı Sarayı 158

¹³⁷ Topkapı Sarayı 364

¹³⁸ Beyazid 1225; Veliyyüddîn 717

¹³⁹ Tokapı Sarayı 367

¹⁴⁰ El-Hârisî, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, s. 19

¹⁴¹ El-Hârisî, a.g.e., s. 26

¹⁴² El-Hârisî, a.g.e., s. 37

¹⁴³ El-Hârisî, a.g.e., s. 37

¹⁴⁴ El-Hârisî, a.g.e., s. 306-307

¹⁴⁵ El-Hârisî, a. g.e., s. 307

¹⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1680

¹⁴⁷ Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1681; Hatipoğlu, a.g.e., *DİA*, XXII, 102

eserde Ebû Hanîfe adına düzenlenmiş on beş müsnedden elli farklı senetle 600 civarında hadis, fıkıh bablarına göre sıralanmıştır. Bunların büyük çoğunluğunun sahîh ve on kadarının zayıf olduğu tesbit edilmiştir.¹⁴⁸

b. Müsnedü's-Şâfiî

İmam-ı Şâfiî'ye (ö. 204/819) nisbet edilen *el-Müsned*¹⁴⁹ de İmâm-ı Şâfiî'nin kendi te'lifî olmayıp Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb el-Esamm'ın (ö. 346/957) İmâm-ı Şâfiî'nin *Kitâbu'l-Ümm* ve *Kitâbu'l-Mebsût* adlı eserlerindeki er-Rabî b. Süleyman el-Murâdî'nin (ö. 207/822) İmâm-ı Şâfiî'den rivayet ettiği hadislerden oluşmaktadır.¹⁵⁰ Ebu'l-Abbâs el-Esamm'ın talebesi Ebû Amr Muhammed b. Ca'fer b. Matar en-Neysâbü'rî (ö. 360/971) hocasının talebi üzerine bu hadisleri bir araya getirmiş ve kitaba "*Müsnedü's-Şâfiî*" ismini vermiştir. Bir rivayete göre hadisleri cem eden bizzat Ebu'l-Abbâs el-Esamm'dır.¹⁵¹

Müsneddeki hadisler, İmam-ı Şâfiî'nin talebelerinin kendi huzurunda isnadlarıyla rivayet ettiği merfu hadislerden oluşur. Birinci cüzdeki dört hadis dışındakilerin tamamı Rabî b. Süleymân'ın İmâm-ı Şâfiî'den dinledikleri hadislerdir. Bu dördünü ise Rabi b. Süleyman, Yûsuf b. Yahyâ el-Büveytî (ö. 231/845) vasıtasıyla İmâm Şâfiî'den nakletmiştir.¹⁵²

Kitabın aslı ne bablara ve ne de ricalere göre tertip edilmediğinden tekrarların çok olduğu nakledilir. Muhammed Abid b. Ahmed b. Ali es-Sindî (ö. 1257/1841) *el-Müsned*'i fıkıh bablarına göre yeniden düzenleyip tertip etmiştir. Ezher şeyhlerinden Yûsuf Ali ez-Zevâvîl-Hasenî ile İzzet el-Attâr el-Hüseynî de tahkik etmiş ve Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin bir takdim yazısı ile 1951 yılında Beyrut'ta iki cilt halinde basılmıştır. *el-Müsned*'teki toplam hadis sayısı 1721'dir.¹⁵³

Kettânî (ö. 1340/1922), "*Müksirûndan bazı şeyhlerin hadislerini toplayan kitaplar*" başlığı altında bu tür müsnedlerden on üçünü saymış, mütercim Yusûf Özbek de muhtelif

¹⁴⁸ Hatipoğlu, *a.g.e.*, *DİA*, XXII, 102

¹⁴⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1683; ed-Dehlevî, *a.g.e.*, 67; Kettânî, *er-Risâle*, 17; Sezgin, *Türâs*, II, 187

¹⁵⁰ ed-Dehlevî, *a.g.e.*, 67; Kettânî, *a.g.e.*, 17

¹⁵¹ Sezgin, *Türâs*, I, 341

¹⁵² ed-Dehlevî, *a.g.e.*, 67

¹⁵³ Es-Sindî, *Tertibü Müsnedü's-Şâfiî* (nşr. Yûsuf Ali ez-Zevâvî ve dğr.), s. 5-9

hadis kaynaklarından tesbit ettiği 50 küsur kadar bu tür eseri, müellifleriyle birlikte dipnotta göstermiştir.¹⁵⁴

3. Müsned İsimli Diğer Hadis Kitapları

Hadis edebiyatında “müsned” ismi, yukarıda bahsettiğimiz iki kullanımın dışında çeşitli amaçlarla muhtelif türdeki hadis kitapları için kullanılmıştır. Hadis edebiyatında müsnedleri araştırırken genel anlamda hangi tür hadis kitapları için bu ismin kullanıldığı dikkat çeken bir husus olmuştur. Aşağıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere tasnif döneminden beri te’lif edilen anonim isimler kapsamına giren tüm hadis kitap çeşitlerine ya müstakil veya ek bir isim olarak “müsned” dendiğini görüyoruz. Bunların her birine birer veya ikişer örnek vererek bunların ıstılahta kullanılan “müsned” kavramının dışında olduğuna dikkat çekmeğe çalışacağız.

a. Senedle Hadis Rivâyet Etme Açısından Müsned Kullanımı

Hadis kitapları arasında “müsned” ismiyle anılan bazı kitaplara bu ismin verilmesinin sebebi hadislerinin isnadla rivayet edilmesi ve müsned hadislerden oluşmalarından dolayıdır.¹⁵⁵ Hadis edebiyatının her türünden bu amaçla “müsned” ismi verilen hadis kitaplarına rastlamak mümkündür.

(1) Sahih Nitelikli Olanlar

Bu gruba dahil olan hadis kitaplarının bir kısmı sahih niteliğini taşıyan hadis kitaplarıdır. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî’nin (ö. 256/870) kendi kitabı için “*el-Câmi’u’l-Müsnedü’s-Sahîh*” ifadesini kullanması,¹⁵⁶ Müslim b. Haccâc’ın (ö. 261/875) “Ben bu *el-Müsnedü’s-Sahîh*’i 300.000 mesmû hadisten seçerek tasnif ettim”¹⁵⁷ diyerek *sahîh*ini “*el-Müsned*” diye tanımlaması bu sebeptedir. Zîrâ Buhârî, kitabına böyle bir isim vermekle “terâcim” bölümlerindeki müsned olmayan muallak hadisleri sahih olma özelliğinin dışında bırakmıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Kettânî, *er-Risâle*, 110-111; Özbek, *Hadis Literatürü*, 224-229

¹⁵⁵ Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 219

¹⁵⁶ İbn Salâh, *Ulûmü’l-Hadis*, 26; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, I, 5

¹⁵⁷ İbn Salâh, *Sıyânetü Sahîhi Müslim*, 67

¹⁵⁸ İbn Salâh, *a.g.e.*, 26; Aynî, *a.g.e.*, I, 6

(2) Sünen Nitelikli Olanlar

Müsned ismiyle anılan kitapların bir kısmı *sünen* nitelikli hadis kitaplarıdır. Bunların başında Abdullâh b. Mubârek'in (ö. 181/797) *el-Müsned*'i gelir.¹⁵⁹ Nitekim İbn Nedim (ö. 380/990) onu “*es-Sünen fi'l-fikh*” ismiyle zikretmiştir.¹⁶⁰ Abdullâh b. Abdurrahman ed-Dârimî'nin (ö. 255/869) *es-Sünen*'i de “*Müsnedü'-Dârimî*” diye meşhur olmuştur.¹⁶¹ Kaynaklarda zikredilen Ebu'l-Abbâs Muhammed b. İshâk es-Serrâc'ın (ö. 313/925) “*el-Müsnedü'l-Kebîr*”i¹⁶² bablara göre tertip edilen bir sünen kitabı niteliğinde olup bunun *Kitâbu't-Tahâre* ve *Kitâbu's-Salât*'tan bazı bölümleri günümüze ulaşmıştır.¹⁶³ Ahmed Fethi Abdurraman tahkik edilip neşredilen kitapta hadis sayısı 1575'tir. Kitab “*Bâbu't-Teyemmüm*” ile yıp¹⁶⁴ “*Bâbu Salâti'l-havf*” ile sona ermektedir.¹⁶⁵

(3) Müstahrec Nitelikli Olanlar

“Müsned” ismiyle tanınan kitaplarının bir kısmı “müstahrac”¹⁶⁶ nitelikli hadis kitaplarıdır. Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk el-İsferânî'nin (ö. 316/928)¹⁶⁷ “*Müsnedü Ebî Avâne*” olarak bilinen kitabı aslında Sahîh-i Müslim üzerine yazılmış bir müstahrac'tır. Kaynaklarda “*el-Müsnedü's-Sahîh*”, “*es-Sahîhu'l-müsned*” veya “*el-Müsnedü'l-muharracalâ Sahîhi'l-Müslim*” şeklinde isimlerle anılmaktadır.¹⁶⁸ Bu kitabın bazı bölümleri günümüze kadar ulaşmış¹⁶⁹ ve *Müsnedü Ebî Avâne* adıyla basılmıştır.¹⁷⁰

(4) Mu'cem Nitelikli Olanlar

Bazı mu'cem türü kitaplar da “müsned” ismiyle tanınmışlardır. Hâris b. Ebî Usâme'nin (ö. 282/895)¹⁷¹ *el-Müsned*'i bu tür bir hadis kitabıdır. Kaynaklarda “*el-Müsned*”

¹⁵⁹ Sezgin, *Türâs*, I, 176

¹⁶⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 248

¹⁶¹ el-İrâkî, *et-Takyîd*, 46

¹⁶² Zehebî, *Siyer*, XIV, 389; el-Kettânî, *er-Risâle*, 75

¹⁶³ Sezgin, *Türâs*, I, 341

¹⁶⁴ Es-Serrâc, *el-Müsned*, 13

¹⁶⁵ Es-Serrâc, *a.g.e.*, 384

¹⁶⁶ Hadis edebiyatında “müstahrac”; bir hadis kitabının hadislerini, o kitabın isnadları ile değil de başka isnadlarla toplayan kitaplara denir. Bkz. İtr, *Menhec*, 261; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 320; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 141

¹⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, XIV, 417-422

¹⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, XIV, 417; a. mlf., *Tezkira*, III, 779; Zirikî, *A'lâm*, IX, 256; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, XIII, 247

¹⁶⁹ Sezgin, *Türâs*, I, 343

¹⁷⁰ Ebû Avâne, *Müsnedü Ebî Avâne*, I-II, Beyrut, ts.

¹⁷¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 388

diye meşhur olan¹⁷² İbn Ebî Üsâme'nin ne sahabe râvilerine göre ve ne de konularına göre olmayıp¹⁷³ şuyûha göre tertip edilen bir mu'cem olma özelliğine sahiptir.¹⁷⁴ ed-Dehlevî'nin verdiği bilgiye göre kitap müellifin hocası "Yezîd b. Hârûn'un müsnedi" ile başlar.¹⁷⁵ Fuad Sezgin, İbn Hacer'in bu *el-Müsned*'i *el-İsâbe*'de kaynak olarak kullandığını ve günümüze bazı bölümlerinin ulaştığını kaydeder.¹⁷⁶

b. Senetsiz Bir Hadis Kitabının İsnadlarını Gösteren Müsnedler

Hadis edebiyatında isnadların kaldırılarak metinlerin tertibine göre te'lif usûlü V. hicrî asırda görülmeğe başlar. Bu sahada te'lif edilen ilk eser Şihâbuddîn Sellâme el-Kudâî'nin (ö. 454/1062)¹⁷⁷ "*Kitâbu's-Şihâb*"ıdır. Mısır kadısı ve Şâfiî fakihî el-Kudâî bu kitabında 1200 kadar hadisin isnadlarını kaldırarak ve harf sırasına da riayet etmeksizin bu eserini te'lif etmiştir.¹⁷⁸ Daha sonra bu kitaptaki hadislerin isnadlarını "*Müsnedü Kitâbi's-Şihâb*" adını verdiği başka bir eserinde toplamıştır.¹⁷⁹ Dolayısıyla kitabına isim olarak "müsned" tabirini kullanması, ihtiva ettiği hadislerin isnadlarını beyan etmesi ve açıklaması anlamınadır.¹⁸⁰

Şihâbuddîn el-Kudâî'nin bu çalışmasını esas alarak bu sahada ikinci bir eser te'lif eden Ebû Şüca' Şîreveyh b. Şehridâr ed-Deylemî'dir.(ö. 509/1115)¹⁸¹ "*Firdevsü'l-ahbâr bime'sûri'l-hutâb el-muharrac alâ Kitâbi's-Şihâb*" adını verdiği ve alfabetik olarak tertip ettiği bu kitabında 10 000 kadar hadis toplamıştır.¹⁸² Oğlu Ebû Mansûr Şehridâr b. Şîreveyh ed-Deylemî (ö. 558/1161)¹⁸³ babasının bu kitabındaki hadislerinin isnadlarını, her bir hadisin

¹⁷² Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1678; Kettânî, *er-Risâle*, 66

¹⁷³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 388

¹⁷⁴ ed-Dehlevî, *Bostânu'l-muhaddisîn*, 73

¹⁷⁵ ed-Dehlevî, *a.g.e.*, 74

¹⁷⁶ Sezgin, *Türâs*, I, 311

¹⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 92-93

¹⁷⁸ Kettânî, *er-Risâle*, 76 Abdurraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622), el-Kudâî'nin bu eserini yeniden harf sırasına göre düzenlemiştir. "*İs'âfu't-tullâb bi tertîbi's-Şihâb*" adını verdiği bu kitapta ayrıca hadislerini tahrir eden başka musannifleri de açıklamıştır. Bkz. *a.g.e.*, 76

¹⁷⁹ Kettânî, *a. g. e.*, 76 *Müsnedü's-Şihâb*, Hamdi Abdülmecid es-Silefi tarafından tahkik edilerek 1985 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

¹⁸⁰ Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 219-222

¹⁸¹ Zehebî, *Siyer*, XIX, 294-296

¹⁸² Kettânî *er-Risâle*, 75 Bu kitap Saîd b. Besyûnî Zağlûl tarafından *el-Firdevs bi me'sûri'l-hutâb* adıyla son cilt fihrist olmak üzere altı cilt halinde 1406/1986 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Bu matbu kitapta hadis sayısı 9056'dır.

¹⁸³ Zehebî, *Siyer*, XX, 376; es-Semânî, *et-Tahbîr*, I, 327-330

altında tahrir etmek suretiyle *Müsnedü Kitâbi 'l-Firdevs*'i te'lif etmiştir.¹⁸⁴ İbn Hacer'in belirttiğine göre esere ayrıca 5000 kadar hadisilave etmiştir.¹⁸⁵

Günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmeyen *Müsnedü 'l-Firdevs* üzerine en önemli ihtisar ve ilave çalışmaları İbn Hacer (ö. 852/1448) tarafından yapılmıştır. Kaynaklarda bu çalışmalardan biri *Tesdidü 'l-kavszebru 'l-Firdevs* veya *Tesdidü 'l-kavs fî muhtasarı Müsnedi 'l-Firdevs* adıyla geçmektedir.¹⁸⁶ Ancak eserin Molla Murad Kütüphânesi'ndeki nüshanın adı *Zehru Müsnedi 'l-Firdevs 'tir*.¹⁸⁷ Onun Süleymâniye Kütüphânesi'nde bulunan ve adının *el-Garâibü 'l-mültekât min müsnedi 'l-Firdevs* veya *el-Mültekât min Müsnedi 'l-Firdevs* adlı diğer eseri¹⁸⁸ *Müsnedü 'l-Firdevs*'in meşhur hadis kitaplarında yer almayan garip rivayetlerini ihtiva eder.¹⁸⁹

Hadis edebiyatında “müsned” kavramının, yukarıdan beri özetlemeğe çalıştığımız bu kapsamlı kullanılışına rağmen *müsned* denilince akla ilk doğan sahabe râvilerine göre te'lif edilen hadis kitaplarıdır. Konu olarak üzerinde çalıştığımız müsnedler, bu tür hadis kitaplarının literatürdeki yerlerinin tesbitidir. Ancak konuyu tez boyutunda el aldığımız için, literatürde “müsned” isminin kullanıldığı farklı hadis kitaplarına da temas etmek zorunda kaldık. Bu açıklamayı yaptıktan sonra araştırmamızın sonra asıl konusu olan sahabe râvilerine göre tasnif edilen müsnedlerin hadis edebiyatındaki durumuna geçiyoruz.

II. HADİS TÂRİHİNDE MÜSNEDLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Hadis Tarihinde müsnedler, tasnif devrinin mahsülleri olup II. hicrî asrın sonları ile III. hicrî asrın başlarında görülmeğe başlamıştır.¹⁹⁰ Bu tarihe kadar *hıfz*, *kitab*, *tedvin* ve *tasnif* dönemlerinden¹⁹¹ geçen hadis ilmi, müsnedlerin ortaya çıkmasıyla hadis târihinde yeni bir gelişmeye sahne olmuştur. Zira önceki dönemde sahabe ve tâbûn'unun fetva ve kavilleri ile birlikte yazılan “musannef türü” hadis kitapları çoğunlukta idi. Zaman uzayıp rivayetler çoğa-

¹⁸⁴ Zehebî, A.g.e., XX, 376; Kettânî, *er-Risâle*, s. 75

¹⁸⁵ Uğur, “*Firdevsü 'l-ahbâr*”, DİA, XIII, 130

¹⁸⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1684

¹⁸⁷ Molla Murad Kütüphânesi, nr. 393

¹⁸⁸ Süleymaniye Kütüphânesi, Yeni Câmi, nr. 199, 200, 201

¹⁸⁹ Uğur, “*Firdevsü 'l-ahbâr*”, DİA, XIII, 130

¹⁹⁰ İbn Hacer, *Hedy*, 6; Kettânî, *er-Risâle*, 7

¹⁹¹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 27

İnca özellikle müsned hadisleri ayrı ve müstakil eserlerde toplama çaba ve gayreti baş gösterdi. Bunun tabîî sonucu olarak “müsned türü” hadis telifâtı ön plana çıktı.

A. MÜSNEDLERDEN ÖNCEKİ HADİS KİTAPLARI

Hadislerin Hz. Peygamber döneminden itibaren sözlü ve yazılı olarak tesbit edilme¹⁹² faaliyeti ilim ehlini değişik türde çalışmalara sevk etmiştir. *Sahife, nüsha, kitap, risâle, musannef, muvattâ, câmi, sünen, müsned, müstahrac* ve *müstedrek* isimleriyle anılan bu hadis kitapları¹⁹³ hadîs târihinin farklı dönemlerinde ortaya çıkmıştır.

İlk defa sahâbîler tarafından meydana getirilen¹⁹⁴ *sahîfeler* değişik büyüklüktedir. Bir sahîfeden müteşekkil olanlarının yanında birkaç sahîfeden, hatta hacımlı bir kitap kadar olanları da vardır.¹⁹⁵ Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın (ö. 63/682) “*es-Sâdika*” isimli¹⁹⁶ sahîfesi bin kadar hadisi ihtiva ettiği halde,¹⁹⁷ Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/677) talebesi Hemmâm b. Münebbih'e (ö. 101/719) yazdırdığı “*es-Sahîfe*” si¹⁹⁸ 138 hadis ihtiva etmektedir.¹⁹⁹ el-A'zamî, 50 kadar sahabeden yazılı olarak hadis nakledildiğini tesbit etmiştir.²⁰⁰

İlk devirlerde “*nüsha*” kelimesi ile “*sahîfe*” aynı anlamda kullanılmaktaydı.²⁰¹ Zehebî, Hemmâm'ın Ebû Hüreyre'den intikal eden sahîfesi için “meşhur nüsha”²⁰² ifadesini kullanır.

Hadis tarihinde çok erken dönemlerde başlayan hadis nüshaları, İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742) döneminde daha da gelişmiştir. Hemen hemen her muhaddisin hocalarından riva-yet ettiği nüshalar bulunuyordu. Bu nüshalar büyük ölçüde musannef kitapların kaynaklarını teşkil etmiştir. el-Alâî (ö. 761/1360) “*Amr b. Şuayb an ebîhi an ceddihî*” isnadlı nüshadaki

¹⁹² Hadis Tarihi'nde “Kitâbetü'l-hadis” için Bkz. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 29-36

¹⁹³ Sıddikî, *Hadis Edebiyatı Târihi*, 35; Yardım, *Hadis II*, 56

¹⁹⁴ Dârimî, *Sünen*, I, 125

¹⁹⁵ Çakan, *a. g. e.*, 37

¹⁹⁶ Hatîb, *Takyîd*, 84

¹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, III, 233

¹⁹⁸ Sezgin, *Türâs*, I, 122

¹⁹⁹ Suphi Sâlih, *Hadis İlimleri*, 26 İbn Hacer, *Tehzîb*'te (XI, 67) 140 hadis ihtiva ettiğini kaydeder. İlk defa Muhammed Hamidullah tarafından yayımlanmıştır. Onun neşrinde hadis sayısı 138'dir. Bkz. “Sahîfetü Hemmâm b. Münebbih” s. 132

²⁰⁰ El-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 34

²⁰¹ El-A'zamî, *a.g.e.*, 29; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 37

²⁰² Zehebî, *Tezkira*, I, 89

hadislerle ihticacın sıhhati konusunda, İmam Mâlik'in tasnif ettiği *el-Muvatta'*na bu nüsha-dan hadis almasını delil getirir.²⁰³

II. hicrî asırda hadis kitapları ya şuyûha göre veya bablara göre tasnif edilirdi. Her hangi bir muhaddis muhtelif hocalarından tahammül ettiği hadisleri onların isimlerine göre bir kitapta toplardı.²⁰⁴ Bu tasnif şekli sonraki asırlarda *mu'cem* türüne dönüşmüştür. Yahutta hadisleri cem eden bir muhaddis onları bâblara yani konularına göre tasnif ederdi. Genellikle fıkıh konularına göre tertip edilen bu çeşit eserler, *sünen*leri oluşturmuştur. Ancak bu asrın *sünen*leri mevkuf ve maktu' haberlerle karışık haldedir.

Hadisleri şuyûha göre en iyi bilen ve hıfz edenlerin yanı sıra, bazı muhaddisler de belirli bir hocasının hadislerini en iyi bilen kişi olarak tanımışlardır. Nitekim İbn Uyeyne (ö. 198/814) “Ziyad b. Sa'd, ez-Zührî'nin hadisini en iyi bilen bir âlimdi” demektedir.²⁰⁵

Hadis târihinde konularına göre te'lif edilen ilk kitabın Makhûl b. Ebî Müslim eş-Şâmî'ye (ö.112/730) ait *Kitâbü's-sünen fi'l-fikh* olduğu rivayet edilir.²⁰⁶ Bununla beraber hadis tarihinde genellikle ilk musannef eserler 125/742 ile 150/767 yılları arasına görülür.²⁰⁷ Belirli bir tertibe göre te'lif edilen bu kitaplar, önceki döneme ait *risale* ve *cüz*leri de ihtiva ederler.

er-Râmehurmuzî (ö.360/971), ilk hadis musannifleri ile ilgili şu açıklamayı yapar: “Bildiğime göre hadisleri ilk tasnif edip bablara ayıran Basra'da er-Rabî b. Subeyh (ö.160/777) ve Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Yemen'de “Abd” diye tanınan Hâlid b. Cemîl ve Ma'mer b. Râşid (ö. 152/769), Mekke'de İbn Cüreyc (ö. 150/767)'dir. Bunlardan sonra Kûfe'de Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Basra'da Hammâd b. Seleme (ö.176/793), Mekke'de Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Şam'da el-Velîd b. Müslim (ö. 194/810), Rey'de Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 182/798), Horasan ve Merv'de Abdullâh b. Mubârek (ö. 181/797), Vâsıt'ta Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/ 799) ve bu asırda Kûfe'de İbn Ebî Zâide (ö. 182/798) ve İbn Fudayl

²⁰³ İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, 211

²⁰⁴ Sezgin, *Buhârînin Kaynakları*, 32-33

²⁰⁵ Zehebî, *Tezkira*, I, 198

²⁰⁶ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 283; Sezgin, *Türâs*, I, 128

²⁰⁷ Sezgin, a. g. e., 41

(ö. 196/808) ve daha sonra Yemen’de Abdurrezzâk (ö. 211/826) ve Ebû Kurra Mûsâ b. Târik (ö. 203/819) olmuştur.”²⁰⁸

Musannef, *sünen*, *muvattâ* ve *câmî* isimleriyle anılan ve muayyen bir metoda göre te’lif edilen ilk hadis kitapları bu dönemin mahsülleridir. Fakat çoğunlukla bu dönemde te’lif edilen kitapların genel karakteri fıkıh bablarına göre olmayıp sadece hadislerin cem’inden ibaret olup bunlar, sonraki dönemin yazılı kaynaklarını oluşturmuşlardır.²⁰⁹ II. hicrî asırda te’lif edilen bu kitapların çoğu ilk müsnedlerin te’lif edildiği III. hicrî asrın ilk yarısında rivayetlerine bol miktarda rastlanır. Meselâ Yahyâ b. Maîn (ö.233/847), Hammâd b. Seleme’nin(ö.167/783) *el-Câmî*’ini on sekiz kişiden dinlemişti.²¹⁰

İbn Nedîm’in (ö. 380/990), Ma’mer b. Râşid’in (ö.152/769) çağdaşı bazı musannıfların eserlerinin babları hakkında verdiği bilgiden anlaşıldığına göre, o asırdaki hadis kitaplarının hepsi bütün fıkıh konularını ihtiva etmemektedir. Sezgin, özellikle “sünen” ismi ile anılanlarının fıkıh konulu hadislerini; “câmî” ismi ile anılan kitapların ise bunların dışındaki hadisleri topladığı tesbitinde bulunur.²¹¹ Bu yüzden Ma’mer’in *el-Câmî*’i ile Abdurrezzâk’ın *el-Musannef*’i arasında tasnif açısından bir mukayese yoktur. Ma’mer b. Râşid’in *el-Câmî*’i, bab isimlerinden de anlaşılacağı gibi fıkıh konuları ile ilgili olmayan hadisleri toplamış, sanki fikhî hadisleri tasnif eden musannıfların çalışmalarını tamamlamıştır. Abdürrezzak, hocasının kitabının bu özelliğinden faydalanarak, fıkıh hadislerine tahsis ettiği *el-Musannef*’inin sonuna onun bu eserini koymuştur.²¹²

Kûfe’de ilk hadis musannifi olarak tanınan Süfyânü’s-Sevrî’nin(ö.161/778) kitapları hakkında İbn Nedim, oldukça geniş malumat verir. Ona göre Süfyân’ın *el-Câmiu’l-kebîr* ve *el-Câmiu’s-sağîr* adlı kitapları yanında“ferâiz”a dâir bir kitabı da vardır. *el-Câmi*’in ravilerinden birisi Ubeydullah b. Abdurrahman el-Eşceî’dir. (ö.182/798) Yahyâ b. Maîn, Kûfe’de Süfyân’ı el-Eşceî’den daha iyi bilen biri olmadığını söyler.²¹³ el-Hâkim de (ö. 405/1014) “O’nun elinde Süfyân’ın Câmî’i vardı” der.²¹⁴ İbn Sa’d (ö.230/845) el-Eşceî’nin Süfyân es-Sevrî’nin kitaplarının tümünü ve bu arada *el-Câmî*’i’yi de rivayet ettiğini kaydet-

²⁰⁸ er-Râmehurümüzi, *el-Muhaddisü’l-fâsil*, 611-613

²⁰⁹ Sezgin, *Türâs*, I, 128

²¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 315

²¹¹ Sezgin, “Ma’mer b. Râşid’in Câmî’i”, s.125

²¹² Sezgin, a.g.e., 125

²¹³ Zehebî, *Tezkira*, I, 286

²¹⁴ Zehebî, a.g.e., I, 286

miştir.²¹⁵ Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Eşceî'nin, babasının kitaplarını kendisine verdiğini ve onları istinsah ettiğini belirtmektedir.²¹⁶

Süfyân b. Uyeyne'nin (ö.198/814)'nin *el-Câmi*'î de, II. hicrî asırda te'lif edilip sonraki asırda rivayeti devam eden kitaplardandır. Buhârî (ö.256/870), yaşlı hocası Ubeydullâh b. Mûsâ'nın(ö.213/833) yanında Süfyân'nın *el-Câmi*'inin bulunduğunu haber verir.²¹⁷ İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179), bu kitabın on sekiz cüzden oluştuğunu, müsned müelliflerinden İbn Ebî Ömer el-Adenî'nin (ö. 243/858) rivayeti ile kendisine ulaştığını kaydeder.²¹⁸

Hiç şüphesiz II. hicrî asırda te'lif edilip günümüze ulaşan ve bu asrın bütün karakteristik özelliklerini üzerinde toplayan İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta*'dır. *el-Muvatta*, musannef türü hadis kitaplarının başında gelir. Hadislerinin 600'ü müsned, 222'i mürsel, 613'ü mevkuf ve 285'i maktu olmak üzere toplam 1720 hadis ihtiva etmektedir.²¹⁹

el-Muvatta'ın 16 nüshası ve ravisi bilinmekte olup en meşhuru Yahyâ b. Yahyâ'nın rivayetidir.²²⁰ Kendisinden sonra te'lif edilen bütün hadis kitaplarına kaynaklık eden *el-Muvatta*'dan Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*'inde 300 hadis rivayet etmiştir.²²¹

Müsnedler öncesi hadis kitapları şüphesiz bunlardan ibaret değildir. Biz burada sadece ikinci hicrî asırda hadis edebiyatının konumunu gösteren bazı örnekler verdik. Fuat Sezgin bu dönemde tasnif edilen hadis kitaplarının çokluğundan bahseder.²²² Bu dönemde te'lif edilip de günümüze ulaşanlarından tesbit ettiklerinin dünya kütüphanlerindeki yerlerini gösterir.²²³

Araştırmamız esnasında *ale'r-ricâl* sisteme göre tasnif edilen müsnedler henüz ortaya çıkmadan önce II. hicrî asırdaki bazı muhaddis ve imamlara ait “müsned” isimli hadis kitapları tesbit ettik. Bunların bir kısmı sonraki asırlarda yaşayan müelliflerin eserleri olup rivayet ettikleri hadisler araştırılarak onların ismi altında toplanmıştır. İmam-ı Âzam Ebû

²¹⁵ İbn Hacer, *Tezhib*, VII, 35

²¹⁶ İbn Hacer, a.g.e., VII, 35

²¹⁷ İbn Hacer, a.g.e., VII, 53

²¹⁸ İbn Hayr, *Fehrese*, 112

²¹⁹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 72

²²⁰ Ed-Dihlevî, *Bostânü'l-muhaddisîn*, 29-64

²²¹ Çakan, a.g.e., 73

²²² Sezgin, *Buhârînin Kaynakları*, 32

²²³ Sezgin, *Türâs*, I, 153-181

Hanîfe'ye (ö.150/767) nisbet edilen müsnedler bu gruba dahildir.²²⁴ *Müsnedü Ebî Hanîfe*'lerin İstanbul Kütühânelerinde günümüze kadar ulaşan birçok rivayetleri vardır.²²⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hârisî'nin (ö.340/950) "*Müsnedü Ebî Hanîfe*"si²²⁶ bunlardan biri olup matbudur.²²⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Bâğandî'nin (ö. 312/924) "*Müsnedü Ömer b. Abdülazîz*"i de bu tür müsnedlerdendir.²²⁸

Bunların bir kısmı müellifin kendi eseridir; ancak "müsned" diye isimlendirilmesi ya sonraki asırlarda olmuş yahutta muhtevalarının müsned hadislerden meydana gelmesi sebebiyle bunlara "müsned" denilmiştir. Abdullah b. Mubârek'in (ö. 181/797) *el-Müsned*'inin asıl isminin "*es-Sünen fi'l-Fık*" olduğunu İbn Nedim kaydeder.²²⁹ Fuat Sezgin, Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/813) bazı kaynaklarda zikredilen *el-Müsned*'inin²³⁰ aslının "*Kitâbü'l-Câmi fi'l-hadîs*" olduğu kanaatindedir.²³¹

II. hicrî asırdaki bu tür kitaplara "müsned" isminin verilmesi, muhtevalarının müsned hadislerden oluşmasından kaynaklanmış olabileceğini düşünmeğe bir mani yoktur. Buna göre ilk zamanlarda bu tür kitaplara *el-Müsned* ismi verilirken zamanla bu kullanım sahabe ravilerine göre tasnif edilen kitaplara tahsis edilen bir isim olmuştur. Nitekim II. hicrî asırda yaşayan el-Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî'nin (ö.185/801), "küçük bir müsnedi" olduğunu Zehebî (ö. 748/ 1347) kaydeder.²³² İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), Muâfâ b. İmrân'ın bu *el-Müsned*'ini rivayet hakkını aldığı kitaplar arasında zikretmiştir.²³³

B. MÜSNEDLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Hadis edebiyatında önemli bir yeri olan müsnedlerin ortaya çıkışı, genel olarak II. hicrî asrın sonları ile III. hicrî asrın başları olduğu kabul edilir. Zira kaynaklarda sözü edilen "ilk müsned müellifleri"nin vefatları III. hicrî asrın başlarında vuku bulmuştur. Ancak şu var ki, bu müelliflerin müsnedlerini ne zaman ve hangi tarihlerde te'lif ettikleri tartışmalıdır. Bu

²²⁴ Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Târîhi*, s.79

²²⁵ Sezgin, *Türâs*, II, 42-44

²²⁶ Selim Ağa, 233 (195 vr. IX. Hicrî asır)

²²⁷ El-Hârisî, "*Müsnedü Ebî Hanîfe*" (thk. Ebu Muhammed el-Üsyûfî), Beyrut, 2008

²²⁸ El-Bâğandî, "*Müsnedü Ömer b. Abdülazîz*" (thk. Muhammed Avvâme), Beyrut, 1408/1987

²²⁹ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 284

²³⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de bundan nakilde bulunur. Bkz. *a. g. e.*, IX, 353

²³¹ Sezgin, *Türâs*, II, 144

²³² Zehebî, *Siyer*, IX, 84

²³³ İbn Hacer, *el-Mu'cem*, I, 415

konuya girmeden önce, hadis tarihinde müsnedlerin ortaya çıkışına sebep olarak düşünülebilen bazı gelişmeler üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

1. Müsnedlerin Ortaya Çıkış Sebepleri

Emevî Halîfesi Ömer b. Abdü'l-Azîz'in (ö. 101/719) emri ile başlayan resmî tedvin sonucu bir çok muhaddis hadislerini yazmış ve bunlar hadis edebiyatının ilk yazılı kaynaklarını oluşturmuştur. Âlimlerin çeşitli bölgelere yayılmaları, havâric, revâfız ve kaderi inkar edenlerin ortaya çıkması, hak ile batılın bir birine karışma tehlikesi göstermesi muhaddisleri, sahabe ve tâbiînden nakledilen âsârı toplamaya, doğruyu yanlıştan ayırıp insanlara açıklamağa yöneltmiş²³⁴ ve bu gayretlerin sonunda *Câmî*, *sünen*, *musannef* ve *muvatta* gibi anonim isimlerle anılan²³⁵ ilk musannaf eserler ortaya çıkmıştır. Bunlar genellikle sahabe ve tabiînden nakledilen fetva, kaza ve benzeri mevkuf ve maktu haberleri de kapsamaktaydı.²³⁶

İlk musannifleri takip eden dönemde ise bazı hadis imamları, özellikle Hz. Peygamber (s.a)'in hadislerini müstakil kitaplarda toplama önem verdiler. Takriben III. hicrî asrın başlarına rastlayan bu tarihlerde ilk müsnedler ortaya çıktı.²³⁷

Abdullâh b. Mubârek (ö.181/797), yaşadığı asırda özellikle isnad üzerinde durmuş ve müsned hadislerle ayrı bir değer vermiştir. İmâm Şâfiî (ö.204/819) mürsel hadislerle delil getiremeyeceğini, özellikle ahkâm konularında mutlaka hadisin müsned olmasını şart koşmuştur. Ona göre mürsel bir hadisle delil getirilebilmesi için başka bir yoldan müsned olarak rivayet edilmesi gerekir. Bu yüzden Saîd b. el-Müseyyeb'in mürselleri ile amel etmiştir. Zira araştırma sonucu onun mürsel rivayetlerinin ayrıca başka tariklerden müsned olarak rivayet ettiklerini tesbit etmiştir. Nevevî (ö. 676/1277), Şaffî'nin mürsel hadis konusundaki bu tavrının Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsellerini sınırlandıramayacağını, bilakis müsned tarikleri tesbit edilen diğer rivayetleri de kapsadığını söyler.²³⁸

İmâm-ı Şâfiî'nin yaşadığı II. hicrî asrın ikinci yarısında mu'tezile ve benzeri fırkalar hadisler konusunda fitne çıkarmağa başlamışlar, haberi vahidle amel edilemeyeceğini savunmuşlardır. İmam Şâfiî *er-Risâle*'sinde bu konuyu uzun uzun inceler. Tek kişin haberi dahi

²³⁴ Kettânî, *er-Risâle*, s. 7

²³⁵ Sezgin, *Buhârînin Kaynakları*, s. 42

²³⁶ Kettânî, *er-Risâle*, s. 6-7

²³⁷ İbn Hacer, *Hedy*, 3; Kettânî, *er-Risâle*, s. 7

²³⁸ Nevevî, *İrşâd*, s. 80

olsa Hz. Peygamber'den gelişi, yani müsned oluşu kesinleşen bir haberin dinde bağlayıcı olduğunu savunur.²³⁹

Müsned türü hadis edebiyatının ortaya çıkışına sebep olan diğer bir gelişme de hicrî III. hicrî asırdan itibaren hadislerin sıhhat bakımından değerlendirilme faaliyetlerinin başlamasıdır.²⁴⁰ II. hicrî asrın ortalarında te'lif edilen ilk hadis kitapları bol miktarda *mevkûf*, *maktû* ve *mürsel* hadisler ihtiva etmekteydi. İmâm Mâlik, özellikle sika râvilerin mürsellerinin huccet kabul edilmesini benimsemişti.²⁴¹ Bu konuyu ilk tartışmaya açan İmâm Şâfiî (ö. 204/819) olmuş²⁴² ve talebesi Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de bu konuda onu takip etmiştir. Sonuçta muhaddisler arasında mürsel hadislerin delil olmayacağı görüşü yaygınlaşmış,²⁴³ buna karşılık müsned hadislerin konumu artmış ve bu da müsned hadislerin bir araya getirilme düşüncesine ve dolayısıyla müsned türü edebiyatın gelişmesine sebep olmuştur.²⁴⁴

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Bağdat'tın meşhur muhaddislerinden olan ilk hocası Hüseyim b. Beşîr'in (ö. 183/799) hadis meclisinde bulunduğu yıllarda Nuaym b. Hammâd'ın (ö. 228/843) Mısır'dan Bağdat'a geldiğini, kendilerinin maktu hadislerle meşgul olduklarını görünce önce müsned hadisleri cem etmeğe onları teşvik ettiğini ve o günden sonra müsned hadislere önem vermeğe başladıklarını söyler.²⁴⁵

Hicrî üçüncü asırda hadisin sıhhat bakımından değerlendirilmesi ve sadece Hz. Peygamber(s.a)'e ait müsned rivayetlerin tesbit edilme arzusu, *ale'l-ebvâb* sisteme göre tasnif edilen eserlerde de etkisini göstermiştir. Nitekim hadislerin konularına göre tasnif edildiği *câmî* ve *sünen* türü hadis kitapların müellifleri de bu asırda sahih ve müsned hadisleri toplamayı gaye edinmişlerdir. Buhârî'nin (ö. 256/869), kitabının asıl adının *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahihu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâhi sallâhü aleyhi ve selleme ve sünenihi ve eyyâmih* olduğu²⁴⁶ ve Müslim (ö. 261/874) de kitabına "*el-Müsnedü's-Sahîh*" diye isim verdiği²⁴⁷ düşünülürse konu daha iyi anlaşılır.

²³⁹ Eş-Şâfiî, *er-Risâle*, s. 401 ve devamı

²⁴⁰ Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 231

²⁴¹ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, I, 2-3

²⁴² Eş-Şâfiî, *er-Risâle*, 461-471

²⁴³ Müslim, *es-Sahîh* (mukaddime), I, 30; İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 55

²⁴⁴ Özpınar, *a.g.e.*, 232

²⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 459

²⁴⁶ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 26

²⁴⁷ İbn Salâh, *Siyânetü Sahîhi Müslim*, s. 67

Hadislerin III. hicrî asrın başlarında *ale'r-ricâl* sisteme göre tasnif edilmesinin artmasında, II. hicrî asırda *ale'l-ebvâb* sisteme karşı çıkan bazı muhaddislerin itirazları da etkili olmuştur. Bu muhaddislerin itirazları, “hadislerin fıkıh bablarına göre kitaplarda tasnif edilmesinin, sahabe tâbiûn zamanlarında olmayıp sonradan ihdas edildiği” şeklinde özetlenebilir.²⁴⁸ Nitekim fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş hadisleri rivayet ederken Abdullah b. Mubârek’in (ö.181/797) yanına gelen Hammâd b. Usâme el-Kûfî (ö. 201/816) “Ey Ebû Abdurrahman, bu babları ve bu yaptığınız tasnifi hoş karşılamıyorum. Daha önce şeyhlerimizin böyle yaptıklarını görmedik” dediğini ve sonra tepki olarak yirmi gün kadar İbnü’l-Mubârek’in hadis meclisine uğramadığını bizzat kendisi ifade etmiştir.²⁴⁹

İşte, II. hicrî asırda fıkıh babalarına göre tasnif edilen eserlerin (*musannef*), merfu hadisler dışında mevkuf ve maktu haberler ile musanniflerin kendi re’ylarını de ihtiva etmeleri, III. hicrî asrın başlarında sadece Hz. Peygambere âit olan hadislerin, sahabe râvilerine göre tasnif edilme isteğini gündeme getirmiştir. Bu da hadislerin *ale'r-ricâl* metodla tasnif edildiği müsned türü kitapların te’lifine yol açmıştır.

2. Hadis Edebiyatında İlk Müsnedler

Hadis edebiyatında ilk müsnedlerin ortaya çıktığı tarih kesin olarak bilinmemektedir. Tesbit ettiğimiz kadarıyla müsned hadislerin araştırılması ve diğer rivayetlerden ayrılması talebi müsned kitaplarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Müsned hadislerin muhaddisler arasında rağbet görmesi yukarıda geçtiği gibi Abdullah b. Mubârek’in yaşadığı dönemlere rastlar. İmam Şâfiî ile bu durum daha da gelişmiş ve nihayet “müsned” isimli kitaplarının muhaddisler arasında tasnifine sebep olmuştur. Buna göre ikinci hicrî asrın sonlarına doğru ve üçüncü hicrî asrın başlarında bu tür kitapların görülmeğe başladığı tahmin ediliyor.

Hadis tarihinde “el-Müsned” ismiyle hadis kitabı te’lif eden ilk müelliflerin kimler olduğu bir tartışma konusu olmuştur.²⁵⁰ Kaynaklarda “ilk müsned müellifleri” olarak kaydedilen²⁵¹ muhaddislerden Esed b. Mûsâ, Ubeydullâh b. Mûsâ, Nuaym b. Hammâd, Yahyâ b. Abdilhamîd el-Himmânî ve Müsedded b. Müserhed’in tasnif ettikleri müsnedler günümüze ulaşmamıştır. Müsedded b. Müserhed’in *el-Müsned*’inin IX. hicrî asırda mevcut olduğunu İbn

²⁴⁸ Özpınar, *a.g.e.*, s. 237

²⁴⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 165; Özpınar, *a.g.e.*, s. 237

²⁵⁰ Dahîl, *el-Mesânîd*, s. 100-101; Özpınar, *a.g.e.*, s. 226-227 ;

²⁵¹ Kettânî, *er-Risâle*, s. 62

Hacer el-Askalânî'nin onun üzerine yaptığı zevâid çalışmasından öğreniyoruz.²⁵² Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin günümüze ulaşan *el-Müsned*'i ise sadece Yûnus b. Habîb'in Ebû Dâvûd'dan dinlediği hadisleri ihtiva eder. el-Humeydî'nin günümüze ulaşan *el-Müsned*'i de büyük ölçüde Süfyan b. Uyeyne'nin hadislerinin sahabe râvîlerine göre tertip edilmiş şeklidir.²⁵³

İsmi geçen bu müsned müellifleri arasında hangisinin önce müsnedini te'lif ettiği kesin bilinmemekle beraber, kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda bir sonuca varmağa çalışacağız. ed-Dârakutnî (ö. 385/995), müsned konusunda ilk araştırma yapan ve ilk müsned tasnif eden müellifin Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) olduğu görüşündedir.²⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ed-Dârakutnî'nin bu görüşüne katıldığını hissettiren bir ifade kullanarak der ki: “Esed b. Mûsâ el-Mısrî (ö. 212/827) de bir müsned tasnif etmiştir. O, Nuaym'dan yaşça ve sema(hadis alma) açısından daha öndedir. Ancak Nuaym'ın gençlik yıllarında *el-Müsned*'ini tertiplelediği, Esed b. Mûsâ'nın ise ondan daha yaşlı olmasına rağmen ilerlemiş yaşında *el-Müsned*'ini tasnif etmiş olabileceği mümkündür”²⁵⁵

Ayrıca el-Hatîb, Ahmed b. Hanbel'in ilk hocası Hüseyim b. Beşîr'in (ö. 183/799) hadis meclisinde bulunduğu yıllarda Nuaym b. Hammâd'ın Mısır'dan Bağdât'a geldiğini, onların maktû haberleri müzakere ettiklerini görünce önce müsned hadisleri öğrenmeğe teşvik ettiği ile ilgili haberinden hareketle bu tarihlerde Nuaym b. Hammâd'ın *el-Müsned*'ini yazmış olabileceği tahmininde bulunur. Ve sonra Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) “Bildigimize göre ilk müsnedi cem eden Nuaym'dır” sözünü²⁵⁶ de delil getirerek hadis târihinde ilk müsned müellifinin Nuaym b. Hammâd olabileceği kanaatine varır.²⁵⁷

el-Hâkim en-Neysâbûrî (ö.405/1014) “ricale göre ilk müsned tasnif edenin Ubeydullâh b. Mûsâ el-Absî (ö. 213/828) ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204/819) olduğunu” kaydeder.²⁵⁸ Bu görüşün dayanağı her iki müellifin vefat tarihlerinin diğerlerine göre daha önce olmasından kaynaklandığı tahmin ediliyor.²⁵⁹ Nitekim İbn Salâh (ö. 643/1245)

²⁵² Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 155

²⁵³ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 121

²⁵⁴ Hatîb, *el-Câmî*, II, 443; Kettânî, *er-Risâle*, s. 62

²⁵⁵ Hatîb, *a. g. e.*, II, 443; Kettânî, *a.g.e.*, s. 62

²⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, X, 559

²⁵⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIII, 306

²⁵⁸ El-Hâkim, *el-Medhal*, 4; İbn Receb, *Şerhu'l-İlel*, I, 344

²⁵⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1679

müsnedlerden bahsederken bu iki müellifin müsnedlerini önce zikretmiştir.²⁶⁰ el-Halîlî'nin (ö. 446/1055) *el-İrşâd*'ından nakilde bulunan Zehebî (ö. 748/1374) Kûfeliler arasında Ubeydullah b. Mûsâ'nın, Basralılar arasında ise Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî'nin ilk müsnedi te'lif ettiklerini belirtir.²⁶¹

Kûfeli muhaddislerden olan Yahyâ el-Hımmânî'nin (ö. 228/843), kendisini tenkit edenlere karşı savunma amacıyla “Kûfelilerin benim hakkımdaki ileri geri konuşmalarına bakmayın. Zira Kûfe’de ilk müsnedi te’lif eden benim”²⁶² sözü ile onun da ilk müsned müelliflerinden olduğunu öğreniyoruz. Ancak kendisinden on beş sene önce vefat eden Buhârî'nin de hocalarından olan Kûfeli Ubeydullah b. Mûsâ'nın *el-Müsned*'inden önce tasnif edip etmediği açık değildir. Çünkü o bu sözünü kendisini savunma amaçlı söylemiştir. Veya birbirlerine yakın tarihlerde eserlerini ortaya koydukları için el-Hımmânî, Kûfe’de ilk müsned müellifi olarak kendisini takdim etmekte bir mahzur görmemiştir.

İbn Adî (ö. 365/975), ilk müsned müelliflerini bölgelere göre taksim eder. Ona göre; müsned türüne âit ilk hadis kitapları farklı coğrafyalarda eş zamanlı olarak tasnif edilmiştir. Kûfe’de ilk müsned müellifi Yahyâ b. Abdulhamîd el-Hımmânî (ö. 228/1374); Basra’da Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843) ; Mısır’da “Esedü’s-sünne” lakabıyla tanınan Esed b. Mûsâ’dır. (ö. 212/827) Ancak şu var ki Esed b. Mûsâ'nın yaşlı olması ve önce vefat etmesi isminin öne çıkmasına sebep olmuştur.²⁶³

Zehebî (ö. 748/1374), Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî’yi (ö. 204/819) *el-Müsned* müellifi olarak tanıttıktan²⁶⁴ sonra İsbahân’da yanında kitabı olmadığı halde 40.000 hadisi yazdırdığını ve günümüze ulaşan *el-Müsned*'inin bu meclislerde talebesi Yûnus b. Habîb tarafından işitilen hadislerden meydana geldiğini kaydetmiştir.²⁶⁵ Ebû Nuaym el-İsbahânî (ö.430/1039), Ebû Dâvûd’dan rivayet edilen bu *el-Müsned*'in Yûnus b. Habîb’in (ö.267/880) talebi üzerine Ebû Mes’ûd Ahmed b. el-Furât er-Râzî’nin (ö. 258/872) tertiplelediği görüşündedir.²⁶⁶

²⁶⁰ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 38

²⁶¹ Zehebî, *Siyer*, IX, 554

²⁶² Zehebî, *Siyer*, X, 536

²⁶³ İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, I, 39; Kettânî, *er-Risâle*, s. 62

²⁶⁴ Zehebî, *Siyer*, IX, 378

²⁶⁵ Zehebî, *a.g.e.*, IX, 382

²⁶⁶ Zehebî, *a.g.e.*, IX, 382

Görüldüğü üzere Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin günümüze ulaşan *el-Müsned*'i onun rivayet ettiği hadislerinin tamamı değildir. Tertibi ile ilgili nakledilen haberlere bakılırsa mevcut haliyle bizzat kendisinin tertibi gözüküyor. Ancak bu hadisleri, hadis meclislerinde *ale'r-ricâl* sisteme göre talebelerine okuduğu söylenebilir. Yûnus b. Habîb veya Ebû Mesûd er-Râzî günümüze ulaşan *el-Müsned*'deki hadisleri et-Tayâlisî'nin rivayet ettiği sırayı gözeterek muhtasar bir hale getirmiş olabilir. Dolayısıyla Nuaym b. Hammâd, ilk müsned müellifi olarak kabul edilse bile hadis tarihinde *ale'r-ricâl* sisteme göre günümüze hadislerinin en azından bir kısmı ulaşan Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'dir. Bu yüzden özellikle Zehebî'den sonra yazılan müteahhir dönemdeki kaynaklarda ilk müsned müellifi olarak Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gösterilir.

Yukarıda isimlerini saydığımız müelliflerin dışında, aynı tarihlerde yaşayıp da hakkında “ilk müsned müellifi” ifadesini bulamadığımız, ancak bazı kaynaklarda *el-Müsned*'i olduğunu tesbit ettiğimiz muhaddisler de vardır. Bunlar arasında Buhârî'nin en yaşlı hocası Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/827) başta gelir.²⁶⁷ Zirâ el-Firyâbî'nin *el-Müsned* isimli bir eseri olduğunu bazı kaynaklar kaydeder.²⁶⁸ Ancak bunun *ale'r-ricâl* değil de *ala'l-ebvâb* türü bir eser olma ihtimali vardır. Nitekim İbn Nedim (ö. 380/990) onun eserlerini sayarken *Kitâbu't-Tahâre*, *Kitâbu's-Salâh* ve benzeri isimlerle anılan ve sünen türü bir kitapta bulunması gereken eserlerini saymıştır.²⁶⁹

Buhârî'nin meşhur olan hocalarından biri olan Abdullah b. Muhammed el-Cu'fî el-Müsnedî'nin (ö. 229/844) de *el-Müsned*'inden bahsedilir.²⁷⁰ Bazı kaynaklarda Mâverünnehir'de sahabe râvîlerine göre ilk müsned tasnif eden müellif olarak gösterilir.²⁷¹ Kendisinin “el-Müsnedî” diye tanınması, müsned hadislere ayrı bir önem vermesinden kaynaklanır.²⁷²

İlmî hayatları ikinci hicrî asrın sonları ile üçüncü hicrî asrın başlarında geçen ve kaynaklarda müsned tasnif ettiği kaydedilen müellifler bunlardan ibaret değildir. Biz burada sadece bazıları hakkında “ilk müsned müellifi” olarak tanınanları bir değerlendirmeye tabi tut-

²⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, X, 114

²⁶⁸ Kettânî, *er-Risâle*, 67; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XII, 141

²⁶⁹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 285

²⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 202; Kettânî, *er-Risâle*, s. 63

²⁷¹ Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, I, 92

²⁷² Zehebî, *Siyer*, X, 659

tuk. Bunların çoğu günümüze ulaşmadığı için hangi müellifin eserini ne zaman te'lif ettiği kesin söylenememektedir. Ancak II. hicrî asrın sonlarına doğru ve III. hicrî asrın başlarında *müsned* ismiyle bu tür eserlerin ortaya çıktığını tahmin edilmektedir.

Müsned ismiyle hadis tarihinde görülmeğe başlayan bu kitaplarının hepsinin aynı tarzda olmadığı, bazılarının *ale'r-ricâl*, bazılarının *ale'l-ebvâb* ve hatta bazılarının belli bir tertibi olmayıp mücerred müsned hadislerden oluşan bir hadis mecmuası şeklinde olması muhtemeldir. Ancak bu ilk müsnedler döneminden sonra gelen İshâk b. Râhûye ve Ahmed b. Hanbel gibi müelliflerin müsnedlerinin meşhur olduğu yıllarda artık “müsned” türü belli bir metoda göre te'lif edilen hadis kitaplarının özel bir ismi olmuştur.

III. MÜSNEDLERİN TE'LİF METODLARIVE ÇEŞİTLERİ

Hadis edebiyatında sahabe isimlerine göre te'lif edilen hadis kitaplarının en geniş ve kapsamlı olanları müsnedlerdir. *Etraf* kitapları ile *ma'rifetü's-sahabe* konulu kitaplar da sahabe isimlerine göre tertip edilmişse de, bunlar hem sayıca sınırlı ve hem de sonraki dönem eserleridir. Müsnedler, özellikle *Kütüb-i Sitte* öncesi ortaya çıkmış ve çok sayıda tasnif edilmiş edilmiş olmaları yönüyle kendilerinden sonra te'lif edilen kitapların malzemesini oluşturmuşlardır.

Müsnedler, hadis kitapları arasında ilk kaynak eserler olmaları açısından tasnifin temel esaslarında birleşseler de, uygulamada her müellifin kendisine ait farklı yöntemleri vardır. Bu bölümde müsned müelliflerin uyguladıkları bu yöntemlerden örnekler verilerek tasnif metodları hakkında yaptığımız tesbitleri değerlendirmeye çalışacağız.

A. MÜSNEDLERİN TE'LİF METODLARI

Müsned müellifleri, her bir sahabenin rivayet ettikleri hadisleri onların ismi altında müstakil bölümler halinde bir araya getirerek müsnedlerini oluşturmuşlardır. Bu noktada bütün müsned müellifleri ittifak halindedir. Ancak onların gerek sahabilerin tertibinde ve gerekse sahabilerin rivayetlerinin kendi içindeki sıralanmasında farklı uygulamalarıyla karşılaşırız.

Genel olarak müsnedlerin tertibi şu iki sahada olmuştur:

a)-Sahabe isimlenin tertibi

b)-Hadislerinin tertibi

1. Sahabe İsimlerinin Tertibi

Müsnedlerin ana omurgasını oluşturan sahabe isimlerinin tertibi konusunda müellifler bazı kriterleri esas alarak müsnedlerini oluştururlar. Genel itibarıyla müsnedlerindeki sahabe isimleri ya İslam'daki önceliğe veya neseblere, veyahutta ala'l-hurûf(alfabetik) sisteme göre tertip edilirler.²⁷³ Bazı müsnedlerde ayrıca yerleşim merkezlerine de itibar edildiğini görüyoruz. Nitekim müsnedlerin en meşhuru Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin bazı bölümlerinde bu açıkça görülür.

a. İslam'daki Öncelik Sırasına Göre

Bu gerek İslâm dinine girişte ve gerekse sahabilerin İslam'daki diğer konumları esasına göredir. Bu tertip şeklinde genellikle erkek sahabilerin müsnedleri önce gelir, kadın sahabilerin müsnedleri ise kitabın son bölümlerinde kalır. Ancak bu genel bir kural olmayıp bazı meşhur müsnedlerin uygulamalarında görülür. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) bu esasa göre düzenlenen bir müsnedde şu kriterlerin göz önünde bulundurulduğuna dikkat çeker.²⁷⁴

a)-“Cennetle müjdelenen on sahabe (*Aşere-i mübeşşere*) takdim edilir”²⁷⁵ Önce dört halife ile başlar. Bunlar sıra ile Ebû Bekr es-Sıddîk, Ömer b. el-Hattâb, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib'in müsnedleridir. İslâm'daki öncelik esasına göre düzenlenen tüm müsnedlerde buraya kadar ki sıralamada bir farklılık yoktur. Bu uygulama onların hilafetteki tarihi sıralamasına uygun düşmektedir.

Sonra *aşere-i mübeşşere*'nin diğerlerine geçilir. Bunlar Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullâh, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Saîd b. Zeyd ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh (radiyallâhü anhüm)dür. Müsnedlerde “*aşere-i mübeşşere*”nin bu kısmının tertibinde farklı-

²⁷³ Kettânî, *er-Risâle*, s. 60

²⁷⁴ Hatîb, *el-Câmi*, II,

²⁷⁵ “*Aşere-i mübeşşere*”; muhtelif rivayetleri olan meşhur bir hadiste Rasûlullâh (s. a.)'in isimlerini sayarak haber verdiği on kişidir. (Örnek olarak Ebû Dâvud, Sünnet, 9; Tirmizî, Menâkıb, 26, 27) Bunun dışında daha bir çok sahabe hakkında buna benzer müjdeler varid olmuştur.

lıklar görülür. Nitekim bu konuda varid olan hadisin muhtelif tariklerindeki sıralama da farklıdır.

b)-“Bedr gazvesine katılan sahabiler”

c)- “Hudeybiye anlaşmasında bulunan sahabiler”

d)- “Hudeybiye ile Mekke’nin fethi arasında Müslüman sahabiler”

e)-“Mekke’nin fethi gününde Müslüman olan sahabiler”

f)-“Yaşları küçük olan sahabiler”

Hatîbü’l-Bağdâdî “İslamda öncelik sırasına göre” düzenlenen bir müsnedde ayrıca “kadın sahabiler”i zikretmemiştir.²⁷⁶ İbnu’s-Salâh (ö. 643/1245) ise yukarıdaki sıralamasının peşinden “Sonra kadın sahabiler” diye bir ilavede bulunmuştur.²⁷⁷

Kadın sahabilerin müsnedlerine çoğunlukla “ümmehâtü’l-mü’minîn”in müsnedleri ile başlanır. Önce ümmü’l-mü’minîn Âişe (r.a)’ın müsnedi zikredilir. Bazı müsnedlerde seyyidetü’l-mü’minîn Hz. Fâtıma(r.a)’nın müsnedi önce, Âişe (r.a)’nın müsnedi sonradır. Nitekim Ebû Dâvûd et-Tayâlisî(ö.204/819)’nin *el-Müsned*’indeki uygulama böyledir.²⁷⁸ Sonra diğer ümmehâtü’l-mü’minîn müsnedleri gelir. Bunlar Hafsa binti Ömer, Ümmü Seleme Hind binti Ebî Ümeyye, Ümmü Habîbe binti Ebî Süfyan, Zeyneb binti Cahş, Meymûne binti’l-Hâris, Safiye binti Huyey, Sevde binti Zem’a (radiyallahün)’nin müsnedleridir. Ancak sıralama her bir müsnedde farklı farklıdır.

Müsnedlerde kadın sahabilerin sonraya kalması Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *el-Müsned*’i²⁷⁹ gibibazı meşhur müsnedlerde mevcuttur. Ancak bu durum bütün müsnedlerde aynı şekilde değildir. Nitekim el-Humeydî’nin(ö.219/834) *el-Müsned*’inde; *aşara-i mübeşşera* ile Abdullah b. Mesûd, Ebû Zer el-Gıfârî, Ammâr b. Yâsîr, Suhayb, Bilâl ve Habbâb b. el-Erât gibi muhacirlerin hadislerinden sonra Ümmehâtü’l-mü’minîn’in ve diğer kadın

²⁷⁶ Hatîb, *el-Câmî*, II, 445-447

²⁷⁷ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 253

²⁷⁸ Ebû Dâvûd, *el-Müsned*, II, 150

²⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 29-383

sahabilerin hadisleri gelir.²⁸⁰ Sonra ensardan olan erkek sahabilerin müsnedleri ile devam eder.²⁸¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *el-Müsned*'inde²⁸² de “Kadın Sahâbîler”in hadisleri kitabın sonlarında olmayıp ortalarında. Dolayısıyla “İslamdaki öncelik esası”na göre düzenlenen müsnedlerin tümünde kadın sahabilerin hadisleri, müsnedlerin son bölümlerinde değildir. İbn Salâh'ın yukarıdaki tesbiti ise Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humeyd gibi müelliflerin müsnedleriyle sınırlıdır.

Müsnedlerdeki sahabe isimlerinin tertibinde bu zikredilen metod, çoğu müsned müellifi tarafından benimsenmiştir. Nitekim Hatîbü'l-Bağdâdî “Müsned tasnifinde gözetilen bu metod bizce en sevgili olanıdır”²⁸³ sözüyle buna dikkat çekmiş ve İbnu's-Salâh da bu metodun güzel tertip şekli olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁴

b. Kabîlelere Göre

Müsnedlerdeki sahabe isimlerinin tertibinde gözetilen ikinci bir uygulama onların neseb ve soyları itibarıyla. Buna göre Peygamberimizin mensub olduğu Hâşimoğulları öne alınır; sonra neseb yönünden Rasûlüllâh(s.a.v)'in nesebine yakınlık derecesine göre diğer sahabiler sıralanır. En yakın olanları diğerlerine tercih edilerek müsnedler oluşturulur.

c. Hece Harflerine Göre

Alfabetik olan bu tertibe göre sahabe isimlerinin ilk harfi olan hemzeli olanlar ilk sırayı teşkil eder. Buna göre *اسامة بن زيد* ve *ابي بن كعب* gibi hemze ile başlayan isimlerle başlanır. Bazan da aşara-i mübeşşera öne alınır. Sonra ala'l-hurûf sisteme geçilir. Nitekim Ebu'l-Kâsım et-Tabarânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i, ismi her ne kadar “mu'cem” ise de bu esasa göre tertip edilen büyük bir müsned konumundadır.

d. Beldelere Göre

Sahabelerin yaşadıkları beldelere göre müsnedin tertibi Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde görülür. O, *Aşara-i Mübeşşera*'nin müsnedleri'nden sonra “*Müsnedü Benî*

²⁸⁰ Humeydî, *el-Müsned*, I, 87-180

²⁸¹ El-Humeydî, *el-Müsned*, I, 181

²⁸² Et-Tayâlisî, *el-Müsned*, II, 150-310

²⁸³ Hatîb, *el-Câmî*, II, 445

²⁸⁴ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 253

Hâşim” diye bölüm açmış sonra da “*Müsnedü’l-Mekkiyyîn*”,²⁸⁵ “*Müsnedü’l-Medeniyyîn*”,²⁸⁶ “*Müsnedü Şâmiyyîn*”,²⁸⁷ “*Müsnedü’l-Kûfiyyîn*”,²⁸⁸ ve “*Müsnedü’l-Basriyyîn*”,²⁸⁹ şeklinde başlıklar koymuştur.

Müsnedlerdeki bu ana başlıklar farklılık arzedebilir ve bunların dışında başka başlıklar da vardır. Nitekim Ahmed b. Hanbel’in el-Müsned’inde “*Müsnedü’l-ensâr*”,²⁹⁰ “*Müsnedü’n-Nisâ*”,²⁹¹ ve “*Müsnedü’kabâil*”,²⁹² gibi başlıklar rastlıyoruz. Ayrıca Ahmed b. Hanbel bazı müksirûn sahabelerin müsnedlerini öne almış ve hepsini ard arda vermiştir. “*Müsnedü Abdullah b. Abbâs*”dan²⁹³ sonra “*Müsnedü Abdullah b. Mesûd*”,²⁹⁴ sonra “*Müsnedü Abdullâh b. Ömer*”,²⁹⁵ sonra “*Müsnedü Abdullâh b. Amr*”,²⁹⁶ ve sonra da “*Müsnedü Ebî Hüreyre*”,²⁹⁷ gelir.

2. Hadislerinin Tertibi

Müsned müellifleri, kitaplarına aldıkları sahabelerin rivayet ettikleri hadisleri ayrıca tertip ve düzene koyma konusunda da farklı yöntemler izlemişlerdir. Bir kısmı sahabeden sonraki râvî esasına (teracim) göre düzenlemiş, bir kısmı her bir sahabenin rivayet ettikleri hadisleri kendi içinde ayrıca fıkıh konularına göre taksim etmiş, bir kısmı ise böyle bir taksim gerek duymadan “*Müsnedü Fülân*” veya “*Hadîsü Fülân*” başlığı altında o sahabinin hadisleri ard arda sıralamakla yetinmiştir.

a. Terâcime Göre Tertip

“Terâcim” kelimesi “terceme”nin çoğuludur. İstilah olarak “terceme” bab başlığı demektir.²⁹⁸ Burada kastedilen, sahabeden sonraki râvînin ismi bab başlığı yapılarak “Falanın falan sahabeden rivayetleri” denir. Sonra bu terceme altına giren hadisler aynı yerde zikredi-

²⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 400

²⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IV, 3

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *a. g.e.*, IV, 88

²⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *a. g.e.*, IV, 239

²⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *a. g. e.*, IV, 419

²⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *a. g. e.*, V, 113

²⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *a. g. e.*, V, 29

²⁹² Ahmed b. Hanbel, *a. g. e.*, V, 383

²⁹³ Ahmed b. Hanbel, *a. g. e.*, I, 214

²⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *a. g. e.*, I, 374

²⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *a. g. e.*, II, 2

²⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *a. g. e.*, II, 158

²⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *a. g. e.*, II, 228

²⁹⁸ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 317

lir.²⁹⁹ Örnek olarak “Saîd b. Cübeyr’in İbn Abbâs’tan rivâyetleri” başlığı altında Saîd b. Cübeyr’in İbn Abbâs’tan rivayet ettiği hadisler toplanır. Nitekim el-Hâkim en-Neysâbüî (ö. 405/1014) “musannifin “*Ebû Bekir’den gelen hadisler*” başlığından sonra “*Kays b. Hâzim an Ebî Bekr es-Sddîk*” şeklinde ikinci bir başlık koymayı “terâcim”in şartı saymıştır.³⁰⁰

Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî’nin (ö.204/819) *el-Müsned*’i teracim esasına göre tasnif edilen münedlerdendir.³⁰¹ Yine el-Bezzâr’ın (ö. 292/905) *el-Bahru’z-Zehhâr* adlı müsnedi, Ebû Bekr er-Rûyânî’nin (ö. 307/919) *Müsnedü’-Sahâbe*’si³⁰² ve el-Heysem b. Küleyb eş-Şâşî’nin (ö. 335/946) *el-Müsned*’i bu esasa göre te’lif edilmiştir.³⁰³

Bazı müsnedlerde görünürde herhangi bir başlık konmadan yer yer “teracim” esasının uygulandığı görülür. Nitekim Abd b. Humeyd’in günümüze ulaşan *el-Müsned*’inde “*Humeyd et-Tavîl’in Enes’ten rivayetleri*”ni müellif aynı yerde ard arda zikreder. Hatta bunların tümünü hocası Yezîd b. Hârûn’dan rivayet ettiği isnadla vermiştir.³⁰⁴ Yine “*Sâbit el-Bünânî’nin Enes’ten rivayetleri*”nin büyük bir çoğunluğunu aynı yerde toplamış³⁰⁵ ve ayrıca Sabit’ten sonraki ravilerin sıralanmasında da bu esası gözetmiştir.

b. Fıkıh Bablarına Göre Tertip

Sahabenin isimlerine göre tasnif edilen müsnedlerdeki hadisler, ayrıca her bir sahabenin müsnedindekiler kendi içinde fıkıh bablarına göre tertib edilerek düzenlenirler. Bu bir yönden “ale’l-mesânîd” ve” ale’l-ebvâb” sistemini birleştirme esasına dayanır Ancak bu tür müsnedler de “ale’r-ricâl” te’lif usulünden sayılmıştır. Çünkü tasnifin ana sistemi rical göre olup konularına göre tertibi rical sisteme tabidir.

Bu esasa göre tertip edilen müsnedler azdır. Günümüze ulaşan bu tür müsnedlerden ilki el-Humeydî’nin bazı uygulamalarında görülür. O, genellikle Süfyan b. Uyeyne’nin hadislerine tahsis ettiği *el-Müsned*’inde, sistemli bir şekilde olmasa da müksirûn olan sahabelerin

²⁹⁹ Hakim, *Medhal*, s. 4

³⁰⁰ Hâkim, *a.g.e.*, s. 4

³⁰¹ Örnek olarak Bkz. Ebû Dâvûd, *el-Müsned*, I,20, 27

³⁰² er-Rûyânî, *Müsnedü’s-Sahâbe* (thk. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed b. Avîda) Beyrût, 1417/ 1998

³⁰³ Örnek olarak Bkz. el-Heysem, *el-Müsned*, I, 63-89

³⁰⁴ Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, s. 408-415

³⁰⁵ Abd b. Humeyd, *a.g.e.*, s. 371-408

hadislerini “konularına göre” tertiplemiştir. Bunlar Ebû Hüreyre, Hz. Âişe, İbn Abbâs, Cabir b. Abdullâh, Enes b. Mâlik, Abdullâh b. Ömer’in hadisleridir.³⁰⁶

Müsnedler arasında bu türün en mükemmel şekli Baki b. Mahled’in(ö276/889) günümüze hâlâ ulaşmış ulaşmadığı kesin tesbit edilemeyen meşhur *el-Müsned*’idir. Onun hakkın-
da İbn Hazm der ki: “Onun tasnif ettiği büyük musannef sahabe isimlerine göredir. Onda 1300 kûsür sahabenin merviyatı vardır. Her bir sahabenin hadisleri de ayrıca fıkıh bablarının isimlerine ve ahkama göre tertiplenmiştir. Bu mertebeye ulaşan her hangi bir kitap bilmiyorum”³⁰⁷

d. Mu’cem Esasına Benzer Tertip

Bu usul, sahabe müsnedlerinin ayrıca kendi içinde müellifin hocalarının isimlerine göre tertip şeklidir. Ancak bunun mu’cemlerden ayrıldığı nokta, hocalarının isimleri arasında alfabetik bir tertip gözetilmez. Müellif sadece hocasının o sahabeden gelen hadislerini verdikten sonra diğer bir hocasının o sahabeden gelen hadislerine geçer. Bu şekilde o sahabenin müsnedi sona erer. Sonra diğer sahabenin müsnedine geçer. Ancak bu tamamen standart olmayıp yer yer araya başka bir hocasının hadislerini de getirdiği olur. Nitekim Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*’inde, özellikle müksirûn sahabenin müsnedleri bölümlerinde bunu kısmen uygulamıştır. O, “Müsnedü Enes b. Mâlik” bölümünde önce hocası Hüseyim’in isnadıyla Enes (r.a)’dan gelen hadislerini vermiştir.³⁰⁸ Yine hocası Muhammed b. Ebî Adıyy’in isnadıyla gelen hadislerini ard arda vermiştir.³⁰⁹

Hâris b. Ebî Üsâme’nin (ö. 282/895) *el-Müsned*’inin hadislerinin tertibi tamamı bu esas üzeredir. Hatta onun kitabının aslı hocalarının isimlerine göredir. Ancak alfabetik olmadığı için mu’cem diye isimlendirilmemiştir. Her bölüm hocalarından birinin ismi ile “Falan’ın müsnedi” şeklinde başlar. Nitekim ed-Dehlevî’nin (ö.1239/1824))verdiği ilk örnek hocası “Yezîd b. Hârûn’un müsnedi”inden bir hadisle başlar.³¹⁰

³⁰⁶ Evgin, “el-Humeydî ve el-Müsned’i”, s. 55; El-Humeydî, *el-Müsned*, I, 86-137; II, 417-499

³⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 291

³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 98-100

³⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, A.g.e., III, 103-109

³¹⁰ ed-Dehlevî, *Bostânü'l-muhaddisîn*, s. 73

e. Belirli Bir Esasa Bağlı Olmayan Tertip

Hadislerinin tertibi belirli bir esasa göre olmayan müsnedler çoğunluğu oluşturur. Bunun yine en meşhur örneği Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'idir. O çoğu defa her bir sahabenin müsnedindeki hadisleri sıralarken ne senetteki teracime ve ne de hadisin konusuna itibar etmez; yukarıdaki hocalarının sırasına göre dizilişini de müksirûn sahabenin bazılarında uygular. Ahmed b. Hanbel'in her bir sahabe müsnedinde hadisleri getirişinin tam bir standart metodu yoktur. Bazan âlî isnadı gözeterek önce âlî isnadlı olanları verir, bazen daha sahih isnadlı olanları öne alır. Sonuç olarak *el-Müsned*'te hadislerin sıralanışı karışıktır ve genellikle müsnedini zikrettiği sahabenin hadislerini peşpeşe rivayet etmekle yetinir.

B. MÜSNEDLERİN ÇEŞİTLERİ

Hadis edebiyatında sahabe isimlerine tertip edilen müsnedlerin tümü aynı karakterde ve özellikte değildir. Bir kısmı müellifin kitabına almak istediği tüm sahabilerin hadislerini içine alırken bir kısmı da tek bir sahabenin yahut bir grup sahabenin hadislerine tahsis edilmiştir.³¹¹ Bir kısım müsnedler ise hadislerin illetlerini gösterirler. Ancak bu tür müsnedler azınlıktadır.

İbn Hacer el-Askalânî, müsnedleri genel olarak iki kısma ayırır. Bunların bir kısmı “el-Kevâmil”³¹² diye tanımladığı kapsamlı müsnedlerdir. Bunlar müellifinin çalışması sonunda kitabına almak istediği bütün sahabilerin rivayet ettiklerine yer verirler. İkinci kısım müsnedleri “el-Müfredât”³¹³ ismi altında değerlendirmiştir. Bunlar tek bir sahabenin rivayetlerine tahsis edilen veya ortak bir vasıfta birleşen bir grup sahabenin hadislerini ihtiva eden müsnedlerdir. Bu tür müsnedler hadis edebiyatında oldukça çoktur.

1. Kapsamlı Müsnedler

Kapsamlı müsnedler, kendilerinden hadis rivayet edilen sahabilerin tümünü kapsayan müsnedlerdir. Bu müsnedlerin müellifleri, kitaplarına almak istedikleri hadisleri sahabe rivayetine göre tertip ederek tasnif ederler. Bunların hepsi şekil olarak aynı olsalar da muhteva açısından şu üç gruptan birine dahildirler:

³¹¹ Kettânî, *er-Risâle*, s. 74

³¹² İbn Hacer, *el-Mu'cem*, I, 129

³¹³ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 142

- a) Müellifi tarafından hadisleri bir seçime tabi tutulanlar.
- b) Hadislerdeki illetleri göstermeyi amaçlayanlar.
- c) Bu iki durumun dışında kalan genel müsnedlerdir.³¹⁴

a. Hadisleri Seçilen(*El-Müntekât*) Müsnedler

Bunlar hadis edebiyatında en muteber olan müsnedlerdir. Her hangi bir sahabenin hadislerini bir araya getirirlerken, özellikle o sahabelden gelen en sahih isnadlı olanlarını toplamaya önem verirler. Ancak bu, müsnedin ihtiva ettiği bütün hadislerinin sahih olmasını gerektirmez. Burada “en sahih isnadlı” ifadesi, müsnedi zikredilensahabelden rivayet edilen isnadlar arasında en muteber olanlarıdır.³¹⁵ Yahuttael-İrâkî’nin (ö. 806/1403)ifadesiyle“el-Müsned’e alınmayıp terk edilenlere nisbetle en iyi olanları”dır.³¹⁶

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) bu tür müsnedlerin başında İshâk b. Râhûye’nin (ö. 238/ 852) *el-Müsned*’ini zikreder. Çünkü İbn Râhûye, *el-Müsned*’ine aldığı her bir sahabenin hadisinin metnini tetkike tabi tutmuş, bu metnin muhtelif isnadları arasında en sahih ve muteber olanını tercih etmiş ve bu tür hadisleri *el-Müsned*’ine almaya özen göstermiştir.³¹⁷ Bakî b. Mahled (ö. 276/889) de *el-Müsned*’ini tasnif ederken buna benzer bir metod izlemiştir.³¹⁸ Nitekim İbn Hazm (ö. 456/1064) onun bu metodunu şöyle anlatır: “Bakî b. Mahled, kendilerinden hadis aldığı hocalarının sika, zabt ve mütkin oluşlarını araştırmasıyla tanınmıştır. *el-Müsned*’inde 228 kişiden hadis rivayet etmiş, bunlar arasında zayıf olanlar on kişiye ulaşmaz. Diğerleri meşhur ve tanınan muhaddislerdir.”³¹⁹

Müellifi tarafından hadisleri seçime tabi tutulan müsnedlerin en üstünü ve en tanınmış şüphesiz Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *el-Müsned*’idir. Hadis edebiyatında mutlak olarak “*el-Müsned*” denilince bu eser anlaşılır. Müsnedler arasında üzerinde çalışma yapılan ve bu konuda en çok payı olan müsned de budur.

³¹⁴ Dahîl, *el-Mesânîd*, s. 111-112

³¹⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 447

³¹⁶ el-İrâkî, *Takyîd*, 43

³¹⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 447

³¹⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 447

³¹⁹ Humeydî, *Cezve*, I, 64

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*'ini 750.000 hadisten seçmiştir. Hanbel b. İshâk der ki: “Ahmed b. Hanbel beni ve iki oğlu Abdullâh ile Sâlih'i bir aray getirdi ve dedi ki: “Ben bu el-Müsne'd'i 750. 000 hadisten seçtim. Müslümanlar, Rasûlüllâh (s. a)'in hadisinde ihtilaf ederlerse ona müracaat etsinler. Onda bulurlarsa ne alâ; şayet bulamazlarsa o hadis huccet değildir.”³²⁰

Görüldüğü gibi Ahmed b. Hanbel, müsne'dini tasnif ederken ihtiva ettiği hadislerin ayrıca delil olup olmama yönünü de araştırmış, kendi şartlarına göre delil olmaya elverişli olan hadisleri *el-Müsne'd*'ine koymuştur. Nitekim İbn Hacer, “Ahmed b. Hanbel'in el-Müsne'd'i, müsne'dler arasında hadisleri en temiz ve makbul olan, ricali diğerlerinden daha sağlam ve güvenilir olan bir müsne'ddir. Bu durum O'nun, *el-Müsne'd*'deki hadisleri seçerek kitabına aldığını gösterir.” der.³²¹

b. Hadislerin İletlerini Gösteren (El-Mu'allel) Müsne'dler

Hadislerin illetlerini bilme, hadislerin sahihlik ve zayıflığını belirlemede etkili olan ilim dalıdır.³²² Bu illetler bir takım yollarla bilinir. Hadislerin tariklarını toplamak ve bunları birbirleriyle karşılaştırmak, ravilerin hallerine ve ihtilaf noktalarına bakmak gibi.³²³ Yahya b. Maîn'inin (ö. 233/847) şöyle dediği nakledilir: “Biz bir hadisi otuz vecihten yani farklı tarik ve senetlerden yazmadıkça anlayamazdık”³²⁴ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) der ki: “Hadisin illetlerini bilme yöntemi tariklarını bir araya getirip ravilerin ihtilaf noktalarını araştırmaktır. Onların hıfz, itkan ve zapt konumlarına göre hadisi değerlendirmeye tabi tutmaktır”³²⁵

Bazı müsne'd müellifleri, müsne'dlerinde hadislerin illetlerini beyan etmeğe önem vermişlerdir. Ancak şu var ki, bu alanda te'lif edilen hiçbir mu'allel müsne'd tamamlanamamıştır. Nitekim Ebu'l-Kâsım Ubeydullâh b. Ahmed b. Osman el-Ezherî (ö. 435/1044) der ki: “Ben meşayihimizin, geçmiş hadis âlimlerimizin şöyle dediklerini işittim: Hadislerin illetlerini göstermek için teşebbüs edilen hiçbir mu'allel müsne'd tamamlanamamıştır”³²⁶

³²⁰ Zehebî, *Siyer*, XI, 329

³²¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 448

³²² Hâkim, *Marife*, 112

³²³ İtr, *Menhec*, 451

³²⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 88

³²⁵ Hatîb, *el-Câmî*, II, 452

³²⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIV, 281

İlel konusunda tasnif edilen kitapların bir kısmı müsnedler tertibinde diğer kısmı *ala'l-ebvâb* yani konularına göredir. Hatîbü'l-Bağdâdî, el-Müsned'i muallel olarak tasnif etmenin müstehab bir amel olduğu görüşündedir.³²⁷ Bu yüzden bazı müsned müellifleri hadisin isnadındaki illetlerini, ravilerin ihtilaf ve teferrüd hallerini açıklamışlar ve müsnedlerini bu amaçla tasnif etmişlerdir. Bu sahada ilk muallel müsned te'lif edenin Ali b. el-Medînî'nin (ö. 234/848) olduğu nakledilir. Kaynaklarda ismi zikredilen *İlelü'l-Müsned*'i³²⁸ müellifi daha hayatta iken zâyî olmuş ve günümüze ulamamıştır.³²⁹

Muallel müsnedlerden en kadim ve en meşhuru Ya'kûb b. Şeybe'nin(ö.262/875) “*el-Müsnedü'l-Kebîru'l-Muallel*”idir. Onun hakkında Zehebî (ö.748/1374) der ki: “O, bir benzeri te'lif edilmeyen muallel bir *el-Müsnedü'l-Kebîr* olup müellifinin tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir. Tamamlanan kısımları otuz cilttir. Şayet tamamlansaydı yüz cilt olurdu.”³³⁰ Bugün matbu kısmı “*Müsnedü Ömer b. el-Hattâb*”ın küçük bir kısımdır.³³¹

Hicrî üçüncü asırda te'lif edilen ve kısmen muallel müsnedlerden sayılan eser, Ebû Bekr el-Bezzâr'ın(ö. 292/905) *el-Bahru'z-Zehhâr* adlı müsnedidir. “*Müsnedü'l-Bezzâr*” ismi ile de tanınan bu *el-Müsned*'in diğer müsnedlerden farkı, hadislerdeki illet noktalarını kısmen de olsa beyan etmesidir. Özellikle müellif ravilerin teferrud ettikleri durumları açıklamaya önem vermiştir.³³²

Bu tür müsnedler daha sonraki asırlarda da yazılmıştır. Bunlar arasında Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed el-Masercesî'nin (ö. 365/976)³³³ *el-Müsnedü'l-Muallel*'i zikredilebilir.³³⁴ el-Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) bu eserin 1300 cüzlük büyük hacımlı bir muallel müsned olduğunu nakleder.³³⁵

c. Genel (el-Âmm) Müsnedler

Bunlar hadis edebiyatındaki müsnedlerin büyük bir çoğunluğunu oluşturan genel müsnedlerdir. Müellifleri rivayet hakkını elde ettikleri hadislerin istidlale elverişli olup ol-

³²⁷ Hatîb, *el-Câmi*, II, 450

³²⁸ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 286

³²⁹ Hatîb, *Târihu Bağdât*, XI, 462

³³⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 476

³³¹ Sezgin, *Türâs*, I, 263

³³² İbn Hacer, *A.g.e.*, I, 447

³³³ Zehebî, *Siyer*, XVI, 287-289

³³⁴ Kettânî, *er-Risâle*, 73

³³⁵ Zehebî, *Siyer*, XVI, 288

mama, sahih veya zayıf oluşlarına bakmaksızın müsnedlerini oluştururlar. Her bir sahâbiden rivayet edilen hadisleri kendilerine ulaşan isnadlarla rivayet ederler. Hadislerin isnadlarla rivayetini teknik açıdan yeterli görürler; araştırmayı kitaplarından istifade eden okuyucuya bırakırlar. Ve ayrıca hadislerin farklı isnadlarını vererek ihtilaf noktalarını göstermek, isnad ve metindeki illetleri belirtmek, cerh ve ta'dil yönünden durumlarını ortaya koymak gibi bir amaçları yoktur. Hadis edebiyatında te'lif edilen müsnedlerin çoğu bu gruba dahildir. Bunların bilinen en meşhurlarından bir kaçı şunlardır:

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Müsned*'i

Abd b. Humeydî'nin (ö.244/858) *el-Müsned*'i

Ebû Bekr b. Muhammed b Hârûn er-Rûyânî'nin (ö. 307/919) *el-Müsned*'i

Bunlardan İbn Ebî Şeybe'nin *el-Müsned*'i, Kütüb-i Sitte'nin de kaynaklarından. Müslim b. Haccâc (ö. 261/875) *el-Câmi'u's-Sahih*'inde ondan 1540 hadis rivayet etmiştir.³³⁶ Abd b. Humeyd'in *el-Müsnedü'l-kebîr*'inin *el-Müntehab*'ı günümüze ulaşmıştır.³³⁷ er-Rûyânî'nin *el-Müsned*'inin bazı bölümleri Zahirîyye Kütüphanesi'nde VI. Hicrî asır yazmaları arasında mevcut olup³³⁸ Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Avîda tarafından tahkik edilerek 1997 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

2. Bir veya Bir Grup Sahâbî Müsnedleri

Bunlar tek bir sahabinin veya ortak bir vasıfta birleşen birkaç sahâbînin hadislerini toplayan münferid müsnedlerdir. İbn Hacer bunların hepsini “el-Müfredât” ismiyle zikretmiştir.³³⁹ Bu tür müsnedlerin küçük hacimli olanları olduğu gibi büyük ve kapsamlı olanları da vardır.

Hadis edebiyatında oldukça fazla te'lif edilen bu tür müsnedler genellikle iki gruptur. Bir kısmı tek bir sahabenin hadislerini toplayanlar, diğerleri ortak bir vasıfta birleşen bir grup sahabenin hadislerini toplayan müsnedlerdir. Bunlardan tek bir sahabinin hadislerini ihtiva eden müsnedler daha çoktur; diğerleri ise azdır.

³³⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 4

³³⁷ İstanbul Kütühhâneleri'ndeki yazmalarının yerleri için bkz. Sezgin, *Türâs*, I, 170

³³⁸ Sezgin, *Türâs*, I, 272

³³⁹ İbn Hacer, *el-Mu'cem*, I, 442

a. Tek Sahabi Müsnedleri

Böyle bir başlık altında ele alacağımız müsnedler, sahabe döneminde görülmeğe başlayan “sahabe sahîfeleri” veya “nüshaları” değildir. Tek sahabe müsnedleri, hadis tarihinde müsnedlerin ortaya çıkmasından sonra bazı müelliflerin tek bir sahabenin rivayet ettiği hadisleri kendisine kadar ulaşan isnadlarla müstakıl eserlerde toplamaları sonucu meydana getirdikleri müsnedlerdir. Bunların cüz nitelikli küçük hacimli olanları olduğu gibi büyük ve geniş kapsamlı olanları da vardır. Ve yine bazı müelliflerin bir ve bazılarının da birden çok sahabelerin müsnedlerini ayrı ayrı müstakıl eserlerde topladıklarını görüyoruz. Bazı sahabilerin müsnedlerini ise birçok müellif cem edip tasnif etmiştir.

Tek sahabi müsnedleri hadis edebiyatında oldukça çoktur. İbn Hacer bunlardan rivayet hakkını aldığı 35 müsnedi “*el-Mu’cem*”inde kaydeder.³⁴⁰ Bunların arasında Ahmed b. İbrâhim ed-Devrakî’nin (ö.246/859) *Müsnedü Sa’d b. Ebi’l-Vakkâs*’ı,³⁴¹ Ebû Ümeyye Muhammed b. İbrâhim et-Tarsûsî’nin (ö. 273/886)“*Müsnedü Abdullah b. Ömer*”i³⁴² ve Ebû Bekr Ahmed b. Aliel-Mervezî’nin (ö. 292/905) “*Müsnedü Ebî Bekr es-Sıddîk*”ı,³⁴³ gibi eserler günümüze kadar ulaşmış olup basılmıştır.

Ebû Ca’fer el-Mutayyen’in (ö. 297/910) onüç cüzlük *Müsnedü Ai b.Ebî Tâlib*’i,³⁴⁴ Ebû Muhammed b. Sâid’in (ö. 318/930) *Müsnedü Abdullah b. Mesûd*’u³⁴⁵ ile *Müsnedü Âişe*’si³⁴⁶ bunlardan bir kaçıdır.

b. Bir Grup Sahabi Müsnedleri

Bunlar ortak bir vasıfta birleşen bir grup sahabenin rivayet ettikleri hadisleri toplayan müsnedlerdir. Bu tür müsnedlerin özelliği ortak bir vasfı paylaşan birden fazla sahabinin rivayetlerinin bir arada toplanmasıdır. Bu ortak vasfı; aynı bölgede yerleşme, rivayetlerinin az olması, ehl-i beytten olma ve benzeri vasıflardır. Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel’in (ö. 290/903) “*Müsnedü Ehli’l-beyt*”i günümüze ulaşmış³⁴⁷ ve neşredilmiştir. Ebû Bekr en-Neccâd’dın (ö.

³⁴⁰ İbn Hacer, *el-Mu’cem*, I, 143-153

³⁴¹ Sezgin, *Türâs*, I, 168 Ayrıca bkz. Bu tez, : “Ahmed ed-Devrakî ve el-Müsned’i”

³⁴² Sezgin, *Türâs*, I, 232 Ayrıca bkz. Bu tez, . “et-Tarsûsî ve el-Müsned’i”

³⁴³ Sezgin, *Türâs*, I, 257 Ayrıca bkz. Bu tez, “el-Mervezî ve el-Müsned’i”

³⁴⁴ İbn Hacer, *el-Mu’cem*, I, 143

³⁴⁵ İbn Hacer, *a. g. e.*, I, 144

³⁴⁶ İbn Hacer, *a. g. e.*, I, 148

³⁴⁷ Sezgin, *Türâs*, I, II, 232

348/959) “*Müsnedü’l-mükıllîn mine’s-sahâbe*”si İbn Hacer’in rivayet hakkını aldığı³⁴⁸ müsnedlerdendir.

Bu tür sahâbe müsnedleri, yukarıda zikredilen müsnedlerin ortaya çıktığı dönemde tasnifine başlanmış hadis tarihinin hemen her döneminde devam etmiştir. Ancak en orijinal örnekleri yine III. ve IV. hicrî asırlardadır. Zira bu asırlardaki müellifler de kendilerine ulaşan isnadlarla müsnedlerini tasnif etmişlerdir. Dolayısıyla diğer müsnedler gibi bunlar da ilk kaynak olma özelliğine sahiptirler. Sonraki asırlarda te’lif edilenler ise önceki asırlarda tasnif edilen hadis kaynaklarından taranmak suretiyle oluşturulmuştur.³⁴⁹

Bu tür sahâbe müsnedlerinin tasnif şekli genellikle terâcim esasına göredir. Nitekim yukarıda ismi geçen Ahmed b. İbrâhîm ed-Devrakî’nin *Müsnedü Sa’d b. Ebî Vakkâs*’ı, önce “Câbir b. Semura an Sa’d b. Ebî Vakkâs” başlığı altında Cabir b. Semura’nın Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan rivayetleri ile başlar.³⁵⁰ Sonra “İbn Abbâs an Sa’d” başlığı ile³⁵¹ devam eder.

Bazı büyük hacımlı tek sahâbi müsnedleri müellifinin eğilimine göre konularına göre düzenlenmiştir. Nitekim İbn Kesîr’in (ö. 774/1372) *Müsnedü Ömer b. el-Hattâb*’ı fıkıh konularına göre tertip edilmiş olup “Kitâbu’t-Tahâret” ile başlar³⁵² ve “Kitâbu’l-melâhim” ile son bulur.³⁵³

IV. MÜSNEDLERİN HADİS KİTAPLARI ARASINDAKİ YERİ

Hadis edebiyatı içinde rivâyetü’l-hadis kitapları kapsamına giren bütün eserlerdeki hadislerin aynı derecede olmadığı bir gerçektir.³⁵⁴ Zira hadis kitapları müelliflerinin kitaplarına aldıkları hadislerde aradıkları sıhhat şartlarına göre bir birlerinden farklıdır. Bu yüzden âlimler hadis kitaplarını tabakalara ayırmışlardır. Hatîbü’l-Bağdâdî (ö. 463/1071), hadis kitaplarının mertebelerinden bahsederken önce *Sahîhayn*’ı, sonra Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Neseî’nin *es-Sünen*’lerini ve sonra İbn Huzeyme’nin *es-Sahîh*’ini sıralamıştır. Zira İbn Huzeyme (ö. 311/923) *es-Sahîh*’ine aldığı hadislerde, âdil râvîlerin âdil râvîlerden muttasıl senetle

³⁴⁸ İbn Hacer, *el-Mu’cem*, I, 148

³⁴⁹ Örnek olarak İbn Kesîr’in “*Müsnedü’l-Fârûk Emîru’l-mü’minîn Ömer b. el-Hattâb*”ı iki cilt halinde matbudur.

³⁵⁰ ed-Devrakî, a. g. e., s. 23

³⁵¹ ed-Devrakî, a. g. e., s. 29

³⁵² İbn Kesîr, a. g. e., I, 103

³⁵³ İbn Kesîr, a. g. e., II, 657

³⁵⁴ Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, 182

Rasûlullâh (s.a)’e ulaşmasını şart koşmuştur. Bunun peşinden de meşhur müsnedleri zikretmiştir.³⁵⁵

Şah Veliyyullâh ed-Dehlevî’nin (ö. 1176/1762) taksimine göre, Buhârî ve Müslim’in *es-Sahîhayn*’ı ile İmam Mâlik’in *el-Muvatta*’ı birinci tabakayı; Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî’nin *es-Sünen*’leri ve Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’i ikinci tabakayı; diğer müsnedler, câmiler ve musannefler üçüncü tabakayı oluşturur. Dolayısıyla ed-Dehlevî, İbn Ebî Şeybe’nin, et-Tayâlisî’nin, Abd b. Humeyd ve Ebû Ya’lâ’nın müsnedlerini bu üçüncü tabakadan saymıştır.³⁵⁶

Hadis literatüründe genel olarak müsnedler, ale’l-ebvâb türü hadis kitaplarından mer-tebe bakımından alt derecede olduğu kabul edilmiştir.³⁵⁷ Sebebi müsned müelliflerinin her bir sahabeden rivayet edilen hadislerin sıhhat konumlarına bakmaksızın belirli isnadlarla mervi hadislerini bir araya getirmeyi amaçladıkları içindir.³⁵⁸ Nitekim el-Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) der ki: “Sahabelerin rivâyetlerini esas alarak tasnif edilen bu müsnedler, hem âdil ve hem de mecrûh olan râvilerin rivâyetlerini ihtivâ ederler.”³⁵⁹ İbn Salâh’ın (ö. 643/1245) da değerlendirmesi ise şöyledir: “Müsned müelliflerinin adet ve uygulamaları, delile elverişli olup olmamasına bakmaksızın rivayetlerine yer verdikleri her bir sahabinin hadisini kendi ismi altında bir araya getirmektir. Bu yüzden müellifleri değerli ve otorite kimseler olsalar da müsnedleri mertebe bakımından *Kütüb-iHamse*’nin ve bunlara ilhak olunan ale’l-ebvâb türü kitapların altındadır.”³⁶⁰

İbn Hacer, İbn Salâh’ın bu değerlendirmesini müsnedler ile bablara göre tasnif edilen eserler arasında bir “asıl” olarak görür.³⁶¹ Zira müsnedlere göre kitap tasnif eden bir müellifin amacı, ihticaca elverişli olsun olmasın her sahabinin hadisini müstakil olarak bir arada toplamaktır.³⁶² İbn Hacer’in “asıl” ifadesinden anlaşılan bazı müelliflerin bu asla muhalefet etmiş olmalarıdır.³⁶³ Der ki: “Müsnedlere göre kitap tasnif eden bazı müellifler, her sahabinin hadi-

³⁵⁵ El-Hatîb, *el-Câmi*, II, 271

³⁵⁶ Ed-Dehlevî, *Huccetü’l-Bâliğa*, I, 134-135; Çakan, *a.g.e.*, s. 182-183

³⁵⁷ Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 127-128

³⁵⁸ Kettânî, *er-Risâle*, s. 60

³⁵⁹ el-Hâkim, *el-Medhâl*, 4

³⁶⁰ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 37

³⁶¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 446

³⁶² İbn Hacer, *Ta’cîlü’l-menfe’a*, I, 336

³⁶³ Dahîl, *el-Mesânîd*, s. 104

sini incelemişler, o sahabinin en sahih yolla gelen rivayetlerini müsnedlerine almışlardır.”³⁶⁴ Ancak bu müelliflerin hadisleri müsnedlerine seçerek almış olmaları, müsnedlerinin sahih hadisleri ihtiva etmeleri anlamına gelmemektedir. Nitekim İshâk b. Râhûye (ö. 238/852), her hangi bir sahabiden gelen bir hadis metninin isnadları arasında en iyi olanını müsnedine almayı şart koşturmuştur.³⁶⁵ Onun bu şartı zayıf hadisler arasında en iyi olan şeklinde de olabilmektedir. Dolayısıyla müsnedlerden istifade edebilmek ve özellikle ahkam konusunda bu kitaplardaki bir hadisle delil getirebilmek ilimde ileri seviyede olmayı gerektiren bir husustur.³⁶⁶

Sonuç olarak müsnedler, *ale'l-ebvâb* türü sünen ve câmîlerden mertebe bakımından alt seviyededir. Çünkü müsned müellifleri çoğunlukla hadislerin sıhhat şartlarını gözetmeksiz hadisleri cem etmeğe önem vermişler ve ahkâm konusunda istidlale elverişli olup olmasını bunlardan istifade edecek olan araştırmacıya bırakmışlardır.

Müsnedlerin kendi aralarındaki mertebelerine gelince, zayıf hadisleri az olan bir müsnedin diğerlerine göre daha üstün olacağı açıktır. Bu da müelliflerinin eserlerine hadis almadaki şartlarına göre farklılık arzeder. Nitekim Şah Velîyyullah ed-Dehlevî, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini kendi taksimine göre ikinci tabakadan sayarken diğer müsnedleri üçüncü tabaka arasında değerlendirmiştir.³⁶⁷ Zira Ahmed b. Hanbel, sahih hadisler ile sakîm yani makbul olmayanlar arasını birbirinden ayırmada “asıl” görevi görmesi için *el-Müsned*'ini tasnif etmiştir.³⁶⁸

V. MÜSNEDLERİN ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Müsnedler üzerine yapılan çalışmalar genelde *ihtisar*, *etraf*, *şerh*, *zevâid* ve *cem* nitelikli kitaplardan oluşur. Ayrıca bazı müsnedlerinyeniden tertibi yapılmış, bablara ve fıkıh konularına göre düzenlenmiştir. Günümüzde isedaha çok müsnedler üzerine *tahkik*, *ta'lik* ve *fihrist* türü çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Biz bu bölümde bu tür çalışmalardan kısaca bahsedip birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Sekizinci ve dokuzuncu asırda genellikle müsnedler ve mu'cemler üzerinde yoğunlaşan *zevâid* türü çalışmalar üzerinde ise özellikle durmak istiyoruz.

³⁶⁴ İbn Hacer, *a. g. e.*, 446

³⁶⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 446

³⁶⁶ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 37-38; ed-Dehlevî, *a. g. e.*, I, 135

³⁶⁷ Ed-Dehlevî, *a. g. e.*, s.134

³⁶⁸ ed-Dehlevî, *a. g. e.*, s. 134

Hadis târihinde müsnedler üzerinde ilk çalışmalar *ihtisar* türü çalışmalardır. Bu, yamüellifininbizzat kendisinin veya râvilerden birinin büyük hacımlı müsnedini ihtisar etmesiyle başlar. Nitekim Abd b. Humeyd (ö.249/863) *el-Müsnedü'l-kebîr*'ini kendisi ihtisar etmiş ve *el-Müntehab* ismiyle bu eser günümüze ulaşmıştır.³⁶⁹ İbn Hacer (ö. 852/1448), Abd b. Humeyd'in *el-Müntehab*'ının kendisine ulaşan hadis kitapları arasında en âlî isnadlısı olduğunu kaydeder.³⁷⁰ Sirâcüddîn Ömer b. Mülekkîn (ö. 805/1402) Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini ihtisar etmiştir.³⁷¹ es-Suyûtî (ö. 911/1505), bazı hadislerin gramer ve irâbına yönelik *Ukûdu'z-Zeberced alâ Müsnedi'l-İmâm Ahmed* adlı eserinde İbn Mülekkîn'in bu ihtisarını esas almıştır.³⁷² Ebu'l-Hasen Ömer b. el-Hâdî (ö. 1139/1726) onun üzerine büyük bir şerh yazmıştır. Zeynüddîn Ömer b. Ahmed eş-Şemmâ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Müntekad min Müsnedi Ahmed* adıyla onu ihtisar etmiştir.³⁷³

Müsnedler üzerine yapılan diğer bir çalışmatürü *etraf* nitelikli eserlerdir. Etraf, hadisin baş tarafından bir kısmı yazılarak meydana getirilen hadis kitaplarının genel adıdır.³⁷⁴ Tertip olarak ya sahabe isimlerine göre veya alfabetik olup³⁷⁵ yazılan kısım hadisin tamamına delalet eder. Ayrıca hadislerin isnadları etraflı bir şekilde veya kısmen bir araya getirilir.³⁷⁶ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Bûsirî'nin (ö. 840/1436) *Etrâfu'l-mesânîdi'l-aşera* adlı eseri,³⁷⁷ isminden de anlaşılacağı gibi on müsned üzerine yapılan bir etraf çalışmasıdır. Etrafa konu olan bu müsnedler şunlardır: *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, *Müsnedü Ebî Bekr el-Humeydî*, *Müsnedü Müsedded b. Müserhed*, *Müsnedü Muhammed b. Yahyâ el-Adenî*, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, *Müsnedü Ebî Bekr b. Ebî Şeybe*, *Müsnedü Ahmed b. Menî*, *Müsnedü Abd b. Humeyd*, *Müsnedü'l-Hâris b. Muhammed b. Ebî Üsâme* ve *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*'dir.³⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî de (ö. 852/1449), Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i üzerine“ *İtrâfü'l-müsni'd il-mu'telî bi etrâfi'l-Müsnedi'l-Hanbelî*” adlı bir etraf çalışması yapmış ve Züheyr b. Nâsır en-Nâsır tarafından İbn Hacer'in bu eseri neşredilmiştir.³⁷⁹

³⁶⁹ İstanbul Kütüphanelerindeki yazmaları için bkz. Sezgin, *Türâs*, II, 169-170

³⁷⁰ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, I, 34

³⁷¹ Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı*, s. 88

³⁷² Sıddîkî, a.g.e., s. 88

³⁷³ Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1680; Sıddîkî, a.g.e., s. 88

³⁷⁴ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 33

³⁷⁵ Tahhân, *Tahric*, 47

³⁷⁶ Suyûtî, *Tedrib*, II, 155; Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 20, 87

³⁷⁷ Tahhân, *Tahric*, 49

³⁷⁸ Tahhân, a. g. e., s. 49

³⁷⁹ İbn Hacer, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-X, Beyrut, 1414/1993

Müsnedler üzerine yapılan çalışmalar arasında zevâidlerin³⁸⁰ ayrı bir yeri vardır. Zirasekizinci ve dokuzuncu asırların önemli hadis çalışmaları olarak değerlendirilen zevâidlerin yoğunlaştığı literatür, genellikle müsnedler ve mu'cemlerdir. Her iki tür de rical esasına göre düzenlenen hadis kitaplarıdır. Bunların büyük ölçüde *Kütüb-i Sitte*'ye zevâidi yapılarak meşhur hadis kitaplarındaki hadislerin bir araya toplanması amaçlanmıştır.³⁸¹

Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bakr Nüreddîn el-Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Gâyetü'l-maksad fî zevâidi'l-Müsned* adlı eseri, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin *Kütüb-i Sitte* ile karşılaştırılarak aralarındaki ortak hadislerin çıkarılıp geriye kalan hadislerin konularına göre tasnifinden meydana gelir.³⁸² Müellif, 84 ana başlıktan meydana getirdiği bu eseri, 6 Receb 726 (11 Aralık 1374) yılında tamamlamıştır.³⁸³ Eserin Mısır, Fas, Arabistan ve Türkiye'de³⁸⁴ yazma nüshaları vardır. Aynı zamanda Mekke Ümmü'l-kurâ Ünivesitesi'nde birkaç öğrenci tarafından paylaşılacak sûretiyle doktora tezi olarak tahkik edilmiştir. Daha sonra Hallâf Mahmûd Abdussemî tarafından dört cilt halinde Beyrut'ta yayımlanmıştır.³⁸⁵ Ayrıca el-Heysemî, Ebû Bekr el-Bezzâr'ın (ö. 292/905) *el-Bahru'z-zehhâr* isimli müsnedi ile Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (ö. 307/919) *el-Müsnedü'l-kebîr*'inin de *Kütüb-i Sitte*'ye zevâidini çıkarmıştır. Bunlardan birincisine *Keşfü'l-estâr an zevâidi'l-Bezzâr*,³⁸⁶ ikincisine *el-Maksadu'l-alâ fî zevâidi Müsnedü Ebî Ya'lâ*³⁸⁷ isimlerini vermiştir.

Keşfü'l-estâr Habîburrahman el-A'zamî tarafından dört cilt hâlinde yayımlanmıştır.³⁸⁸ el-A'zamî, neşre esas aldığı nüshanın Ali b. Ahmed el-Halebî (ö.?) tarafından 780/1378 yılında istinsah edilip el-Heysemî'ye okunduğunu ve kenarında da İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) değerlendirmelerinin bulunduğunu söylemektedir.³⁸⁹ *el-Masadu'l-alâ fî zevâidi Müsnedi Ebî Ya'lâ*'nın ise bilinen tek nüshası İstanbul Selimağa Kütüphanesinde bu-

³⁸⁰ Hadis edebiyatında zevâid, karşılaştırmalı hadis kitaplarına denir. Zevâid kitaplarında iki ana unsur rol oynar. Bunlardan biri zevâidi tesbit edilen kitaptır. Herhangi bir müsned veya mu'cem türü bir kitap olabilir. Diğer zevâide kıstas olarak alınan ana kaynaktır. Bunlar da genellikle Kütüb-i Sitte gibi muteber hadis kitaplarıdır. (Çakan, Hadis Edebiyatı, s. 154; Karahan, Zevâid Kitapları, s. 28)

³⁸¹ Karahan, a.g.e., s. 24

³⁸² Karahan, a.g.e., s. 55

³⁸³ Karahan, a.g.e., s. 55; Heysemî, *Gâye*, 4a

³⁸⁴ Topkapı Sarayı, nr. 323

³⁸⁵ Uğur, “ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî”, DİA, X, 258-259; Karahan, a.g.e., s. 56

³⁸⁶ Kandemir, “ Bezzâr”, DİA, VI, 113; Karahan, a.g.e., s. 57

³⁸⁷ Haldûn, *İlmü Zevâid*, s. 52; Karahan, a.g.e., s. 59

³⁸⁸ Beyrut, 1399-1405/1979-1984

³⁸⁹ Karahan, a.g.e., 58

lunmaktadır.³⁹⁰(nr. 233), Bu nüshanın müstensihî ve istisah tarihi belli değildir. Eserin birinci cildini Nâyif ed-Dâ'is,³⁹¹ tamamını da Seyyid Kisrevî Hasen iki cilt halinde yayımlanmıştır.³⁹²

Nureddîn el-Heysemî, bu üç zevâid kitabı ileet-Tabarânî'nin (ö. 360/971) üç mu'cemi için hazırladığı zevâidlerini³⁹³ de tekrar ele alarak bunları tek birtasnifte birleştirmek sûretiyle zevâid türünün en meşhur örneği olan *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'ul-fevâid* adlı eserini meydana getirmiştir.³⁹⁴ Hocası Zeynüddîn el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) tavsiyesi üzerine kitabın hacmi büyümemesi için isnadlardaki sahabe isimleri dışındaki râvilerin isimlerini kaldırmıştır.³⁹⁵ Sadece ilk hadisin senedini zikretmiş ve bunun sebebini de “ kitabıma munkatî bir senetle başlamak istemediğim için ilk hadisin senedini zikrettim” diyerek açıklamıştır.³⁹⁶

Son olarak el-Heysemî'nin, *Mecmeu'z-Zevâid'e* almadığı Hâris b. Ebî Üsâme'nin (ö. 282/895) *el-Müsned*'i üzerine de bir zevâid çalışması vardır. *Buğyetü'l-bâhis an zevâidi Müsnedi'l-Hâris* ismini verdiği bu eserinde, günümüze ulaşmış ve ulaşmadığı bilinmeyen *el-Müsned*'inin *Kütüb-i Sitte*'ye zevâidini yapmıştır.³⁹⁷ el-Heysemî, 37 cüzden meydana gelen *el-Müsned*'in bir nüshasını ele geçirmiş, yaklaşık 10 varaktan meydana gelen 13'üncü cüz'ünün tamamının, 11 ve son cüz'ün başlarından da birer varak eksik olarak çalışmasını tamamlamıştır. Yani az da olsa *el-Müsned*'in bir bölümünü değerlendirmeye almamıştır.³⁹⁸ Eser, Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bakirî tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir.³⁹⁹ Muhakkık çalışmasında Kâhire'deki Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye'de bulunan⁴⁰⁰ bir nüshayı esas almıştır. Eserin günümüze geldiği bilinen tek nüshası budur.⁴⁰¹

Müsnedlere zevâid çalışması ile tanınan diğer bir müellif Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Bekr el-Bûsirî (ö. 840/1436)'dir.⁴⁰² el-Bûsirî, *İthâfû'l-hıyerati'l-mehera bi zevâidi'l-aşera* adlı eserinde on adet müsnedi ele alarak *Kütüb-i Sitte* ile ortak olan hadislerini çıkarmış ve bunları

³⁹⁰ Selimağa, nr. 233; Sezgin, *Türâs*, I, 335

³⁹¹ Cidde, 1413/1982

³⁹² Beyrut, 1413/1993

³⁹³ Bu zevâid kitapları için bkz. Haldûn, a.g.e., s. 53; Karahan, a. g. e., s. 61-63

³⁹⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 154; Karahan, a.g.e., 64

³⁹⁵ Karahan, a.g.e., s. 64

³⁹⁶ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, I, 15

³⁹⁷ Karahan, a. g. e. , s. 77

³⁹⁸ Heysemî, *Buğye*, I, 145-146; Karahan, a.g.e., s. 76

³⁹⁹ Medîne, 1413/1992

⁴⁰⁰ Hadis nr. 705

⁴⁰¹ Karahan, a.g.e., s. 76

⁴⁰² Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, I, 251

konularına göre ayırarak tasnif etmiştir. Eser toplam on altı kitabın karşılaştırılması sonucunda elde edildiği için zevâid türü eserler arasında önemli bir yere sahiptir. Müellifin bu eserinde temel aldığı müsnedler şunlardır: *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, *Müsnedü'l-Humeydî*, *Müsnedü Müsedded b. Müserhed*, *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, *Müsnedü İbn Ömer el-Adenî*, *Müsnedü Ahmed b. Menî*, *Müsnedü Abd b. Humeyd*, *Müsnedü'l-Hâris*, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*'dir.⁴⁰³

Hadis ilmindeki şöhretiyle tanınan İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) bu konudaki tasnifleri *Zevâidü'l-Bezzâr ala'l-Kütübi's-Sitte ve Müsnedi Ahmed*, *Zevâidü Müsnedi'l-Hâris b. Ebî Üsâme*, *Zevâidü Müsnedi Ahmed b. Menî* ve sekiz müsnedi esas alanel-*Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye* adlı eserleridir.⁴⁰⁴ *Zevâidü'l-Bezzâr*'da hocası el-Heysemî'nin yukarıda zikredilen *Keşfü'l-estâr an zevâidi'l-Bezzâr* adlı kitabını ele alarak bu eserdeki Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'inde mevcut olan ortak hadisleri çıkarmış, geriye kalanlarını aynı kitap ve bâb başlıkları altında sıralamıştır. Dolayısıyla İbn Hacer'in eseri, el-Heysemî'nin zevâidinden farklı olarak *Kütüb-i Sitte* ile birlikte Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde bulunan hadislerin ayıklanmasından oluşmaktadır.⁴⁰⁵ *el-Metâlibü'l-âliye*'de⁴⁰⁶ ise Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), el-Humeydî (ö. 219/834), Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), İbn Ebî Ömer el-Adenî (ö. 243/858), Ahmed b. Menî (ö. 244/859), Abd b. Humeyd (ö. 249/863), el-Hâris b. Ebî Üsâme (ö. 282/895) ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (ö. 307/919) müsnedlerindeki zevâid hadisleri çıkarmıştır. İbn Hacer bu kitabında da el-Bûsirî'nin yukarıda ismi geçen *İthâf*'ından farklı olarak *Kütüb-i Sitte* ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini kıstas kitap olarak kullanmış, bu yüzden *el-Metâlib*'teki hadisler *Kütüb-i Sitte* ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde mevcut olmayan hadislerinden oluşmaktadır.⁴⁰⁷

Müsnedler üzerine yapılan tertip çalışmalarına gelince, bu sahada yazılan ilk eser "İbn Zeknûn" nisbesiyle tanınan Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Urve el-Meşrikî ed-

⁴⁰³ Karahan, *a.g.e.*, s. 90

⁴⁰⁴ Ahdeb, *İlmü Zevâid*, s. 59-60; Karahan, *a.g.e.*, 104-104-116

⁴⁰⁵ Karahan, *a.g.e.*, 105 Karahan, Kâtip Çelebi ve Kettânî'nin, İbn Hacer'in bu eserini el-Heysemî'nin Mecmeu'z-Zevâid adlı eserinden Bezzâr'a ait hadisleri seçmek suretiyle meydana getirdiğini söylediklerini (*Keşfüzzünûn*, II, 1682; er-Risâle, s. 171), ancak eser dikkatli bir şekilde incelendiğinde durumun böyle olmadığı; eserin *Keşfü'l-estâr*'daki Ahmed b. Hanbel'in hadislerinin çıkarılması neticesinde oluşturulduğunu tesbit ettiğini kaydeder. Bkz. a. g. e. , s. 105

⁴⁰⁶ İbn Hacer, *Metâlibü'l-âliye* (thk. Habîburrahman el-Azamî), I-IV, Kuveyt, 1393/1973

⁴⁰⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 4; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 155

Dımeşkî el-Hanbelî'ye (ö.1112/1700) aittir.⁴⁰⁸ *El-Kevâibü'd-derârî fî tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed alâ ebvâbi'l-Buhârî* adını verdiği çalışmada kitabın isminden de anlaşılacağı üzere Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'ini *Sahîh-i Buhârî*'nin bablarına göre tertip edip düzenlemiştir.⁴⁰⁹

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin sahabe râvîlerinin dışındaki isnadlarını kaldırarak yeni bir tertiple konularına göre düzenleyen son asrın müelliflerinden olan Ahmed Abdurrahman el-Bennâ es-Sa'âtî'dir. O, “ *el-Fethu'r-rabbânî li tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*” adını verdiği eserinde, *el-Müsned*'in tamamını yedi bölüme ayırmış ve bunların her birine “kitab” ismini vermiş ve her “kitab”ı da kendi içinde bâblara ayırmıştır.⁴¹⁰ Ayrıca bu eserine “ *Bulûğu'l-emânî min esrâri'l-Fethi'r-rabbânî*” adıyla bir de şerh yazmıştır. Kitap, zikredilen bu şerhiyle birlikte Mısır'da büyük boy halinde on dört cild olarak basılmıştır.⁴¹¹ Aynı müellifin Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *el-Müsned*'i üzerine de bir tertip çalışması vardır. ⁴¹² “ *Minhetü'l-ma'bûd fî tertîbi Müsnedi't-Tayâlisî Ebî Dâvûd*” ismini verdiği bu eserinde yine aynı metodu izlemiş, ayrıca “ *Ta'liku'l-mahmûd alâ Minhati'l-ma'bûd*” adıyla bir de ta'lik yazarak bu kitabını iki cilt halinde basmıştır.⁴¹³

Günümüzde ise müsnedler üzerine yapılan çalışmalar genellikle tahkik ve tahric çalışmalarıdır. Habîburrahman el-A'zamî, Ebû Bekr el-Humeydî'nin (ö. 219/834) *el-Müsned*'ini iki cilt halinde tahkik edip neşretmiş,⁴¹⁴ eserin mukaddimesinde *el-Müsned*'deki hadislerin, Sahîhayn ve Sünenlerdeki esasa göre konu fihristini vermiştir.⁴¹⁵ Ahmed Muhammed Şâkir, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i üzerine hadislerini numaralamak sûretiyle tahkikli bir çalışma girişiminde bulunmuştur. Hadislerin isnadlarını göstererek dip notlar koymuş, neşrettiği her cildin hadislerini ayrıca konularına göre tertiplemiş ve bir de hadis numaralarını gösteren bir indeks ilave etmiştir. Ayrıca ilk cildin mukaddimesine “ *Talâiu'l-Müsned*” adıyla kıymetli bir giriş yapmıştır. Ahmed Muhammed Şâkir'in 1958'de vefatı üzerine Hamza Ahmed ez-Zeyn bu çalışmayı tamamlamıştır.⁴¹⁶ Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin en modern tahkikli

⁴⁰⁸ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 64

⁴⁰⁹ Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn*, II, 390; Çakan, *a.g.e.*, s. 64

⁴¹⁰ Çakan, *a.g.e.*, s. 64

⁴¹¹ es-Sa'âtî, *el-Fethu'r-rabbânî li tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, I-XIV, Kâhire 1358/1939

⁴¹² Çakan, *a.g.e.*, s. 55

⁴¹³ es-Sa'âtî, *Minhetü'l-ma'bûd*, I-II, Beyrût 1400

⁴¹⁴ el-Humeydî, *el-Müsned* (thk. Habîburrahman el-A'zamî), Medîne 1381

⁴¹⁵ el-Humeydî, *a.g.e.*, I, 8-37

⁴¹⁶ Çakan, *a.g.e.*, s. 61; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), I-XX, Kahire 1995

baskısı ise, son beş cildi fihristlerden oluşan Şuayb el-Arnaûd ve Adil Mürşid tarafından 50 cilt halinde gerçekleştirilen neşridir.⁴¹⁷

Tahkik türü çalışmaların bazıları akademik özelliği olan doktora ve benzeri çalışmalardır. Nitekim Abdulğafûr Abdulhak el-Bellûşî'nin, İshâk b. Râhûye'nin (ö.238/852) günümüze bir kısmı ulaşan *el-Müsned*'i üzerine yaptığı çalışma bu tür biridir.⁴¹⁸ Araştırmacı önce “*el-İmâm İshâk b. Râhûye ve Kitâbuhu'l-Müsned*” adıyla çalışmasının ilk bölümünü İshak b. Râhûye'nin hadis ilmindeki yeri ve *el-Müsned*'indeki metoduna tahsis etmiş,⁴¹⁹ sonra kitabın günümüze ulaşan “*Müsnedü Ebî Hüreyre*”⁴²⁰ ile “*Müsnedü Ümmü'l-mü'minîn Âişe*”⁴²¹ kısımlarının tahkik ve tahririni yapmıştır. Bu tahkik ve tahrir kısmı müstakil üç cilt halindedir.⁴²² Birinci cilt “*Müsnedü Ebî Hüreyre*”, İkinci ve üçüncü ciltler “*Müsnedü Ümmü'l-minîn Âişe*” hadislerini ihtiva eder. Her iki kısım önce müsnedi zikredilen sahabenin hayatı ve hadis ilmindeki yerini anlatan bir girişle başlar. Dünya kütüphanelerindeki yazma nüshalarının tanıtımından sonra hadislerinin tahririne geçilir. Ayrıca kitabın sonuna geniş ve kapsamlı bir fihrist de ilave edilmiştir.

⁴¹⁷ Beyrut, 1420/1999-1421/2001; Çakan, *a.g.e.*, s. 64

⁴¹⁸ İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, I-III, Medine, 1411/1990

⁴¹⁹ el-Bellûşî, *a.g.e.*, Medine, 1411/1990

⁴²⁰ İshâk b. Râhûye, *a.g.e.*, I, 73-466

⁴²¹ İshak b. Râhûye, *a.g.e.*, II, 75-606; III, 607-1051

⁴²² İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*(thk. Abdulğafûr Abdulhak Hüseyin el-Bellûşî), I-III, Medine-i Münevvere, 1412/1991

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIR MÜSNED MÜELLİFLERİ VE MÜSNEDLERİ

Hadis edebiyatında müsnedler, hadis tarihinde görülmeğe başlamasından itibaren büyük bir ilgi görmüş, bunun sonucu olarak pek çok müellif müsned te'lif etmiş ve bu sahada eser kaleme almıştır. Bu bölümde, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi gerek tür ve gerekse muhteva yönünden müsnedlerin en kadîm örneklerini oluşturan III. hicrî asır müsnedleri ele alınacaktır. Önce her müellifin kısaca ilmî hayatı konu edilecek ve sonra müsnedi hakkında kaynaklarda tesbit edilen bilgiler ayrı ayrı değerlendirilecektir.

Müelliflerin ve eserlerinin tanıtımında kronolojik sıralama esas alınmıştır. Vefatının önce olması sebebiyle Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) ve *el-Müsned*'inin tanıtımıyla başlanmış ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (ö. 307/919) ve *el-Müsned*'inin tanıtımıyla sona ermiştir.

I. et-TAYÂLİSÎ ve el-MÜSNED'İ

A. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204/819)

Tam adı, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Fârisî el-Esedî ez-Zübeyrî et-Tayâlisî el-Basrî'dir.⁴²³

Başına giydiği bir giysiden dolayı “et-Tayâlisî” olarak tanınan Ebû Dâvûd Süleyman et-Tayâlisî, 133/751 yılında doğdu.⁴²⁴ Kaynaklarda yeri belirtilmeksizin asıl memleketinin İran olduğu kaydedilir. Basra'da yaşadığı için “el-Basrî”,⁴²⁵ Esed kabilesine mensub olduğu için “el-Esedî” ve bu kabilenin bir kolu olan Zübeyr Oğullarının mevlâlarından olması yönüyle *ez-Zübeyrî* diye de nisbelenmiştir.

⁴²³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII,297; Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, IV, 10; el-İclî, *es-Sikât*,201;İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV,111; Hatib, *Târîhu Bağdat*, IX,24; Zehebî, *Tezkira*, I, 351; a.mlf.,*Siyer*, IX, 378; İbn Hacer, *Tehzib*, V,182-186; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 153; Katip Çelebi,*Keşfüzzunûn*, II, 1679; Abdülaziz ed-Dihlevî, *Bostânü'l-muhaddisîn* (trc. Ali Osman Koçkuzu), s. 71-72; el-Hazracî, *HulâsatüTehzîbi'l-kemâl*, 151; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 12; Kettânî, *er-Risâle*, 61; Fuat Sezgin, *Türâs*, I,142

⁴²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, 293; es-Sâ'âtî, *Minhetü'l-ma'bûd*, I, 4

⁴²⁵ Hatib, *Târîhu Bağdat*, IX, 24

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî; Şu'be b. Haccâc, Süfyan es-Sevrî, Hişâmed-Destüvâî, Hammâd b. Zeyd ve Hammâd b. Seleme'den hadis yazmış, Abdullâh b. Mubârek ve Süfyân b. Uyeyne'ye uzun süre arkadaşlık yapmıştır. Zehebî, onun İbn Avn ile karşılaşması'nın (likâ) mümkün olabileceğini, bu yüzden ondan yaptığı rivayetlerin mukatî' olmadığı görüşündedir.⁴²⁶

Hocası Cerir b. Abdillâh, talebesi et-Tayâlisî'den hadis rivayetinde bulunmuştur. Abdullah el-Müsnedî, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, ed-Devrakî, el-Kevsec ve İbnü'l-Furât gibi meşhur müsned müellifleri ondan hadis rivayetiyle tanınmışlardır.⁴²⁷ Kendisinden sonra doksan sene yaşayan Muhammed b. Esed el-Medînî (ö. 293/906)⁴²⁸ onun son vefat eden râvîsidir.⁴²⁹

Muâsır Veki' b. Cerrâh, yaşadıkları asırda uzun hadisleri Ebû Dâvûd'dan daha iyi ezbere bilen biri kalmadığını görüşündedir. Onun rivayet ettiği hadislerin çoğunu elde eden Ali b.el-Medînî, Ebû Dâvûd'dan daha hafız birini görmediğini itiraf eder.⁴³⁰

Bin şeyhden hadis yazdığını ve bunlardan 30.000 hadisi her an ezberinden yazdırabileceğini ifade eden Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, hafızasına fazlaca güvenmesi sebebiyle bazı isnadlarda hata yapmaktan kurtulamamıştır. İbrâhim el-Cevherî'nin, onun 1000 hadiste hatasını tesbitine karşılık Ahmed b. Hanbel, bunların her muhaddise arız olabilecek türden olduklarına dikkat çekmiştir.⁴³¹ İsbahan'da, yanında kitabı olmadığı halde 40.000 hadisi hafızasından yazdırmış; Basra'ya döndüğünde bunları tekrar kontrol etmiş, yetmiş yerde yanlış olduğunu görünce İsbahanlılara mektup yazarak bu yerleri bildirmiştir. Onun bu davranışı, ilimdeki dürüstlülüğün de açık bir kanıtıdır.

Buhârî'nin, *el-Câmiu's-Sahih*'de istişhad dışında Tayâlisî'den hadis tahric etmemesini Zehebî, akranlarından rivayet ettiği için onun hadisine gerek duymadığı şeklinde yorumlamıştır.⁴³² *es-Sahih*'in “ Kitâbu't-tefsîr” bölümündeki, Müddessir sûresinin tefsiri ile ilgili

⁴²⁶ Zehebî, *Siyer*, IX, 380

⁴²⁷ Zehebî, *Tezkira*, I, 351

⁴²⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 534-535

⁴²⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, 380

⁴³⁰ Zehebî, *a. g.e.*, IX, 382

⁴³¹ Zehebî, *a. g.e.*, ay. yer

⁴³² Zehebî, *Siyer*, IX, 383

hadisin isnadında geçen “İbn Mehdî ve başka biri bize haber verdi” şeklinde ismi açıklanmayan şahsın Ebû Dâvûd et-Tayâlisî olduğu nakledilir.⁴³³

Zehebî, Ebû et-Tayâlisî’nin âlî hadislerinden bir kısmının “ *Cüz’ü Fahr Ali b. el-Makdisî*” adlı hadis cüz’ünde kendisine ulaştığını belirttikten sonra bunlardan nakilde bulunur.⁴³⁴

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, 204/819 yılının Rabîulâhîr ayında Basra’da vefat etmiştir.⁴³⁵

B. el-Müsned’i

Hadis Edebiyatı’nda sahabe isimlerine göre te’lif edilen ilk müsned müellifinin Ebû Dâvûd et-Tayâlisî olduğu görüşü yaygındır. Zira yaşının ileri olması böyle bir ihtimali doğrulamaktadır.⁴³⁶ Nitekim Hakim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) “İslam’da ricale göre yani sahabe adlarına göre ilk müsned yazanın Ubeydullah b. Mûsâ ile Ebû Dâvûd et-Tayâlisî” olduğunu kaydeder.⁴³⁷ Kâtip Çelebi, bu iddianın doğru olup olmadığını Ebû Dâvûd’un, *el-Müsned*’ini bizzat kendisinin kaleme alıp almadığına bağlar. Zira Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin *el-Müsned*’inde yer almayan bir o kadar, hatta daha fazla ve farklı isnadlarla gelen hadisleri vardır.⁴³⁸ Dolayısıyla *el-Müsned*’deki hadisler Ebû Dâvûd’un hadisleri olsa da, kitabın tertibi Horasanlı talebesi Yunus b. Habib’e (ö. 267/880) aittir. Diğer bir rivâyete göre Yûnus b. Habib’in isteği üzerine Ebû Mesûd Ahmed b. el-Furât er-Râzî (ö. 258/872) bunları müsned tertibine koymuştur.⁴³⁹

Ebû Dâvûd’un, Ebû Bişr Yûnus b. Habib’in (ö.267/880)⁴⁴⁰ rivayeti ile bilinen bu *el-Müsned*’in yazmaları şu kütüphanelerde mevcuttur: Âsafîyye 1/670, 199, 330; Topkapı Sarayı 287 (*el-Eczâ*’ 9-16, 206 vr. 411 hicrî yılından evvel yazılmıştır.)⁴⁴¹

⁴³³ İbn Hacer, *et-Tehzîb*, IV, 186

⁴³⁴ Zehebî, *et-Tezkira*, I, 352

⁴³⁵ Bkz. 1. dip. göt. yerler

⁴³⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zûnûn* II, 1679 ; Zübeyr es-Siddîkî, *Hadis Edebiyat Târihi*, 79

⁴³⁷ Kettânî, *el-Müstatrafe*, 62

⁴³⁸ Katip Çelebi, *Keşfü’z-zûnûn* II/1679

⁴³⁹ Zehebî, *Siyer* IX/ 382

⁴⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh* IX/ 237, 238; Zehebî, *Siyer* XII/596; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, II/152

⁴⁴¹ Fuad Sezgin, *Türâs*, I/182 (Kitabın Arapça çevirisi olan *et-Türâs*’da yazmanın kayıt numarası 278 yazıyor. Bu her halde bir yazım hatasıdır). Ayrıca bkz: *Fihrisi mahedi’l-mahtûâtî’l-arabiyyeti* 1/101

Ebû Dâvûd'un bu *el-Müsned*'inin çeşitli baskıları yapılmıştır. İlk defa hicrî 1321 yılında Haydarabat'ta basılmıştır. Bu baskı aslına uygun olarak 11 cüz halinde, altı ana bölüm içinde ve 281 sahâbi tarafından rivayet edilmiş olup 2767 hadis ihtiva etmektedir.⁴⁴² Ancak 1420/2004 yılında Beyrut'ta Daru'l-kütübî'l-ilmiyye tarafından gerçekleştirilen ve Muhammed Hasen İsmail'in tahkiki ile olan son baskıda ise hadis sayısı 2890'dır. Bu iki baskı arasındaki sayı farkı, ilk baskının noksan olarak yayımlanmasından kaynaklanır. Nitekim onda yer almayan *Abbas b. Abdülmuttalib, Fadl b. Abbâs, Abdullâh b. Ca'fer, Ka'b b. Mâlik, Seleme b. el-Ekva', Sehl b. Sa'd es-Sâidî, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Amr b. el-As*'a ait rivayetler son olarak neşredilen baskıda mevcuttur.⁴⁴³

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde bulunmayan bazı sahâbîlerin rivayetlerini de ihtiva eden Ebû Dâvûd'un *el-Müsned*'inde mükerrer hadis sayısı azdır.⁴⁴⁴ İhtiva ettiği hadisler ise sayı bakımından Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin onda biri kadardır.⁴⁴⁵

Ahmed b. Abdurrahmân el-Bennâ es-Sâ'âtî *el-Müsned*'i "*Minhetü'l-ma'bûd fî tertîbi Müsnedi't-Tayâlisî Ebî Dâvûd*" ismiyle musannef tertibine koymuş ve ayrıca "*Ta'liku'l-mahmûd alâ minheti'l-ma'bûd*" adlı bir de ta'lik yazarak iki cilt halinde neşretmiştir.⁴⁴⁶ O bu çalışmasında Haydarabât'ta neşredilen nüshayı esas aldığı için oradaki eksikliği Ahmed b. Hanbel'in müsnedinden telâfî yoluna giderek tamamlamıştır.⁴⁴⁷ Bu yüzden *Minhetü'l-ma'bûd*'ta hadis sayısı 2842'dir.⁴⁴⁸

el-Müsned, Hulefâ-irâşidîn'in hadisleriyle başlayıp *Aşere-imübeşşere*'nin rivâyetleri ile devam eder. Hadislerin başında "*Haddesnâ*" diyen Ebû Bişr Yûnus b. Habîb'tir. Kitabın kendisine izâfe edildiği Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin ismi her isnâdın başında ilk isim olarak geçer.⁴⁴⁹

Günümüze kadar ulaşan Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *el-Müsned*'inin, Ebû Bişr Yûnus b. Habîb'ten sonraki rivâyet zinciri ise şöyledir:

⁴⁴² İ. Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 56

⁴⁴³ Bkz. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî* (nşr. M. H. Muhammed Hasan İsmâil, Beyrut, 2004) I, 520-548

⁴⁴⁴ M. Yaşar Kandemir, "el-Müsned" DİA,

⁴⁴⁵ İ. Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 56

⁴⁴⁶ Ahmed b. Abdurrahmân el-Bennâ es-Sâ'âtî, *Minhetü'l-ma'bûd fî tertîbi Müsnedi't-Tayâlisî Ebî Dâvûd*, Beyrut, 1400, I-II

⁴⁴⁷ es-Sâ'âtî, a. g.e., I, 16

⁴⁴⁸ A.g.e., II, 244

⁴⁴⁹ Örnek olarak Bkz. Tayâlisî, *el-Müsned*, I/16, 17, 18 vd. nşr. M. Hasen, Beyrut, 1425/2004

Ebû Muhammed Abdullâh b. Ca'fer b. Ahmed b. Fâris (ö.346/957)⁴⁵⁰

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1039)⁴⁵¹

Ebû Ali el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen el-Haddâd el-Mukri'⁴⁵²

el-Kâdî Ebu'l-Mekârim Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kaysel-Lebbân el-Muaddel⁴⁵³

el-Müsned, *Ehâdisü Ebî Bekr* başlığı ile başlar. Önce Ebû Bekr (r.a)'ın nesebini verir. Sonra ona kadar ulaşan isnad zincirini zikreder. *el-Müsned*'in ilk hadisi şudur:

“Yûnus b. Habîb dedi ki: Bize Ebû Dâvûd et-Tayâlisî tahdis etti. O da, bize Şu'be tahdis etti, dedi. O da, bize Osman b. el-Muğîra haber verdi, dedi. O da, Ali b. Rabîa el-Esedî'den; O da, Esmâ'dan veya Ebû Esmâ el-Fezâirî'den, o da Ali (r. a.)'dan rivayetle der ki:

“Rasûlüllâh sallallâhü aleyhi ve sellem'den bir hadis işittiğim zaman, Allâh o hadisten faydalanmamı dilediği kadar beni faydalandırır. Ebû Bekr'den işittim - ki o doğru söylemiştir- şöyle diyordu: Rasûlüllâh *sallâhü aleyhi ve sellem*'i şöyle söylerken işittim:

“Bir kimse bir günah işler, sonra kalkıp abdest alır ve iki rekât namaz kıldıktan sonra Allahtan mağfiret dilerse Allah onu mutlaka affeder.” Sonra şu ayetleri okudu: “Onlar ki, bir günah işledikleri zaman veya nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlalar ve günahlarının bağışlanmasını isterler.” (Âl-İmran 135), “Her kim bir kötülük işler veya nefesine zulmeder de Allah'tan mağfiret talebinde bulunursa Allah'ı çok bağışlayıcı ve son derece merhametli bulur.” (Nisa 110)⁴⁵⁴

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *el-Müsned*'inin son hadisi ise şudur:

⁴⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, XV, 553-554

⁴⁵¹ Zehebî, *Siyer*, XVII, 453-464

⁴⁵² Zehebî, *Siyer*, XIX, 303-307

⁴⁵³ Zehebî, *Siyer*, XXI, 362-363

⁴⁵⁴ Ebû Dâvûd, *el-Müsned* (nşr.. M. Hasen İsmâil), I, 15

Yûnus bize tahdis etti. O da, bize Ebû Dâvûd tahdis etti, dedi. O da, bize Süfyânü's-Sevrî rivayet etti, dedi. O da Seleme b. Küheyl'den; O da el-Hasen el-Arenî'den; O da İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir:

“Müzdelife dönüşünde Rasûlüllâh (s.a.v) Benî Abddulmuttalib'in küçük çocuklarını merkeblerin ön tarafına bindirdi. Bizim baldırlarımıza hafifçe vurarak şöyle diyordu “Çocuklarım! Güneş doğmadıkça Cemre-i Akabe'yi taşlamayın”⁴⁵⁵

II. el-FİRYÂBÎ ve MÜSNED'İ

A. el-Firyâbî (ö. 212/827)

Tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b.Yûsuf b.Vâkıd ed-Dabbîel-Firyâbî'dir.⁴⁵⁶

Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, 120/738 yılında⁴⁵⁷ Belh yakınlarındaki Feryab şehrinde doğdu. Bunun için *el-Firyâbî* nisbesiyle meşhur olmuştur. Türk asıllı olduğu için bazı kaynaklar onu *et-Türkî* nisbesi ile tanıtırlar.⁴⁵⁸ İbn Nedîm, aynı beldenin diğer büyük âlimi Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî'den (ö. 301/ 913)⁴⁵⁹ onu ayırmak için *el-Firyâbî el-Kebîr* diye onu vasıflar.⁴⁶⁰ Filistin'in sahil şehirlerinden olan Kaysâriye'ye yerleşerek hayatını orada geçirmiştir.⁴⁶¹

Genç yaşta memleketinden ayrılan el-Firyâbî, el-A'meş ile mülâkî olmuş, Abdullah b. Ömer'in mevlâsı Nâfi'den, Yûnus b. Ebî İshâk, el-Evzâ'î ve Süfyan es-Sevrî gibi zamanın meşhur muhaddis ve fakihlerden ilim öğrenmiş, hadis dinlemiş ve rivâyette bulunmuştur. On-
dan hadis rivayet edenler arasında Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Darimî ve daha birçok muhaddis

⁴⁵⁵ Ebû Dâvûd, *el-Müsned*(nşr. M. Hasen İsmâil), III, 173

⁴⁵⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, I, 264; a. mlf.,*et-Târihu's-sagîr*, II,324; el-Fesevî, *el-Ma'rife*, I,187-198; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII,119; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 57;İbn Adiy,*el-Kâmil* III, 568; İbn Nedim, *el-Fihrist* 285;İbnü'l-Kaysarânî, *el-Cem'*,II, 452;İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 52/ 322-336; Zehebî, *Siyer*, X, 114-118; a. mlf., *et-Tezkira*, I, 376; İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 537; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 163; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 28, Kettânî, *er-Risâle*, 67; Koçkuzu, “FİRYÂBÎ, Muhammed b. Yûsuf”, *DİA*, XIII, 146

⁴⁵⁷ Fesevî, *el-Ma'rife*, I,198; İbn Hibbân *es-Sikât* (IX, 57)'ta 126 yılında doğduğunu söyler. Zehebî ise “!20'den sonraki yıllarda doğdu” şeklinde mübhem bir ifade kullanır. Bkz.*Siyer*, 114

⁴⁵⁸ Zehebî, *et-Tezkira*, I, 376

⁴⁵⁹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 287 *el-Firyâbî es-sagîr* diye tanınan Ca'fer b. Muhammad el-Firyâbî'nin eserleri, bazı kaynaklarda yanlışlıkla Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'ye nisbet edilmiştir. Bkz. M. Ali Sönmez, “el-Firyâbî, Ca'fer b. Muhammed”, *DİA*, XIII, 145-146

⁴⁶⁰ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 285

⁴⁶¹ Buhârî, *a.g.e.*, I, 264; Zehebî, *Siyer*, X, 114

vardır. Oğlu Abdullah b. Muhammed ile Muhammed b. Abdullâh el-Berekî ve Abdûs Abdullâh et-Kâfi de el-Firyâbî'den hadis rivâyetiyle tanınan muhaddislerdendir.⁴⁶²

En çok Süfyân es-Sevrî'den hadis rivâyet eden, Kûfe'de uzun yıllar onun yanından ayrılmayan el-Firyâbî, el-İ'clî'nin ifâdesine göre, Kûfeli bir ilmî anlayışa sahipti.⁴⁶³ es-Sevrî'den tek başına rivayet (teferrüd) ettiği hadislerin çokluğundan bahseden İbn Adî, sadece bunların büyük bir yekûn tuttuğunu, Abdurrezzâk gibi başka muhaddislerin es-Sevrî'den rivayetlerine tercih edildiğini söyler. Zira yaşadığı asırda es-Sevrî'yi en iyi tanıyan ve en iyi bilen kişinin el-Firyâbî olduğu konusunda ittifak vardır.⁴⁶⁴ Buhârî'nin en çok takdir ettiği yaş-ça en büyük hocalarındandır. O'ndan hem doğrudan doğruya ve hem de başka bir râvî vasıtasıyla rivayette bulunmuştur. *el-Câmiu's-Sahîh*'indeki rivayetlerinin sayısı yirmi dört olup çoğu âlî isnadlıdır.⁴⁶⁵

Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, 212/827 yılının Rabiulevvel ayında vefat etmiştir.⁴⁶⁶

B. el-Müsned'i

el-Kettânî (ö. 1345/1927) *er-Risâle*'nin "Müsnedler" başlığı altında Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'nin *el-Müsned*'ini de kaydetmiştir.⁴⁶⁷

İbn Nedim (ö. 380/990) *el-Fihrist*'inde⁴⁶⁸ Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'ye nisbet edilen *Kitâbu't-tefsîr*, *Kitâbu't-tahâre*, *Kitâbü's-salât*, *Kitâbü's-sıyâm*, *Kitâbü'z-zekât*, *Kitâbü'l-menâsik* adlı eserlerini zikrettikten sonra onun kitaplarının fikhın bütün konularını ihtiva ettiğini belirtir.⁴⁶⁹ O'nun bu ifadesinden anlaşılan bunlar ya bir *es-Sünen*'in veya bazı kaynaklarda zikredilen *el-Musannef* adlı kitabının⁴⁷⁰ bölümleridir. Dolayısıyla el-Kettânî'nin kaydettiği *el-Müsned*'inin sahabe ravilerine göre tertip edilen bir *el-Müsned* olmayıp konularına göre tasnif edilen bir hadis kitabı olması da mümkündür. "*el-Müsned*" isminin verilmesi ise sonraki asırlardaki bazı müstensihlerin tasarrufundan kaynaklanmış olmalıdır. Yaşının

⁴⁶² Zehebî, *Siyer*, X, 114; a. g. mlf., *Tezkira*, I, 376; İbn Hacer, et-*Tehzib*, IX, 335

⁴⁶³ el-İclî, *es-Sikât*, 416

⁴⁶⁴ İbn Adiy, *el-Kâmil*, III, 568

⁴⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 537

⁴⁶⁶ 1. Dip notta göst. yerler

⁴⁶⁷ Kettânî, *er-Risâle*, 67

⁴⁶⁸ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 285

⁴⁶⁹ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 285

⁴⁷⁰ Suyûtî, *Tedrib*, I, 110

ileri seviyede oluşu ve özellikle yaşadığı asırda bazı *es-Sünen*lerin sonraki asırlarda *el-Müsned* diye isimlendirilişi göz önünde bulundurulursa bu ihtimal kuvvet kazanmaktadır.

Yusuf Özbek, *el-Firyâbî*'nin bu *Müsned*'inin İbn Hacer (ö. 852/1448) tarafından kaynak olarak kullanıldığını; Saîd b. Abdûs, Mahmûd b. Hâmid ed-Dimeşkî ve Ebu'd-Dahdâh Ahmed b. Muhammed et-Temîmî'nin rivayetleriyle hicrî IX. Asra kadar ulaştığını kaydeder.⁴⁷¹ Buna delil olarak İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî* adlı Buhârî şerhi ile *el-İsâbe*'de geçen "Müsnedü'l-Firyâbî" den yaptığı nakli gösterir.⁴⁷² *Fethu'l-Bârî*'nin kaynakları üzerine çalışma yapan Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasen, İbn Hacer'in nakilde bulunduğu "*Müsnedü'l-Firyâbî*" adlı kitabın müellifinin Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/914) olduğu görüşündedir.⁴⁷³ Zira kaynaklarda Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî'nin birçok eseri yanırlıklı Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'ye nisbet edilmiştir.⁴⁷⁴

III. ESED B. MÛSÂ ve el-MÛSNED'İ

A. Esed b. Mûsâ (ö. 212/827)

Tam adı, Ebû SaîdEsed b. Mûsâ b. İbrahim b. Velîd b. Abdimelik b. Mervânel-Kuraşî el-Emevî'dir.⁴⁷⁵

Hadis ve Sünnet konusundaki tasniflerinden dolayı "Esedü's-sünne" lakabıyla meşhur olanEsed b. Mûsâ, Emevilerin yıkılıp Abbâsîlerin kurulduğu hicri 132/750 yılında Mısır'da – bir rivayete göre Basra'da- dünyaya geldi.⁴⁷⁶ Dedesi İbrahim, Emevî halifelerinden Velid b. Abdûlmelik'in oğludur; babasının ölümünden sonra iki ay halifelik yapmış, ancak İkinci Mervan tarafından hal' edilmiştir.⁴⁷⁷

Hadis öğrenmek ve İlim tahsil etmek için yolculuklar yaptı. Şu'be, Haccâc, Yunus b. Ebî İshak, İbn EbîZî'b, Hammad b. Seleme, Cerir b. Abdillâh ve daha bir çok muhaddisten

⁴⁷¹ Özbek, *Hadis Litaratürü*, s. 97

⁴⁷² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 306; a. mlf., *el-İsâbe*, II, 180

⁴⁷³ Ebû Ubeyde, *Mu'cemü'l-musannefât el-vâride fî Fethi'l-Bârî*, s.371

⁴⁷⁴ Sönmez, "Firyâbî, Ca'fer b. Muhammed", *DİA*, XIII, 146

⁴⁷⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 49; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 338; Zehebî, *Tezkira*, I, 402; a. mlf., *Siyer*, X, 162-164; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 261

⁴⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, X, 163

⁴⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, V, 377

hadis dinleyip rivayet etti. Abdülmelik b. Habib, Ahmed b. Sâlih et-Taberî, Rabi' b. Süleyman el-Muradî ve el-Cîzî gibî fakihlerondan rivayette bulunmuşlardır.⁴⁷⁸

el-Câmi'u's-Sahih'inde istişhad maksadıyla onun hadisine yer veren Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*'inde "hadisi meşhur" diyerek onu vasıflar; ayrıca "Esedüssünne" lakabıyla tanındığına dikkat çeker.⁴⁷⁹ *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ve en-Nesâî ondan hadis rivayet etmiştir. en-Nesâî'nin onun hakkında, "sıkadır" dedikten sonra "eser vermeseydi daha iyi olurdu" sözü,⁴⁸⁰ İbn Yûnus'un da ifade gibi bazı rivâyetlerine münker hadisler karıştığı ve bu yüzden dikkatli olunması gerektiğine işaret sayılmıştır.⁴⁸¹

Esed b. Mûsâ, 212/827 yılının Muharrem ayında seksen yaşı civarında Mısır'da vefat etmiştir.⁴⁸²

B. el-Mûsned'i

Esed b. Mûsâ'nın ilk mûsned müelliflerinden oluşu konusunda bütün kaynaklar mütefikler.⁴⁸³ Bu konuda İbn Adî (ö. 365/976) der ki: "Kûfe'de ilk mûsned te'lif eden Yahyâ el-Hımmânî, Basra'da Müsedded, Mısır'da ise Esedü's-sünne'dir; Esed her ikisinden de önce el-Mûsned'ini te'lif edip vefat etmiştir."⁴⁸⁴ İbnü Dakîki'l-İd (ö. 702/1303) ilk mûsned müellifinin Esed b. Mûsâ olup, bu yüzden kendisine *Esedü's-sünne* lakabı verildiği görüşündedir.⁴⁸⁵

İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179) *Fehrese*'sinde rivayet hakkını aldığı hadis kitapları arasında Esed b. Mûsâ'nın *el-Mûsned*'ine de yer verir.⁴⁸⁶ İbn Hayr'ın verdiği bilgiye göre *el-Mûsned*'i müellifinden rivayet eden Ebu'l-Feth Nasr b. Merzûk el-Mısırî'dir.⁴⁸⁷ Nasr b.

⁴⁷⁸ Zehebî, *Tezkira*, I, 402; *Siyer*, X, 163; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 261

⁴⁷⁹ Buhârî, a. g. e., II, 49

⁴⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, X, 163; İbn Hacer, a. g. e., I, 161

⁴⁸¹ Zehebî, *Mîzân*, I, 207

⁴⁸² Zehebî, *Siyer*, X, 163; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 161; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 167; el-Hazrecî, *Hulâsâ*, 31; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 27

⁴⁸³ İbn Hayr, *Fehrese*, 118; Zehebî, *Siyer*, X, 164; İbn Hacer, *Hedy*, 5; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 39; Suyûtî, *Tedrib*, I, 89; Kettânî, *er-Risâle*, 61

⁴⁸⁴ İbn Receb, *Şerhu ileli't-Tirmizî*, II, 39; el-Kettânî, *er-Risâle*, 62

⁴⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, X, 164 Diğer bir rivâyete göre; Kayravan kadısı Esed b. Fırat'a (ö. 213/828) gönderdiği *Risâletü Esed b. Mûsâ ilâ Esed b. Fırat fî lüzümü's-sünne ve't-tahzîri'l-bid'a* adlı risâlesi onun bu lakapla anılmasına sebep olmuştur. Bkz. Bilal Saklan "Esed b. Mûsâ" *DÎA*, XI, 367

⁴⁸⁶ İbn Hayr, *Fehrese*, 118

⁴⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 472 Nasr b. Merzûk, İbn Ebî Hâtim'in kendisinden hadis yazdığı "sadûk" bir râvidir. el-Hasib b. Nâsih, Vehb b. Râşid, Muhammed b. Esed ve Hâid b. Nizâr'dan rivayette bulunmuştur. (bkz. İbn Ebî Hâtim. A.g.e. VIII, 472)

Merzûk'tan Yahyâ b. Ömer el-Endülisî ve Saîd b. Osman el-A'nâkî rivayet etmiştir. İbn Hayr, bu her iki râvîden ayrı ayrı iki isnadla *el-Müsned*'in rivayet hakkını almıştır.⁴⁸⁸

Mısır ve Mağrib ülkelerinde uzun süre rivayet edildiği anlaşılan ve ilk müsnedlerden olan Esed b. Mûsâ'nın *el-Müsned*'inin rivayetinin hangi tarihe kadar devam ettiği kesin bilinmemekle beraber İbn Hayr'ın yaşadığı VI. Asırda Endülüs'te mevcut olduğu kesindir. İbn Dakîki'l-îd'in ifadesinden anlaşılan onun da *el-Müsned*'i gördüğü söylenebilir. Ancak Esed b. Mûsâ'nın günümüze ulaşan tek eseri, Abdullah b. Mubârek'in *Kitâbu'z-Zühd*'ünden sonra bu sahada ikinci eser olduğu nakledilen *Kitâbü'z-Zühd ve'l-ibâde ve'l-verâ* adını taşıyan kitabıdır.⁴⁸⁹

IV. UBEYDULLÂH B. MÛSÂ ve el-MÛSNED'İ

A. Ubeydullâh b. Mûsâ (ö. 213/829)

Tam adı, Ebû Muhammed Ubeydullâh b. Mûsâ b. Ebi'l-Muhtar Bâzâm el-Absî el-Kûfî'dir.⁴⁹⁰

Kaynaklarda "Kûfe'nin ilk müsned müellifi"⁴⁹¹ olarak tanıtılan Ubeydullah b. Mûsâ 120/737 yılından sonra doğdu.⁴⁹² Veki b. Cerrâh'ın çağdaşı ve Buhârî'nin hocalarındandır. Hadis hâfızı olduğu kadar, kıraatta da imamdır. Kıraatı Hamzâ ez-Ziyyât, Îsâ b. Ömer el-Hemedânî ve Ali b. Sâlih el-Hayy'dan öğrenmiş; ondan da Ahmed b.Cübeyr el-Antâkî, Eyyûb b. Ali el-Ebzârî, Muhammed b. Abdurrahman, Ebû Hamdân et-Tayyib, Muhammed b. Ali Affan gibi kârîler kıraat okumuştur.⁴⁹³

Hişâm b. Urve, Süleyman el-A'meş, İsmâil b. Ebî Hâlid, Zekeriyâ b. Ebî Zâide, İbn Cüreyc, el-Evzâi, Şu'be, Süfyan es-Sevrî ve daha başkalarından hadis dinledi. Veki b. el-Cerrah ve Süfyan b. Uyeyne gibi muasırı olan birçok muhaddis ondan hadis almıştır. İshak b.

⁴⁸⁸ İbn Hayr, A.g.e., 118-119

⁴⁸⁹ İbn Mubârek'in kitabı kadar hacımlı olmayan eseri ilk defâ Leszynsky tarafından Berlin'deki nüsha esas alınarak yayımlanmıştır. (Kirchhain 1909) Daha sonra bu baskıyı yeterli bulmayan Raif Georges Khoury, Dâru'l-kütübî'z-Zâhiriyye'deki nüshayı da (Mecmua, nr. 100/I, vr. I-19) göz önünde bulundurarak eseri yeniden neşretmiştir. Bkz. Bilâl Saklan, "Esed b. Mûsâ", *DİA*, XI,367

⁴⁹⁰ İbn Sa'd, *Et-Tabakât*, 6/279; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 5/401; Fesevî, *Ma'rife*, 1/198; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/334-335; İbnü'l-Kaysarânî, *el-Cem'*, 1/304; Zehebî, *Siyer*, IX, 553-557; a. mlf., *Tezkira*, I, 353; İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 50; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 29; Kettânî, *er-Risâle*, 62

⁴⁹¹ Zehebî, *Siyer*, IX, 554

⁴⁹² Zehebî, *Tezkira*, I, 354

⁴⁹³ Zehebî, *Ma'rife*, I, 168-169

Râhûye, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve diğer Kütüb-i sitte müellifleri onun hadislerine kitaplarında yer vermiştir.⁴⁹⁴

Ubeydullah b. Mûsâ'nın sika oluşu konusunda İbn Ma'în, Ebû Hâtim ve daha başkalarının açık ifadeleri bulunmakla beraber,⁴⁹⁵ şiaya aşırı meyli sebebiyle tenkitlere uğramıştır. Hicrî 185 yılında kendisinden hadis dinleyen Ahmed b. Hanbel,⁴⁹⁶ İbn Mende'nin (ö. 395/1005) nakline göre, Ubeydullah'ın râfîzî olduğunu söylerdi.⁴⁹⁷ Zira O, ismi Muâviye olan hiç kimseyi evine kabul etmez ve ona hadis rivayet etmezdi.⁴⁹⁸ Ebû Dâvûd (ö.275/888) onun aşırı şiî olduğu, ancak kendisinden hadis rivayetinin câiz olduğu görüşündedir.⁴⁹⁹ İbn Hıbbân (ö. 354/965) da onu *es-Sikât*'ında zikretmekle beraber onun bu yönüne dikkat çekmiştir.⁵⁰⁰

Cerh ve ta'dil imamlarının farklı değerlendirmelerini nakleden Zehebî sonunda der ki: "Ubeydullah b. Mûsâ ibâdet ve teheccüd ehliydendi. Hamza ez-Ziyât'ın yakınlarından olup onun edeb ve ahlakıyla temayüz etmişti. Şîilik yönüne gelince, bu yaşadığı çevrenin etkisinden kaynaklanan bir durumdur"⁵⁰¹

Fuad Sezginin tesbitine göre Buhârî, Sahîh'inde Ubeydullah b. Mûsâ'dan 33 hadis rivayet etmiştir.⁵⁰²

Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî, 213/829 yılının Zilka'de ayında Kûfe'de vefat etmiştir.⁵⁰³

B. el-Müsned'i

el-Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014), "İslam'da ricâle göre ilk müsned tasnif eden Ubeydullâh b. Mûsâ el-Absî ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'dir" der.⁵⁰⁴ Zehebî, el-Halîlî'nin (ö.446/1055) *Kitâbu'l-İrşâd*'ından naklen, "Basralılardan ilk müsned tasnif eden Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Kûfe'de sahabe tertibine göre ilk müsned tasnif eden ise Ubeydullâh b.

⁴⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 51

⁴⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 334; İbn Hacer, a. g. e., VII, 52

⁴⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 53

⁴⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, IX, 556

⁴⁹⁸ Zehebî, A. g. e., IX, 557

⁴⁹⁹ a. g. e., IX, 555

⁵⁰⁰ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 152

⁵⁰¹ Zehebî, *Siyer*,

⁵⁰² Sezgin, *Buhârînin Kaynakları*, s. 293

⁵⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 27; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 401; Zehebî, *Siyer*, IX, 556

⁵⁰⁴ Kettânî, *er-Risâle*, 62

Mûsâ'dır”⁵⁰⁵ diyerek Ubeydullah b. Mûsâ'nın Kûfe'de ilk müsned müellifi olduğunu belirtir. İbn Salâh (ö.643/1245), *Kütüb-i Hamse* ile müsnedleri mukayese ederken verdiği örnekler arasında Ubeydullâh b. Mûsâ'nın *el-Müsned*'ini de kaydetmiştir.⁵⁰⁶

Görüldüğü gibi Ubeydullah b. Mûsâ'nın sahabe râvilerine göre *el-Müsned* tasnif ettiği, hadis tarihi ve ricali ile ilgili kitaplarda açıkça zikredilmektedir. Müellifin *el-Müsned*'ini ne zaman tasnif ettiği kesin olmamakla beraber, hicrî üçüncü hicrî asrın başlarından itibaren mevcut olduğu anlaşıyor. Zira Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde ondan doğruya ve vasıtalı olarak rivayette bulunmuştur. Diğer *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin ise ondan rivayetleri ise vasıta ileldir.⁵⁰⁷

Kaynaklar, Ubeydullah b. Mûsâ'yı ilk müsned müelliflerinden olduğunu açıkça ifade etmelerine rağmen rivayetiyle ilgili bir değerlendirmede bulunmazlar. İlk müsnedlerden bazı-
larının belli bir tarihî döneme kadar rivayet edildiğini biliyoruz. Ancak Ubeydullah b. Mûsâ'nın *el-Müsned*'i hakkında böyle bir kayda rastlamadık. III. asır müelliflerinin onun rivayetlerinden bolca yer nakillerine bakılırsa *el-Müsned*'inin bu asır boyunca rivayetinin devam ettiği ve dördüncü asrın başlarında ise kesildiği tesbiti yapılabilir.

V. el-MUTAVVİ'Î ve MÜSNED'İ

A. İbrâhim b. Nasr el-Mutavvi'î (ö.213/928)

Tam adı, Ebû İshak İbrahim b. Nasr el-Mutavvi'î el-Horasânî el-Gâzî es-Sûrî'nî'dir.⁵⁰⁸

Zehebî'nin (ö. 748/1374), “Nisabur muhaddisi ve hafızı” olarak tanıttığı ve İshak b. Râhûye'nin ashabından olan el-Mutavvi'î'nin doğum tarihi kaynaklarda belirtilmemektedir. Abdullah b. Mubarek, Cerir b. Abdilhamid, Ebûbekr b. Ayyâş, Mervan el-Fezârî, el-Velîd b. el-Kâsım, Amr el-Ankazî, Abdussamed b. Abdulvâris ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden

⁵⁰⁵ Zehebî, *Siyer*, IX, 554

⁵⁰⁶ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 38

⁵⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 51

⁵⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 141-142; es-Semânî, *el-Ensâb*, VII, 186; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 279; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, II, 153; Zehebî, *Tezkira*, I, 414-415; a. mlf., *Siyer*, X, 397; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 180; el-Kettânî, *er-Risâle*, 61

hadis rivayet etti. Ebû Hâtım, Ebû Zür'a, Ahmed b.Yûsuf es-Sülemî kendisinden hadis alıp rivayet etmekle tanınmışlardır.⁵⁰⁹

Uzun ve yorucu hadis yolculukları yapan el-Mutavvi'î *el-Müsned*'i cem etti.⁵¹⁰ En meşhur ravilerinden ve Müslim'in de hocalarından olan Ebû Zür'a (ö. 264/878),⁵¹¹ müsned hadisleri hıfz konusunda el-Mutavvi'î'yi takdim eder, onu medh ü senâ ederdi.⁵¹² Genç yaşta vefat ettiği için hadisleri fazla yayılmamıştır.⁵¹³

İbrahim b. Nasr el-Mutavvi'î, 213/ 928 yılında Bâbek el-Harrâmî savaşında Dînever'de şehit düşmüştür.⁵¹⁴

B. el-Müsned'i

el-Kettânî (ö. 1340/1922) *er-Risâle*'de, İbrahim b. Nasr el-Mutavvi'î'nin *el-Müsned*'ini⁵¹⁵ de zikreder. Başvurduğumuz kaynaklar arasında el-Mutavvi'î'nin *el-Müsned*'inden bahseden ilk muhaddis yukarıda ismi geçen Ebû Zür'a er-Râzî'dir.⁵¹⁶

Yaşadığı dönem ve akranlarından önce vefatı düşünüldüğünde el-Mutavvi'î'yi ilk müsned müellifleri arasında saymak gerekir. Ancak ilk müsned müellifinin kim olduğu tartışmasında⁵¹⁷ onun ismine rastlanmaz. Ebû Zür'a'nın (ö. 264/878) ifadesinden anlaşılan, onun yaşadığı yıllarda yani üçüncü asrın ortalarında el-Mutavvi'î'nin *el-Müsned*'inin mevcut olmasıdır. Genç yaşında vefatı *el-Müsned*'inin tanınmasına ve hadislerinin yayılmasına engel olmuştur.⁵¹⁸ Zira aynı asırda yaşayan *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin ondan hadis rivayet ettiklerini görmüyoruz. Sonraki asır müelliflerinden olan Zehebî'nin (ö. 748/1374) "Hadis için yolculuklar yaptı, yoruldu ve *el-Müsned*'i tasnif etti"⁵¹⁹ sözünden başka el-Mutavvi'î'nin *el-Müsned*'i konusunda bir kayda rastlamadık.

⁵⁰⁹ İbn Ebî Hâtım, *a. g. e.*, II, 142; Zehebî, *Tezkira*, I, 414-415; *Siyer*, X, 397

⁵¹⁰ Zehebî, *Siyer*, X, 397; *Tezkira*, I, 415

⁵¹¹ Bkz. Bu tez, : "Ebu Zür'a ve Müsned'i"

⁵¹² Zehebî, *a. g. e.*, I, 415

⁵¹³ Zehebî, *a. g. e.*, I, 414

⁵¹⁴ *a. g. e.*, aynı yer . Bir rivayete hicrî 210'da vefat etmiştir.

⁵¹⁵ Kettânî, *a. g. e.*, 61

⁵¹⁶ Zehebî, *Tezkira*, I, 415

⁵¹⁷ el-Kettânî, *er-Risâle*, 61

⁵¹⁸ Zehebî, *a. g. e.*, I, 414

⁵¹⁹ Zehebî, *Tezkira*, I, 414

VI. el-HUMEYDÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Humeydî (ö. 219/834)

Tam adı, Ebûbekr Abdullâh b. Zübeyr el-Kuraşî el-Esedî el-Humeydî'dir.⁵²⁰

Harem bölgesi muhaddis ve fakîhi olarak tanınan Humeydî, *el-Mekkî* nisbesiyle de anılır; zira soyu *Kusayy*'da Rasûlüllaâh-sallâhü aleyhi ve selem-in soyu ile birleşir.⁵²¹ İlmî sahada, on dokuz yıl beraber olduğu Süfyan b. Uyeyne'nin arkadaşı ve ondan hadis rivayeti konusunda ashabının en güvenilir râvisidir. İbn Uyeyne'den on bin hadis ezberinde olduğu söylenmiş, ayrıca İbrahim b. Sa'd, Veki' b. Cerrâh ve İmam Şâfî'den hadis tahammül edip rivayette bulunmuştur.⁵²²

Buhari, Zührlî, Fesevî, Ebû Hatim ve daha başkalarının kendisinden hadis rivayet ettikleri el-Humeydî'nin sika oluşu konusunda ihtilaf yoktur. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) "el-Humeydî bizce imamdır" derken, Ya'kub el-Fesevî (ö. 277/890) de İslâm'a ve müslümanlara ondan daha hayırlı birini görmediğini söyler. Allah Rasûlü'nün hadislerini reddedenlere karşı şiddetle mücadele eder,⁵²³ Kur'an'daki *mütaşâbihât*'ı te'vil etmez; Kur'an ve Sünnet'te geldiği şekilde îman edilmesinin gerekliliğine inanırdı.⁵²⁴

el-Humeydî'nin önemli hocalarından biri, önce Mekke'de sonra da Mısır'da beraber olduğu İmam eş-Şâfî'dir (ö. 204/819) O'nun vefatından sonra tekrar Mekke'ye dönmüş ve ömrünün sonuna kadar orada on beş yıl fetvâ verip hadis okutmuştur.⁵²⁵

el-Câmiu's-sahîh'ine Humeydî'nin rivâyet ettiği *niyet hadîsi* ile başlayan Buhârî,⁵²⁶ Hâkim'in tesbitine göre, onun rivâyetlerini başkasına tercih ederdi.⁵²⁷ Müslim de es-

⁵²⁰ İbn Sa'd, et-*Tabakât*, V, 502; Buhârî, et-*Târîhu'l-kebîr* V, 96; a. mlf., et-*Târîhu's-sağîr* II, 339; İbn Ebî Hâtim, el-*Cerh*, V, 56; İbnü'l-Kaysarânî, el-*Cem'*, I, 265; Zehebî, *Siyer*, X, 616-621; a. mlf., *Tezkira*, II, 413; İbn Kesîr, el-*Bidâye*, X, 282; İbn Hacer, et-*Tehzîb*, V, 215-216; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 178; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zûn*, II, 1682; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 45; el-Kettânî, er-*Risâle*, 67; Sezgin, *Türâs*, I, 189-190; Yücel, "Humeydî, Abdullah b. Zübeyr", *DİA*, XVIII, 356-357

⁵²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 502; Zehebî, *Siyer*, X, 618

⁵²² İbn Ebî Hatim, el-*Cerh*, V, 57; Zehebî, *Siyer*, X, 618

⁵²³ Zehebî, *a.g.e.*, X, 619; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 215

⁵²⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 414

⁵²⁵ Zehebî, *Tezkira*, II, 413; a. mlf., *Siyer*, X, 619

⁵²⁶ Buhârî, el-*Câmiu's-sahîh*, I, 3

⁵²⁷ İbn Hacer, et-*Takrîb*, I, 415

Sahîh'inin mukaddimesinde ondan bir hadis rivâyet etmiştir.⁵²⁸ Zehebî, âlî isnadla gelen bazı hadislerinin *el-Gaylâniyât* adlı hadis cüz'ünde kendisine ulaştığını söyler.⁵²⁹

Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, 219/834 yılının Rabûlevvel ayında Mekke'de vefat etmiştir.⁵³⁰

B. el-Müsned'i

İbn Hayr el-İşbîlî'nin (ö. 575/1179) "*Müsnedü'l-Humeydî an Süfyân b. Uyeyne*" şeklinde tanıttığı⁵³¹ el-Humeydî'nin *el-Müsned*'i sahabe râvilerine göre te'lif edilen ilk müsnedlerdendir.⁵³² el-Humeydî'nin bu *el-Müsned*'i, talebelerinin çoğu tarafından semâen dinlemiş ve tasnif ettikleri kitaplarda kaynak olarak kullanılmıştır. *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh* müellifi Yâkûb b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/890) 216 yılının Ramazan ayının başında Mekke'ye geldiğini, Şevvâl ayında ondan *el-Müsned*'ini dinlemeye başladığını kaydeder.⁵³³ Buhârî *es-Sahîh*'inde, el-Humeydî tarîkıyla rivâyet ettiği hadislerinin çoğunu onun *el-Müsned*'inden nakletmiştir.⁵³⁴ Ancak günümüze sadece Ebû Ali Bîşr b. Mûsâ'nın (ö. 288/901) rivâyeti ile bilinen nüsha ulaşmış, diğerleri gelmemiştir. Bu yüzden *el-Müsned*'de "Haddesnâ" diyen Bîşr b. Mûsâ'dır.⁵³⁵

el-Humeydî'nin *el-Müsned*'i, ilk kez Habîburrahman el-Azamî tarafından 1382/1963'te Haydarâbât'ta iki cilt halinde neşredilmiştir.⁵³⁶ Ayrıca el-A'zamî, *el-Müsned*'deki hadisleri konularına göre tertiplemiş, hadislerde geçen yer, şahıs ve kabîle isimlerinin indeksini vermiştir. Ancak *el-Müsned*'de rivâyetleri bulunan 179 sahabenin isimlerinin alfabetik bir tertibe konulmaması neşirdeki bir eksiklik olarak görülmektedir.⁵³⁷

⁵²⁸ Zehebî, *Siyer*, X, 618

⁵²⁹ Zehebî, *Siyer*, X, 620

⁵³⁰ İbn S'ad, *et-Tabakât*, V, 502; Zehebî, *Siyer*, X, 618

⁵³¹ İbn Hayr, *Fehrese*, 121

⁵³² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1682; Kettânî, *er-Risâle*, 67; Sezgin, *Türâs*, I, 189-190

⁵³³ Fesevî, *Ma'rife*, I, 200

⁵³⁴ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 213

⁵³⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.57

⁵³⁶ el-A'zamî *el-Müsned*'e yazdığı mukaddimede, *el-Müsned*'in aynı rivayetle gelen üç nüshasını elde ettiğini ve bunlara dayanarak kitabı tahkik edip neşrettiğini anlatır. Bu nüshalar hakkında bilgi için Bkz. a.g. e. I, 50-52

⁵³⁷ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 58

1. *el-Müsned*'in özellikleri

el-Humeydî ve el-Müsned'i üzerine doktora çalışması yapan Dr. Abdulkadir Evgin *el-Müsned*'in özellikleri ile ilgili şu tespitleri yapar.⁵³⁸

1-Tertip açısından: *el-Müsned*'de sahabe isimleri alfabetik değildir. Sıralama şöyledir: Hulefâ-i Râşidîn, diğer aşara-i mübeşşera (Talha b. Ubeydullâh hariç), Ümmehâtü'l-mü'minîn, diğer kadın sahabiler, Ensar'dan olan olan erkek sahabiler, diğer erkek sahabiler. Bu ana başlıklara dahil olan sahabiler 180 kişiden oluşmaktadır ve çoğundan sadece bir tane hadis rivayet edildiği görülmektedir.

2-Hadis sayısı açısından: *el-Müsned*'de tekrarlarıyla birlikte 1309 hadis vardır. Bunların 98'i tekrar niteliğinde olup bunlar çıkarılığında tekrarsız hadis sayısı 1211 olduğu görülür.

3-Bölümleri açısından: *el-Müsned*, asıl olarak 10 cüzden oluşur. Ancak sonundaki "Usûlü's-sünne" (sünnet'in asılları) adlı bölümle birlikte 11 cüz olduğu söylenebilir.⁵³⁹ Müellifin, *Kur'an* ve *Sünnet* hakkındaki görüşlerini açıkladığı bir bölüm ile kitabına son vermesi *el-Müsned*'in ayrı bir özelliğidir. el-Humeydî bunu, zamanın halifesi el-Me'mun tarafından alevlendirilen Halku'l-Kur'an meselesi üzerine ve bu konuda Müslümanların inançlarını koruma gayesine yönelik olarak yazmış olabilir.

4-Rivayet farklılıkları açısından: *el-Müsned*'deki birçok hadisin sonunda, bazı kelime ve cümlelerin farklı rivayetleri hakkında açıklamalar vardır. Müellif bu gibi yerlerde, "Ebû Bekir el-Humeydî der ki:" ifadesini kullanarak ve genellikle Süfyân b. Uyeyne'nin görüşlerine ve filolojik açıklamalarına yer verir.

5-Esbâbü'l-vürûd ilmi açısından: *el-Müsned*'de vürûd sebepleriyle birlikte nakledilen hadislerin sayısı 211'dir.

6-Hadislerin Konularına göre sıralanması açısından: Sahabîlerin ismi altındaki hadisler çoksa, genellikle konularına göre sıralanmaktadır. Mesela Ebû Hüreyre, Hz. Âişe, İbn

⁵³⁸ A.g.e.,s.51-64

⁵³⁹ Nitekim et-Tahhân, *Usûlü't-tahrîc* adlı çalışmasında el-Humeydî'nin *el-Müsned*'inin 11 cüzden oluştuğunu söyler. Bkz. A.g.e., s.41

Abbâs, Câbir b. Abdillâh, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Ömer'in rivayetleri ayrıca kendi içinde konularına göre ayrılmıştır.

7-Âli ve nâzil isnad açısından: *el-Müsned*'deki hadisler genellikle dört râviden oluşmakla birlikte, üçlü, beşli, altılı ve yedi râvili senetler de bulunmaktadır.

8-Esahhu'l-esânîd açısından: el-Hâkim en-Neysâbûrî'nin tesbit ettiği sahih isnadların⁵⁴⁰ yedi tanesinin *el-Müsned*'de bulunması ve bu isnadlarla gelen hadislerin oldukça çokça olması *el-Müsned*'e değer kazandıran ayrı bir özelliktir.

VII. SÜNEYD el-MİSSÎSÎ ve MÜSNED'İ

A. Süneyd el-Missîsî (ö.226/841)

Tam adı, Ebû Ali el-Hüseyn b. Dâvûd Süneyd el-Missîsî el-Muhtesib'dir.⁵⁴¹

et-Tefsîru'l-kebîr müellifi Ebu Ali Hüseyn b. Dâvûd aslen Bağdatlı olup Masîsa'ya gelip yerleştiği için *el-Masîsî* yahut *el-Missîsî* diye nisbelenmiştir. Asıl ismi *Hüseyn* olup *Süneyd* ise lakabıdır.⁵⁴²

Süneyd el-Missîsî; Hammâd b. Zeyd, Ca'fer b. Süleyman ed-Dube'î, Ebû Bekr b. Ayyâş, Abdullâh b. Mubârek, Îsâ b. Yûnus ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis dinleyip rivayet etti.⁵⁴³ Kendisinden de Ebû Bekr el-Esrem, Ebû Zûr'a er-Râzî, Ahmed b. Ebî Hayseme, Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî ve daha başkaları rivayette bulunmuştur.⁵⁴⁴

İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/939), babası Ebû Hâtîm ile Ebû Zur'a'nın Süneyd el-Missîsî'den hadis rivayet ettiklerini nakleder.⁵⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, "Haccâc el-A'vâr'ın (ö. 206/821)⁵⁴⁶ Süneyd'e hadis imlâ ettirdiğini gördüm; rivayetinde sadûk bir kimse olacağını umarım" der.⁵⁴⁷ en-Neseî (ö.303/915), tefsîr ile ilgili bazı asılsız rivayetlerine binaen onun

⁵⁴⁰ Hâkim, *Ma'rife*, s.53-56; İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 15-16

⁵⁴¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh* IV, 326; Hatîb, *Târihu Bağdâd* VIII, 42, 44; Zehebî, *Siyer* X, 627; a. mlf, *Tezkira* II, 459; *Kâşif*, 405; İbn Hacer, *Tehzîb* IV, 244; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz* 201; İbn Imâd, *Şezerât*, II, 59; Kettânî, *er-Risâle*, 67, 68

⁵⁴² İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 341; Zehebî, *Siyer*, X, 627

⁵⁴³ Zehebî, *Tezkira*, II, 459

⁵⁴⁴ Hatîb, *Târihu Bağdât*, VIII, 42

⁵⁴⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IV, 326

⁵⁴⁶ Zehebî, *Tezkira*, I, 345

⁵⁴⁷ İbn Ebî Hâtîm, a. g. e., IV, 326

hakkında “sika biri değildir” değerlendirmesinde bulunur.⁵⁴⁸ İbn Hibbân (ö.354/965), Süneyd’i *es-Sikat*’ında zikretmiş, ancak sika râvîlere muhalif olan bazı şâz rivayetlerine de dikkat çekmiştir.⁵⁴⁹

Kütüb-i Sitte müelliflerinden İbn Mâce’nin kendisinden bir hadis rivayet ettiği⁵⁵⁰ Ebû Ali Süneyd el-Mıssîsî 226/841 yılında vefat etmiştir.⁵⁵¹

B. el-Müsned’i

Kaynaklarda “Sâhibü’t-Tefsîr” unvanıyla anılan⁵⁵² Süneyd el-Mıssîsî’nin *el-Müsned* te’lif ettiğini el-Kettânî, (ö. 1345/1727) *er-Risâle*’de zikreder.⁵⁵³ Günümüzde yazılan Hadis Târihi ile ilgili kitaplarda da Süneyd el-Mıssîsî’nin *el-Müsned* te’lif ettiği kaydedilir⁵⁵⁴ ve kaynak olarak el-Kettânî’nin *er-Risâle*’si gösterilir. Ancak biz onun terceme-i hâli ile ilgili olarak müracaat ettiğimiz kaynaklarda *et-Tefsîr*’inden başka bir eserine rastlamadık. el-Kettânî’nin hangi kaynağa dayanarak el-Mıssîsî’yi *el-Müsned* müellifi olarak gösterdiğini tesbit edemedik.

VIII. NUAYM B. HAMMÂD ve el-MÜSNED’İ

A. Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843)

Tam adı, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd el-Huzâ’î el-Mervezî el-A’var’dır.⁵⁵⁵

Tasnifleriyle tanınan hadis hafızı Nuaym b. Hammâd aslen Mervlidir.⁵⁵⁶ Ferâiz ilmindeki geniş bilgisinden dolayı *el-Ferazî* (veya *el-Fâriz*) nisbesi ile anılır.⁵⁵⁷ Hadis tahsili

⁵⁴⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VIII, 43

⁵⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 304

⁵⁵⁰ Zehebî, *Kâşif*, I, 324; a. mlf., *Siyer*, X, 628

⁵⁵¹ Zehebî, *Siyer*, X, 628

⁵⁵² İbn Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, 341 ; el-Kettânî, *er-Risâle*, 67; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, IV, 283

⁵⁵³ El-Kettânî, *er-Risâle*, 67

⁵⁵⁴ Koçyiğit, *Hadis Târîhi*, 234; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 200; Sandıkçı, *Hadis*, 110

⁵⁵⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 519; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VIII, 100; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 463-464; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIII, 306-314; İbnü’l-Kaysarânî, *el-Cem’*, II, 534; Zehebî, *Siyer*, X, 595; a. mlf., *et-Tezkira*, II, 418; a. mlf., *Mizân*, IV, 267-270; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, X, 458; Suyûtî, *Tabakâtu’l-huffâz*, 184; el-Kettânî, *er-Risâle*, 62;

⁵⁵⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIII, 306

⁵⁵⁷ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VIII, 100 ; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIII, 307

için genç yaşlarında memleketinden ayrıldı. Irak, Şam, Hicaz, Yemen'e yolculuklarda bulundu ve sonra Mısır'a yerleşti.⁵⁵⁸

Abdullah b. Mubârek, Hüseyim b. Beşîr, Süfyan b. Uyeyne, Ebû Dâvud et-Tayâlisî ve Abdurrezzâk'tan ve daha birçok meşhur muhaddislerden hadis alıp rivayet eden Nuaym b. Hammâd'dan Yahyâ b. Maîn, ez-Zühî, ed-Dârimî, el-Fesevî gibi tanınmış muhaddisler rivayette bulunmuşlardır.⁵⁵⁹ Yahya b. Maîn, onunla Basra'da arkadaşlık yaptığını söyler ve onun sadece Ravh b. Ubâde'den yazdığı hadislerin *elli bin* olduğunu nakleder.⁵⁶⁰

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce de ondan hadis rivayet eden muhaddisler arasında sayılırlar.⁵⁶¹ Fuad Sezgin'in tesbitine göre Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'inde ondan dört hadis rivayet etmiştir.⁵⁶²

Nuaym b. Hammâd sadûk ve sika bir muhaddistir.⁵⁶³ Müsned hadisleri araştırmakla tanınmış, ancak başkalarının mevkuף rivayet ettiği hadisleri, merfu rivâyet etmekle tenkîde uğramıştır. *Melâhim* konusunda tek başına rivayetleri (infirad) genelde münker görülmüştür.⁵⁶⁴ Sünneti takviye ve Ebû Hanîfe'ye reddiye için yalan haberler uydurduğu söylenir. İbn Adıyy (ö. 365/976), onun rey ehline karşı aşırı sözlerinden dolayı ithama uğradığını, sünneti müdafaa uğrunda mihneye maruz kaldığını söyledikten sonra “onun münker rivâyetlerinin çoğu bu konularla ilgilidir; diğer hadislerinin müstekîm olduğunu ümit ederim.” demiştir.⁵⁶⁵

Kur'ân hakkında; “Levh-i mahfuz'daki *Kur'ân*'ın kelâmullâh, insanların ellerindeki- nin mahlûk olduğu” görüşündeydi. İbn Hacer onun bu konudaki sözlerini, “ O, insanların ellerindeki kâğıt, yazı, mürekkep ve benzeri şeyleri kastetmiştir; yoksa Allah'ın kelâm'ı asla mahlûk değildir” şeklinde yorumlamıştır.⁵⁶⁶

⁵⁵⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIII, 313

⁵⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, X, 596

⁵⁶⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIII, 313

⁵⁶¹ Zehebî, *Kâşif*, III, 182

⁵⁶² Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 283

⁵⁶³ El-İclî, *es-Sikât*, 451 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 463-464

⁵⁶⁴ Zehebî, *Siyer*, X, 609

⁵⁶⁵ Zehebî, *a.g.e.*, X, 610; a. mlf., *Mizân*, IV, 267-270

⁵⁶⁶ İbn Hacer, *et-Tehzîb*, X, 458

Mihneye maruz kalan Nuaym b. Hammâd, hayatının sonlarına doğru hapse mahkûm olmuş, 228/843 yılında, Cemaziyelevvel ayının onüçüncü pazar günü sabahı Bağdat'ta vefat etmiştir. Kefenlenmeden ve cenaze namazı kılınmadan defnedildiği rivayet edilir.⁵⁶⁷

B. el-Müsned'i

el-Hatîbü'l-Bağdâdî (ö. 463/1071) ilk *el-Müsned*'i cem ve tasnif edenin Nuaym b. Hammâd olduğu görüşündedir.⁵⁶⁸ Kanaatimize göre, o bu görüşünü Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) "Bildigimize göre ilk müsnedi yazan kişi Nuaym b. Hammâd'dır" sözüne dayandırmış olmalıdır.⁵⁶⁹

Nuaym b. Hammâd'ın "*el-Müsned*"inin, te'lif edilen ilk müsnedlerden oluşu konusunda ihtilaf yoktur. Zira onu en iyi tanıyanlardan biri olan Ahmed b. Hanbel, daha gençlik döneminde onun müsned hadisleri araştırdığına şahid olmuştur.⁵⁷⁰ İlk hocası Hüseyim b. Beşîr'in (ö. 183/799) hayatının sonuna doğru, Nuaym b. Hammâd'ın Bağdat'a geldiğini ve kendilerini müsned hadisleri toplamaya teşvik ettiğini söyler.⁵⁷¹ Bu hâdise, Ahmed b. Hanbel'in müsned hadislere yönelmesine sebep olurken, bu haberi nakleden Hatîbü'l-Bağdâdî'yi (ö. 463/1071) de, Nuaym b. Hammâd'ın daha gençlik döneminde *el-Müsned*'ini tasnif etmiş olabileceği kanaatine götürmüştür.⁵⁷²

İlk dönem müsnedlerinden olan Nuaym b. Hammâd'ın *el-Müsned*'inin başta *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis musannefâtına kaynaklık teşkil ettiği açıktır. Özellikle müsnedlerin en meşhuru olan Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin kaynaklarından biridir. Zira Ahmed b. Hanbel bu hocasının teşviki ile müsned hadisleri araştırmaya başlamış ve dolayısıyla *el-Müsned*'inde onun rivayetlerine oldukça fazla yer vermiştir.

Nuaym b. Hammâd'ın eserinin ilk müsned olduğu kabul edilirse bu müsnedin mahiyeti nedir? *Ale'ricâl* sisteme göre mi yahut *ale'l-ebvâb* sisteme göre mi tasnif edilmiştir. Zira ikinci asrın sonlarına doğru tasnif edilen müsnedlerin bir kısmının *ale'l-ebvâb* sisteme göre olduğu yukarıda geçmişti. Müsned hadislere önem vermekle tanınan Nuaym b. Hammâd'ın

⁵⁶⁷ İbn Sa'd, et-Tabakât, VIII, 519; Hatîb, XIII, 314; Zehebî, Siyer, X, 611; İbn Hacer, et-Tehzîb, X, 458

⁵⁶⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIII, 306

⁵⁶⁹ Zehebî, Siyer, X, 597

⁵⁷⁰ Zehebî, a. g. e., X, 597

⁵⁷¹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIII, 306

⁵⁷² Dahîl b. Sâlih, "el-Mesânîd", Mecelletü'l-Câmia, sayı, 26, s.93-143

günümüze ulaşmadığı bu eseri hakkında kesin bir hükme varmak mümkün olmasa da, talebesi Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) onun teşviki ile müsned hadislere yöneldiği düşünülürse İbn Hanbel'in tasnif konusunda da ondan etkilenmiş olabileceği ve dolayısıyla bu müsnedin "ale'r-ricâl sisteme göre tasnif edilen ilk müsned" olduğu söylenebilir.

IX. YAHYA el-HİMMÂNÎ ve MÜSNED'İ

A. Yahya el-Hımmânî (ö.228/843)

Tam adı, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Abdulhamid b. Abdurrahmân el-Hımmânî el-Kûfî'dir.⁵⁷³

"*el-Müsned*" müellifi Ebû Zekeriyâ Yahya el-Hımmânî hicrî 150/767 yılı civarında Kûfe'de doğdu.⁵⁷⁴ Babası Ebû Yahyâ el-Hımmânî (ö. 202/817)⁵⁷⁵ ile aynı nisbeyi paylaşmasından dolayı kaynaklarda bazen "el-Hımmânî", bazen "İbnü'l-Hımmânî" olarak anılır. Babası el-A'meş'in (ö. 148/765) ashabından olup Temim oğullarından olan Hımmân'ın mevlâlarındandır.⁵⁷⁶

Yahyâ el-Hımmânî önce babasından, sonra Süfyan es-Sevrî, Kays b. Rabi', Şerik b. Abdillâh, Abdullâh b. Mubârek, Hammâd b. Zeyd gibi asrın diğer meşhur muhaddislerinden hadis öğrendi. Uzun hadis yolculuklarına çıktı. Bağdat'a da uğrayarak orada hadis rivâyet etmiştir.⁵⁷⁷

Yahya el-Hımmânî'den hadis rivayet edenler arasında *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim b. Haccâc, "*Kitâbu'l-İlim*" ve "*el-Müsned*" müellifi Ebû Hayseme, Ebû Kılâbe er-Rakkâşî, Ebû Hâtım ve daha başkaları vardır.⁵⁷⁸ Rivayet hakkını almadığı bazı hadis cüzlerini

⁵⁷³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 411; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, VIII, 291; a. mlf., ed-*Duafâü's-sağîr* 120; en-Neseî, ed-*Duafâ ve'l-merûkîn* 108; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh* IX, 168; Hatîb, *Târîhu Bağdât* XIV, 169-177; Zehebî, *Siyer* X, 526-540; a. mlf., *Tezkira* II, 423; a. mlf., *Mizân*, IV, 392-393; a. mlf., ed-*Muğnî*, II, 739; İbn Hacer, et-*Tehzib*, XI, 243-249

⁵⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, X, 527 Buhârî, yaşı itibarıyla onun zamanına yetişmiş, ancak onunla karşılaşmamıştır. *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde hocası Ebû Bekr Muhammed b. Halef vasıtasıyla onun bir hadisine yer verir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 92

⁵⁷⁵ Aslen Havarizmli olup lakabı Beşmîn'dir. Hicrî 120 yılından sonra doğdu. el-A'meş, Talha b. Yahyâ et-Teymî ve Ebû Hanîfe gibi tabîinden hadis rivayet etmiştir. Yahyâ b. Ma'in onun sika olduğunu söylemiş, en-Nesâî ise onun hakkında "Leyse bi'l-kavî" ifadesini kullanmıştır. Bkz. Zehebî, *Siyer*, X, 540-541

⁵⁷⁶ Buhârî, et-*Târîhu'l-kebîr*, VI, 45

⁵⁷⁷ Hatîb, *a. g. e.* XIV, 168

⁵⁷⁸ İbn Hacer, *a. g. e.* XI, 243

kitaplarında tahrir ettiđi⁵⁷⁹ gerekçesiyle Ebû Hâtim ve İbn Hanbel gibi bir kısım cerh ve ta'dil imamları tarafından tenkid edilmesine rağmen, Yahya b. Ma'în gibi onu sika kabul eden muhaddisler de vardır.⁵⁸⁰ İbn Adî, Yahyâ el-Hımmânî'nin rivayetlerinde münker hadîse rastlamadığını söyler.⁵⁸¹

Ali b. el-Medînî, yetiştiği muhaddisler arasında ezberinde olmayan hadisleri rivayet eden üç muhaddisle karşılaştığını, bunlardan birinin Yahyâ b. Abdilhamîd el-Hımmânî olduğunu söyler.⁵⁸² Ebû Hâtim, "İbn Ma'în'e Yahyâ el-Hımmânî hakkındaki görüşünü sordum. Cevaben "Ne var ki !" dedi ve onun hakkında güzel ve övücü sözler söyledi. Sonra sözüne devamla "O, *el-Müsned*'indeki dört bin hadisi ve Şerik'den rivayet ettiği üç bin hadisi serden okurdu" dedi.⁵⁸³

Yahyâ el-Hımmânî, 228/843 yılının Ramazan ayında Sâmerâ'da ilk vefat eden muhaddistir.⁵⁸⁴

B. el-Müsned'i

Tesbitimize göre ilk müsned müellifleri arasında bizzat kendisinin müsned yazdığını söyleyen müellif Yahyâ el-Hımmânî'dir. el-Ukaylî'nin (ö.323/935), hocası Ali b. Abdülaziz b. el-Merzubân'dan (ö.286/899)⁵⁸⁵ nakline göre, Yahyâ el-Hımmânî kendisini tenkit edenlere karşı savunma amacıyla; "Kûfelilerin benim hakkımdaki konuşmalarını dinlemeyin; onlar bana hased ediyorlarlar; zira ben ilk müsnedi tasnif eden kimseyim" derdi.⁵⁸⁶

Yahyâ b. Abdulhamîd el-Hımmânî'nin bu sözünü nakleden Ali b. Abdülaziz de *el-Müsnedü'l-kebîr* müellifidir.⁵⁸⁷ Hocasının bu müsnedinin rivayet hakkını alıp onu kaynak olarak kullanmış olmalıdır. Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869), Kûfe'de Yahyâ el-Hımmânî'den *el-Müsned*'ini dinlemişti.⁵⁸⁸ Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (ö.

⁵⁷⁹ Hatîb, *a.g.e.*, XI, 171

⁵⁸⁰ Hatîb, *a.g.e.*, XI, 169; Zehebî, *Mizân*, IV, 392-393

⁵⁸¹ Zehebî, *Siyer*, X, 537; a. mlf., *Mizân*, IV, 393

⁵⁸² İbn Hacer, *Tezhib*, XI, 247

⁵⁸³ Zehebî, *Tezkira*, II, 423

⁵⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, X, 540

⁵⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, XIII, 348

⁵⁸⁶ Kettânî, *er-Risâle*, 63

⁵⁸⁷ Bkz. Bu tez.; "Ali b. Abdülaziz ve el-Müsned'i".

⁵⁸⁸ İbn Hacer, *Tezhib*, XI, 247

234/848) de onun *el-Müsned*'ini müellifinden rivayet eden üçüncü asır muhaddislerindedir.⁵⁸⁹

Dördüncü asır cerh ve ta'dil imamlarından olan İbn Adî (ö. 365/976), Yahyâ el-Hımmânî'nin *el-Müsned*'ini tetkik ettiğini, içinde her hangi bir münker rivayete rastlamadığını, hadisleri ihticaca elverişli ve "sâlih bir müsned" olduğunu söyler.⁵⁹⁰

es-Sem'ânî (ö. 562/1166), *et-Tabîr fi'l-Mu'cemü'l-kebîr* adlı kitabında hocası Ebû Amr Osman b. Muhammed el-Belhî'nin (ö.537/1142)⁵⁹¹ kendisine bütün mesmûâtının icâzet hakkını verdiğini kaydeder.⁵⁹² el-Belhî'nin hocalarından semâen rivayet hakkını aldığı kitaplarının arasında "Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Abdulhamîd el-Hımmânî'nin *Kitâbu'l-müsned*"⁵⁹³ de bulunmaktadır. el-Belhî'nin rivayet zincirinden anlaşıldığına göre *el-Müsned*'i, Yahyâ el-Hımmânî'den talebesi Ebû Muhammed el-Kâsım b. Abbâd et-Tirmizî rivayet etmiştir.

Son olarak İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) *Fethu'l-Bârî* adlı Buhârî şerhi'nde⁵⁹⁴ ve *Tağliku't-Ta'lik* adlı Buhârî'deki muallak hadisleri konu alan kitabında⁵⁹⁵ Yahyâ el-Hımmânî'nin *el-Müsned*'ini kaynak olarak kullanmıştır. Bu da *el-Müsned*'in IX. Hicrî asra kadar mevcut olduğunu gösterir. Ancak bugün var olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir.

X. MÜSEDDİD ve el-MÜSNED'İ

A. Müsedded b. Müserhed (ö.228/844)

Tam adı, Ebu'l-Hasen Müsedded b. Müserhed b. Müserbelel-Esedîel-Basrî'dir.⁵⁹⁶

İbn Sa'd'ın (ö.230/845) Basra ehlinin sekizinci tabakası arasında⁵⁹⁷ yer verdiği Müsedded b. Müserhed 150/727 yılı civarında Basra'da doğdu.⁵⁹⁸ Kaynaklarda

⁵⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 249

⁵⁹⁰ İbn Hacer, a. g. e., XI, 248

⁵⁹¹ Hayatı için Bkz. es-Sem'ânî, *et-Tabîr*, I, 552-559

⁵⁹² A.g.e. I, 552

⁵⁹³ A.g.e., I, 558

⁵⁹⁴ Ebû Ubeyde, *Mu'cemü'l-musannefâtî'l-vârideti fi Fethi'l-Bârî*, s.383 Ayrıca Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 582; III, 404, 461; IX, 66, 92, 128

⁵⁹⁵ İbn Hacer, *Tağliku't-Ta'lik*, I-IV (Thk.Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Karâfî), I, 564

⁵⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât* VII, 307; Buhârî, *Târîhu'l- kebîr* VIII,72-73; İbn Ebî Hâtim,*el-Cerh*, VIII, 438;İbnü'l-Kaysarânî, *el-Cem'* II,522;Zehebî, *Siyer*,X, 591-595; a.mlf.,*Tezkira*, II, 421; İbn Hacer, *Tehzib*, X, 107; Kâtip Çelebî, *Keşfüzzunûn*, 1684; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 184-185; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 66; Kattânî, *er-Risâle*, 62

“Müserbel”den sonraki nesebi konusunda nakledilen isimler ihtilaflıdır.⁵⁹⁹ Asıl isminin Abdulmelik b. Abdüaziz olup “Müsedded”in onun lakabı olduğu da rivayet edilmiştir.⁶⁰⁰ En yaşlı hocası Sellâm b. Ebî Mutî’ (ö.164/781)⁶⁰¹ olduğuna göre çok genç yaşta hadis ilmine başladığı söylenebilir.⁶⁰²

Müsedded b. Müsedded; Hammâdb. Zeyd, Hüseyim, Yezid b.Zürey’, Yahya el-Kattan, Veki’ b. el-Cerrah, Fudayl b. İyâz, Ebu’l-Ahvas, Mu’temir b. Süleyman ve dahabir çok meşhur ve sika muhaddisten hadis rivayetiyle tanındı.⁶⁰³ Kendisinden en çok rivayette bulunduğu ve “Müsedded’e gidip ona hadis rivayet etsem; zira o buna ehildir” diyerek övgüsüne mazhar olduğu hocası ise Yahyâ b. Saîd el-Kattân’dır.⁶⁰⁴

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Müslim ve İbn Mâce’nin dışında Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Neseî ondan hadis rivayetiyle tanınmışlardır. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*’inde ondan hem doğrudan ve hem de vasıtaıyla hadis rivayetinde bulunurken en-Nesâî ise sadece “Muhammed b. Muhammed b. Hallâd el-Bâhilî” adlı hocası vasıtasıyla ondan hadis almıştır.⁶⁰⁵

Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*’inde kimseyi övmediği halde Müsedded hakkında “O, ismi gibi müsedded (doğru kimse)dir.” diyerek onu medh etmiş ve kendisinden 391 hadis rivayet etmiştir.⁶⁰⁶ Ca’fer b. Ebî Süleyman, “Yahyâ b. Maîn’e, Basra’da kimden hadis yazayım, diye sordum. O da “Müsedded’den yaz; zira o sikadır, sikadır” dediğini nakleder.⁶⁰⁷ Ebû Hâtim, Müsedded’in “Yahyâ b. Saîd el-Kattân>Ubeydullah b. Ömer” isnadıyla rivayet ettiği hadislerin dînarlar değerinde olduğunu söyler ve “bunları Rasûlüllâh (s. a.v)’den işitmiş gibi (kabul edebilir)sin” derdi.⁶⁰⁸

⁵⁹⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 307

⁵⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, X, 591

⁵⁹⁹ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*’de yukarıdaki kısma “b. Murağbel b. Mura’bel” i de katar. Ancak *et-Târihu’l-kebîr*’in bazı nüshalarında “Murağbel” yoktur. (Bkz. VIII, 72) Nitekim Müslim’in de, “el-Künâ ve’l-esmâ” adlı kitabında “Murağbel” ismi yoktur. (Bkz. A.g.e., I, 226) El-İclî, “Müserbel” den önceki dedesinin ismini “Müstevrid” olarak verir. (Bkz. *Es-Sikât*, 425) İbn Sa’d ise bunu “Şerîk” olarak kaydeder (bkz. *et-Tabakât*, VII, 307) İbn Hibbân ise “Müserbel” den sonraki nesebini zikretmez. Bkz. *Es-Sikât*, IX, 200

⁶⁰⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, II, 242

⁶⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 438; Zehebî, *Siyer*, VII, 428

⁶⁰² Eş-Şesrî, *Mukaddimetü’l-Metâlib*, 155

⁶⁰³ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 107; Zehebî, *Siyer*, X, 591

⁶⁰⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 421

⁶⁰⁵ İbn Hacer, *Tezhîb*, X, 107

⁶⁰⁶ Sezgin, *Buhârînin Kaynakları*, s. 281

⁶⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, X, 592

⁶⁰⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 421

Müsedded b. Müserhed el-Esedî 228/844 yılının Ramazan ayında Basra’da vefat etmiştir.⁶⁰⁹

B. el-Müsned’i

Kaynaklarda, Müsedded b. Müserhed ilk müsned müellifleri arasında zikredilir.⁶¹⁰ Bölgelere göre ilk müsned müelliflerinden bahseden İbn Adî (ö. 365/976), Basra’da ilk müsned tasnif eden kişinin Müsedded olduğunu görüşündedir.⁶¹¹ Zehebî (ö.748/1347) onun *el-Müsned*’inden bir cüz’ünün kendisine ulaştığını kaydeder.⁶¹²

Kettânî (ö. 1340/1923), Müsedded’in biri küçük, diğeri büyük olmak üzere iki *el-Müsned*’inin bulunduğunu, küçük olan *el-Müsned*’insahabe ravilerine göre tertip edildiğini, bunun üç misli büyük olan diğeri *el-Müsned*’inin ise mevkuf ve maktu rivayetleri de ihtiva ettiğini nakleder.⁶¹³

Kaynaklardan tesbit ettiğimize göre Müsedded’in *el-Müsned*’i Muâz b. el-Müsennâ’nın (ö. 288/901) rivayeti ile hicrî dokuzuncu asra kadar ulaşmıştır. Çünkü İbn Hacer (ö. 852/ 1448) bunu *el-Metâlibü’l-Âliye*’de kaynak olarak kullanmış, içindeki hadislerinin *Kütüb-i Sitte*’ye zevâidini yapmıştır.⁶¹⁴

XI. el-MÜSNEDÎveel-MÜSNED’İ

A. Abdullâh el-Müsnedî (ö. 229/844)

Tam adı, Ebû Cafer Abdullâh b. Muhammed b. Abdillâh el-Müsnedî el-Cu’fî’dir.⁶¹⁵

Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî, 130/756 yılı civarında doğdu. Mürsel ve munkatî’ rivayetleri terkedip özellikle müsned hadislerle önem vermekle tanındığı için kendi-

⁶⁰⁹ 1. Dip. Notta göst. yerler

⁶¹⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 421; a. g. mlf, *Siyer*, X, İbn Receb, *Şerhu İlel*, I,39; İbn Hacer, *Hedy*, 5; a. g. mlf.,*Tehzib*, X, 109; Suyûtî, *Tedrib*, I, 89

⁶¹¹ İbn Hacer, *Tezhib*, X, 109; Kettânî, *er-Risâle*, 62

⁶¹² Zehebî, *Siyer*, X, 592

⁶¹³ Kettânî, *er-Risâle*, 62

⁶¹⁴ İbn Hacer, *el-Metâlib*,(thk. Habîburrahman el-A’zamî), I, 4

⁶¹⁵ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, V, 189; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 162; Hatîb,*Târihu Bağdât*, X,64-65; İbnü’l-Kaysarânî, *el-Cem’*, I, 266; Zehebî, *Siyer*, X, 658-659; a. mlf.,*el-Iber*, I, 405; İbn Hacer, *et-Tehzib*, VI, 9; el-Hazracî, *el-Hulâsa*, 312; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, II, 67;el-Kettânî, *er-Risâle*, 63

sine *el-Müsnedî* lakabı verilmiştir.⁶¹⁶ Dedesi Yaman el-Cu'fî'nin Buhârâ vâlisi olduğu yıllarda Buhârî'nin dedelerinden Berdizbeh, Mecûsîliği bırakıp İslâmiyet'i kabul ettiğinden dolayı Buhârî'nin âilesi *el-Cu'fî* nisbesiyle anılmıştır.⁶¹⁷

Asrında Maverâünnehir'in hadis hafızı ve imamı olarak tanınan el-Müsnedî, Buhârî'nin önde gelen hocalarındandır. Irak ve Hicaz'a hadis tahsili için seyahatlarda bulundu. Mekke'de İbn Uyeyne, Kûfe'de Ebû Üsâme ve Veki' b. Cerrâh'tan, Basra'da Yahya b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî gibi muhaddislerden, ayrıca Yahya b. Adem, Abdurrezzâk, Ebû Asım en-Nebîl'den hadis rivâyet etti. Başta Buhârî olmak üzere ez-Zühlî, Tirmîzi, Ebû Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî, Abbas ed-Dûrî, Muhammed b. İshak es-Sâgânî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî gibi muhaddisler de ondan hadis rivâyet etmişlerdir.⁶¹⁸

Buhârî'nin naklettiğine göre hadis hâfızı Hasan b. Şuca' kendisine “Sen el-Müsnedî gibi bir hazîneyi ele geçirmişken bilmediğin bir hadis olabilir mi?” diyerek onun Buhârî üzerindeki etkisine işaret etmiştir.⁶¹⁹ İbn Hacer, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde el-Müsnedî'nin kırkdört rivâyetine yer verdiğini kaydeder.⁶²⁰ Fuat Sezgin ise *es-Sahîh*'in 197 yerinde Abdullâh el-Müsnedî'nin isminin geçtiğini tesbit etmiştir.⁶²¹ Buhârî'nin hocalarından olan Ahmed b. Seyyâr, Vâsıt'ta çok yaşlı iken gördüğü el-Müsnedî'nin hadis tahsil etmek için pek çok ilim merkezini dolaştığını, adalet ve sıdkı yanında sünnete bağlılığı ile de tanındığını haber verir.⁶²²

Ecû Ca'fer Abdullâh el-Müsnedî, 229/844 yılının Zilkâde ayında Perşembe günü, sabahın erken saatlerinde Buhârâ'da vefat etmiştir.⁶²³

B. el-Müsned'i

Araştırdığımız kaynaklar arasında el-Müsnedî'nin *el-Müsned* te'lif ettiğine işaret eden ilk müellif İbn Hazm el-Edülüsî (ö. 456/1064)'dir. O, Hadis kitaplarının mertebeleri ko-

⁶¹⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, X, 64; Zehebî, *Siyer*, X, 659

⁶¹⁷ Zehebî, A.g.e., X, 659

⁶¹⁸ Hatîb, A.g.e., X, 65; Zehebî, *Siyer*, X, 659; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 9

⁶¹⁹ Zehebî, *Siyer*, X, 659

⁶²⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 10

⁶²¹ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 210

⁶²² Zehebî, *Siyer*, X, 659-660

⁶²³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 189; Zehebî, *Siyer*, X, 658

nusunda yaptığı değerlendirmede, ikinci sırada sahabe ravilerine göre telif edilen müsnedleri zikreder ve bunların meşhur olanlarından örnekler verirken bu arada “*Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî’nin el-Müsned’i*”ninden de söz eder.⁶²⁴

Sahîh-i Buhârî şarihlerinden el-Kastallânî (ö. 923/1517), Buhârî’nin hocası el-Müsnedî’nin bu lakapla anılmasının sebebinin “Mâverünnehir’de rical göre *Müsnedü’s-sahabe*’yi ilk telif eden müellif” olduğuna işaret etmiştir.⁶²⁵

el-Kettânî, er-*Risâle*’de Abdullâh el-Müsnedî’nin *el-Müsned*’ini de kaydetmiştir.⁶²⁶ Talat Koçyiğit *HadisTarihi*’nde,⁶²⁷ Müctebâ Uğur *Hadisİlimleri Edebiyatı*’nda,⁶²⁸ Kemal Sandıkçı *İlk Üç Asırda İslâmCoğrafyasında Hadis* adlı çalışmasında⁶²⁹ da el-Kettânî’nin er-Risâle’si kaynak gösterilerek bu müsnedden bahsedilir.

Son olarak M. Yaşar Kandemir, İslam Ansiklopedisi’ne yazdığı “el-Müsnedî” maddesinde, “el-Müsnedî” diye meşhur olan Buhârî’nin hocası Abdullah b. Muhammed el-Cu’fî’nin, kaynaklarda sözü edilen ancak günümüze ulaşmayan bir müsnedinin olduğunu belirtir.⁶³⁰

Görüldüğü gibi kaynaklarda sadece ismi zikredilen Ebû Ca’fer el-Müsnedî’nin *el-Müsned*’inin rivayeti konusunda ise bir açıklama yoktur. İbn Hazm’ın (ö. 456/1064) bu *el-Müsned*’i elde etmiş olması mümkündür. Ancak o da kitabın rivayeti ilgili bir açıklama yapmamaktadır. Günümüze kadar ulaşmayan birçok hadis kitabının rivayetinden bahseden İbn Hayr el-İşbilî (ö. 575/1179) ise *Fehrese*’sinde bu müsnedden bahsetmemektedir.

⁶²⁴ Zehebî, Siyer, XVIII, 202

⁶²⁵ Kastallânî, İrşâdu’s-sârî, I, 92

⁶²⁶ A.g.mlf., 63

⁶²⁷ A. g e., s. 235

⁶²⁸ A.g.e., s. 200

⁶²⁹ A.g.e., s. 447

⁶³⁰ Kandemir, “el-Müsnedî”, DİA,

XII. ALİ b. el-CA'D ve el-MÜSNED'İ

A. Alib. el-Ca'd (ö. 230/845)

Tam adı, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî'dir.⁶³¹

Maden ticâreti ile meşgul olduğu için⁶³² *el-Cevherî* nisbesiyle tanınan Ali b. Ca'd 134/ 732 yılında doğdu.⁶³³ Ailesi Hâşim oğullarının azatlılarından olduğu için *el-Hâşimî*,⁶³⁴ Bağdât'ta yaşadığı için *el-Bağdâdî* nisbeleriyle anılmıştır.

Ali b. el-Ca'd'ın, en çok hadis rivayet ettiği hocası Şu'be b. Haccâc (ö. 160/758)'tır. Ebû Ca'fer el-Mansûr (137-157/755-775) ve el-Mehdî'nin (159/757-169/785) dönemlerinde Bağdât'a geldiği ve onun meclislerinde hazır bulunduğu tahmin ediliyor.⁶³⁵ Ayrıca İbn Ebî Zi'b, Cerîr b. Hâzim, İsrâîl b. Yûnus, İsmâîl b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Hammâd b. Zeyd ve Hammâd b. Seleme gibi hicrî ikinci asrın birçok hadis imamının meclislerinde bulunmuş ve onlardan hadis rivayet etmiştir.⁶³⁶

Ali b. Ca'd'dan hadis rivayet edenler arasında Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. İbrâhim ed-Devrakî, Ebû Hâtim, Ebu'z-Zür'a, Ebu'l-Kâsım el-Bağavî gibi tanınmış muhaddisler vardır.⁶³⁷ Yahyâ b. Maîn, ondan 30. 000 hadis yazdığını söyler.⁶³⁸

Ali b. Ca'd, "sika" ve "sadûk" olmakla⁶³⁹ vasıflanan güvenilir muhaddislerden olmasına rağmen, Hz. Osman ve Muâviye ile ilgili bazı sözlerinden dolayı Ahmed b. Hanbel'in ondan hadis rivayet etmediği nakledilir.⁶⁴⁰ Yahyâ b. Maîn ise onu Ebû'n-Nadr'dan daha sika

⁶³¹ İbn Sa'd, et-*Tabakât*, VII, 338-339; Buhârî, et-*Târihu'l-kebîr*, VI, 265; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 178; Hatîb, *Târihu Bağdât*, XI, 360-366; Zehebî, *Siyer*, X, 459-468; a. mlf., *Tezkira*, I, 399; Kettânî, er-Risâle, 68

⁶³² Ziriklî, *A'lâm*, V, 79

⁶³³ Zehebî, *Siyer*, X, 460 Nîtfaveyh (ö. 323/935) Ali b. el-Ca'd'ın Bağdat şehrinin kurulmasından on yıl önce dünyaya geldiği için Bağdât'tan on yaş büyük olduğunu söyler. Bkz. A.g.e., X, 441

⁶³⁴ Zehebî, *Siyer*, X, 460

⁶³⁵ Abdulhâdî b. Abdulkâdir, *Müsnedü İbni'l-Ca'd*, thk. I, 87

⁶³⁶ Zehebî, *Siyer*, X, 460 Ali b. Ca'd'ın, kendilerinden hadis rivayet ettiği hocalarının listesi için Bkz. A.g.e., s. 89-98

⁶³⁷ Zehebî, *Siyer*, X, 460-461

⁶³⁸ Hatîb, *Târihu Bağdât*, XI, 361

⁶³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 176; İbn Hibbân, es-Sikât, VIII, 466

⁶⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, X, 465-466

bulur ve onun rivayetini tercih ederdi.⁶⁴¹ İbn Adî, Ali b. Ca'd'ın rivayetlerinde münker bir hadis görmediğini söyler.⁶⁴²

Ebu'l-Hasen Ali b. Ca'd el-Cevherî, 230/845 yılının Receb ayında doksan altı yaşında vefât etmiştir.⁶⁴³

B. el-Müsned'i

Fuad Sezgin, Ali b. Ca'd el-Cevherî'nin günümüze ulaşan “*el-Müsned*”’inden bahseder. Bu el-Müsned; Kahira, Dâru'l-kütüb 2240'da 1'den 13'e kadar cüzler halinde hicrî V ve VI. Yılı yazmaları arasında bulunmaktadır.⁶⁴⁴ Ayrıca Köprülü'de 372/2'de kayıtlı “el-Hadîs” ismiyle 8 ve 9 cüzleri mevcuttur.⁶⁴⁵

Kaynaklarda “*el-Ca'diyyât*” veya “*el-Eczâü'l-Ca'diyyât*”⁶⁴⁶ diye meşhur olan ve Ali b. Ca'd'ın hadislerini ihtiva eden bu eser üzerine Dr. Abdülmehdî b. Abdülkâdir b. Abdulhâdî tarafından “*Müsnedü İbni'l-Ca'd*” ismiyle iki cild halinde neşredilmiştir.⁶⁴⁷

Kitap, bizzat müellifin tasnifi olmayıp talebesi Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdulaziz el-Bağavî'nin, (ö. 317/895) hocası İbnü'l-Ca'd'ın hadislerini cem etmesinden oluşur. Ebu'l-Kâsım el-Bağavî, İbnü'l-Ca'd'ın merviyatını bir araya getirince kitaba “*Hadîsü Ali b. el-Ca'd el-Cevherî*” ismini koymuştur.⁶⁴⁸ Kitabı neşreden muhakkıkın tesbitine göre kitapta az da olsa el-Bağavî'nin başka hocalarından rivayet ettiği bazı hadisler de bulunmaktadır.⁶⁴⁹

el-Bağavî, *el-Müsned*'i “ala's-şüyûh” esasına göre tertiplemiştir. Önce her bir hocasının ismini vererek “İbnü'l-Ca'd'ın falan hocası” şeklinde bab başlığı olarak koymuş, sonra “hocasının hocasının ismini”ni ayrı fasıl yaparak ondan gelen rivayetleri zikretmiş; bu fasıl bitince diğer “hocasının hocası”na geçerek kitabını tasnif etmiştir.⁶⁵⁰

⁶⁴¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 466

⁶⁴² Zehebî, *Siyer*, X, 466

⁶⁴³ Zehebî, *Siyer*, X, 467

⁶⁴⁴ Sezgin, *Türâs*, I, 156

⁶⁴⁵ Sezgin, *Türâs*, I, 156 ; Koçak, *İstanbul Kütüphanelerinde Hadis Cüzleri*, s.174

⁶⁴⁶ Kettânî, *er-Risâle*, 91; Koçak, a. g. e., s. 175

⁶⁴⁷ Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbni'l-Ca'd* (thk. Abdülmehdî b. Abdülkâdir b. Abdulhâdî), I-II, Küveyt, 1405/1985

⁶⁴⁸ Ali b. Ca'd, a. g. e., I, 199

⁶⁴⁹ Ali b. Ca'd, a. g. e., I, 203

⁶⁵⁰ Ali b. Ca'd, a. g. e., I, 207

el-Müsned'de hadislerin sayısı 3589'dur.⁶⁵¹ Konu bütünlüğü olmadığından her konuya dair hadis bulmak mümkündür. Hadisler genellikle müsned hadis olup yer yer mevkuf ve maktu' haberlere de rastlanır.

XIII. HALEF B. SÂLİM ve el-MÜSNED'İ

A. Halef b. Sâlim (ö. 231/846)

Tam ismi, Ebû Muhammed Halef b. Sâlim el-Muharremî el-Mühellebî el-Bağdâdî'dir.⁶⁵²

Bağdat'ta ikamet eden Ebû Muhammed Halef b. Sâlim, kaynaklarda yeri belirtilmeksizin 160/777 yılından sonra doğduğu kaydedilir.⁶⁵³ Hatîb el-Bağdâdî'ye göre asıl vatani Sind'tir.⁶⁵⁴ Bağdat'ın el-Muharrem mahallesine nisbetle *el-Muharramî*,⁶⁵⁵ el-Mühelleb oğullarının mevlâlarından olması yönüyle el-Mühellebî diye nisbelenmiştir.⁶⁵⁶

Halef b. Sâlim, hocası Hüseyim b. Beşîr'den, ayrıca İsmâil b. Uleyye, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî gibi zamanın diğer meşhur muhaddislerinden hadis tahsil etti.⁶⁵⁷ Abdurrezzâk'tan istifade etmek için Yemen'e yolculuk yaptı.⁶⁵⁸ Kaynaklarda hadis hâfızı olmakla ve ricâli tanımakla tanındı.⁶⁵⁹ *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden en-Neseî, *es-Sünen*'inde ondan hadis rivâyet etmiş;⁶⁶⁰ Ahmed b. Ebî Hayseme,⁶⁶¹ Ahmed b. Hasan b. Abdulcebbâr es-Sûfî,⁶⁶² Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Saîd el-Mervezî, Ebu'l-Kâsım el-Bağavî gibi muhaddisler de ondan hadis almakla tanınmışlardır.⁶⁶³

⁶⁵¹ Ali b. Ca'd, a. g. e., II, 1189

⁶⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 354 ; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 197; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 371; Hatîb, *Târihu Bağdât*, VIII, 328-330; Zehebî, *Siyer*, XI, 148-150; a. mlf., *Tezkira*, II, 481; İbn Hacer, *Tehzib*, III, 152-153; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 207; el-Hazracî, *Hulâsa*, 196

⁶⁵³ Zehebî, *Siyer*, XI, 149

⁶⁵⁴ Hatîb, *Târihu Bağdât*, VIII, 329

⁶⁵⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 197; İbn Hacer, *Tehzib*, III, 152

⁶⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 148 Ve yine atalarının diyarı olan Sind'e nisbetle "*es-Sindî*" diye de nisbelenmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzib*, III, 152

⁶⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 371; Hatîb, *Târihu Bağdât*, VIII, 328

⁶⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 149

⁶⁵⁹ Zehebî, *Tezkira*, II, 481

⁶⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, XI, 149

⁶⁶¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 481

⁶⁶² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 228

⁶⁶³ Zehebî, *Siyer*, XI, 149; İbn Hacer, *Tehzib*, III, 153

Halef b. Sâlim'i Yahyâ b. Maîn “sadûk” diye vasıflarken en-Nesâî, “sika” olduğuna dikkat çekmiştir.⁶⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, babası Ebû Hatim'e onun durumunu sorduğunu ve “sika-dır” dediğini nakletmiştir.⁶⁶⁵

Ebû Muhammed Halef b. Sâlim, 231/846 yılın Ramazan ayında 69 yaşında vefat etmiştir.⁶⁶⁶

B. el-Müsned'i

Halef b. Sâlim'in *el-Müsned* te'lif ettiğini, aynı asırda yaşayan İbn Sa'd'ın (ö.230/845) onun hakkında “O hadisi çok sika bir muhaddisti. Rasûlüllâh (s. a. v)'den (merfu hadislerinden oluşan) *el-Müsned*'i tasnif etti”⁶⁶⁷ sözünden öğreniyoruz. İbn Hacer (ö. 852/1449) de Halef b. Sâlim'in *el-Müsned* te'lif ettiğine işaret etmiş, *Tehzîb*'inde İbn Sa'd'ın bu sözünü nakletmiş,⁶⁶⁸ ancak rivayeti ile ilgili bir açıklamada bulunmamıştır.

Kaynaklarda “Ahmed b. Hanbel'in arkadaşı”⁶⁶⁹ olarak anılan Halef b. Sâlim'in hadislerini, Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262/876), el-Humeydî ve Müsedded b. Müserhed'in rivayetlerinden üstün tutar.⁶⁷⁰ Dolayısıyla te'lif ettiği meşhur *el-Müsnedü'l-kebîr*'inde Ya'kûb b. Şeybe, Halef b. Sâlim'in günümüze ulaşmayan bu *el-Müsned*'inden rivayette bulunması mümkündür. Ayrıca en-Neseî'nin (ö. 303/ 915) onun rivayetlerine eserlerinde yer vermesi, Ebu'l-Kâsm el-Bağavî'nin (ö.317/929) ondan hadis rivayet etmesi göz önüne alınırsa bu *el-Müsned*'in dördüncü asrın başlarında mevcut olduğu ve sonraki dönemde tasnif edilen kitaplara kaynaklık yaptığı sonucuna varılabilir.

⁶⁶⁴ Hatîb, A.g.e. ,VIII, 329

⁶⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, III, 371

⁶⁶⁶ 1. Dip. Notta göst. yerler

⁶⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 354

⁶⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 153

⁶⁶⁹ Zehebî, Siyer, XI, 149

⁶⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 153;

XIV. YAHYA b. MAÎNveel-MÜSNED'İ

A. Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/847)

Tam adı, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn b. Ziyâd b. Bistâm b. Abdurrahman el-Ğatafânî el-Mürrî el-Bağdâdî'dir.⁶⁷¹

Aslen Bağdat'ın on iki fersah uzağındaki Enbâr'ın⁶⁷² Nikyâ köyünden olan Yahyâ b. Maîn 158/175 yılında doğdu.⁶⁷³ İbn Hıbbân (ö. 354/965) onun aslen Serhaslı olduğunu kaydeder.⁶⁷⁴ Babası Ma'în b. Avn, Abdullah b. Mâlik'in kâtibi olup Rey diyarının harac memuru idi.⁶⁷⁵

Yahya b. Ma'în yirmi yaşında hadis yazmağa başladı.⁶⁷⁶ Rivayete göre babasından kalan 1.000.000 dirhemi hadis tahsili uğruna harcamış, hayatının sonuna doğru giyeceği pabucu bile kalmamıştı.⁶⁷⁷ Hicaz, Yemen, Sûriye, Irak, el-Cezîre ve Mısır'ı dolaştı.⁶⁷⁸ Abdullah b. Mubârek, Hüseyim b. Beşîr, Süfyan b. Uyeyne, Mu'temir b. Süleyman, Abdurrezzak, İbn Mehdî ve daha sayılamayacak kadar çok muhaddisten hadis yazdı.⁶⁷⁹ Kendi ifadesine göre 600.000 ,⁶⁸⁰ diğer bir rivayete göre 1.000.000 hadis⁶⁸¹ yazdığını söyler.

Cerh ve Ta'dîl ilmindeki eşsiz şöhretiyle tanınan Yahyâ b. Ma'în'den Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd doğrudan doğruya, diğer *Kütüb-i Sitte* müellifleri vâsıta ile rivayette bulunmuşlardır.⁶⁸² Muasırlarından olan Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî, Hennâd b. es-Serî, Ahmed b. Hanbel, İbn Sa'd ve Ebû Hayseme ondan hadis rivayetiyle tanınan muhaddislerden sadece bir kaçıdır.⁶⁸³

⁶⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 354; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 307; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 192; İbn Nedim, *el-Fihrist*, 287; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIV, 177-178; İbn Ebî Ya'lâ, *Hanâbile*, I, 402-407; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, II, 156-159; İbnü'l-Kaysarânî, *el-Cem'*, II, 564; Zehebî, *Tezkira*, II, 429-431; a. mlf., *Siyer*, XI, 71-96; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 280-288; el-Kettânî, *er-Risâle*, 129

⁶⁷² Abduaziz ed-Dûrî, "Enbar", DİA, XI, 171

⁶⁷³ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIV,

⁶⁷⁴ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IX, 263

⁶⁷⁵ Zehebî, *Siyer*, XI, 77

⁶⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 77

⁶⁷⁷ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 157; Dehlevî, *Bostânü'l-muhaddisîn*, 124

⁶⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 72

⁶⁷⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIV, 177

⁶⁸⁰ Hatîb, A.g.e., XIV, 182

⁶⁸¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 85

⁶⁸² İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 281

⁶⁸³ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 281

Yahya b. Ma'în 233/847 yılının Zilkâde ayında bir hac yolculuğu esnasında Medîne'de hastalanmış ve üç gün sonra cum'a gecesi vefat etmiştir. Rivayete göre Rasûlüllâh'ın (s. a.v.) yıkandığı teneşir tahtası ezerinde yıkanmış ve cum'a günü Bakî mezarlığına defenolunmuştur.⁶⁸⁴

B. el-Müsned'i

“Fuad Sezgin'in tesbitine göre Yahyâ b. Ma'în'in rical konusunda te'lif ettiği *et-Târîh ve'l-İlel* ve benzeri eserleri⁶⁸⁵ arasında “*el-Müsned*” adlı hadis kitabının da bir kısmı Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Mervezî'nin (ö.292/905) rivayeti ile günümüze ulaşmıştır.⁶⁸⁶

Zâhiriye Kütüphanesinde Mecmû 38/12'de 19 varaklık yazma halinde bulunan *el-Müsned*'in ne tür müsned olduğunu henüz tesbit edemedik. İstanbul Millet Kütüphanesinde⁶⁸⁷ “*el-Cüz'ü'l-evvel min hadîsi Yahyâ b. Ma'în*” adlı bir hadis cüz'ü bulunmaktadır. Ve yine Zâhiriyye, 330/2, Mecmû 38/ 151-169'da ve 120/5 (70-75) numaralarında kayıtlı iki hadis cüz'ü daha bulunmaktadır.⁶⁸⁸

Sonuç olarak bunlar ayrı ayrı hadis cüzleri olduğu gibi *el-Müsned*'inin bölümleri de olabilir. Ancak eski kaynaklarda Yahyâ b. Ma'în'in hacımlı bir *el-Müsned*'inin, onun “*et-Târîh*”inin rivayet edildiği gibi rivayet edildiğine rastlamadık. *et-Târîh*'i ise “*ed-Dûrî*” diye meşhur olan Ebu'l-Fadl Abbâs b. Muhammed b. Hâtem ed-Dûrî el-Bağdâdî'nin (ö. 271/884) rivayeti ile günümüze gelmiş ve iki cilt halinde neşredilmiştir.⁶⁸⁹

XV. ALİ b. el-MEDÎNÎ ve el-MÜSNED'İ

A. Ali b. el-Medînî (ö. 234/848)

Tam adı, Ebu'l-Hasen Ali b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî el-Medînî'dir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 91; Dehlevî, *Bostânü'l-muhaddisîn*, 125

⁶⁸⁵ Bkz. Sezgin, *Türâs*, I, 158-159

⁶⁸⁶ Sezgin, *Türâs*, I, 159

⁶⁸⁷ Millet Kütüphanesi, Feyzullâh Efendi, 507/33-40

⁶⁸⁸ Sezgin, *Türâs*, I, 159

⁶⁸⁹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*(thk. Abdullah Ahmed Hasen), I-II, Beyrut, ts.

⁶⁹⁰ Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, VI/284; Fesevî, *el-Marîfe*, I/210; İbn Ebî Hâtim, VI/193-194; İbn Nedim, *Fihrist*, 286; Hatîb, *Târîhu Bağdat*, XI, 458-373; en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 350-351; Zehebî. *Siyer*, XI, 41-60; a. mlf., *Tezkira*, II, 428-429; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 349-357;

*Emîru'l- mü'minîn fi'l-hadîsün*vanıyla tanınan İbnü'l-Medînî aslen Medîneli olup hicrî 161/778'de Basra'da doğdu ve orada yaşadı.⁶⁹¹ Babası Abdullah b. Ca'fer İmam Mâlik'le çağdaş olup aynı hocalardan hadis almış; dedesi Ca'fer b. Necîh, Ebû Bekir (r.a)'ın torunu Abdurrahman b.Kâsım'dan hadis rivayet etmiştir.⁶⁹²

Süfyan b. Uyeyne, Yahya b. Saîd, Hammâd b. Zeyd ve Abdürrezzâk gibi meşhur muhaddislerden ilim tahsil etti. İmâm-ı Şâfi'nin kitaplarından yazmadık tek bir harf bırakmadığını söyler. Genç yaşta hocası Yahyâ el-Kattân'ın takdirine mazhar olmuş, hocası kendisine: "Senin benden öğrendiğinden fazla, ben senden istifade ettim" demiştir.⁶⁹³ Yahyâ b. Ma'în, "Ali b. el-Medînî, insanların Yahyâ el-Kattân'dan en fazla hadis rivayet edenidir; ondan rivayetleri onbinin üzerindedir" der⁶⁹⁴

Buhârî başta olmak üzere Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, Ebû Dâvûd, Müslim, Neseî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî ve daha sayılamayacak kadar birçok muhaddis ondan hadis rivayet etmiştir.⁶⁹⁵ Ancak şu var ki, mihne olayında sekiz ay süreyle ayaklarından zincire vurulunca canını kurtarmak için, önceleri aksini savunmasına rağmen Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyince, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zur'a gibi bazı muhaddislerin ondan hadis rivayetini terk ettikleri nakledilir.⁶⁹⁶ Ancak bu olayda İbnü'l-Medînî'yi mazur görenler ve güvenilirliği konusunda en ufak bir tereddüt göstermeyenler çoğunluktadır. Nesâî, "O adeta muhaddis olmak için yaratılmıştır" derken Buhârî *Sahîh*'inde ondan 303 hadis rivayet ederek ona güvenini göstermiştir.⁶⁹⁷ Müslim *es-Sahih*'inde, Ebû Dâvud ve Neseî *es-Sünen*'lerinde onun hadislerine yer vermişlerdir.⁶⁹⁸

Ali b. el-Medînî, 234/848 yılında Zika'de ayında Semerrâ'da vefat etmiştir.⁶⁹⁹

⁶⁹¹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XI, 459; Zehebî, *Siyer*, XI, 42

⁶⁹² Zehebî, *Siyer*, XI, 42

⁶⁹³ Hatîb, *A.g.e.*, XI, 461

⁶⁹⁴ Hatîb, *A.g.e.*, XI, 461; Zehebî, *Siyer*, XI, 45-46

⁶⁹⁵ Hatîb, *a. g.e.*, XI, 458; Zehebî, *a.g.e.*, XI, 42-43

⁶⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 59; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 358

⁶⁹⁷ Sönmez, "Ali b. el-Medînî" *DİA*, II, 411 Fuat Sezgin'in tesbitine göre, Buhârî'nin *Sahîh*'inde Ali b. el-Medînî'den mervî hadis sayısı 294'tür. Bkz. *Buhârî'nin Kaynakları*, s.225-226

⁶⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 349

⁶⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, XI, 59

B. el-Müsned'i

Kaynaklarda 200 civarında eser te'lif ettiği⁷⁰⁰ kaydedilen Ali b. el-Medîni'nin *el-Müsned* te'lif ettiğini onun şu sözlerinden öğreniyoruz: “*el-Müsned*’i, yani müsned hadisleri iyice araştırarak ricalle göre tasnif etmişim. Kâğıtlara yazıp tomar halinde bir beze sarıp evimin bir köşesine koydum. Sonra uzun süren bir yolculuğa çıktım. Eve döndüğüm zaman tomarların bulunduğu torbayı kaldırmak istedim, baktım ki torba ağırlaşmış, içine bir yer kurdu girip kâğıtları kemirmiş ve içindikiler toprak haline dönüşmüş. Sonra bir daha *el-Müsned*’i yeniden tertip edip tasnif edemedim.”⁷⁰¹

İşte Ali b. el-Medîni'nin kaynaklarda sözü edilen *el-Müsned*’inin son hali budur. Müellifinin kendi ifadesine göre kitabını “ala’r-ricâl” tertibe göre tasnif etmiş, ancak daha hayatında iken yok olduğu için rivayet edilememiştir.

XVI. EBÛ HAYSEME ve el-MÜSNED’İ

A. Ebû Hayseme (ö. 234/849)

Tam adı, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb b. Şeddad en-Nesâi el-Bağdâdî’dir.⁷⁰²

Hicrî 160/776 yılında doğdu. Aslen Horasan’ın Nesâ şehridir. Dedesinin ismi *Eştâlölüp Şeddâd* şeklinde arapçalaştırılmıştır.⁷⁰³ Benû'l-Harîş b. Ka'b'ın mevlâlarından idi. İlim için muhtelif beldeleri dolaştıktan sonra Bağdat’a yerleşti; orada hadis cem etti ve kitap tasnifiyle meşgul oldu.⁷⁰⁴

⁷⁰⁰ en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 357

⁷⁰¹ Zehebî, *Siyer* XI, 49-50

⁷⁰² Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, III, 429; a. mlf., et-*Târîhu's-sağîr*, II, 362; el-Fesevî, el-*Marife*, I, 309; İbn Ebî Hâtim, el-*Cerh*, III, 591; İbn Nedîm, el-*Fihrist*, 286; Hatîb, *Târîhu Bağdat*, VIII, 482-484; Zehebî, et-*Tezkira*, II, 431; a. mlf., *Siyer*, XI, 489-492; İbn Kesîr, el-*Bidâye*, X, 313; İbn Hacer, et-*Tehzîb*, III, 342-344; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 191

⁷⁰³ “Züheyr b. Harb ve Kitâbu'l-ilm adlı eseri” isimli çalışmada Prof. Dr. Sâlih Tuğ der ki: “Kaynaklarda zikredilen bu görüşe dayanarak ve Ebû Hayseme’nin aslen Nesâ şehriden olması noktasından da hareketle, Kaşgarlı Mahmûd’un *Dîvânü Lügâti't-Türk*’ünde yaptığımız araştırmada gördük ki, “Eştâl: oğul, birinin en son çocuğu” şeklinde bir kelime mezkûr lügatın münderacatına girmiş bulunmaktadır. Türklerde umumiyetle en son doğan çocuğa bu ad (veya lakab)’ın verilebileceğini düşünebilmekteyiz. Keza Türklerin birbiri arkasına doğan kız çocuklara zaman zaman “Yeter” veya oğlan ise “Dursun” adlarını takmak sûretiyle muayyen bazı temennileri özel isim olarak kullandıkları gerçek bir durumdur. Bu arada her hangi bir sebeple artık çocuğu dünyaya gelmeyen bir ailenin de en sonunda dünyaya gelmiş olan çocuğuna Eştâl, yani” En son oğul” diyebilmesi de tabii ve âdetlere uygun gözükmektedir. . . Bütün bunları nazarı itibara aldığımızda mezkûr “Eştâl”ın Türk asıllı olduğunu kolaylıkla düşünebiliriz.” Bkz. s. 3-4

⁷⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 489

Oğlu Ahmed ile torunu Muhammed de tanınmış âlimlerden olan Ebû Hayseme; Cerir b. Abdulhamid, Hüseyim b. Beşîr, Süfyan b. Uyeyne, Veki b. Cerrâh, Yahya el-Kattân ve daha başkalarından hadis rivayet etmiş;⁷⁰⁵ ondan da Ebû Zûr’a, Ebû Hâtim, Bakî b. Mahled hadis almıştır. Yahyâ b. Ma’in onun hakkında “Ebû Hayseme, bir kabîleye yetecek kadar sika ve güvenilir bir muhaddistir” ifadesini kullanır.⁷⁰⁶

Timizî’nin *el-Câmi*’i dışında Kütüb-i Sitte müellifleri arasında Züheyr b. Harb’ten en çok hadîs rivayet eden Müslim’dir; *Sahîh*’inde onun 1281 hadisine yer vermiştir.⁷⁰⁷ Fuâd Sezgin’inin tesbitine göre Buhârî *el-Câmiu’s-Sahîh*’inde Ebû Hayseme’den 12 hadis tahrir etmiştir.⁷⁰⁸ Zehebî (ö. 748/1374), Ebû Hayseme’den en çok hadis rivâyet edeninkimsenin, bizzat kendi oğlu olan Ahmed b. Ebî Hayseme⁷⁰⁹ ile meşhur *el-Müsned* müellifi Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî (ö. 307/919) olduğunu söyledikten sonra onun *Avâlî* (âlî hadisler)inden oluşan bazı hadis cüzlerinin kendisine ulaştığını kaydeder.⁷¹⁰

Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, oğlu Ahmed b. Ebî Hayseme’nin verdiği bilgiye göre 7 Şa’bân 234/849 tarihinde 74 yaşında Bağdât’ta vefat etmiştir.⁷¹¹

B. el-Müsned’i

Günümüze sadece *Kitâbu’l-ilm*’i ulaşan⁷¹² Züheyr b. Harb’in *el-Müsned* te’lif ettiğini İbn Nedîm (ö. 380/990) *el-Fihrist*’inde kaydetmiştir.⁷¹³ Ayrıca Bağdatlı İsmâil Paşa⁷¹⁴ ve Ö. R. Kehhâle⁷¹⁵ onun eserleri arasında *el-Müsned*’ini de zikrederler.

el-Kettânî (ö. 1345/1927) *er-Risâle*’de, ilk müsned müelliflerinden bahsederken “Bağdat’a yerleşen Ebû Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî el-Bağdâdî’nin *el-Müsned*’i” ni⁷¹⁶ de belirtmiş, ancak rivayeti ile ilgili bir açıklamada bulunmamıştır.

⁷⁰⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VIII, 483; Zehebî, A.g.e. XI, 489; İbn Hacer. Et-Tehzîb, III, 482

⁷⁰⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 490

⁷⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 344

⁷⁰⁸ Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, s.303

⁷⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, XI, 492-494

⁷¹⁰ Zehebî, a.g.e., XI, 490, 491, 492

⁷¹¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 490; Sâlih Tuğ, “Züheyr b. Harb ve Kitâbü’l-ilm adlı eseri” s.18

⁷¹² Sezgin, *Türâs*, I, 160; Chester Beatty (Dublin Kütüphânesi) 3491 (12 vr. VII. h. Asır); Zâhiriye, mecmu’, 94/16 (185a-196b vr. hicrî 614) , 120 (1a-10b vr. hicrî 598) Bu üç yazma nüshanın tavsîf ve tanıtımı için Bkz. Sâlih Tuğ, “Züheyr b. Harb ve Kitâbü’l-ilm adlı eseri” s. 54-75

⁷¹³ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 286

⁷¹⁴ Bağdatlı, *Esmâu’l-müellifîn*, I, 375

⁷¹⁵ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, IV, 186

Kütüb-i Sitte müelliflerinden özellikle Müslim b. Haccâc'ın (ö. 261/ 875) *es-Sahîh*'inde, hocası Ebû Hayseme tarıkıyla rivayet ettiği 1281 hadisi onun bu *e-Müsned*'inden nakletmiş olması muhtemeldir. Ayrıca Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (ö. 307/919) günümüze ulaşan meşhur *el-Müsned*'inde⁷¹⁷ Ebû Hayseme'nin rivayet ettiği hadislerle bol miktarda rastlanır.⁷¹⁸ Ebû Ya'lâ'nın, hocasının *el-Müsned*'inin rivayet hakkını alarak onun kitabından bu hadisleri naklettiği mümkündür. Dolayısıyla Ebû Hayseme'nin günümüze ulaşmayan bu *el-Müsned*'i dördüncü hicrî asır muhaddisleri arasında tanınmış ve kaynak olarak kullanılmıştır.

XVII. EBÛ BEKR B. EBÎ ŞEYBE ve el-MÜSNED'İ

A. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (ö.235/849)

Tam adı, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhim b. Osman Havstî el-Absî el-Kûfî'dir.⁷¹⁹

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, 159/776 yılında Kûfe'de doğdu.⁷²⁰ Kûfe'de yaşayan ve geniş bir kabile olan Abs Oğulları (Benî Abs)'nın⁷²¹ mevlâlarındandır. Üçüncü dedesi Osman'ın "Havstî" diye anılması, âilenin aslen Arap olmayıp Belhli olduğunu gösterir.⁷²² Dedesi Ebû Şeybe İbrahim b. Osman, Halîfe Mansur zamanında yirmi üç sene Vâsıt kadılığı yaptı.⁷²³ Babası Muhammed b. Ebî Şeybe de hadis hafızı olup İsmâil b. Hâlid, Süleyman b. el-A'meş, Muhammed b. Amr b. Alkame'den ve babası Ebû Şeybe'den hadis rivayet etmiştir. Bir süre Fâris (İran)'ın bazı beldelerinde kadılık yapmış ve genç yaşında vefat ettiği için hadîsi yayılmamıştır.⁷²⁴

⁷¹⁶ el-Kettânî, A.g.e., 63

⁷¹⁷ Bkz. Bu tez., "Ebû Ya'lâ ve el-Müsned'i"

⁷¹⁸ Örnek olarak bkz. Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, s. 34, 36, 37, 38,39, 40, 42, 44, 49, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64 ve dğr. Bunlar sadece "Müsnedü Ebî Bekr" bölümünden sayfa numaralarıdır. Bazan ard arda birkaç sayfa aynı hocasının hadislerini nakleder. Örnek olarak "Müsnedü Ali b. Ebî Tâlib"ın baş taraflarındaki 90-96 sayfalar arasındaki tüm hadisler hocası Ebû Hayseme Züheyr b. Harb'a aittir.

⁷¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 413; Buhârî, *et-Târihu's-sagîr*, II, 365; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 160; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 285; Hatîb, *Târihu Bağdat*, X, 66-71; Zehebî, *Siyer*, XI, 122-127; a.mlf., *Tezkira*, II, 432-433; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 2-4

⁷²⁰ Hatîb, *Târihu Bağdat*, X, 66

⁷²¹ Benî Abs, Gatafan'ın büyük kollarından birini teşkil eden cengâverliği ile meşhur bir Arap kabilesidir. Kabileye adını veren Abs'ın nesebi Adnân'a kadar uzanmaktadır. Daha geniş bilgi için Bkz. Sem'ânî, *Ensâb*, IV, 140-141; Fayda, "ABS (Benî Abs)", DİA, I, 312

⁷²² Ali Yardım, "İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr", DİA, XIX, 442

⁷²³ Sem'ânî, *Ensâb*, IV, 140

⁷²⁴ Hatîb, *Târihu Bağdat*, I, 383-384

el-Müsned, *el-Musannef* ve *et-Tefsir* müellifi Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe, küçük yaşta ilme başladı. Onun en yaşlı hocası Kadı Şerik b. Abdullah'tır.⁷²⁵ Ebu'l-Abbâs Sellâm b. Süleym, Abdullâh b. Mübârek, Cerir b. Abdillâh, Süfyân b. Uyeyne, Hüseyim b. Beşir ve Yahya el-Kattân'dan hadis dinleyip yazdı. Bunun için Irak, Hicaz ve daha birçok yerleri dolaştı; ilimde ve hıfzda darbı mesel oldu.⁷²⁶ Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi*'i dışında *Kütüb-i Sitte*'de en fazla rivayeti olan muhaddistir. Sadece Buhârî'nin (ö. 256/870) *es-Sahîh*'inde 30 hadisi, Müslim'in (ö. 261/875) *es-Sahîh*'inde ise 1540 hadisi bulunmaktadır.⁷²⁷ en-Nesâî'nin (ö. 303/915) ondan rivayetleri doğrudan olmayıp başka birrâvî vasıtasıyladır.⁷²⁸

İbn Ebî Şeybe, Abbâsî halîfesi Mûtevekkil'in (233-875/847-861) teşviki ile Mûtezile ve Cehmiye'ye ait görüşleri red mahiyetinde halka dersler vermesiyle tanındı. Bağdat'taki Rusâfe Mescidi'nde 30.000'i aşkın kalabalığa ders verdiği nakledilir.⁷²⁹

İbn Ebî Şeybe, Ebû Hanîfe'nin bazı görüşlerine ve metonuna karşı olduğunu *el-Musannef* adlı eserinin sonunda "*Kitâbu'r-red alâ EbiHanîfe*" adlı başlık altında ifade etmiştir.⁷³⁰

Zehebî (ö. 748/1374), İbn Ebî Şeybe'nin âlî hadislerinden oluşan bir cüz'ün kendisine ulaştığını kaydeder.⁷³¹

Buhârî'nin (ö. 256/870) tesbitine göre Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, 235/ 849 yılını Muharrem ayında vefat etmiştir.⁷³²

B. el-Müsned'i

Son asırlarda te'lif edilen bazı kaynaklarda Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin *el-Musannef* i ile *el-Müsned*'inin birbirine karıştırıldığı ve bazen de aynı kitap oldukları kaydedilir.⁷³³

⁷²⁵ Zehebî, a.g.e., XI, 122

⁷²⁶ Zehebî, a.g.e., XI, 123

⁷²⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 4

⁷²⁸ Zehebî, a. g. e., XI, 123

⁷²⁹ Hatîb, a. g. e., X, 68; Zehebî, Siyer, XI, 125; Yardım, "İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr", *DİA*, XIX, 442

⁷³⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XV, 148-282 Kâsım b. Kutluboğa, *el-Ecvibe an i'tirâzâtı İbn Ebî Şeybe alaEbî Hanîfe* adlı kitabında, Zâhid el-Kevserî de *en-Nüketü't-tarîfe fi't-tehaddüsan rudûdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe* adlı çalışmasında onun bu konudaki görüşlerine cevap verirler. Bkz. Yardım, a. g. e., XIX, 442

⁷³¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 433

⁷³² Buhârî, a. g. e., II, 365; Zehebî, a.g.e., II, 433

⁷³³ Meselâ Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, II, 1711; Sezgin, GAS (Ar.), I, 161; Yardım, "İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr" *DİA*, XIX, 442; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 77

Kütüb-i Sitte'nin önemli kaynaklarından olan ancak günümüze tamamı ulaşmayan bu müsned hakkında bilgi veren eski kaynaklar, bunları birbirlerinden ayırırlar.

Ünlü Endülüs âlimi İbn Hazm (ö. 456/1064), hadisedebiyatında te'lif edilen kitapları değerlendirirken, müsnedlerin sadece müsned hadisleri ihtiva etmelerinden dolayı musannef kitaplardan öne alınmasının gerekliliğine dikkat çektikten sonra her iki türeayrı ayrı örnekler verir.⁷³⁴ Bunlar arasında Endülüs'te rivayeti yaygın olan İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'i ile *el-Müsned*'i inisayarken, *el-Müsned*'i müsnedler arasında ve *el-Musannef*'i musannef eserler arasında zikretmiştir.⁷³⁵

Yine Endülüslü müelliflerden İbn Hayr el-İşbîlî (ö.575/1179), rivayet hakkını elde ettiği kitaplara tahsis ettiği *Fehrese*'sinde, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'i ile *el-Müsned*'ini ayrı bölümlerde ele almış; *el-Musannef*'i “*Zikru 'l-musannefâti 'l-mütedammineti li 's-sünen' imea fikhî 's-sahabeti ve 't-tâbi 'in*” başlığı altında,⁷³⁶ *el-Müsned*'i “*Mine 'l-mesânîdi 'l-muharraceti alâ esmâi 's-sahâbeti*” ismini verdiği müsned türü hadis kitapları arasında⁷³⁷ zikretmiştir. İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'ini “*Bakî b. Mahled rivayeti*” ile alırken⁷³⁸ *el-Müsned*'ini ise “*Muhammed b. Vaddâh rivayeti*” ile⁷³⁹ aldığını kaydeder. Verdiği bilgiden anlaşıldığına göre iki ayrı hocasından ve farklı iki isnad zinciri ile *el-Müsned*'in rivayetini elde etmiştir. Bunlardan Ebu'l-Hasen Yûnus b. Muhammed b. Muğîs adlı hocasından gelen rivayette, “*Ebû Bekr es-Sıddîk, Ömer b. el-Hattâb ve Osman b. Affân hadislerini ihtiva eden birinci cüz*” ünün⁷⁴⁰ noksan olduğunu söyler. *el-Müsned*'in tamamı ise 20 kitab halindedir.⁷⁴¹

Zehebî (ö. 748/1374), İbn Ebî Şeybe'nin *el-Müsned* ve *el-Musannef* adlı iki büyük kitabı olduğunu kaydetmiştir.⁷⁴² O, bu *el-Müsned*'ini *el-Musannef*'inden ayrı olarak sahabe ravilerine göre tertip etmiştir.⁷⁴³

İbn Hacr el-Askalânî (ö.852/1448) *el-Mu'cemü 'l-müfehres*'inde icâzetini aldığı hadis kitapları arasında İbn Ebî Şeybe'nin *el-Müsned*'i ile *el-Musannef*'ini de kaydetmiştir. *el-*

⁷³⁴ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 202-203

⁷³⁵ Zehebî, a.g.e., XVIII, 202-203

⁷³⁶ İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 110

⁷³⁷ A. g.e., s. 115

⁷³⁸ A. g.e., 110

⁷³⁹ A. g.e., 115

⁷⁴⁰ A. g.e., 115

⁷⁴¹ A. g.e., 115

⁷⁴² Zehebî, *Mizân*, II, 490

⁷⁴³ Eş-Şeserî, *Mukaddimetü 'l-Metâlib*, I, 439

Musannef'ini, İbn Hayr el-İşbilî'nin yukarıda zikredilen Bakî b. Mahled'in rivayeti ile alırken,⁷⁴⁴ *el-Müsned*'ini ise "el-Hasen b. Süfyan rivayeti" ile⁷⁴⁵ almıştır. Dolayısıyla İbn Hacer'in elindeki *el-Müsned*'inin rivayeti İbn Hayr el-İşbilî'nin rivayetinden farklıdır.

el-Mubârekfûrî (ö.1353/1935) *Tuhfetü'l-Ahvezî* mukaddimesinde genel olarak müsnedlerden bahsederken "İbn Ebî Şeybe'nin *el-Müsned*'inin kâmil bir nüshası"nın es-Suyûtî'nin hattıyla el-Hazenetü'l-cermeniyîye'de"⁷⁴⁶ mevcut olduğunu belirtir.

Sa'd b. Nâsır b. Abdülazîz eş-Şesrî, *el-Metâlibü'l-âliye*'ye yaptığı çalışmasının mukaddimesinde İbn Ebî Şeybe'nin *el-Müsned*'in "el-cüz'ü'l-evvel" (birinci cüz')'ünün yazma bir nüshasının Medîne'deki el-Mektebetü'l-Mahmûdeyye'de bulunduğunu tesbit etmiştir. Verdiği bilgiye göre bu cüz', 177 varak olup her bir sahîfesi 32 ile 40'ar satır arası değişmektedir. İhtiva ettiği sahabe sayısı 32'dir. *el-Müsned*'in bu ilk cüz'ü el-Aşeretü'l-mübeşşera ile başlar ve Zeyd b. Erkam'ın rivayet ettiği hadislerle son bulur.⁷⁴⁷

el-Cüz'ü's-sânî (ikinci cüz') mağribî bir nüsha olup varak sayısı 77'dir. Satırları 16 ile 21 arası değişmektedir. Bu cüz, toplam 256 sahabînin rivayet ettikleri hadislerden oluşmaktadır. İlk bölümü "Nübet b. Şerîf" adlı sahabînin hadisleri ile başlar ve "racülün" diye ismi meçhul olan bir sahabînin rivayet ettiği hadislerle son bulur. Bu nüshanın etrafında bazı tashihler vardır.⁷⁴⁸ *el-Müsned*'de sahabîlerin belirli bir tertibi yoktur. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ile karşılaştırıldığında yaklaşık olarak onun üçte biri kadardır.⁷⁴⁹

Son olarak eş-Şesrî, İbn Hacer'in *el-Metâlibü'l-âliye*'de İbn Ebî Şeybe'nin bu *el-Müsned*'inden toplam 572 hadisi, *Kütüb-i Sitte*'ye zevâid olarak çıkardığını tesbit etmiştir.⁷⁵⁰

XVIII. SEHL B. OSMAN ve el-MÜSNED'İ

A. Sehl b. Osman (ö.235/849)

Tam adı, Ebû Mes'ûd Sehl b. Osmân b. Fâris el-Kindî el-Askerî'dir.⁷⁵¹

⁷⁴⁴ İsnad zinciri için Bkz. İbn Hacer, *el-Mu'cem*, I, 50-51

⁷⁴⁵ İbn Hacer, A.g.e., I, 50

⁷⁴⁶ El-Mubârekfûrî, *Mukaddimetü'l-Ahvezî*, s. 262

⁷⁴⁷ Eş-Şesrî, *Mukaddimetü'l-Metâlib*, s. 439

⁷⁴⁸ A.g.e., s. 439

⁷⁴⁹ A.g.e., s. 439

⁷⁵⁰ eş-Şesrî, A.g.e., 439

Kaynaklarda doğum tarihi zikredilmeyen Hafız Sehl b. Osman Ebû Mes'ûd el-Askerî, hicrî 232 yılında ilmî seyahate çıktı. Önce İsbahan'dan Rey'e yolculuk yaptı ve sonra Irak'a gitti.⁷⁵² Yahyâ b. Ebî Zâide, Hafs b. Gıyâs, Hammâd b. Zeyd, Abdülvâris, Abdullâh b. Mubârek, Ebu'l-Ahvas, İbrâhim b. Sa'd ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis rivayet rivayet etti.⁷⁵³

Kütüb-i sitte müelliflerinden Müslim b. Haccâc es-*Sahîh*'inde ondan hadis hadis rivayet etmiş,⁷⁵⁴ yaşıtı olan Ali b. el-Medînî (ö. 234/848) de ondan hadis almıştır. Müsned müelliflerinden Hasan b. Süfyân (ö. 307/919) ve daha bir çok muhaddis eserlerinde onun rivayetlerine yer vermişlerdir.⁷⁵⁵

Ebû Mes'ûd Sehl b. Osman fevâid ve garâibi çok olmakla tanınmıştır.⁷⁵⁶ Ebû Hatim onu “sadûk” lafzıyla vasıflarken,⁷⁵⁷ İbn Hıbbân ise “sika” muhaddisler arasında onu zikretmiştir.⁷⁵⁸

Seksen yaşlarına kadar yaşayan Sehl b. Osman Asker Mükerrerem'de 235/849 yılında vefat etmiştir.⁷⁵⁹

B. el-Müsned'i

Ebû Mes'ûd Sehl b. Osman'ın *el-Müsned* te'lif ettiğini, Ebu'ş-Şeyh'in (ö.369/979) İsbahan muhaddislerine tahsis ettiği kitabındaki “Ebû Yahyâ Abdurrahman b. Muhammed b. Selim”in (ö.291/904) terceme-i halini verirken “O'nun yanında Sehl b. Osman'ın müsned'i vardı”⁷⁶⁰ ifadesinden tesbit ettik.

Sehl b. Osman'ın râvisi olan Ebû Yahyâ İbn Selim (ö. 291/904) aslen Reyli olup İsbahan'a yerleşmiş ve orada Câmiî imam hatibi olarak göre yapmış olup rivayeti makbul bir

⁷⁵¹ Buhârî, et-*Târîhu'l-kebîr*, IV, 102; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 203; Zehebî, *Tezkira*, II, 452-453; a. mlf., *Siyer*, XI, 454; İbn Kesîr, el-*Bidâye*, X, 312; İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 255-256; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 200

⁷⁵² Zehebî, *Siyer*, XI, 454

⁷⁵³ İbn Ebî Hâtim, A.g.e., IV, 203

⁷⁵⁴ Zehebî, *Kâşif*, I, 326

⁷⁵⁵ Zehebî, A.g.e., I, 326; a. mlf., *Tezkira*, II, 453

⁷⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 454

⁷⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, IV, 203

⁷⁵⁸ İbn Hıbbân, e-Sikât,

⁷⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, XI, 454

⁷⁶⁰ Ebu'ş-Şeyh, a. g. e., III, 530

muhaddistir. Selh b. Osman'ın *el-Müsned*'ini rivayet ettiği gibi kendisine ait te'lifleri de vardır. Bunların arasında en meşhuru *et-Tefsir*'idir.⁷⁶¹

IV. asrın başlarında özellikle İsfahan bölgesinde rivayeti bilinen Sehl b. Osman'ın *el-Müsned*'inin hangi tarihe kadar rivayetin devam ettiği bilinmemektedir. Ebu's-Şeyh İbn Hayyan'ın, kendi memleketinde rivayet edildiğini haber verdiği bu *el-Müsned*'i bizzat kendisi de elde etmiş ve onu kaynak olarak kullanmış olabilir. Buna göre *el-Müsned* en azından bu asrın asrın sonlarına kadar İsfahan bölgesinde mevcut olduğu anlaşıyor.

XIX. SEHL B. ZENCELE ve el-MÜSNED'İ

A. Sehl b. Zencele (ö. 238/852)

Tam adı, Ebû Amr Sehl b. Ebî Sehl b. Zencele er-Râzî el-Hayyât el-Eşter'dir.⁷⁶²

Sehl b. Zencele er-Râzî, 160/777 yılından sonra doğdu.⁷⁶³ Oğlu Muhammed b. Sehl b. Zencele⁷⁶⁴ de muhaddisler arasında zikredilir. Hicrî 180 yılı civarında hadis yazmağa başladı.⁷⁶⁵ el-Halîlî, onun iki kez hadis yolcuğu yaptığını kaydeder.⁷⁶⁶

Cerir b. Abdillâh, Ebû Bekr b. Ayyâs, Süfyan b. Uyeyne, Ebû Muâviye ed-Darîrr, el-Velîd b. Müslim, Hafs b. Ğıyâs, Vekî b. Cerrâh ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis tahsil etti.⁷⁶⁷ Kütüb-i Sitte müelliflerinden İbn Mâce ondan çok bulunmuştur.⁷⁶⁸ Ebû Hâtim ondan hadis yazmış ve onun “sadûk” ve “sika” bir muhaddis olduğunu söylemiştir.⁷⁶⁹ Ayrıca ondan hadis rivayet edenler arasında Ebû Zur'a, İbrâhim el-Harbî, Ahmed b. Hasen es-Sûfî, Ali b. Saîd b. Beşîr er-Râzî ve Ebû Ya'lâ el-Mevsûlî gibi meşhur muhaddisler vardır..⁷⁷⁰

⁷⁶¹ Ebu's-Şeyh, a. g. e., III, 530

⁷⁶² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 194; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, IX, 116; Zehebî, *Siyer*, X, 692; a. mlf., II, 452; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 251; Hazrecî, *Hulâsa*, 157

⁷⁶³ Zehebî, *Siyer*, X, 692

⁷⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 277

⁷⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, X, 692

⁷⁶⁶ Zehebî, *A.g.e.*, X, 693

⁷⁶⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, IX, 117; Zehebî, *Siyer*, X, 692

⁷⁶⁸ Zehebî, *Kâşif*, I, 407

⁷⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 194

⁷⁷⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, IX, 117; Zehebî, *Siyer*, 692

Ebû Amr Sehl b. Zencele, hicrî 230 yılında Bağdât'a gelmiş ve orada hadis rivayet etmiştir.⁷⁷¹ Tasnifleri çok olup itkan ve güvenirlilikte akranlarından önde idi.⁷⁷²

Vefat tarihi ihtilaflı olan Sehl b. Zencele er-Râzî, 238/852 yılı civarında ve seksenli yaşlarda vefat etmiştir.⁷⁷³

B. el-Müsned'i

Zehebî (ö. 748/1374) Abû Amr Sehl b. Zencele'nin çok kitap tasnif ettiğini⁷⁷⁴ ve bunlardan birinin de “*el-Müsnedü'l-kebîr*”i olduğunu kaydeder.⁷⁷⁵ Ancak rivayeti konusunda bir açıklamada bulunmaz.

Sehl b. Zencele'nin ayrıca “*es-Sünen*” sahibi olduğu da kaynaklarda zikredilir.⁷⁷⁶ Ancak bunun *el-Müsnedü'l-Kebîr*'i ile aynı kitap olup olmadığı açık değildir. Şayet aynı kitap ise bu zikredilen *el-Müsned* sahabe râvilerine göre tasnif edilen bir müsned değil bablara göre tasnif edilen bir kitap olmalıdır.

XX. İSHÂK B. RÂHÛYE ve el-MÜSNED'İ

A. İshâk b. Râhûye (ö. 238/853)

Tam adı, Ebû Ya'kûb İshak b. İbrâhimb. Mahled el-Hanzalî el-Mervezî'dir.⁷⁷⁷

İshak b. Râhûye, 161/778 yılında Merv'de doğdu.⁷⁷⁸ Mekkeyolunda dünyaya gelen babasına, yolculuk esnasında doğduğunu ifade eden “*Râheveyh*” yahut “*Râhûye*” lakabı verildiği için, İshak da “*İbn Râhûye*” nisbesiyle tanınmıştır.⁷⁷⁹ Takva sahibi bir babaya sahip olan

⁷⁷¹ Hatîb, A.g.e., IX, 117; Zehebî, A.g.e., X, 692

⁷⁷² Zehebî, Siyer, X, 692

⁷⁷³ Zehebî, Siyer, X, 693

⁷⁷⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 452; a. mlf., Siyer, X, 692

⁷⁷⁵ Zehebî, Siyer, X, 692

⁷⁷⁶ Zehebî, *Tezkira*, II, 452 ; Sandıkçı, *Hadîs*, 361

⁷⁷⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 379; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 209-210; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 234-238; İbn Nedim, *el-Fihrist*, 286; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 345-355; Zehebî, Siyer, XI, 358-383; a. mlf., *Tezkira*, II, 433; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 216-219; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 191-192; Kâtîp Çelebi, II, 1678; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 89; el-Kettânî, *er-Risâle*, 65;

⁷⁷⁸ Zehebî, Siyer, XI, 359

⁷⁷⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 348

İshak b. Râhûye, ilmî bir ortamda doğup büyümüş, küçük yaşlarında iken Abdullah b. Mubârek'in (ö. 181/797) derslerine katılmıştı.⁷⁸⁰

Kendi memleketindeki âlimlerdendens almayı tamamladıktan sonra 184/801 yılında yirmi üç yaşlarında iken Irak'a gitti ve oradaki âlimlerden hadis yazdı.⁷⁸¹ Bu amaçla Hicaz, Yemen ve Şam'ı dolaştı. Birçok kez Bağdat'a geldi ve orada Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn gibi zamanın tanınmış âlimleriyle ilmî müzakerelerde bulundu.⁷⁸² İmam Şâfiî ile Mekte'de zaman zaman karşılaşmış ve aralarında ilmî tartışmalar geçmiştir.⁷⁸³

İshâk b. Râhûye'nin "sika" oluşu konusunda ihtilaf yoktur. Bu yüzden başta hocaları Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yahyâ b. Âdem ve Abdurrezzâk b. Hemmâm olmak üzere Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî ondan hadis rivayet etmişlerdir.⁷⁸⁴ Hayatının sonuna doğru hafıza kaybına uğradığı şeklindeki rivayetler zayıf kabul edilmiştir.⁷⁸⁵ 100.000 hadis bildiği ve 70.000 hadisi ezbere yazdırdığı rivayet edilir.⁷⁸⁶

Tefsir ve akâid ilimlerinde de söz sahibi olmakla birlikte, ilmî şahsiyet olarak daha çok hadis ve fıkıhta ön planda olduğu anlaşıyor. Onun teşviki ile Buhârî *el-Câmiu's-sahih* adlı meşhur eserinde sahih hadisleri toplamaya karar verdiği nakledilir.⁷⁸⁷ Dolayısıyla hadisler konusunda, senet ve metnin tenkidi, yanlışlıkların tashîhi ve düzeltilmesinde Buhari'nin İshak b. Râhûye'den etkilendiği açıkça görülmektedir.⁷⁸⁸

İbn Râhûye Allâh'ın sıfatları, ru'yettullâh, kader, halku'l-Kur'ân gibi kelâmî konularında Mutezile başta olmak üzere Cehmiyye, Muattıla ve Mürcie gibi fırkalarla tartışmış, Horasan bölgesinde Ehl-i sünnet'in temsilcisi olmuştur.⁷⁸⁹

İshâk b. Râhûye, 14 Şaban 238/ 29 Ocak 853'te cumartesi gecesini yetmiş yaşında iken Nisabur'da vefat etmiştir.⁷⁹⁰

⁷⁸⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 89

⁷⁸¹ Hatîb, A.g.e., VI, 347

⁷⁸² Zehebî, *Siyer*, XI, 381

⁷⁸³ Zehebî, *Tezkira*, I, 362

⁷⁸⁴ Zehebî, *Kâşif*, I, 59; a. mlf, *Siyer*, XI, 359 İshâk b. Râhûye'nin hocaları ve talebeleri için Bkz. Âdem Dölek, "İshak b. Râhûye ve Hadis İlmindeki Yeri" s. 35-58

⁷⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, XI, 377-378

⁷⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 217

⁷⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* (el-Mukaddime), 7

⁷⁸⁸ Adem Dölek, a. g .e. , s. 91

⁷⁸⁹ Abdullâh Aydın, "İbn Râhûye", *DİA*, XX, 241

B. el-Müsned'i

İbn Nedîm (ö.380/990), İshâk b. Râhûye'nin telif ettiği kitapları arasında “*Kitâbu's-sünen fi'l-fikh*” “*Kitâbu'l-müsned*” ve “*Kitâbu't-tefsîr*” i sayar.⁷⁹¹ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), İshâk b. Râhûye'nin *el-Müsned*'ini “ilk müsned müellifleri”nden sonraki tabaka arasında saymıştır.⁷⁹² Dolayısıyla Buhârî'nin de hocalarından biri olan İshâk b. Râhûye'nin *el-Müsned*'i, *Kütüb-i Sitte* öncesi müsnedlerinden olup günümüze bir bölümü ulaşmıştır.⁷⁹³

Kettânî (ö. 1345/1926), İshâk b. Râhûye'nin *el-Müsned*'inin altı cilt olduğunu kaydeder.⁷⁹⁴ Fuad Sezgin, bunun IV. Cildinin yazma nüshası Mısır Dâru'l-kütüb'te Hadis, 454 no'da kayıtlı bulunduğunu söyler.⁷⁹⁵ 630 hicrî yılı yazmalarından olan bu nüsha 306 varaktır. Ayrıca Zâhiriyye, Âmm, 9401'de 9 varak kadar bir bölümü bulunmaktadır.⁷⁹⁶

Dâru'l-kütübî'l-Mısıriyye'deki nüsha, Muhammed Muhtar Dırar el-Müftî tarafından tahkîk ve tahrir edilerek 2002 yılında Beyrut'ta basılmıştır.⁷⁹⁷

eş-Şesrî, *el-Metâlibü'l-âliye*'ye yaptığı çalışmada, *el-Müsned*'in zevaid hadislerinden hareket ederek yaptığı mukayeseli çalışmada İbn Hacer'in İshâk b. Râhûye'in *el-Müsned*'inin yarısına sahip olduğunu tesbit etmiştir. Ancak onun tesbitine göre İbn Hacer'in elindeki nüsha günümüze ulaşan *Müsnedü Âişe* bölümünü ihtiva etmemektedir. Buna göre IX. Asırda İshak b. Râhûye'nin *el-Müsned*'inin yarısından çoğu mevcuttu.⁷⁹⁸ Zaten İbn Hacer de *el-Müfhehres*'te onun *el-Müsned*'inin altı büyük cilt olduğunu söylemektedir.⁷⁹⁹

el-Müsned'i müellifinden talebesi Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Şîreveyh en-Neysâbûrî (ö. 305/917)⁸⁰⁰ rivayet etmiştir.⁸⁰¹ Dr. Abduazîz Abdu'l-Hak Hüseyin

⁷⁹⁰ Buhârî, A.g.e. I, 380; Zehebî, *Tezkira*, II, 435; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 89

⁷⁹¹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 286

⁷⁹² İbn Hacer, *Hedy*, 6

⁷⁹³ Sezgin, *Türâs*, I, 209

⁷⁹⁴ Kettânî, *er-Risâle*, s. 65

⁷⁹⁵ Sezgin, *Türâs*, I, 209

⁷⁹⁶ A.g.e., I, 209

⁷⁹⁷ Dölek, *İshak b. Râhûye ve Hadis İlmindeki Yeri*, s.139

⁷⁹⁸ Eş-Şesrî, a.g.e., I, 421

⁷⁹⁹ İbn Hacer, a.g.e., 108

⁸⁰⁰ Zehebî, *Siyer*, XIV, 166-168

⁸⁰¹ el-Belûşî, *el-İmam İshâk b. Râhûye ve Kitâbuhû el-Müsned*, s.235; Dölek, a. g. e., 139

Bür el-Belûşî tarafından tahkîk ve tahrîc edilen ve üç cilt halinde neşredilen “*Müsnedü İshâk b. Râhûye*”nin geri kalan isnad zinciri şöyledir:⁸⁰²

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ziyâd es-Simezî (ö.366/977)

Ebû Saîd Abdurrahman b. Hamdân en-Nasravî (ö.433/1042)

Ebû Ali el-Hasen b. Muhammed b. Muhammed es-Saffâr (?)

Ebû Muhammed Hibetullâh b. Saîd el-Muvaffak (ö.533/1139)

Ebu'l-Hasen Ahmed b. İsmâîl b. Yûsuf el-Kazvînî (ö.590/1194)

Ebu'l-Bekâ İsmâîl b. Muhammed b. Yahyâ el-Edîb (ö.637/1239)

Günümüze ulaşan bu IV. cild, “*Müsnedü Ebî Hüreyre*”nin önceki ciltten devam eden hadisleri ile başlamaktadır.⁸⁰³ Buradaki Ebû Hüreyre hadislerinin sayısı 543 olup matbu birinci cildin tamamını kapsamaktadır.⁸⁰⁴

Matbu ikinci ve üçüncü ciltler “*Müsnedü Ümmi'l-mü'minîn Âişe*”nin hadislerinden oluşur. *el-Müsned*'de, Âişe (r.a)'ın rivayet ettiği hadislerin sayısı 1272'dir. Dolayısıyla İshak b. Râhûye'nin günümüze ulaşan *el-Müsned*'indeki hadislerin toplam sayısı 1814'tür.⁸⁰⁵

el-Müsned üzerine Dr. Adem Dölek tarafından, “*İshak b. Râhûye ve Hadis İlmindeki Yeri*” adlı bir doktora tezi çalışması yapılmıştır.⁸⁰⁶

XXI. OSMAN B. EBÎ ŞEYBE ve el-MÜSNED'i

A. Osman b. Ebî Şeybe (ö. 239/898)

Tam adı, Ebu'l-Hasen Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe el- Kûfî el- Absî'dir.⁸⁰⁷

⁸⁰² İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, I, 71

⁸⁰³ Bkz. a.g.e., I, 73

⁸⁰⁴ A.g.e., I, 73-466

⁸⁰⁵ İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, III, 1048

⁸⁰⁶ A. g. e., İstanbul, 2005

⁸⁰⁷ Buhârî, et-Târîhu'l-kebir, VI, 250; İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, VI, 166-167; İbn Nedîm, el-Fihrist, 285; Hatîb, Târîhu Bağdât, XI, 283-288; Zehebî, Siyer, XI, 151-154; a. mlf, Tezkira, II, 444; İbn Hacer, Tehzîb, VII, 149-151; Suyûtî, Tabakâtu'l-huffâz,

Kendisinden daha meşhur olan kardeşi Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'den (ö. 235/894)⁸⁰⁸ üç yaş büyük olan Osman b. Ebî Şeybe 156/814 yılında doğdu.⁸⁰⁹ Aslen Kûfeli olup babası Muhammed b. Ebî Şeybe (ö. 182/798) de sika hadis ravileri arasında zikredilir.⁸¹⁰ Hadis yolculuklarına çıkmış, bunun için Rey ve Mekke'de bir müddet kaldıktan sonra Bağdat'da gelmiş ve orada hadis rivayet etmiştir.⁸¹¹

Osman b. Ebî Şeybe'nin hadis aldığı hocalarının arasında Şerîk, Ebu'l-Ahvas, Cerîr b. Abdulhamid, Hüseyim b. Beşîr, Abdullah b. Mubârek, Süfyân b. Uyeyne, Yahya b. Âdem, Ebû Nuaym, Yezîd b. Hârun gibi muhaddisler vardır.⁸¹² Tirmizî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri ondan hadis rivayet etmişler ve eserlerinde onun hadislerine yer vermişlerdir.⁸¹³

Buhârî ve Müslim'in ricalinden olan⁸¹⁴ Osman b. Ebî Şeybe'den Buhârî *es-Sahîh*'inde 53 hadis, Müslim 135 hadis rivayet etmiştir.⁸¹⁵ en-Neseî, *es-Sünen*'in dışındaki “*Amelü'l-yevm ve'l-leyle*” ve “*Müsnedü Ali*” adlı eserlerinde onun hadislerine yer vermiştir.⁸¹⁶

İbn Ebî Hâtim, babası Ebû Hâtim ile Ebû Zür'a er-Râzî'nin ondan hadis rivayet ettiklerini nakleder.⁸¹⁷ Ayrıca Ya'kûb el-Fesevî, İbrâhim el-Harbî, Bakî b. Mahled, Ebû Ya'lâ, el-Firyâbî ve el-Bağavî gibi tanınmış musanniflerin eserlerinde de onun rivayetlerine rastlamak mümkündür.⁸¹⁸

Sika ve güvenilir muhaddislerden olan Osman b. Ebî Şeybe 239/898 yılının Muharrem ayında vefat etmiştir.⁸¹⁹

B. el-Müsned'i

İbn Nedim (ö. 380/990), “Osman b. Ebî Şeybe'nin kitap tasnif edenbirmuhaddis olduğu” açıklamasını yaptıktan sonra onun “*Kitâbü's-sünen fi'l-fıkh*”, “*Kitâbu't-Tefsîr*”, “*Kitâbü'l-*

⁸⁰⁸ Bkz. Bu tez., “Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve el-Müsned'i”

⁸⁰⁹ İbnu'l-Kaysarânî, *el-Cem'*, II, 350

⁸¹⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, I, 383-384

⁸¹¹ Hatîb, a. g. e., XI, 284-285

⁸¹² Zehebî, *Tezkira*, II, 444

⁸¹³ Zehebî, a. g. e., II, 444

⁸¹⁴ İbnü'l-Kaysarânî, *el-Cem'*, I, 349 Zehebî, *Kâşif*, II, 223

⁸¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 151

⁸¹⁶ İbn Hacer, a. g. e., VII, 149

⁸¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 166

⁸¹⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 152

⁸¹⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XI, 288

*Fiten ve Kitâbü'l-Müsned*⁸²⁰ adlı eserlerini zikretmiş, el-Hatîbü'l-Bağdâdî (ö. 463/1071) ise bunlardan sadece *el-Müsned* ve *et-Tefsîr*'ini kaydetmiştir.⁸²¹

Kardeşi Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'i ile birlikte diğer bazı kitapları günümüze ulaşmasına rağmen,⁸²² Osman b. Ebî Şeybe'nin hiçbir kitabı günümüze ulaşmamıştır. el-Hatîb, onun *el-Müsned* ve *et-Tefsîr*'inin ismini zikretmekle yetinmiş ve rivayeti ile ilgili bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak Ebû Ya'lâ ve el-Bağavî gibi IV. hicrî asrın başlarında yaşayan müelliflerin ondan nakillerine bakılırsa, bazı tasnifleri ile birlikte *el-Müsned*'inin de bu asırda mevcut olduğu ve bazı hadis kitaplarına kaynaklık yaptığı anlaşılmaktadır. Daha sonraki asırlarda, *el-Müsned*'inin ismen zikredilmesinin dışında bir bilgiye rastlamadık.

XXII. HALİFE B. HAYYÂT ve el-MÜSNED'İ

A. Halife b. Hayyât (ö. 240/854)

Tam adı, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe b. Hayyât el-Uşfurî et-Temîmî el-Basrî'dir.⁸²³

“Şebâb el-Uşfurî” diye maruf olan⁸²⁴ Halife b. Hayyât muhaddis, tarihçi ve neseb âlimidir.⁸²⁵ Babası Hayyât b. Halîfe'den,⁸²⁶ Yezid b. Zürey', Bîşr b. Mufaddal, Ebû Davud et-Tayâlisî, İbn Mehdî ve daha başkalarından hadis rivayet etti.⁸²⁷ Darimî, Buhârî, Bakî b. Mahled, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ya'kûb b. Şeybe, Hasan b. Süfyân ondan hadis almışlardır.⁸²⁸

Ebû Hâtim ile Ebû Zür'a ondan rivayeti terk etmelerine rağmen,⁸²⁹ İbn Hibbân es-*Sikât*'ında onu zikretmiş,⁸³⁰ İbnü Adî de “hadisi çok, ricali tanımada müteyakkız ve sadûk biri” olarak onu tanımlamıştır.⁸³¹ Zehebî'nin, “Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde Halîfe b.

⁸²⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 285

⁸²¹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XI, 284

⁸²² Sezgin, *Türâs*, I, 161-163

⁸²³ Zehebî, *et-Tezkira*, II, 436; a.mlf., *Siyer* XI, 472-474; İbn Hacer, *et-Tehzîb* III, 160-161

⁸²⁴ Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, III, 193

⁸²⁵ Zehebî, *Siyer*, XI, 473; Ziriklî, *A'lâm*, II, 361

⁸²⁶ Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, III, 229 ; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 231

⁸²⁷ Zehebî, *Siyer*, XI, 473

⁸²⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 473; a. mlf., *Tezkira*, II, 436; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 160

⁸²⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 378- 379

⁸³⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 233

⁸³¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 161

Hayyât'tan yedi veya daha fazla hadis rivayet etti"⁸³² sözünü İbn Hacer "Buhârî, onun bu rivayetlerini *es-Sahîh*'in bazı bablarının başında veya sonlarında mevcut bir hadisin takviyesi yahut küçük bir rivayet farkının gösterilmesi tarzında şahid olarak getirdiğini,⁸³³ ondan münferiden tahrir ettiği hadisleri ise *es-Sahîh*'in terâcim bölümlerinde muallâk olarak verdiğini söyler.⁸³⁴ Sonuç olarak Zehebî, Halîfe b. Hayyât'ı zayıf ve gevşek olmakla tenkit edenlerin ellerinde kuvvetli bir delil olmadığı görüşüne varır.⁸³⁵

Doğum ve vefat tarihleri ihtilaflı olan Halîfe b. Hayyât'ın, seksen yaşlarında iken 240/854 yılında vefat ettiğini bir çok kaynak kaydetmiştir.⁸³⁶

B. el-Müsned'i

et-Tabakât ve *et-Târîh* eserleri ile tanınan Halîfe b. Hayyât'ın⁸³⁷ *el-Müsned* telif ettiğini Ebû Hâtim'in (ö. 275/888); "Onun *el-Müsned*'inden Ebu'l-Velid tarîkıyla üç hadis yazdım"⁸³⁸ sözünden anlaşılmaktadır. Bağdatlı İsmail Paşa da onun *el-Müsned*'ini zikretmiştir.⁸³⁹ Ekrem Ziyâ el-Ömerî'ye göre, onun da kaynağı Ebû Hâtim'in yukarıda geçen sözü olmalıdır.⁸⁴⁰

Halîfe b. Hayyât'ın eserleri üzerine çalışma yapan el-Ömerî, muhtelif hadis kaynaklarından tesbit ettiği hadislerini sahâbi râvilerine göre tertipleyerek "Müsnedü Halîfe b. Hayyât" adıyla neşretmiştir.⁸⁴¹ Kitabın mukaddimesinde, *Kütüb-iSitte* müelliflerinden sadece Buhârî'nin Halîfe b. Hayyât'tan hadis rivâyet ettiğine dikkat çeker.⁸⁴² Buhârî'nin, kendisinden önce telif edilen müsnedlerle münasebeti konusunda bazı değerlendirmeler yapan Fuad Sezgin, *Buhari'ninKaynakları* adlı araştırmasında, Buhârî'nin Halîfe'den on kadar hadis rivâyet ettiğini; bazen "Kâle lî"(bana dedi ki) sıygasıyla bazan da ravinin ismini kaldırıp bir üsttekini ismini vererek *es-Sahîh*'ine aldığını kaydeder.⁸⁴³ Ona göre Buhârî'nin, Halîfe b.

⁸³² Zehebî, *Siyer*, XI, 473

⁸³³ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 161

⁸³⁴ A.g.e., III, 161

⁸³⁵ Zehebî, *Mizân*, I, 665; a. mlf., *Siyer*, XI, 473

⁸³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 244; Zehebî, *Siyer*, XI, 473; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 161; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 194; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 94; Mustafa Fayda, "Halîfe b. Hayyât", *DİA* XV, 301

⁸³⁷ İbn Nedîm, *Fihrist*, 277

⁸³⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 378

⁸³⁹ İsmâil Paşa, *Hediyye*, I, 350

⁸⁴⁰ el-Ömerî, *Müsnedü Halîfe b. Hayyât (Ehâdîsümeccmü'a)*, s. 7

⁸⁴¹ Medîne, 1408/1985

⁸⁴² el-Ömerî, a.g.e., 10

⁸⁴³ Sezgin, a. g. e., 98

Hayyât'tan bu şekilde rivayette bulunmasının sebebi, kendisi ile temasta bulunduğu haldeonun kitabının rivayet hakkını almamış olmasıdır.⁸⁴⁴ Ancak el-Ömerî, Buhârî'nin *et-Târihu'l-kebîr* ve *el-Edebü'l-müfred* adlı kitaplarından tesbit ettiği bazı hadislerde kullandığı sema sıygasına binaen⁸⁴⁵ Buhârî'nin, Halife b. Hayyât'ın *el-Müsned*'inin rivâyet hakkını almış olabileceğini kanaatindedir.⁸⁴⁶

et-Tabarânî (ö. 971) *el-Mu'cem'l-kebîr*'inde ve er-Râmehurmuzî (ö. 360/971) de *el-Muhaddisü'l-fâsıl* adlı kitabında Halife b. Hayyât'ın *et-Târih* ve *et-Tabakât* adlı eserininrâvîsi Mûsâ b. Zekeriyâ et-Tüsterî vasıtasıyla Halife'den hadis tahrir etmişlerdir. Halife'nin bu iki eserini neşreden el-Ömerî, *el-Müsned*'inin de sonraki asırlara intikalde bu ravininrolünün muhtemel olabileceğini belirtir.⁸⁴⁷ Zira sonraki asrın muhaddislerinden Hâkim en-Neysâbûrî (405/1014),*el-Müstedrek*'te Halife b. Hayyât'ın rivayetlerinin çoğunu Mûsâ b. Zekeriyâ et-Tüsterî vasıtasıyla hocası Ahmed b. Ya'kub es-Sekafî'den nakletmiştir.⁸⁴⁸

Müsned hadislerle birlikte bazı tâbiînün maktu' haberlerini de ihtiva eden el-Ömerî'nin bu kitabında, hadîslerin toplam sayısı 101'dir. Bunlar da 45 sahabi ve 10 kadar tâbiînün rivayet ettikleri hadîslerinden oluşur. Sahâbîlerden rivayet edilen müsned hadîslerin sayısı 88, tabiînden gelen haberlerin sayısı 13'tür. “Enes b. Mâlik'in müsnedi”nde 14, “Ebû Hüreyre'nin müsnedi”nde 6, “Câbir b. Abdillâh'ın müsnedi”nde 4, “Abdullâh b. Ömer'inmüsnedi”nde de 4 hadîs bulunurken diğer sahâbilerin müsnedlerinde ise bir, iki veya üçer hadis bulunmaktadır.⁸⁴⁹

Hadîslerin sıhhat yönünden durumlarına gelince, diğer müsnedlerde olduğu gibi *sahîh*, *hasen* veya *zayıf* niteliklidir. Bunların da çoğu *merfu-muttasıl*, sadece dört hadîs *mürsel*'dir.⁸⁵⁰

Sonunda hadîslerin tesbit edildiği kaynaklarına göre bir değerlendime yapan el-Ömerî, *Sahîh-i Buhârî*'deki hadislerin diğer kaynaklardaki rivayetlere nisbetle âlî isnâdlı ol-

⁸⁴⁴ Sezgin, a. g. e., 98

⁸⁴⁵ el-Ömerî, “Müsnedü Halife b. Hayyât, 21, 23, 24, 26, 28, 36, 38, 50, 51, 63, 71, 72, 74, 75,

⁸⁴⁶ el-Ömerî, a. g. e., 9

⁸⁴⁷ el-Ömerî, a. g. e., 10

⁸⁴⁸ el-Ömerî, a. g. e., 9

⁸⁴⁹ el-Ömerî, a. g. e., 10

⁸⁵⁰ el-Ömerî, a. g. e. 10

duklarına ve çoğunun Halîfe b. Hayyât ile Rasûlüllâh (s.a.) arasında dörtten fazla râvînin olmadığina dikkat çekmiştir.⁸⁵¹

XXIII. AHMED B. HANBEL ve el-MÜSNED'İ

A. Ahmed b.Hanbel (ö. 241/855)

Tam adı, Ebû Abdillâh Ahmedb. Muhammed b. Hanbeleş-Şeybânî el-Mervezî'dir.⁸⁵²

Dedesine nisbetle tanınan Ahmed b. Hanbel, 164/780 yılının Rabîuevvel ayında Bağdat'ta, diğer bir rivayete göre Merv'de dünyaya geldi. Soyu, Rasûlüllah (s. a.)'in dedelerinden Nizar'da birleşerek İsmâil (a.s.)'a kadar ulaşır.⁸⁵³ Dedesi Hanbel Serahs valiliği yapmış, genç yaşta vefat eden babası Muhammed, Abbâsî ordusunda görev almıştı.⁸⁵⁴

Annesi Safiyye binti Meymûne'nin himâyesinde büyüdü. Kurân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra Bağdat'ta ilim tahsiline başladı. Bir müddet İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin ashabından Ebû Yûsuf'un ilim meclisine devam etmiş,⁸⁵⁵ daha sonra hicrî 179 yılında Hammâd b. Zeyd'in ve İmâm Mâlik'in vefat ettiği yıl Hüseyim b. Beşîr'in yanında hadis yazmağa başlamıştır. Hicrî 183 yılında Hüseyim vefat edince önce Kûfe'ye, ardından Basra'ya gitti.⁸⁵⁶ Sonra Mekke, Medîne, Dımaşk, Halep ve Cezîre'ye bu yolculuklarını sürdürdü. Bunların en uzun ve yorucusu Abdurrezzâk b. Hemmâm'dan istifâde etmek üzere gittiği, parası tükenince kervancılarının yanında deve bakıcılığı yaparak gerçekleştirdiği Yemen yolculuğudur.⁸⁵⁷ Birinci haccı hicrî 187 yılında olmak üzere beş defa haccetmiştir. Bu yolculuklarının üçünü yaya olarak yapmış ve birinde otuz dirhem infakta bulunmuştur.⁸⁵⁸

İmâm Şâfiî'den hadis ve fıkıh öğrenen İbn Hanbel'in en çok hadis yazdığı hocalarının başında Veki' b. Cerrah gelir. Hüseyim b.Beşir, Süfyan b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdîve Abdurrezzâk b. Hemmâm onun hadis aldığı diğer hocala-

⁸⁵¹ el-Ömerî, a. g. e. 11

⁸⁵² İbn Sa'd. *Tabakât* V, 354-355; Buhârî, et-*Târîhu'l-Kebîr* II,5; Fesevî, *Marîfe*, I,212; İbn Ebî Hâtim, el-*Cerh*, I,292-313; İbn Nedîm, el-*Fihrist* 285; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 161-233; Hatîb, *Târîhu Bağdad*, IV, 412-423; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, I, 110-112; Zehebî, *Siyer* XI,177-358; a.mlf., *Tezkira* II,431; İbn Kesîr, el-Bidâye, X, 325-343; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 72-76; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1680;

⁸⁵³ Hatîb, a. g. e., IV, 414; Zehebî, *Siyer*, XI; 178, 184

⁸⁵⁴ Hatîb, a. g. e., IV, 415; Zehebî, A.g.e., XI, 179

⁸⁵⁵ Abdurraûf, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, (trc. Müctebâ Uğur), s. 21

⁸⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 179; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 73

⁸⁵⁷ Zehebî, a. g. e., XI, 214; Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 76

⁸⁵⁸ İbn Hacer, a. g. e., I, 179

rından sadece bir kaçıdır. *el-Müsned*'inderivayette bulunduğu hocalarının sayısı280 kadardır.⁸⁵⁹ Hocalarından İmam Şâfiî, Abdurrezzâk ve Abdurrahman b. Mehdî de kendisinden hadis almışlardır. Buhârî *Sahih*'inde, birini doğrudan doğruya, diğerini başka bir ravi vasıtasıyla olmak ondan iki hadis rivayet etmiş; Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Neseî ise sünenlerinde onun hadislerine oldukça çok yer vermişlerdir.⁸⁶⁰

Abbâsî Halîfesi Me'mûn (813-833), devrin tanınmış âlimlerini Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünü kabul etmeğe çağırıcaya kadar hadis rivâyetine devam etti. Bazı âlimler işkence ve tehdit karşısında halifenin zulmünden kurtulmak için onun arzusuna uygun cevap verdiler; o ise, böyle bir görüşü benimsemediğini açıkça ifade etti ve bu yüzden hapse atıldı. Bütün işkence ve zorlamalara rağmen savunduğu görüşten dönmedi.⁸⁶¹

Bu olay Halife Me'mûnla başlayıp, Mu'tasım (218/833-227/842) ve el-Vâsık (227/842-233/847) dönemlerinde de devam etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in mihne hayatı ise iki yıl dört ay sürmüş, sonra serbest bırakılmıştır.⁸⁶² Yaraları iyileşince tekrar hadis okuyup fetvâ vermeğe başladı. Mu'tasım'ın ölümünden sonra oğlu Vâsık döneminde, halku'l-Kur'ân meselesi resmî programa alındı. Buna isyan etmeyi düşünen halk, Ahmed b. Hanbel'in etrafında toplandı. Onlara sabrı tavsiye etmesine rağmen halkla görüşmesi yasaklandı. Vâsık'ın ölümüne kadar göz hapsinde tutulan ve kimse ile görüşmesine izin verilmeyen Ahmed b. Hanbel, bu günlerde Cuma namazlarına bile çıkamadı. Beş yıl boyunca oğulları dışında kimseye hadis rivayet etmedi.⁸⁶³

Mütevekkil devrinde (233/847-247/861) halku'l-Kur'ân meselesi sona ermekle beraber, Hz. Ali taraftarlarından birini evinde barındırdığı ve ona biat edeceği iddiâsıyla evi arandı ve sorguya çekildi. Haberin asılsız olduğu ortaya çıkınca halife ona ihsanda bulunarak gönlünü almak istedi. Fakat o hediyeleri almak istemeyince yakınları, halifenin bunu yanlış anlayacağı gerekçesiyle reddetmemesini istediler. O da alıp tümünü ihtiyaç sahiplerine dağıttı.⁸⁶⁴

Ahmed b. Hanbel'i yakından tanıyan hocalarının ve çağdaşlarının onun hakkında takdîrîkâr ifadeleri vardır. İmam Şâfiî, Bağdât'ta Ahmed b. Hanbel'den daha faziletli, muttakî

⁸⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, XI, 181

⁸⁶⁰ Zehebî, a.g.e., XI, 182; İbn Hacer, a. g. e., I, 179

⁸⁶¹ Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 76

⁸⁶² Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 76

⁸⁶³ Zehebî, *Siyer*, XI, 264-265; Kandemir, a. g. e. II, 76

⁸⁶⁴ Zehebî, a. g.e., XI, 266-268; Kandemir, a. g. e. II, 76

ve âlim birini görmediğini söylemiş, diğer hocası Abdurrezzâk da aynı kanaati paylaşmıştır. Ali b. el-Medînî ise, “Allâh bu dîni ridde gününde Ebû Bekr ile, mihne günü de Ahmed b. Hanbel ile yüceltmıştır” demek sûretiyle o çetin imtihanda yapılan işkencelere kendisinden daha fazla dayandığını itiraf etmiştir.⁸⁶⁵

İbn Ebî Hâtım der ki: Babam’a, Ali b el-Medînî’nin mi Ahmed b. Hanbel mi; hangisinin daha hâfız olduğunu sordum. Dedi ki: “Hıfzda ikisi de eşittir; ancak Ahmed b. Hanbel daha fakihdir. Ahmed’i seven birini gördüğünde o kişinin sünnet ehlinden olduğuna hükmet!”⁸⁶⁶

Oğlu Abdullâh babasının, mihne olayından önce her gün 300 rekat namaz kıldığını, daha sonra bedeninin zayıf düşmesi sebebiyle ancak bunun yarısını devam ettirebildiğini söyler.⁸⁶⁷ Ve yine günde Kur’ân-ı Kerîm’in yedide birini okumayı adet edinmişti.⁸⁶⁸

Hayatında iki evlilik yapan Ahmed b. Hanbel’in birincisinden İsbahan kadılığı yapan Sâlih,⁸⁶⁹ ikincisinden *el-Müsned*’ini rivayet eden Abdullâh⁸⁷⁰ dünyaya gelmiştir.

Ahmed b. Hanbel 12 Rabûlevvel 241/31 Temmuz 855 Cuma günü Bağdat’ta vefat etti.⁸⁷¹ Kaynaklar cenazesine 60 bini kadın olmak üzere 800 bin kişinin katıldığını⁸⁷² ve o günde yahûdî, hristiyan ve macûsîlerden 20 kişinin Müslüman olduğunu kaydeder.⁸⁷³

B. el-Müsned’i

Ahmed b. Hanbel’in en büyük eseri 750 bin hadis⁸⁷⁴ arasından seçerek tertip ettiği *el-Müsned*’idir. Hadis edebiyatında “el-Müsned” ismi mutlak olarak kullanıldığında Ahmed b. Hanbel’in bu kitabı anlaşılır.

Ahmed b. Hanbel el-Müsned’ini, Abdurrzzâk’tan hadis almak için gittiği Yemen’den dönüşünden sonra III. Hicrî asrın başlarında telif etmeğe başlamış,⁸⁷⁵ 200/815-228/843 yılları

⁸⁶⁵ Zehebî, a. g. e., XI, 195-196; a. mlf., *Tezkira*, II, 432

⁸⁶⁶ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, I, 294; Zehebî, a. g. e., XI, 198

⁸⁶⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 181

⁸⁶⁸ A.g.e., IX, 181

⁸⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 529

⁸⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, XIII, 516

⁸⁷¹ Hatîb, *Târihu Bağdât*, IV, 422; Zehebî, *Siyer*, XI, 337

⁸⁷² Hatîb, A.g.e., IV, 422

⁸⁷³ A.g.e., IV, 423;

⁸⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 329

arasında bu te'lif işi devam etmiş⁸⁷⁶ ve bittikten sonra oğulları Abdullah ile Sâlih'e ve amcasının oğlu Hanbel b. İshâk'a bizzat kendisi kıraat etmiştir.⁸⁷⁷

Günümüze ulaşan el-Müsned'in nüshaları oğlu Abdullah'ın rivayet ettiği nüshanın Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î (ö. 368/978)⁸⁷⁸ tarafından yapılan rivâyetidir.⁸⁷⁹ Gerek İstanbul Kütüphanelerinde ve gerekse dünyadaki diğer kütüphanelerde yazmaları çok miktarda mevcut olup⁸⁸⁰ ilk defa 1313/1895'te Mısır'da altı cilt olarak basılmış, son olarak Şuayb el-Arnaûd ve Âdil Mürşit tarafından tahkik edilerek 5'i fihrist olmak üzere 50 ciltlik halinde neşredilmiştir.⁸⁸¹

904 kadar sahabenin rivayet ettiği hadisleri ihtivâ eden el-Müsned'de sahabe sözleriyle birlikte 40.000'e yakın rivayet bulunduğu⁸⁸² eski kaynaklarda söylenmekteyse de hadisleri numaralanarak yapılan baskılarında bunun 27.647 hadisten oluştuğu görülmektedir.⁸⁸³

el-Müsned'deki sahabilerin tertibi, genel olarak İslâm'daki önceliklerine ve aşîret durumlarına göredir. Önce Hulefâ-i râşidîn'in ve aşere-i mübeşşerenin hadisleriyle başlar. Sonra Ehl-i beyt ve Hâşim oğullarının müsnedleri gelir. Peşinden Mekkeli, Medîneli, Kûfeli, Basralı ve Şamlı sahabilerin hadisleri yer alır. Son olarak Ümmehâtü'l-mü'minîn ve diğer kadın sahabîlerin rivayet ettikleri hadislerle kitap sona erer.⁸⁸⁴

1. *el-Müsned*'in Rivâyeti

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin müellifinden sonraki rivayet zinciri şöyledir:⁸⁸⁵

Ebû Abdurrahman Abdullâh b. Amed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 290/903)⁸⁸⁶

⁸⁷⁵ Ahmet Şâkir, *Talâi'u'l-Müsned*, s. 25

⁸⁷⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 60

⁸⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, XI, 329 Bu haberi nakleden Zehebî, kıraat işi bitince Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediğini nakleder: "Bu kitabı, 750 binden fazla hadis arasından seçip tertip ettim. Müslümanlar Allah Rasûlü *Sallâhü aleyhi ve sellem*'in hadisinde ihtilaf ederlerse ona mürâcaat etsinler. Onda bulurlarsa o hadis sabittir; bulamazlarsa huccet (delil) değildir."

⁸⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, XVI, 210el-Katî'î ayrıca Ahmed b. Hanbel'in "ez-Zühed" ve "el-Fedâil" kitaplarını da râvisidir. A.g.e., XVI, 211

⁸⁷⁹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 60

⁸⁸⁰ Bu yazmaların yerleri için Bkz. Sezgin, *Türâs*, II, 219-221

⁸⁸¹ Beyrut, 1402/1999-1421/2001

⁸⁸² Kandemir, "el-Müsned", *DİA*, XXXII, 104

⁸⁸³ Bu rakam Şuayb el-Arnaûd ve Adil Mürşit tarafından yapılan neşre göredir.

⁸⁸⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 59

⁸⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 2

⁸⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, XIII, 516-526

Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân b. Mâlik el-Katî'î (ö. 368/978)⁸⁸⁷

Ebû Ali el-Hasen b. Ali b. Muhammed el-Vâiz İbnü'l-Mezheb (ö. 444/1052)⁸⁸⁸

Ebu'l-Kâsım Hibetüllâh b. Muhammed b. Abdulvâhîd eş-Şeybânî (ö. 525/1131)⁸⁸⁹

Görüldüğü gibi *el-Müsned*'i, Ahmed b. Hanbel'den oğlu Abdullah b. Ahmed, ondan Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î rivayet etmiştir. Gerek Abdullâh ve gerekse el-Katî'î'nin *el-Müsned*'e bazı ilâveleri vardır; el-Katî'î'ninkiler daha azdır.⁸⁹⁰

el-Katî'î, Abdullâh'tan naklettiği hadisler için; “*Haddessenâ Abdullâh: Bize Abdullâh tahdis etti*”⁸⁹¹ ifadesini kullanır. Bu, el-Katî'î'nin hadîsi Abdullah'dan semâ⁸⁹² yoluyla alıp rivayet ettiğini gösterir.

Abdullah babasından rivayetinde “*Haddesenî Ebî: Babam bana rivayet etti*” der.⁸⁹³ Bazen buna, *el-Müsned*'in ilk hadisinde olduğu gibi⁸⁹⁴ “*Haddesenî ebî min kitâbihî: Babam bana kitabından okuyarak rivayet etti*” şeklinde “*min kitâbihî*” lafzını ilave eder ki, her iki durumda da Abdullah'ın hadisi babasından sema yoluyla aldığını gösterir.⁸⁹⁵

Bazan “*Kara'tü alâ ebî: Babama okudum*” der.⁸⁹⁶ Bu, Abdullah'ın hadisi sema yoluyla değil de arz⁸⁹⁷ yoluyla aldığını gösterir. Şayet Abdullah birkaç hadisi bu şekilde peş peşe rivayet edecekse, bu sıygaya “*min hâhünâ*” lafzını ilave ederek “*Kara'tü alâ ebî min hâhünâ: Buradan itibaren babama okudum*” der.⁸⁹⁸

⁸⁸⁷ Zehebî, a. g. e., XVI, 210

⁸⁸⁸ Zehebî, a. g. e., XVII, 640-643

⁸⁸⁹ İbnü'l-İmâd, Şezerât, IV, 74

⁸⁹⁰ Abdurraûf, “Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i” (trc. Müctebâ Uğur), s.25

⁸⁹¹ Örnek olarak Bkz. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 3, 4, 5

⁸⁹² Semâ; şeyhin kendisi hadisi hafızasından veya kitabından talibe rivayet etmesidir. Bkz. İbn Salâh, Ulûmu'l-hadîs, 132; Müctebâ Uğur, Hadis Terimleri Sözlüğü, 355

⁸⁹³ Aynı yerler

⁸⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 3

⁸⁹⁵ Abdullah b. Ahmed'in, babasının *el-Müsned*'ini rivayette bazen “*min kitâbihî*” lafzını kullanması bazen de kullanmaması, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini rivayette bazen hafızadan bazen kitabından rivayet ettiği anlaşılmalıdır. Zira O, kuvvetli bir hafızaya sahip olmasına rağmen hadis rivayet ederken hadisin yazılı metnini yanında bulundurmaya bir metod olarak benimsemişti. Ve bunun kendisine yakın gördüğü çağdaşı olan muhaddisleretavsiye ettiğini kaynaklar haber vermektedir. Bkz. Zehebî, *Siyer*, XI, 200

⁸⁹⁶ Örnek olarak Bkz. A. g. e., I, 446 , 447

⁸⁹⁷ Arz; talibin elinde bulunan hadisleri şeyhe okumasına denir. Bkz. İbn Salâh, A. g. e., 137; Müctebâ Uğur, a. g. e., 22

⁸⁹⁸ Örnek olarak Bkz. a. g. e., I, 445

Abdullâh bazen “*Vecettü hâze’l-hadîse min kitâbi ebî*: Bu hadîsi babamın yazılı metninde buldum” der. Bazan tekit için, “*bi hattihî*: kendi elyazısı ile yazımış” kaydını da ilave eder.⁸⁹⁹Bu, Abdullah’ın vicâde⁹⁰⁰ yoluyla hadîsi elde ettiğini gösterir. Bu şekilde aldığı hadis- lere bazen “*ve semi’tühû minhû*: aynı zamanda ondan dinledim de” kaydını⁹⁰¹ ilave eder; bu, hadîsi ayrıca sema yoluyla aldığını ifade eder.⁹⁰²

Sonuç olarak; Abdullâh el-Müsned’i babasından daha çok *semâ* yoluyla, kısmen *arz* ve kısmen de *vicâde* yoluyla almıştır. Bazı rivayetlerde *semâ* – *arz*, bazılarında da *semâ* – *vicâde* yolu uygulanmıştır. İsnadlarda kullanılan bütün bu ifadeler el-Müsned’in itinalı ve güvenilir bir şekilde rivayet edildiğini gösterir.⁹⁰³

2. el-Müsned’in Mutevâsı

Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’i, ilk hadis sahîfelerini ihtivâ eden bir özelliğe sahiptir. Örnek olarak Hemmâm b. Münebbih’in sahîfesi,⁹⁰⁴ Abdullah b. Amr b. el-Âs’ın *es-Sahîfetü’s-sâdika*’sı,⁹⁰⁵ Semüre b. Cündüb’ün *es-Sahîfe*’sinin çoğu hadisleri⁹⁰⁶ ve Ebû Seleme sahîfesi⁹⁰⁷ *el-Müsned*’in ihtivâ ettiği sahîfelerdendir.⁹⁰⁸

Kitapta her bir sahabe için ayrı bir bölüm ayrılarak o sahabenin tarîkından gelen hadisler aynı yerde toplanmıştır. Rivayet farklı olduğu veya bir fayda düşünüldüğü durumlarda metin ve isnad yahut her ikisi birden tekrar edilmiştir. Bu yüzden *el-Müsned*’de kitabın dörtte birine yakın tekrar vardır.⁹⁰⁹ Her bölüm başlığında “*Müsned*” kelimesi kullanılmıştır. *Müsnedü Ebî Bekr es-Siddîk* ve *Müsnedü Ömer b. el-Hattâb* gibi. Bazan “*Müsned*” kelimesi yerine “*Hadis*” kelimesinin kullanıldığı da olmuştur. *Hadîsü Abdurrahman b. Avf* ve *Hadîsü Ebî Ubeyde* gibi. Bölüm birkaç sahabeye ait ise “*Müsned*” kelimesi uygun görülmüştür. *Müsnedü Ehli’l-beyt* ve *Müsnedü’l-Medeniyyîn* gibi.

⁸⁹⁹ Örnek olarak Bkz. A.g.e., I, 284

⁹⁰⁰ Vicâde; bir muhaddisin herhangi bir musannif veya râvinin el yazısı ile yazılmış kitabından hadisleri elde edip rivayet etmesine denir. Bkz. İbn Salâh, A.g.e., 178; Müctebâ Uğur, A.g.e., 421

⁹⁰¹ Örnek olarak Bkz. A.g.e., I, 99

⁹⁰² Örnek olarak Bkz. A.g.e., I, 99

⁹⁰³ Abdurraûf, “Ahmed b. Hanbel’in Müsned’i”(trc. M.Uğur) s. 29

⁹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 312-319

⁹⁰⁵ A.g.e., II, 158-227

⁹⁰⁶ A.g.e., V, 7-32

⁹⁰⁷ A.g.e., IV, 305-306

⁹⁰⁸ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 59

⁹⁰⁹ Örnek olarak Hz. Peygamberin duasına dair Abdullah b. Amr hadisi gibi..Bu hadisi Ahmed b. Hanbel bir defa Yûnus – Leys; diğer defa Huzâî tarîkıyla Leys’ten rivayet eder.İki hadisin isnadları da hocasının dışında aynıdır. Metin de iki kelime tertibindeki fark hariç aynıdır. Bkz. el-Müsned, II,185 Buna benzer misaller çoktur.

Ahmed b. Hanbel el-Müsned'e aldığı bütün hadisler için "sahih" olma şartını koşmamıştır. Onun el-Müsned'e hadis alma şartı, yalancılığı ile tanınan ravilerin rivayet ettikleri hadisleri almamaktır.⁹¹⁰ Dolayısıyla el-Müsned'deki hadisler sırasıyla:

a. Zabt ve adalet vasıfları ile tanınan ravilerin hadislerini,

b. Yalancılığı duyulmamış, dînî konularda hakkında şüphe edilmeyen mestur ravilerin hadislerini kapsar.⁹¹¹ İkinci sırada olan ravilerin hadisleri birinci sırada olan ravilerin hadislerine ters düşmedikçe, Ahmed b. Hanbel bunları el-Müsned'e almakta bir sakınca görmemiştir. O, oğluna hitaben "Hadis usûlümü bilirsin; aynı konuda zıddına sahih bir hadis bulunmadıkça, zayıf hadislerle karşı çıkmamışımdır" demiştir.⁹¹²

Sonuç olarak el-Müsned "sahih" ve "sahih olması muhtemel" hadislerden oluşmaktadır. Bazı isnadlarda zayıflık bulunması zarar vermez. Çünkü zayıf isnadlı bir hadisin başka tarîktan sahih olma ihtimalini müellif kendisi söylemiştir.⁹¹³

3. el-Müsned Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde; Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) tarafından 15, Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1403) tarafından da 9 hadis olmak üzere toplam 24 hadisin mevzû olduğu iddia edilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) "*el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi ani'l-Müsned*" adlı çalışmasında bu hadisleri inceleme konusu yapmış ve ileri sürülen bu iddiâları çürütmüştür. Muhammed Sıbgatullah el-Midrâsî de "*Zeylû Kavli'l-müsedded*" adıyla kaleme aldığı eserinde Celâleddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) "İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât*'ında Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde geçen 38 hadis bulunmaktadır" sözünden hareketle, İbn Hacer'in inceleme konusu yapmadığı 22 hadisi incelemiştir.⁹¹⁴

Hâfız Ebû Mûsâ el-Medîni'nin (ö. 581/1185) *Hasâisü'l-Müsned*'i ile Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) "*el-Mis'adü'l-Ahmed*

⁹¹⁰ Leknevî, *el-Esi'letü'l-aşera*, 96

⁹¹¹ Çakan, *Hadis Edebiyeti*, s. 60

⁹¹² A.g.e., s. 61

⁹¹³ Abdurraûf, "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i", s. 27

⁹¹⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 61 Her iki eser de Haydarabât'ta 1319 tarihinde basılmıştır. Ayrıca *el-Kavlü'l-müsedded*'in, Abdullah Muhammed ed-Dervîş tarafından yapılanve1405/1985 yılında Beyrut'ta basılan tahkikli bir neşri daha vardır.

fihatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed” adlı risaleleri Ahmed b. Hanbel ve *el-Müsned*’ini tanıtmak amacıyla te’lif edilen çalışmalardandır.

Gerek dünya kütüphanelerinde ve gerekse İstanbul kütüphanelerinde bir çok yazmaları bulunan⁹¹⁵ Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inin ilk baskısı 1313/ 1896 yılında Kâhire’de Bulak matbaasında altı cilt olarak basılmıştır. Ahmed Muhammed Şâkir bu baskıyı esas alarak hadislerini numaralamak sûretiyle tahkikli bir baskısını yapmağa başlamış, ancak 1958’de vefatı üzerine bu çalışma Hamza Ahmed ez-Zeyn tarafından tamamlanmıştır.⁹¹⁶ *el-Müsned*’in en modern baskısı ise Şuayp el-Arnâvûd ile Âdil Mürşid tarafından gerçekleştirilmiştir.⁹¹⁷ Son beş cildi fihristlerden oluşan bu yeni baskı, 50 cilt halinde olup numaralandırılan hadis sayısı 27.647’dir.

XXIV. et-TÛSÎ ve el-MÛSNED’İ

A. et-Tûsî (ö. 242/856)

Tam adı, Ebu’l-Hasen Muhammed b. Eslem b. Sâlim b. Yezîd el-Kindî el-Horasânî et-Tûsî’dir.⁹¹⁸

Doğu beldelerinin rabbânî âlimi, Hâfız Muhammed b. Eslem et-Tûsî, 180/796 yılı civarında doğdu.⁹¹⁹ İlim, zühd ve takvada Ahmed b. Hanbel’in dengi sayılırdı. En yaşlı hocası en-Nadr b. Şümeyl (ö.204/819)’dir.⁹²⁰ Yahyâ b. Yamân, Ravh b. Ubâde, Ya’lâ b. Ubeyd, Ca’fer b. Avn, Yezîd b. Hârûn ve Ubeydullâh b. Mûsâ onun hadis aldığı meşhur hocalarındandır.⁹²¹

Muhammed b. Eslem et-Tûsî’den; Ali b. Hüseyin el-Hilâlî, Muhammed b. Abdulvahhâb el-Ferrâ, İbrâhim b. Ebî Tâlib, el-Huseyn b. Muhammed el-Kabbânî ve İbn Huzeyme gibi muhaddisler hadis rivayetiyle tanınırlar.⁹²² En meşhur talebesi ise “kendisinden

⁹¹⁵ Bu yazmaların yerleri için bak. Sezgin, *Türâs*, II, 219-220

⁹¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (thk. A. M. Şâkir), *Kâhira*, I-XX

⁹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnâvûd ve Âdil Mürşid), I-XXXXX, Beyrut, 1420/1999-1421/2001

⁹¹⁸ Buhârî, *et-Târîhu’s-sağîr*, II, 374; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 201; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 234-254; Zehebî, *Tezkira*, II, 532; a. mlf., *Siyer*, XII, 195-207; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 344; Suyûtî, *Tabakâtu’l-huffâz*, 238; İbnu’-İmâd, *Şezerât*, II, 100-101

⁹¹⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 195; a. mlf., *Tezkira*, II, 532

⁹²⁰ Zehebî, *Tezkira*, I, 314-315

⁹²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 201; Zehebî, *Tezkira*, II, 532

⁹²² Zehebî, *Siyer*, XII, 195

sonra Tûs'un muhaddisi" ünvanıyla tanınan ve müsned müelliflerinden olan Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâîl el-Anberî et-Tûsî'dir.⁹²³

Ebû Hatim, Muhammed b. Eslem'in sika olduğunu söyler.⁹²⁴ Ahmed b. Seleme en-Neysâbûrî, Ebû Zûr'a ile beraber Muhammed b. Eslem'in hadislerini müzakere ettiklerini, Ebû Zûr'a'nın onun hakkında " sikadır" dediğini nakleder.⁹²⁵

Sünnete ve âsâra aşırı titizliği ile tanınan Muhammed b. Eslem et-Tûsî 242/856 yılın Muharrem ayında vefat etmiştir.⁹²⁶

B. el-Müsned'i

Ebu'l-Hasen Muhammed b. Eslem et-Tûsî "*el-Erbeîn*", "*er-Red ala'l-Cehmiyye*" gibi eserlerinin yanında *el-Müsned* müellifi olarak da tanınmıştır.⁹²⁷ Kaynaklarda zikredilen *el-Müsned*'inin⁹²⁸ rivayeti ile ilgili bir bilgiye rastlamadık. Ancak onun en meşhur talebesi olan Ebû İshâk el-Anberî'nin (ö. 289/901) "*el-Müsnedü'l-kebîr*" müellifi⁹²⁹ olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla el-Anberî hocası Muhammed b. Eslem et-Tûsî'nin diğer eserleri⁹³⁰ yanı sıra onun bu *el-Müsned*'inin de rivayet hakkını almış olmalıdır. Kaynaklarda "210 cüzden meydana geldiği" nakledilen "*el-Müsnedü'l-kebîr*"inde⁹³¹ hocasının bu eserini kaynak olarak kullanmış olması muhtemeldir.

Sonuç olarak et-Tûsî'nin *el-Müsned*'i, III. hicrî asrın sonları ile IV. hicrî asrın başlarında mevcut olup özellikle bu dönemde te'lif edilen diğer hadis kitaplarına kaynaklık yapmış ancak müstakil olarak rivayeti devam etmemiştir.

⁹²³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 377 Bkz. Bu tez., "el-Anberî ve el-Müsned'i".

⁹²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 201

⁹²⁵ İbn Ebî Hâtim, a. g. e. VII, 201

⁹²⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 204

⁹²⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 195; a. mllf., *Tezkira*, II, 532

⁹²⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1685; Kettânî, *er-Risâle*, 64; Kehhâle, *Mu'cemü'-müellifin*, IX, 52; Ziriklî, *A'lâm*, VI, 257

⁹²⁹ Bkz. Bu tez., "el-Anberî ve el-Müsned'i"

⁹³⁰ Sandıkçı, *Hadis*, 411

⁹³¹ Kettânî, *er-Risâle*, 69-70

XXV. el-HÜLVÂNÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Hulvânî (ö. 242/857)

Tam adı, Ebû Muhammed el-Hasen b. Ali b. Muhammed el-Hulvânî el-Hüzelî el-Hallâl ez-Zencânî'dir.⁹³²

“*Ebû Ali el-Hallâl*” künye ve lakabıyla da anılan⁹³³ el-Hasan b. Ali, aslen Hulvânî olduğu için⁹³⁴ *el-Hulvânî* nisbesiyle tanınmış, Mekke’de ikamet ettiği için *Mekke muhaddisi* olarak şöhret bulmuştur⁹³⁵.

El-Hasen b. Ali el-Hulvânî; Yezid b. Hârûn, Ebû Üsâme, Ebû Muâviye ed-Darîr ve Vekî b. Cerrâh’tan hadis dinlemiş,⁹³⁶ Abdurrezzâk b. Hemmâm’dan istifade etmek için Yemen’e yolculuk yapmıştır.⁹³⁷ Hadis ilmini tahsil uğrunda yorulan ve kitap tasnif eden⁹³⁸ el-Hulvânî’den, Buhârî ve Müslim *el-Câmiu’s-sahîh* adlı kitaplarında ondan rivayette bulunmuşlar,⁹³⁹ en-Neseî dışındaki *es-Sünen* müellifleri Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce onun rivayetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁹⁴⁰ Bunların dışında Ebû Bekr b. Ebî Âsım, Ebu’l-Abbâs es-Serrâc, Muhammed b. el-Mecder ve daha birçokları el-Hulvânî’den hadis rivayetiyle tanınan muhaddislerdendir.⁹⁴¹

Ebû Muhammed el-Hulvânî, hadis ricâlini bilen ve bu ilimde söz sahibi olan sika ve güvenilir bir muhaddistir.⁹⁴² İbn Hıbbân (ö. 354/965) onu *es-Sikât*’ında zikretmiş⁹⁴³ *es-Sahîh*’inde onun rivayetlerine yer vermiştir.⁹⁴⁴

el-Hasen b. Ali el-Hulvânî, 242/857 yılının Zilhicce ayında Mekke’de vefat etmiştir.⁹⁴⁵

⁹³² Buhârî, *et-Târihu’s-sağîr*, II, 378; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 21; Hatîb, *Târihu Bağdât*, VII, 365-366; Zehebî, *Siyer*, XI, 398; a. mlf., *Tezkira*, II, 522; a. mlf., *el-Iber*, I, 437; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 302-304; Suyûtî, *Tabakâtu’l-huffâz*, 232; el-Hazrecî, *Hulâsa*, 79

⁹³³ Hatîb, *Târihu Bağdât*, VII, 365

⁹³⁴ Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, II, 291

⁹³⁵ İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, II, 100

⁹³⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 21

⁹³⁷ Zehebî, *Tezkira*, II, 522

⁹³⁸ Zehebî, a. g. e., II, 522

⁹³⁹ el-Kaysarânî, *el-Cem*, I, 81

⁹⁴⁰ Zehebî, *Kâşif*, I, 164

⁹⁴¹ Hatîb, *Târihu Bağdât*, VII, 365; Zehebî, *Siyer*, XI, 398

⁹⁴² Zehebî, *Tezkira*, II, 522;

⁹⁴³ İbn Hıbbân, a. g. e., VIII, 176

⁹⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 303

B. el-Müsned'i

Zehebî (ö. 748/ 1347), el-Hulvânî'nin çok hadis rivayet edip kitap tasnif ettiğini zikreder.⁹⁴⁶ Ancak bu kitapların mahiyeti ve rivayeti konusunda bir açıklamada bulunmaz.

Kâtip Çelebi (ö. 1067/1656) *Keşfüzzünûn*'da, müsned kitaplar arasında el-Hulvânî'nin *el-Müsned*'ini de saymış,⁹⁴⁷ Kettânî (ö. 1345/1929) ise onun *es-Sünen* te'lif ettiğini kaydetmiştir.⁹⁴⁸ İbn Hacer (ö. 852/1448), İbn Adî'den (ö. 365/976) naklen el-Hulvânî'nin *es-Sünen*'inden söz eder.⁹⁴⁹

Ahmed b. Hanbel'in çağdaşı olan el-Hasen b. Ali el-Hulvânî'nin, kaynaklarda zikredilen bu iki kitabının aynı kitap olması muhtemeldir. *Kütüb-i Sitte* öncesi te'lif edilen bu eserin üçüncü hicrî asırda mevcut olduğu ve o dönemde tasnif edilen hadis kitaplarına kaynaklık ettiği muhakkaktır.

İbn Adî'nin (ö. 365/976) açıklamalarına bakılırsa bu kitab, ricalle göre yazılan bir *el-Müsned* değil fıkıh konuları esas alınarak te'lif edilen bir kitaptır. *el-Müsned* diye isimlendirilmesi hadislerinin merfu olup isnadla rivayet edilmesinden dolayıdır. Öyle anlaşıyor ki, İbn Adî'nin yaşadığı IV. hicri asırda eser mevcuttu. Nitekim İbn Hibbân (ö. 354/965) da hocaları vasıtasıyla el-Hulvânî'den hadis almış⁹⁵⁰ ve *es-Sahîh*'inde ondan rivayette bulunmuştur.⁹⁵¹ Ancak müracaat ettiğimiz kaynaklarda bu kitabın sonraki asırlarda rivayetine rastlamadık.

XXVI. el-ADENÎ ve MÜSNED'İ

A. İbn Ebî Ömer el-Adenî (ö. 243/858)

Tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahya b. EbiÖmer el-Adenî ed-Derâverdî el-Mekkî'dir.⁹⁵²

⁹⁴⁵ Hatîb, *Târihu Bağdât*, VII, 366; Zehebî, *Siyer*, XI, 389; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 366; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 228

⁹⁴⁶ Zehebî, *Tezkira*, II, 522

⁹⁴⁷ Katip Çelebi, a.g.e., II, 1682

⁹⁴⁸ Kettânî, *er-Risâle*, 35

⁹⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 304

⁹⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 176

⁹⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 304

⁹⁵² Buhârî, et-*Târihu'l-kebir*, I, 265; a. mlf., et-*Târihu'l-sağîr*, II, 379; İbn Ebî Hâtim, el-*Cerh*, VIII, 124-125; es-Sem'ânî, el-*Ensâb*, VIII, 408; İbnü'l-Esîr, el-*Lübâb*, II, 328; Zehebî, *Siyer*, XII, 96-98; a.mlf., *Tezkira*, II, 501; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 518-520; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 218; el-Hazrecî, *Hulâsa*, 364; İbnü'l-Imâd, *Şezerât*, II, 104;

Kaynaklarda “Harem şeyhi ve muhaddisi” diye tanınan Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ, Mekke’de doğdu.⁹⁵³ Asıl memleketi ise Yemen’deki “Aden” diyarıdır. Buraya nisbetle *el-Adenî*,⁹⁵⁴ dedesine nisbetle *İbn Ebî Ömer* diye tanınmıştır.

İbn Ebî Ömer el-Adenî; Fudayl b. İyaz, Süfyân b. Uyeyne, Abdulazîz b. Muhammed ed-Derâverdî, Mu’temir b. Süleyman ve Veki’ b. Cerrah gibi birçok meşhur muhaddisten hadis rivayet etti.⁹⁵⁵ *Kütüb-iSitte* müelliflerinden Müslim, Tirmizî, İbn Mâce ve en-Neseî ondan hadis rivayetiyle tanınırlar.⁹⁵⁶ Buhârî *es-Sahîh*’inde muallak olarak onun bir hadisine yer vermiş, Müslim ise ondan 216 hadis rivayet etmiştir.⁹⁵⁷ “*et-Târîh*” ve “*el-Müsnedü’l-Kebîr*” müellifi Muhammed b. İshâk es-Serrâc (ö. 313/925)⁹⁵⁸ da ondan hadis rivayette bulunmuş,⁹⁵⁹ kıraat âlimi ve muhaddis İshâk b. Ahmed el-Huzâî (ö. 308/920) ayrıca *el-Müsned*’ini kendisinden rivayet etmiştir.⁹⁶⁰

İbn Ebî Hâtim, babası Ebû Hâtim’in 235 yılında Mekke’de el-Adenî’den hadis dinlediğini, onun “salih” ve “sadûk” bir muhaddis olduğunu ifade ettikten sonra bazı mevzû hadisleri rivayet edecek kadar gafletinin bulunduğunu da kaydeder.⁹⁶¹

Bir süre Aden kadılığı görevinde de bulunan⁹⁶² İbn Ebî Ömer el-Adenî, 77 kez hacetmiş ve uzun yıllar mücavir olarak kaldığı Mekke’de 243 /858 yılının Zilhicce ayında doksan küsûr yaşlarında iken vefat etmiştir.⁹⁶³

B. el-M ü s n e d’ i

Telif ettiği kitaplardan *Kitâb’l-İmân*’ı günümüze ulaşan⁹⁶⁴ İbn Ebî Ömer el-Adenî’nin *el-Müsned* te’lif ettiğini bütün kaynaklar ittifakla haber verirler.⁹⁶⁵ Zehebî (ö. 748/1374), Ebû Muhammedİshak b. Ahmed b. Nâfî el-Huzâ’î’nin (ö. 308/918) terceme-i ha-

⁹⁵³ Sem’ânî, *el-Ensâb*, IV, 166

⁹⁵⁴ Sem’ânî, a. g. e., IV, 166

⁹⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 96

⁹⁵⁶ Zehebî, *Kâşif*, II, 95

⁹⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 520

⁹⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, XIV, 388-398

⁹⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 97

⁹⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, XIV, 289

⁹⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 124

⁹⁶² İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 519

⁹⁶³ Zehebî, *Siyer*, XII, 97

⁹⁶⁴ Zâhiriyye, *Mecmu’*, (233-250) Bkz. Fuad Sezgin, *Türâs*, I, 165

⁹⁶⁵ Zehebî, *Tezkira*, II, 501; a. mlf., *Siyer*, XII, 96; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 519; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, II, 1678; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, II, 104; Kettânî, *er-Risâle*, 66; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, XII, 107; Ziriklî, *A’lâm*, VIII, 3

linden bahsederken, onun İbn Ebî Ömer el-Adenî'nin *el-Müsned*'ini rivayet ettiğini kaydeder.

966

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), el-Adenî'nin *el-Müsned*'ini, rivayet hakkını aldığı kitaplar arasında kaydetmiştir.⁹⁶⁷ Kitabın, "*Müsnedü Selman*" bölümü dışındaki kısımlarının tamamını hocalarının huzurunda okumuştur. Verdiği isnad zincirinden anlaşıldığına göre İbn Hacer'in okuduğu nüsha da İshâk b. Ahmed el-Huzâ'î'nin rivayeti ile gelen nüshadır.⁹⁶⁸

İbn Ebî Ömer el-Adenî'nin *el-Müsned*'i, İbn Hacer'in *el-Metâlibü'l-âliye*'deki zevâid hadislerini çıkardığı sekiz müsnedden biridir. *el-Metâlib*'i tahkik eden eş-Şesrî'nin tesbitine göre *el-Metâlib*'te el-Adenî'nin *el-Müsned*'inden 198 hadis bulunmaktadır. Humeydî'den 48, Ebû Ya'lâ'dan 1580 hadis bulunduğuna göre el-Adenî'nin *el-Müsned*'i bu iki müsned arası büyüklüktedir.⁹⁶⁹

Ayrıca İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de ve *es-Sahîh*'in muallak hadislerine tahsis ettiği *Tağliku't-tağlik*'ta bu müsnedi kaynak olarak kullanmış,⁹⁷⁰ el-Bûsirî (ö. 840/1436) de *İthâfî'l-hiyerati'l-mehera bi zevâidi'l-aşera*⁹⁷¹ adlı zevaîd türü kitabında, eserine esas aldığı on müsned arasında onun *Kütüb-i Sitte*'ye zevâidinin tahririni yapmıştır.

Tesbitimize göre el-Adenî'nin *el-Müsned*'ini kaynak olarak kullanan son müellifler Suyûtî (ö. 911/1505) ile Ali el-Müttekî (ö. 975/1569)'dir.⁹⁷² el-Mubârekfûrî (ö. 1283/1866), Tirmizî şerhi *Tuhfetü'l-ahvezi*'nin mukaddimesinde "el-Hazânetü'l-cermenîyye'de Aliyyü'l-Kârî hattıyla noksansız tam bir yazma nüshasının mevcut olduğunu" kaydeder.⁹⁷³

Ancak günümüzde bu meşhur *el-Müsned*'in var olup olmadığı kesin bilinmemektedir. NeBrokelman *GAL*'ında ve ne de Fuâd Sezgin *GAS*'ında *Kitâbu'l-îmân*'ının dışında onun başka bir kitabından söz etmezler.

⁹⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, XIV, 289

⁹⁶⁷ İbn Hacer, *el-Mu'cem*, I, 132

⁹⁶⁸ İbn Hacer, a. g. e., I, 132

⁹⁶⁹ Eş-Şesrî, *el-Metâlib mukaddimesi*, s. 252

⁹⁷⁰ İbn Hacer, *Tağliku't-tağlik*, I-V, (thk. S. A. Mûsâ el-Kazekî), Ürdün, 1985

⁹⁷¹ Karahan, *Zevâid*, 93

⁹⁷² Suyûtî, *el-Fethu'l-kebir*, I, 5; el-Müttekî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 20

⁹⁷³ el-Mubârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi* (Mukaddime) I, 261

XXVII. AHMED B. MENÎ ve el-MÜSNED'İ

A. Ahmed b. Menî (ö. 244/859)

Tam adı, Ebû Ca'fer Ahmed b. Menî b. Abdurrahman el-Bağavî'dir.⁹⁷⁴

Ebû Ca'fer Ahmed b. Menî 160/776 yılında doğdu.⁹⁷⁵ Aslen Mervli olup meşhur müfessir ve muhaddis Ebu'l-Kâsım Abdullah el-Bağavî'nin (ö. 317/929) ana tarafından dedesidir.⁹⁷⁶ Başta Horasan olmak üzere birçok ilim merkezlerini dolaştı. Hüseyim b. Beşir, Abbâd b. el-Avvâm, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Bekr b. Ayyâş, Abdullah b. Mubarek, Yezid b. Hârûn, Abdulaziz b. Ebî Hâzım, Mervan b. Şücâ' ve daha başkalarından hadis tahsil etti ve bu ilimde "hâfız" seviyesine ulaştı.⁹⁷⁷ Daha sonra Bağdat'a yerleşerek orada hayatının sonuna kadar hadis rivayetiyle meşgul olmuştur.

Hadis ilminde Ahmed b. Hanbel'e yakın olduğu söylenen İbn Menî'den, başta Buhârî olmak üzere diğer *Kütüb-i Sittemüellifleri* hadis rivayetinde bulunmuşlardır.⁹⁷⁸ Ayrıca Muhammed b. İshak es-Sağânî, İbn Huzeymeve torunu Ebu'l-Kâsım el-Bağavî kendisinden hadis rivayeti ile tanınan muhaddisler arasında zikredilirler.⁹⁷⁹

Zâhidâne yaşantısıyla tanınan Ahmed b. Menî'nin, Kur'ân-ı Kerîm'ı kırk yıl boyunca üçer günde bir hatmettiği rivayet edilmiştir. Bütün kazancını ilim yolunda harcamış, vefat ettiği zaman kitapları dışındaki eşyası ancak yirmidört dirhem tutmuştur.⁹⁸⁰

Ahmed b. Menî, 244/858 yılının Şevval ayında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁹⁸¹

B. el-Müsned'i

Ahmed b. Menî'nin *el-Müsned* telif ettiğini kaynaklar ittifakla haber verirler.⁹⁸² Zehebî (ö. 748/1374) onu *Sâhibü'l-müsned* olarak tanıttıktan sonra⁹⁸³ hicrî üçüncü asrın müsned mü-

⁹⁷⁴ Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, II, 6; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 77-78; Hatîb, *Târîhu Bağdat*, V, 160-161; İbn Ebî Ya'lâ, *Hanâbile*, I, 74; Zehebî, *Siyer*, XI, 483-484; a. mlf., *et-Tezkira*, II, 481-482; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 84-85; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 105; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1685; Kettânî, *el-Müstatrafe*, 65; Özbek, *Hadis Litaratürü*, 95

⁹⁷⁵ Zehebî, *Tehzib*, I, 84

⁹⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 483

⁹⁷⁷ Hatîb, A.g.e., V, 161; Zehebî, *Siyer*, XI, 483; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 85;

⁹⁷⁸ Zehebî, *Kâşif*, I, 29

⁹⁷⁹ Hatîb, A.g.e., V, 161; Zehebî, *Tezkira*, II, 482; a. mlf., XI, 483; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 162

⁹⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, 84

⁹⁸¹ Hatîb, *Târîhu Bağdat*, V, 161; Zehebî, *Siyer*, XI, 483; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 84

elliflerinden Hâfız Ebû Ali el-Huseyn b. Muhammed b. Ziyâd el-Kebbânî'nin (ö. 289/902) yanında Ahmed b. Menî'nin *el-Müsned*'inin bulunduğunu⁹⁸⁴ ve bu yüzden Buhârî'nin (ö. 256/870)*el-Câmiu's-Sahîh*'inde "*Haddessenâ el-Hüseyn>Haddesenâ Ahmed b. Menî*" şeklinde zikredilen isnâdda ismi geçen "el-Hüseyn"adlı şahsın "el-Hüseyn el-Kabbânî" olabileceğini kaydeder.⁹⁸⁵

Ahmed b. Menî'in *el-Müsned*'i, İshâk b. İbrâhim b. Muhammed b. Cemîl el-İsbahânî (ö. 313/ 925)⁹⁸⁶ rivâyeti ile IX. Hicrî asra kadar gelmiştir. Zira İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) *el-Mu'cemü'l-müfhehres*'te, rivayet hakkını aldığı hadis kitaoları arasında Ahmed b. Menî'in *el-Müsned*'ini de kaydetmiştir.⁹⁸⁷ Ayrıca *el-Metâlibü'l-âliye*'de kaynak olarak aldığı diğer müsnedler arasında onun hadislerinin *Kütüb-i Sitte* ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ine zevâidini çıkarmıştır.⁹⁸⁸ eş-Şesrî'nin tesbitine göre onun zevâid hadisleri 271 hadistir. Bunların 172'si merfû, 91'i mevkûf, 8'i maktû hadistir.⁹⁸⁹ Bu rakam onun küçük hacımlı bir müsned olduğunu değil, zevâid dışındaki hadislerinin çoğunun *Kütüb-i Sitte* ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde de mevcut olduğunu gösterir. Bu durum ise Ahmed b. Menî'nin *el-Müsned*'inin değerini artırır.⁹⁹⁰

Ayrıca İbn Hacer, *Fethul-Bârî*,⁹⁹¹ *el-İsâbe*, ve *Tağlîku't-tağlik* adlı kitaplarında⁹⁹² Ahmed b. Menî'in *el-Müsned*'inden alıntılar yapmıştır. Ancak bu meşhur *el-Müsned*'in bugün mevcut olup olmadığı bilinmemektedir. Yaptığımız araştırma sonucu ne Brokelman'ının GAL'ında ve ne de Fuâd Sezgin'in GAS'ında bu müsnedle ilgili her hangi bir bilgiye rastlamadık.

⁹⁸² Zehebî, Siyer, XI, 483; İbn Hacer, et-Tehzîb, I, 84; Katip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1685; el-Kettânî, *er-Risâle*, 65;

⁹⁸³ Zehebî, *Tezkira*, II, 482

⁹⁸⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 681

⁹⁸⁵ Zehebî, *Tezkira*, II, 681

⁹⁸⁶ Zehebî, el-Iber, II, 145; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 259

⁹⁸⁷ İbn Hacer, *el-Mu'cem*, I, 138

⁹⁸⁸ İbn Hacer, *el-Metâlib*(thk. Mustafa el-A'zamî), I, 4

⁹⁸⁹ Eş-Şesrî, *el-Metâlib mukaddimesi*, I, 287

⁹⁹⁰ Eş-Şesrî, A.g.e., I, 287

⁹⁹¹ Ebû Ubyde Meşhû b. Hasen, *Mu'cemu'l-musannefât*, 372-373

⁹⁹² İbn Hacer, *et-Tağlik*, I-V(thk. Saîd Abdurrahmân Mûsâ el-Kazakî) Beyrut, 1405/1985

XXVIII. ed-DEVRAKÎ ve el-MÜSNED'İ

A. Ahmed ed-Devrakî (ö. 246/860)

Tam adı, Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhim b. Kesîr ed-Devrakî el-Bağdâdî'dir.⁹⁹³

Ahmed b. İbrâhim ed-Devrakî, 168/784 yılında doğdu.⁹⁹⁴ Ya'kûb b. İbrâhim ed-Devrakî'nin kardeşi olup ondan iki yaş küçüktür.⁹⁹⁵ “ed-Devrakî” nisbesi, Bağdat'ta kalensüve (başlık) îmal eden yere nisbetle verilmiştir.⁹⁹⁶ Yahutta Bağdat'ın bir bölgesinde zühd hayatı yaşayan ibadet ehli bazı kimselere verilen bir nisbe olup müellifin babası onlardan olduğu için âile olarak böyle bir nisbe ile nisbelenmişlerdir.⁹⁹⁷

Ahmed ed-Devrakî; Hüseyim b. Beşîr, Yezîd b. Zürey', Cerîr b. Abdülhamîd, İsmâil b. Uleyye, Yezîd b. Hârûn ve daha başkalarından⁹⁹⁸ hadis öğrenip rivayet etti. Ondan da *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve et-Tirmizî başta olmak üzere bir çok muhaddis rivayette bulunmuştur.⁹⁹⁹

Zehebî (ö. 748/1374), Ahmed ed-Devrakî'yi kitap tasnif edip cem eden sika ve hâfız muhaddisler arasında zikretmiştir.¹⁰⁰⁰

Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhim ed-Devrakî, 246/860 yılının Şaban ayında seksen yaşında vefat etmiştir.¹⁰⁰¹

B. el-Müsned'i

İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179) *Fehrese*'sinde, okuduğu kitaplar arasında Bakî b. Mahled'in rivayetiyle gelen Ahmed ed-Devrakî'nin “*Kitâbu sîreti Ömer b. Abdüazîz ve zühdihi*” adlı kitabını sayar.¹⁰⁰² İbn Hacer (ö. 852/1448) bu kitabı *Tağlîku*’-*Tağlîk*’ta kaynak

⁹⁹³ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, II, 6; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 39; Hatîb, *Târihu Bağdât*, IV, 6-7; Zehebî, *Siyer*, XII, 130-133; a. mlf., *Tezkira*, II, 505

⁹⁹⁴ Hatîb, *Târihu Bağdât*, IV, 7; Kehlâl, *Mu'cemü'l-müellifin*, 142

⁹⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 141

⁹⁹⁶ Zehebî, *Tezkira*, II, 505.

⁹⁹⁷ A.g.e., II, 505

⁹⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 39; Hatîb, *Târihu Bağdât*, IV, 6; Zehebî, *Tezkira*, II, 505; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 10

⁹⁹⁹ 4. Dip notta göst. yerler

¹⁰⁰⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 505

¹⁰⁰¹ 1. Dip.göst. yerler

¹⁰⁰² A.g.e., 239

olarak kullanmıştır.¹⁰⁰³ Onun diğer bir kitabı da “*Kitâbu Zühdi Ibn Sîrîn ve Eyyûb ve Vüheyb b. el-Verd ve İbrâhim b. Edhem ve Süleymânel-Havvâs*” isimli kitabıdır. İbn Hayr, Bakî b. Mahled rivayetiyle bu kitabın da rivayet hakkını almıştır.¹⁰⁰⁴

Ahmed ed-Devrakî’nin *el-Müsned*’ine gelince; İbn Hacer *en-Nüketü’z-zırâf ale’l-Etrâf* adlı kitabında¹⁰⁰⁵ *el-Müsned*’in ismini zikreder. Ancak günümüze ulaşan ed-Devrakî’nin *Müsnedü Sa’d b. Ebî Vakkâs*’ıdır.¹⁰⁰⁶ Onun diğer bir müsnedi *Müsnedü Ai b. Ebî Tâlib*’i dir. İbn Hacer *et-Telhîsu’l-habîr*’de¹⁰⁰⁷ ve Ali b. Abdülmelik el-Müttekî (ö. 975/1567) *Kenzü’-Ummâl*’de¹⁰⁰⁸ bu kitabı kaynak olarak kullanırlar. Ancak *Müsnedü Alib. Ebî Tâlib*’in günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir.

Ahmed b. İbrâhim ed-Devrakî’nin *Müsnedü Sa’d b. Ebî Vakkâs*’ı Âmir Hasen Sabrî tarafından neşredilmiştir.¹⁰⁰⁹ Kitabın yazması üç cüz halinde 134 hadisten oluşmaktadır. Birinci cüz’deki hadis sayısı 44; ikinci cüz’deki hadis sayısı 47; üçüncü cüz’deki hadis sayısı 42’dir.¹⁰¹⁰

el-Müsned’i müellifinden rivayet eden Ebu’l-Hasen Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bâhilî (ö. 314/926)¹⁰¹¹ adlı râvidir.¹⁰¹² İbn Hacer’in de rivayet hakkını elde ettiği nüsha aynı râvî tarafından rivayet edilmiştir.¹⁰¹³

İlk hadis müellifin, Hüseyim b. Beşîr> Abdülmelik b. Umeyr> Câbir b. Semûra isnadıyla Kûfe halkının Sa’d b. Ebî Vakkâs’ı Hz. Ömer’e şikâyet ettikleri hadislerle başlar.¹⁰¹⁴ Son hadis ise Affân b. Müslim> Hammâd b. Zeyd> Yahyâ b. Saîd> es-Sâib b. Yezîd isnadıyla rivayet ettiği es-Sâib’in, Sa’d b. Ebî Vakkâs ile Medîne’den Mekke’ye yolculuk yaptığını ve dönünceye kadar onu Rasûlüllâh (s. a.v)’den hadis rivayet ederken duymadığını ifade eden bir eserle son bulmaktadır.

¹⁰⁰³ A.g.e., III, 359

¹⁰⁰⁴ İbn Hayr, Fehrese, 239

¹⁰⁰⁵ İbn Hacer, A.g.e., XII, 478

¹⁰⁰⁶ Sezgin, *Türâs*, I, 168

¹⁰⁰⁷ İbn Hacer, A.g.e., II, 19

¹⁰⁰⁸ El-Müttekî, A.g.e., XIII, 117, 118, 120, 124, 179, 188

¹⁰⁰⁹ Beyrut, 1407/1987

¹⁰¹⁰ Bkz. ed-Devrakî, *Müsnedü Sa’d b. Ebî Vakkâs*, (thk. Amir Hasan Sabrî), s. 23-220

¹⁰¹¹ Hatîb, *Târihu Bağdât*, III, 214

¹⁰¹² ed-Devrakî, A.g.e., s. 23

¹⁰¹³ İbn Hacer, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, I, 144

¹⁰¹⁴ Ed-Devrakî, A.g.e., s. 24

XXIX. ABD B. HUMEYD ve el-MÜSNED'İ

A. Abd b. Humeyd (ö. 249/863)

Tam adı, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî)'dir.¹⁰¹⁵

“*et-Tefsîru'l-kebîr*” ve “*el-Müsnedü'l-kebîr*” müellifi Abd b. Humeyd, 170/786 yılından sonra doğdu.¹⁰¹⁶ Doğum yeri olan Mâverâünnehir'in Semarkant yakınındaki el-Kîss şehrine nisbetle anılmıştır.¹⁰¹⁷ Asıl adının “Abdülhamid” olduğu, ancak dile hafiflik olması için Abd b. Humeyd diye meşhur olduğu rivayet edilir.¹⁰¹⁸

Abd b. Humeyd; Ali b. Asım el-Vâsitî, Yezid b. Harun, Muhammed b. Bişr el-Abdî, Yahya b. Adem, Abdurrezzak, Ebu Davud et-Tayalisi ve Ebu Bekr b. Ebi Şeybe gibi *et-Tefsîr*'inde ve *el-Müsned*'inde ismi geçen muhaddislerden hadis rivayet etmiştir.¹⁰¹⁹ Kendisinden *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim ve Tirmizî rivayette bulunmuştur.¹⁰²⁰ Buhârî'nin, *es-Sahîh*'inde sadece bir yerde¹⁰²¹ ta'lîkan rivayet ettiği bir hadisin senedinde geçen “Abdulhamîd”in, “Abd b. Humeyd” olduğu söylenmiştir.¹⁰²² Ayrıca Abd b. Humeyd'den oğlu Muhammed b. Abd ve Mâverâünnehir âlimlerinin çoğu rivayette bulunmuştur.¹⁰²³

Abd b. Humeyd'in son ravisi hicrî 247'de onun hem *el-Müsned*'ini ve hem de *et-Tefsîr*'ini kendisinden dinleyip rivayet eden Ebû İshâk İbrâhim b. Huzeym b. Kumeyr b. Hâkân eş-Şâşî'dir.¹⁰²⁴

Sika hadis imamlarından olan Abd b. Humeyd, 249/863 yılında el-Kiss'te vefat etmiştir.¹⁰²⁵

¹⁰¹⁵ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 401; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 4; Zehebî, *Tezkira*, II, 534 ; a. mlf., *Siyer*, XII, 235-238; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 455-457; Kettânî, *er-Risâle*, 66;

¹⁰¹⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 235

¹⁰¹⁷ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, XI, 108; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 98 Zehebî, *el-Keşşî* olarak nisbelendiğini de söyler. (*Siyer*, XII, 235) Ancak İbn Mâkûlâ, bunun bir hata ve yanlışlıktan kaynaklandığı görüşündedir. (*el-İkmâl*, VII/185)

¹⁰¹⁸ İbnü Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 401

¹⁰¹⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 230; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 454

¹⁰²⁰ Zehebî, *Kâşif*, 165

¹⁰²¹ Buhârî, *Menâkıb*, 25

¹⁰²² İbnü'l-Kaysarânî, *el-Cem'*, I, 337; Zehebî, *Siyer*, XII, 235

¹⁰²³ Zehebî, a. g. e., XII, 236

¹⁰²⁴ Zehebî, a. g. e., XII, 486-487

¹⁰²⁵ İbnü'l-Esîr, III, 98; Zehebî, *Siyer*, XII, 236 ; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 234

B. el-Müsned'i

Ebû Muhammed Abd b. Humeyd el-Kissî'nin kaynaklarda iki müsnedinden söz edilir. Biriel-Müsned-i kebir'i, diğeri el-Müsned-i Sağır'idir.¹⁰²⁶ el-Müsned-i Kebir'in rivayeti ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadık. Günümüze kadar ulaşan ve kütüphanelerde yazmalarını gördüğümüz el-Müntehab ismiyle bilinen el-Müsned-i sağır'idir. Zehebî (ö. 748/1374), "Onun el-Müsnedi'nden bize ulaşan el-Müntehab'ıdır"¹⁰²⁷ sözüyle yukarıda geçen el-Müsnedü's-sağır'ini kasteder.

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), rivayet hakkını elde ettiği müsnedlerin en âli isnadlısının Abd b. Humeyd'in el-Müntehab ismiyle meşhur olanbu müsnedinin olduğunu kaydeder.¹⁰²⁸ Kütüb-i Sitte ve Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i üzerine yaptığı el-Metâlibü'l-âliye fî zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye adlı zevâid çalışmasında el-Müntahab'ı kaynak olarak kullanmıştır.¹⁰²⁹ Şihâbuddin el-Bûsirî (ö. 840/1436) de, İthâfû'l-hıyerati'l-mehera bi zevâidi'l-mesânîdi'l-aşara adlı eserinde Abd b. Humeyd'in Kütüb-i Sitte'de bulunmayan hadislerini tahrir etmiştir.¹⁰³⁰

Abd b. Humeyd'in el-Müsned'ini müellifinden rivayet eden Ebû İshak İbrahim b. Huzeym eş-Şâşi'dir. Zehebî der ki: "Ebû İshâk İbrâhim b. Huzeym, Abd b. Humeyd'inet-Tefsir'ini ve el-Müsned'ini hicrî 249 yılında müellifinden dinledi verivayet etti. Abd b. Humeyd'in vefâtından sonra uzun yıllar yaşadı. Ebu Hatim b. Hibban, Abdullah b. Ahmed b. Hammûveyh es-Serahsî ve daha başkalarıel-Müsned'i ondan rivayet etmişlerdir. İbn Hammûveyh'inondan semai, Türk beldelerinden biri olan Şâş şehrinde hicrî 318/930 yılının Şaban ayında olmuştur. İbn Huzeym'in hayatı ve vefatı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz; ancak o sika muhaddislerden olup doksan yaşlarında vefat etmiştir."¹⁰³¹

Müellifi tarafından muhtasarı yapıldığı anlaşılan el-Müsned'in çeşitli cüzleri, Süleymâniye(Ayasofya, nr. 894, 204 vr.), Millet (Fezullah Efendi, nr. 548, 207 vr.), Nuruosmaniye (nr. 1231, 194 vr.) ve Köprülü (nr. 456, 176 vr.) kütüphanelerinde el yazması

¹⁰²⁶ ed-Dihlevî, *Botânü'l-muhaddisîn*, s.73; el-Kettânî, *el-Risâle*, 66

¹⁰²⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 236

¹⁰²⁸ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, I, 134

¹⁰²⁹ Karaha, *Zevâid Kitapları*, s. 111

¹⁰³⁰ Ahmed Naîm, *Tecrid Mukaddimesi*, 224; Karahan, a. g. e., s.90

¹⁰³¹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 486-487

olarak bulunmaktadır.¹⁰³² *el-Müsned*, Subhi el-Bedrî es-Sâmirrâî ve Mahmud Halil es-Saîdî tarafından tahkik edilmiş ve 1408/1988 yılında Beyrut'a basılmıştır. Kemaleddin Özdemir, *Hadis İlminde Abd b. Humeyd ve Müntehab Müsned*'i adıyla Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bu konuda bir doktora tezi hazırlamıştır.¹⁰³³

Abd b. Humeyd'in *el-Müsned*'i, erkek ve kadın sahabilerden 150'sinin rivayet ettiği toplam 1594 hadisten oluşur.¹⁰³⁴ Her bir sahabe'nin hadisleri "*Müsnedü Fulan*" veya "*Hadisü Fulan*" başlığı altında sıralanır. Önce "118 erkek sahabilerin müsnedleri", sonra "32 kadın sahabiler'in müsnedleri" gelir. Erkek sahâbilerin rivayet ettiği hadisler 1468,¹⁰³⁵ kadın sahâbilerin hadisleri 131'dir.¹⁰³⁶

el-Müsned; "Hulefâ-i râşidîn" ve "Aşera-i mübeşşera"nın hadisleri ile başlar.¹⁰³⁷ Sonraki kısımlardaki sahâbiler arasında belirli bir tertip yoktur. "Aşera-i mübeşşera"nın sonuncusu "Abdurrahmân b. Avf'ın müsnedi"nden sonra sıra ile şu sahâbilerin müsnedleri gelir.¹⁰³⁸

"Übey b. Ka'b, Ubâde b. es-Sâmit, Ebû Katâde b. Rabi' el-Ensârî, Ebu'd-Derdâ, Huzeyme b. Sâbit, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Mes'ûd el-Ensârî, Zeyd b. Sâbit, Zeyd b. Erkâm, Zeyd b. Hâlid el-Cühenî, Zeyd b. Hârise, Amr b. Hureys, Amr b. Mürre, Amr b. Hazm el-Ensârî, Amr b. Avf el-Müzenî, Amr b. el-As, Amr b. Abese, Sa'd b. el-Atval, Sa'd b. Ubâde, Abdurrahman b. Ya'mur, Abdurrahman b. Habbâb es-Sülemî, Abdurrahmân b. Ebzâ, Abdurrahmân b. Osmân et-Teymî, Abdurrahman b. Şebel, Âmir b. Rabîa, Abdullâh b. Amr, Kudâme b. Abdillâh el-Âmirî, Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî, Bilâl el-Müezzîn, Saîd b. el-As el-Emevî, el-Eğar, Sâlim b. Ubeyd, Ebû Bürde, Muhammed b. Cahş, Ka'b b. Ucre, Murre b. Ka'b (veya Ka'b b. Murre), Ka'b b. Mâlik, Ebu'l-Yesar Ka'b b. Amr el-Ensârî, Osman b. Hanîf, Osmân b. Ebi'l-As, Ca'de b. Hebîra el-Eşce'î, Amr b. Ka'b, Nâfi b. Abdülhâris, Seleme b. el-Ekva', Seleme b. Nuaym, Muğîra b. Şu'be, Bâhile'den bir sahâbî, Ma'kıl b. Yesâr, Ya'lâ b. es-Siyâbe, Ya'lâ b. Mürre, Şurâhbil b. Evs, Muâviye b. Hayde el-Kuşeyrî, Muâviye b. Ebî Süfyân, Râfî b. Hadîc, Beşîr b. eHassâsiyye, Bişr b. Âsım, Enes b. Mâlik (Benî Abdullâh b. Ka'b'dan olan sahâbi), Sahr el-Gâmidî, Harmele el-Anberî, Yezid b. Esed,

¹⁰³² Sezgin, *Türâs*, I, 216

¹⁰³³ Koçyiğit, "*Abd b. Humeyd*" *DİA*, I, 58

¹⁰³⁴ Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, s. 462

¹⁰³⁵ Abd b. Humeyd, a. g. e., 29- 428

¹⁰³⁶ Abd b. Humeyd, a. g. e., 428- 462

¹⁰³⁷ Abd b. Humeyd, a. g. e., 29- 84

¹⁰³⁸ Abd b. Humeyd, a. g. e., 84

Yezid b. Nûâme ed-Dabbî, Yezid b. Seleme, Yezid b. es-Sâib, Ebû Yezîd veya Ebû Sâib (Ata b.es-Sâib'in dedesi), Yezid b. Âmir es-Süvâî, Yezid b. Şecera, Ebû Züheyr es-Sekafî, el-Hâris b. Vakîş, el-Hâris b. Mâlik el-Ensârî, Hârise b. en-Nu'mân, Sehl b. Ebî Hayseme, Sehl b. Sa'd es-Sâidî, Sehl b. Hanîf, Süheyl b. el-Beydâ, Ebû Mersed el-Ganevî, Ebu'l-Aşerâ ed-Darimî'nin babası, Ebu'l-Hamrâ, Husayn (İmrân'ın babası), Hârise b. Vehb, Amr b. el-Humk, Ebû Şüreyh el-Huzâî, Atıyye es-Sâidî, Süfyân b. el-Hakem (veya el-Hakem b. Süfyân, Abdullâh b. el-Hârisb. Cüz' ez-Zebîdî, Abdullâh b. Ukeym, Abdullâh b. Amir b. Rabî'a, Abdullâh b. Adî b.el-Hamrâ, Şibl b. Huleyd el-Müzenî, Abdullâh b. Yezîd el-Ensârî, Abdullâh b. Hubeyb, İbn Ebî Mektûm, Abdullâh b. Selâm, Abdullâh b. Mugaffel, Abdullâh b. Büsr el-Mâzinî, Abdullâh b. Serces, Abdullâh b. eş-Şihhîr, Abdullâh b. Zeyd b. Âsım el-Mâzinî, Abdullâh b. Zübeyr, Abdullâh b. Ebî Evfâ, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Târik b. Şihâb, Abdullâh b. Abbâs, Abdullâh b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir b. Abdullâh, Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre"¹⁰³⁹

el-Müsnedü'in ikinci bölümü kadın sahabilerin rivayetlerinden oluşur. Önce Ümmehâtü'l-mü'minîn'den¹⁰⁴⁰ “Hz. Âişe-i Sıddîka, Ümmü Seleme, Meymûne, Ümmü Habîbe, Safiyye binti Huyey, Cüveyriye” nin¹⁰⁴¹ve sonra sıra ile şu kadın sahabilerin müsnedleri zikredilmiştir:¹⁰⁴²

“Ümmü Şerîk, Ümmü Husayn, Ümmü Amr b. Halde el-Ensârî, Cedde Ubeydullâh b. Ali b. Ebî Râfî, Ümmü'l-Alâ, Ümmü'd-Derdâ, Selâme ühtü Harşe b. el-Hur, Ümmü Cündeb, Ümmü Umâre, Ümmü Ferve, Yüseyra, Ümmü Bişr, Ümmü Mübeşşir, Esmâ binti Ebî Bekr, Esmâ binti Yezîd, Fâtıma binti Kays, Ümmü'l-Fadl, Havle binti Sâmir el-Ensâriyye, Havle binti Kays, er-Rubeyyi' binti Mu'avviz, Ümmü İshâk, eş-Şifâ binti Abdillâh, Ümmü Külsüm binti Ukbe, Ümmü'l-Alâ, el-Ensâriyye, Ümmü Eymen”¹⁰⁴³

el-Müsned'in ilk hadisi, “Müsned-i Ebî Bekr es-Sıddîk radiyallâhü anhü” başlığı altında şu hadislerle başlar:¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁹ Abd b. Humeyd, a. g. e., 415

¹⁰⁴⁰ Abd b. Humeyd, a. g. e., 428

¹⁰⁴¹ Abd b. Humeyd, a. g. e., 449

¹⁰⁴² Abd. b. Humeyd, a. g. e., 450

¹⁰⁴³ Abd b. Humeyd, a. g. e., 462

¹⁰⁴⁴ Abd b. Humeyd, a. g. e., 29

“Bize Yezîd b. Hârûn tahdîs etti; O da, İsmâil b. Ebî Hâlid bize haber verdi, dedi. O da Kays b. Ebî Hâzim'den; O da, Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a)'ın şöyle dediğininakletti: “Siz şu âyeti okuyorsunuz:“Ey iman edenler! Kendinize dikkat edin; siz hidayet üzerine olduğunuz sürece sapıtanlar size zarar veremez”¹⁰⁴⁵ Hâlbuki ben Rasûlüllâh (s.a)'i şöyle söylerken işitdim: “İnsanlar zâlimi görürler de onun zulmüne mani olmazlarsa, umûmî bir ceza ile Allah'ın onları cezalandırması pek yakındır”¹⁰⁴⁶

el-Müsned'in 1594 no'lu sonuncu hadisi ise, “Min Hadîsi Ümmü Eymen” başlığı altında Abd b. Humeyd'in; “Amr b. Saîd ed-Dımeşkî>Saîd b. Abdiaziz et-Tennûhî>Mekhûl>Ümmü Eymen” isnadıyla Rasûlüllah (s. a v.)'den rivayet ettiği; “Allah'a ortak koşmama, savaştan kaçmama, anne babaya itaat, kasıtlı olarak namazı terk etmeme, şarap içmeme, günaha dalmama, âile ve yakınlarına infakta bulunma ve onlara nasihat etme” gibi öğütleri ihtiva eden bir hadis ile sona erer.¹⁰⁴⁷

XXX. el-CEVHERÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Cevherî (ö. 249/863)

Tam adı, Ebû İshâk İbrâhim b. Saîd el-Cevherî el-Bağdâdî e-Taberî'dir.¹⁰⁴⁸

Aslen Taberistan'lı olan Ebû İshâk el-Cevherî, 170/786 yılından sonra doğdu.¹⁰⁴⁹ Babası Saîd el-Cevherî varlıklı bir kimse olup ilim ehline yardım ve ihsanlarıyla tanınmıştı.¹⁰⁵⁰ Hârûnurreşîd zamanında, İsmâil b. Ayyâş ve Hüseyim b. Beşîr gibi muhaddislerden oluşan dört yüz kişilik topluluğu hacca götürmüştür.¹⁰⁵¹

Ebû İshâk el-Cevherî, babasının bu yönünden faydalanarak bir çok muhaddis ile görüşme ve onlardan ilim tahsil etme imkânını buldu. Bu yüzden kendilerinden hadis aldığı hocalarının sayısı çoktur.¹⁰⁵² Süfyan b. Uyeyne, Muhammed b. Fadl, Abdolvahhâb es-Sekafî,

¹⁰⁴⁵ Mâide, 105

¹⁰⁴⁶ Abd b. Humeyd, *Müsned*, 29

¹⁰⁴⁷ Bkz a. g. e., 462

¹⁰⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 104; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 93-96; İbn Ebî Ya'lâ, *Hanâbile*, I, 94; Zehebî, *Tezkira*, II, 515; a. mlf., *Siyer*, XII, 149; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 123-125 ; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 229; el-Hazecî, *Hulâsa*, 17; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 113; Kâtip Çelebî, *Keşfüzzünûn*, II, 1684; Kettânî, *er-Risâle*, 63; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 34

¹⁰⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 149

¹⁰⁵⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 94

¹⁰⁵¹ Hatîb, a. g. e., VI, 94

¹⁰⁵² Hatîb, a. g. e., VI, 93

Ebû Muâviye, Vekî b. Cerrâh, Enes b. İyâz el-Leysî, Ebû Üsâme bunlardan sadece bir kaçıdır.¹⁰⁵³ Ondan Buhârî dışındaki *Kütüb-i Sitte* müellifleri hadis almışlar ve rivayette bulunmuşlardır.¹⁰⁵⁴ İbn Ebî Hatim, babası Ebû Hatim ile Ebû Zür'a'nın kendisinden hadis yazdıklarını kaydeder.¹⁰⁵⁵

Ahmed b. Hanbel, yaşça ondan büyük olmasına rağmen o gelince “şu gencin ahlâk ve edebi ne güzel” diyerek onu överdi.¹⁰⁵⁶ Bir defasında çok hadis yazmakla onu vafsetmiş ve ilimdeki ehliyetini dile getirmiştir.¹⁰⁵⁷ en-Neseî, el-Cevherî'nin “sika” bir muhaddis olduğuna dikkat çekerek ve *es-Sünen*'inde onun hadislerine yer verir.¹⁰⁵⁸ Ebû Bekr b. Ebî'd-Dünyâ, Mûsâ b. Hârûn, el-Hakîm et-Tirmizî, Ebu'l-Hasen b. Cevsâ, Yahyâ b. Sâid gibi musannifler de tasnif ettikleri eserlerde İbrâhim el-Cevherî'den hadis rivayet ederler.¹⁰⁵⁹

İbrâhim el-Cevherî, bir hadisin çok farklı rivayetlerini araştırmakla tanınan bir muhaddistir. Onun, “bir hadisin en az yüz vechine (farklı rivayet şekline) sahip değilsem o hadis hakkında yetimim” dediği nakledilir.¹⁰⁶⁰ Hatîbü'l-Bağdâdî, onu “sika” ve “sebt” ifadeleriyle tavsif eder; rivayetlerinin çok olduğunu ve *el-Müsned* tasnif ettiğini kaydeder.¹⁰⁶¹

İbrâhim b. Saîd el-Cevherî, hayatının sonuna doğru el-Missîsa'nın yakınındaki Aynu'z-Zeber mevkiine yerleşmiş ve burada murabıt iken vefat etmiştir.¹⁰⁶² Zehebî, onun vefat tarihini tam tesbit edilemediğini belirttikten sonrahicrî 244, 247, 249 ve 253 gibi tahminlerde bulunur.¹⁰⁶³

B. el-Müsned'i

Ebû İshâk İbrâhim el-Cevherî'nin *el-Müsned* te'lif ettiğini kaynaklar ittifakla haber verirler.¹⁰⁶⁴ Zehebî'nin (ö. 748/1347) onun hakkındaki “el-Müsnedü'l-kebîr sâhibi”¹⁰⁶⁵ ifade-

¹⁰⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 104; Zehebî, *Siyer*, XII, 149

¹⁰⁵⁴ Zehebî, *Kâşif*, I, 37

¹⁰⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 104

¹⁰⁵⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 95

¹⁰⁵⁷ Hatîb, a. g. e., VI, 94

¹⁰⁵⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 515

¹⁰⁵⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 94; Zehebî, *Siyer*, XII, 150

¹⁰⁶⁰ Hatîb, a. g. e., VI, 94

¹⁰⁶¹ Hatîb, a. g. e., VI, 93

¹⁰⁶² Hatîb, a. g. e., VI, 93

¹⁰⁶³ Zehebî, *Siyer*, VI, 151

¹⁰⁶⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XII, 207; Zehebî, *Tezkira*, II, 515; a. mlf., *Siyer*, XII, 150; İbn Hacer, *Tezhib*, I, 124; Süyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 229; *Keşfüzzünûn*, II, 1684; Kettânî *er-Risâle*, 63; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, I, 34; Sandıkçı, *Hadis*, 260

sine bakılırsa, bunun *Kütüb-i Sitte* öncesi dönemin büyük müsnedlerden biri olduğu anlaşılır. Çünkü sadece “Müsnedü Ebî Bekr” bölümünün yirmi üç cüz olduğu rivayet edilmiştir.¹⁰⁶⁶

Bir gün talebesi Abdullah b. Ca’fer b. Hâfekân, hocası İbrâhim b. Saîd el-Cevherî’ye Ebû Bekr es-Sıddîk’in bir hadîsi hakkındaki görüşünü sorar. el-Cevherî de hizmetçisine, kitabının “Müsnedü Ebî Bekr kısmından yirmi üçüncü cüz’ünün kendisine getirmesini” ister. Bunun üzerine talebesi Abdullâh b. Ca’fer “Ebû Bekr’in elli hadisinin bile sahih olarak gelmediğini, rivayetlerinin yirmi üç cüze nasıl ulaşacağını” söylemesi üzerine el-Cevherî “her hangi bir hadis bana yüz vecihten ulaşmadıkça ben o hadis konusunda yetimim”¹⁰⁶⁷ der.

Kaynaklarda zikredilen, “Hz. Ebû Bekr’in rivayet ettiği hadislerden meydana gelen bu yirmi üç cüzlük *el-Müsned*”in de günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir.¹⁰⁶⁸ III. ve IV. asır musanniflerinin eserlerine kaynaklık ettiği anlaşılan İbrâhim b. Saîd el-Cevherî’nin bu *el-Müsned*’inin sonraki asırlara müstakil olarak rivayeti konusunda bir kayda rastlamadık.

XXXI. el-FELLÂS ve el-MÜSNED’İ

A. el-Fellâs (ö. 249/864)

Tam adı, Ebû Hafs Amr b. Ali b. Bahr b. Kenîz el-Bâhilî es-Seyrafi el-Fellâs el-Basrî’dir.¹⁰⁶⁹

“*el-Müsned*”, “*el-İlel*” ve “*et-Târîh*” müellifi¹⁰⁷⁰ Amr b. Ali el-Fellâs 160/778 yılı civarında doğdu.¹⁰⁷¹ Aslen Basralı olup sarraf olduğu için *el-Fellâs* lakabı ile anılmıştır.¹⁰⁷² el-Hasanü’l-Basrî ve ez-Zührî’den hadis rivayet eden Ebu’l-Fadl Bahr b. Küneyz es-Sekâ el-Bâhilî’nin¹⁰⁷³ torunudur.¹⁰⁷⁴ Münekkid hadis hafızlarından olup ilimde Ali b. el-Medîni’nin akranlarından sayılmıştır.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 149

¹⁰⁶⁶ Hatîb, a. g. e., VI, 94; Zehebî, *Siyer*, XII, 150; Kâtip Çelebi, *Kaşfüzzunun*, II, 1684

¹⁰⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 150

¹⁰⁶⁸ Çakan, “Cevherî, İbrâhim b. Saîd”, *DİA*, VII, 458

¹⁰⁶⁹ Buhârî, *et-Târîhu’s-sağîr*, II, 388; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 249; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XII, 207-212; Zehebî, *Siyer*, XI, 470-472; a. mlf., *Tezkira*, II, 487; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 80-82; Suyûtî, *Tabakâtu’l-huffâz*, 214; Hazrecî, *Hulâsa*, 291-292; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, II, 120

¹⁰⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 81

¹⁰⁷¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 470

¹⁰⁷² İbnü’l-Esir, *Lübâb*, II, 449

¹⁰⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 418

Amr b. Ali el-Fellâs; Yezîd b. Zürey', Vekî, Yahyâ el-Kattân, Yezîd b. Hârûn, Sülyman b. Harb, Mu'temir b. Süleyman ve daha başkalarından hadis rivayet etti.¹⁰⁷⁶ *Kütüb-i Sitte* müellifleri başta olmak üzere Ebû Zûr'a ve Ebû Hâtım ondan hadis rivayeti ile tanınırlar.¹⁰⁷⁷ Buhârî *es-Sahîh*'inde ondan 47 hadis, Müslim 2 hadis rivayet etmiştir.¹⁰⁷⁸ en-Neseî'nin *es-Sünen*'inde Amr b. Ali el-Fellâs'tan rivayeti Zekeriyâ b. Yahyâ es-Siczî vasıtasıyla rivayet edilmiştir.¹⁰⁷⁹

Ebu's-Şeyh el-İsfahânî, onun İsfahan'a hicrî 216, 224 ve 236 yıllarında olmak üzere üç kez yolculuk yaptığını kaydeder.¹⁰⁸⁰ Hicrî 247/862 yılında Bağdat'a gelmiş ve orada ika-met ettiği yıllarda Bağdatlılar kendisinden hadis dinlemiştir.¹⁰⁸¹

Zehebî (ö. 748/1374), el-Fellâs'ın âlî hadislerinden bir kısmının kendisine ulaştığını kaydetmiştir.¹⁰⁸²

Ebû Hafs Amr b. Ali el-Fellâs 249/864 yılında, Zilkade ayının son haftasında Çarşamba günü Samerrâ'da vefat etmiştir.¹⁰⁸³

B. el-Müsned'i

Kaynaklarda, Amr b. Ali el-Fellâs'ın *el-İlel*, *et-Târîh* ve *et-Tefsîr* kitapları yanı sıra bir de *el-Müsned* te'lif ettiği kaydedilir.¹⁰⁸⁴ İbn Hacer *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde,¹⁰⁸⁵ Ömer Rıza Kehhâle *Mu'cemü'l-müellifîn*'de¹⁰⁸⁶ ve Ziriklî *el-A'lâm*'inde¹⁰⁸⁷ kaydederler.

Kütüb-i Sitte müelliflerinin kendisinden hadis tahririnde bulunduğu Amr b. Ali el-Fellâs'ın bahsedilen bu *el-Müsned*'nin rivayeti ve mahiyeti ile ilgili bir bilgiye rastlamadık. Ancak bu müelliflerin üçüncü asırda yaşadıkları göz önünde bulunursa, *el-Müsned*'in rivayet hakkını almış oldukları düşünülebilir. Hatta en-Neseî'nin (ö. 307/919) Zekeriyâ b. Yahyâ es-

¹⁰⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 471

¹⁰⁷⁵ Zehebî, *Tezkira*, II, 487

¹⁰⁷⁶ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh*, VI, 249; İbn Hacer, a. g. e., VIII, 80

¹⁰⁷⁷ Zehebî, *Tezkira*, II, 487; İbn Hacer, a. g. e., VIII, 80

¹⁰⁷⁸ İbn Hacer, a. g. e., VIII, 82

¹⁰⁷⁹ İbn Hacer, a. g. e., VIII, 82

¹⁰⁸⁰ Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahân*, II, 29

¹⁰⁸¹ Hatîb, a. g. e., XII, 208

¹⁰⁸² Zehebî, *Siyer*, XI, 472

¹⁰⁸³ Hatîb, a. g. e., XII, 212; Zehebî, *Tezkira*, II, 488

¹⁰⁸⁴ İbn Hacer, a. g. e., VIII, 81; Kehhâle, a. g. e., VIII, 11; Ziriklî, a. g. e., V, 254

¹⁰⁸⁵ İbn Hacer, a. g. e., VIII, 81

¹⁰⁸⁶ Kehhâle, a. g. e., VIII, 11

¹⁰⁸⁷ Ziriklî, a. g. e., V, 254

Siczî (ö. 289/902)¹⁰⁸⁸ vasıtasıyla ondan naklettiği hadislerin *el-Müsned*'inden aldığı ve dolayısıyla *el-Müsned*'in IV. Hicrî asrın başlarında mevcut olduğu muhtemeldir.

XXXII. el-KEVSEC ve el-MÜSNED'İ

A. el-Kevsec (ö. 251/865)

Tam adı, Ebû Ya'kûb İshâk b. Mansûr b. Behrâm el-Kevsec el-Mervezî en-Neysâbü'rî'dir.¹⁰⁸⁹

Fakîh, İmam ve hafız İshâk b. Mansûr el-Kevsec, 170/ 786 yılından sonra Merv'de doğdu.¹⁰⁹⁰ Nisâbü'rî'a yerleşip orada ikamet etmiştir.¹⁰⁹¹

İlim tahsili için Irak, Şâm ve Hicâz'a yoculuklar yaptı.¹⁰⁹² Süfyan b. Uyeyne, Veki b. el-Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî, en-Nadr b. Şümeyl, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrezzâk ve Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî gibi muhaddislerden hadis tahsil etti.¹⁰⁹³ Buhârî ve Müslim *es-Sahîhayn*'da ondan hadis rivayet etmiş,¹⁰⁹⁴ Ebû Dâvûd dışındaki *es-Sünen* müellifleri onun hadislerine kitaplarında yer vermişlerdir.¹⁰⁹⁵

İshâk el-Kevsec, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye'den fikhî meseleleri tedvin etmekle tanınmıştır.¹⁰⁹⁶ Ahmed b. Hanbel'in bazı görüşlerini değiştirdiğini duyunca bunları bir çantaya koyup Bağdât'a geldi ve her bir meseleyi Ahmed b. Hanbel'e arz ederek ikinci defa onun onayını aldı.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 507-508

¹⁰⁸⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 404; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 234; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 362-364; İbn Ebî Ya'lâ, *Tabkâtu Hanâbile*, I, 113-115; Zehebî, *Siyer*, XII, 258-260; a. mlf., *Tezkira*, II, 524-525; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 249-250; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 233; Kettânî, *er-Risâle*, 68; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 239

¹⁰⁹⁰ İbn Ebî Ya'lâ, *A.g.e.*, I, 113; Zehebî, *siyer*, XII, 259

¹⁰⁹¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 524

¹⁰⁹² Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 362

¹⁰⁹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 234; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 363

¹⁰⁹⁴ İbnü'l-Kaysarânî, *el-Cem'*, I, 30

¹⁰⁹⁵ Zehebî, *Tezkira*, II, 524

¹⁰⁹⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 363; Sezgin, *Türâs*, III, 228

¹⁰⁹⁷ *A.g.e.*, VI, 364

Hakkında “sika”, “me’mûn” ve “sadûk”¹⁰⁹⁸ ve benzeri tadîl ifadeleri kullanılan İshâk b. Mansûr, 251/786 yılının Cemâziyelevvel ayında Perşembe günü Nisâbûr’da vefat etmiş ve Cuma günü defnolunmuştur.¹⁰⁹⁹

B. el-Müsned’i

Kettânî, *er-Risâle*’de;¹¹⁰⁰ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*’de¹¹⁰¹ Ebû Ya’kûb İshak b. Mansûr el-Kevsec’in “*el-Müsned*” isimli bir eser te’lif ettiğini kaydederler. Müracaat ettiğimiz başka kaynaklarda *el-Müsned*’in ne rivayeti ve ne de mahiyeti ile bir bilgiye rastlamadık. Günümüze ulaşan el-Kevsec’in sadece “*el-Mesâil*” adlı Ahmed b. Hanbel ile İshâk b. Râhûye’den naklettiği fikhî meseleleri ihtiva eden kitabıdır. Bunun Zâhiriye kütüphanesi’nde IV. Hicrî asır yazmaları arasında bir nüshası bulunmaktadır.¹¹⁰²

XXXIII. MUHAMMED B. HİŞÂM ve el-MÜSNED’İ

A. Muhammed b. Hişâm (251/865)

Tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hişâm b. Şebîb b. Ebî Hîra es-Sedûsî el-Basrî el-Mısırî’dir.¹¹⁰³

Aslen Basralı olup Mısır’a yerleşmiş ve orada ikamet etmiştir.¹¹⁰⁴ Abdulvahâb es-Sekafî, Mu’temir b. Süleyman, Bîşr b. el-Mufaddal, Hâlid b. el-Hâris, Ömer b. Ali el-Mukaddemî, Gunder, İbn Uyeyne, Yahya el-Kattân ve daha başkalarından hadis dinleyip rivayet etti.¹¹⁰⁵

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Ebû Dâvûd ve en-Neseî *es-Sünen*’lerinde onun hadislerini tahrir etmişler; el-Ma’merî, Ali b. Ahmed Allân el-Mısırî, İbn Ebî Dâvûd ondan hadis

¹⁰⁹⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 364; Zehebî, *Siyer*, XII, 260; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 250

¹⁰⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 250;

¹¹⁰⁰ Kettânî, *er-Risâle*, 68

¹¹⁰¹ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, II, 239

¹¹⁰² Bkz. Sezgin, *Türâs*, III, 228

¹¹⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 117; İbn Mâkûlâ, *İkmâl*, II, 32; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 496; Kettânî, *er-Risâle*, 70

¹¹⁰⁴ İbn Mâkûlâ, a. g. e., II, 32; İbn Hacer, a. g. e., IX, 496

¹¹⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 117; İbn Hacer, a. g. e., IX, 496

rivayetiyle tanınmışlardır.¹¹⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, babası Ebû hâtim'in Mısır'da ondan hadis yazdığını söyler.¹¹⁰⁷

Muhammed b. Hişâm es-Sedûsî sika¹¹⁰⁸ ve güvenilir bir muhaddistir. Abû Hâtim, hem ondan hadis rivayet etmiş ve ayrıca onu “Sadûk”¹¹⁰⁹ diye vasıflamıştır. *es-Sünen*'inde onun hadislerine yer veren en-Neseî, onun hakkında “Sâlih” ve “Lâ be'se bih” gibi tadil lafızlarını kullanarak hadislerinin delile elverişli olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹⁰

Rivayet ettiği hadisleri genellikle “hasen” derecesinde¹¹¹¹ olduğunu söyleyen Muhammed b. Hişâm es-Sedûsî, 251/865 yılının Cemâziyelevvel ayında ve Mısırdaki vefât etmiştir.¹¹¹²

B. el-Müsned'i

Muhammed b. Hişâm es-Sedûsî'nin *el-Müsned* te'lif ettiğini, en eski kaynak olarak V. asır müelliflerinden İbn Mâkûlâ (475/1082)'nın *el-İkmâl fî raf'i'l-irtiyâb ani'l-mü'telef ve'l-muhtelef mine'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb* adlı kitabında verdiği bilgiden tesbit ettik.¹¹¹³ Ayrıca son dönem müelliflerinden Abdulhay el-Kettânî de *er-Risâletü'l-müstatrafe*'sinde *el-Müsned* isimli eserleri sayarken es-Sedûsî'nin *el-Müsned*'ini de kaydetmiştir.¹¹¹⁴ Sandıkçı, III. Hicrî asırda yaşayan Mısırlı muhaddisler arasında saydığı Muhammed b. Hişâm'ın terceme-i halini verdikten sonra onun *el-Müsned* telif ettiğine de işaret etmiştir.¹¹¹⁵

İbn Mâkûlâ'nın verdiği bilgiden anlaşıldığına göre Muhammed b. Hişâm'ın *el-Müsned*'inin rivayeti hicrî beşinci asra kadar devam etmiştir. Çünkü İbn Mâkûlâ'nın bizzat kendisi bu *el-Müsned*'in rivayetini elde etmiş ve onu hocasından dinlemiştir.¹¹¹⁶ Ancak muhtevası hakkında bilgi vermemiştir.

¹¹⁰⁶ İbn Hacer, a. g. e., IX, 496

¹¹⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, a. g. e., VIII, 117

¹¹⁰⁸ İbn Hacer, a. g. e., IX, 496

¹¹⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, a. g. e., VIII, 117

¹¹¹⁰ İbn Hacer, a. g. e., IX, 496

¹¹¹¹ İbn Haecet, a. g. e., IX, 496

¹¹¹² İbn Mâkûlâ, a. g. e., II, 32; İbn Hacer, a. g. e., IX, 496

¹¹¹³ İbn Mâkûlâ, a. g. e., II, 32

¹¹¹⁴ el-Kettânî, *er-Risâle*, 70

¹¹¹⁵ Sandıkçı, *Hadis*, 326

¹¹¹⁶ İbn Mâkûlâ, *İkmâl*, II, 32; Sandıkçı, a.g.e., 326

Sonuç olarak Muhammed b. Hişâm es-Sedûsî'nin *el-Müsned*'i, beşinci ve altıncı asırlara kadar Mısır'da kıraati devam etmiş ve sonra rivayeti kesilmiştir.

XXXIV. et-TENNÛHÎ ve el-MÛSNED'İ

A. et-Tennûhî (ö.252/866)

Tam adı, Ebû Ya'kûb İshâk b. Behlûl b. Hassân et-Tennûhî el-Enbârî'dir.¹¹¹⁷

Hâfız ve fakîh Ebû Ya'kûb et-Tennûhî, 164/781 yılında Enbar'da doğdu.¹¹¹⁸ Genç yaşta babası ile birlikte Hüseyim b. Beşîr'in hadis meclisinde bulundu ve ondan hadis yazdı.¹¹¹⁹ Hadis tahsili için Bağdât, Kûfe, Basra, Medîne ve Mekke'ye hadis yolculuklarında bulundu.¹¹²⁰

Babası Behlûl b. Hassân, Yahyâ b. Âdem, Süfyan b. Uyeyne, Ebû Muâviye ed-Darîr, Yahya b. Saîd el-Kattân, İsmâil b. Uleyye, Vekî b. el-Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî ve daha bir çok muhaddisten hadis dinledi.¹¹²¹ Ondan da İbrâhim el-Harbî, İbn Ebî'd-Dünyâ, Ca'fer el-Firyâbî, Ebû Abdillâh el-Mehâmilî, torunu Yûsuf b. Ya'kûb b. İshâk el-Ezrak ve daha başkaları rivayette bulunmuşlardır.¹¹²² İbn Ebî Hatim, babası Ebû Hâtım ile Ebû Zûr'a'nın da ondan hadis yazdıklarını kaydeder.¹¹²³

İshâk b. Behlûl et-Tennûhî, güçlü bir hafızaya sahip olup "sika"¹¹²⁴ ve "sadûk"¹¹²⁵ bir muhaddistir. Bağdât'ta hâfızasından elli bin hadis yazdırmış ve hiç birinde hata etmemiştir.¹¹²⁶ Fıkıhî Hasan b. Ziyâd el-Lü'lû ile Ebû Yûsuf'un talebesi el-Heysem b. Mûsâ'dan öğrendi.¹¹²⁷ "el-Mütedât"¹¹²⁸ isimli fıkıh kitabı olup kendisine has fikhî görüşleri ile tanınmış-

¹¹¹⁷ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, II, 214-215; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 366-369; Zehebî, *Siyer*, XII, 489-491; a. mlf., *Tezkira*, II, 518-519; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 266; İbnü'-Imâd, *Şezerât*, II, 126

¹¹¹⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 369; Zehebî, *Siyer*, XII, 489

¹¹¹⁹ Hatîb, a.g.e., VI, 367

¹¹²⁰ Hatîb, a.g.e., VI, 366

¹¹²¹ Hatîb, a.g.e., VI, 366; Zehebî, *Tezkira*, II, 519; a. mlf., *Siyer*, XII, 489

¹¹²² Hatîb, a.g.e. VI, 366; Zehebî, *Siyer*, XII, 489

¹¹²³ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, II, 214

¹¹²⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 518;

¹¹²⁵ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, II, 215; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 366

¹¹²⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 368

¹¹²⁷ Hatîb, a.g.e., VI, 367

¹¹²⁸ Hatîb, a.g.e., VI, 367; Ziriklî, *A'lâm*, I, 286

tır.¹¹²⁹ Ayrıca kıraat ilminde de kitap te'lif eden e-Tennûhî lûgat, nahiv ve şiir gibi muhtelif ilimlerde de tasnifleri vardır.¹¹³⁰

İshâk b. Behlûl et-Tennûhî, 252/866 yılında vefat etmiş, cenaze namazını Enbâr emîri Buhavne b. Kays eş-Şeybânî kıldırılmıştır.¹¹³¹

B. el-Müsned'i

İshâk b. Behlûl et-Tennûhî'nin *el-Müsned* te'lif ettiğini müracaat ettiğimiz bütün kaynaklardan öğreniyoruz.¹¹³² Bazı kaynaklarda “*el-Müsneddü'l-kebîr*”¹¹³³ ifadesine bakılırsa büyük ve hacımlı bir müsned olduğu anlaşılıyor.

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071), Ebû Ya'kûb et-Tennûhî'nin terceme-i halinde “O, *el-Müsned*'i tasnif etti ve onu Bağdât'ta rivayet etti”¹¹³⁴ sözünden anlaşılan bu *el-Müsned*'in birkaç asır rivayet edilmiş olmasıdır. Ancak kaynaklarda bu konuda fazla bir bilgi yoktur.

XXXV. YA'KÛB ed-DEVRAKÎ ve el-MÛSNED'İ

A. Ya'kûb ed-Devrakî (ö. 252/866)

Tam adı, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhim b. kesîr b. Zeyd b. Eflah b. Mansûr b. Müzâhim el-Abdî el-Kaysî ed-Devrakî'dir.¹¹³⁵

Kardeşi Ahmed ed-Devrakî'den iki yaş büyük olan¹¹³⁶ Ya'kûb ed-Devrakî 166/784 yılında doğdu.¹¹³⁷ Bağdatlı hafız muhaddislerdendir.¹¹³⁸ İbn Hibbân onun aslen Fârisli (İran) olduğunu,¹¹³⁹ Hatîbü'l-Bağdâdî ise Abdu'l-Kays'ın mevlâsı olduğunu kaydeder.¹¹⁴⁰ Küçük

¹¹²⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 489

¹¹³⁰ Hatîb, a.g.e., VI, 367

¹¹³¹ Hatîb, a.g.e., VI, 369

¹¹³² Hatîb, *Târihu Bağdât*, VI, 366; Zehebî, *Siyer*, XII, 489; a. mlf., *Tezkira*, II, 518; Kattânî, *er-Risâle*, 63; Kehmâle, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 231; Ziriklî, *A'lâm*, I, 286

¹¹³³ Zehebî, *Tezkira*, II, 518

¹¹³⁴ Hatîb, *Târihu Bağdât*, VI, 366

¹¹³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 370; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 202; Hatîb, *Târihu Bağdât*, XIV, 277-280; Zehebî, *Siyer*, XII, 141-144; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 371; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 220; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 226; Kettânî, *er-Risâle*, 69

¹¹³⁶ Zehebî, *Tezkira*, II, 506

¹¹³⁷ Hatîb, *Târihu Bağdât*, XIV, 280; Zehebî, *Siyer*, XII, 141

¹¹³⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 505

¹¹³⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 289

¹¹⁴⁰ Hatîb, *Târihu Bağdât*, XIV, 279

yaşta iken Leys b. Sa'd'ı (ö. 175/791) bir katırının üzerinde ve başında uzun bir kalansüve (başlık) olduğu halde er-Resâfe'ye girerken görmüştür.¹¹⁴¹

Hadis tahsili için yolculuklar yapan ve hadis cem edip kitap tasnif eden¹¹⁴² Ya'kûb b. İbrâhîm ed-Devrakî; İbrâhîm b. Sa'd ez-Zührî, Abdülazîz ed-Derâverdî, Süfyân b. Uyeyne, İsmâîl b. Uleyye, Mu'temir b. Süleyman, Hüseyim b. Beşir, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahmân b. Mehdî gibi II.hicrî asrın tanınmış bir çok muhaddis ve imamlarından hadis öğrenip rivayet etti.¹¹⁴³ Ondan da Kütüb-i Sitte müellifleri başta olmak üzere Ebû Zür'a, Ebû Hâtîm, İbn Huzeyme ve el-Mehâmilî gibi tanınmış muhaddisler rivâyette bulunmuşlar ve onun hadislerine kitaplarında yer vermişlerdir.¹¹⁴⁴

Ya'kûb ed-Devrakî'yi Ebû Hatim "sadûk",¹¹⁴⁵ en-Neseî ise "sika"¹¹⁴⁶ bir muhaddis olarak tanımlarken Hatîb el-Bağdâdî, onun hâfız ve itkan sahibi olduğunu ve *el-Müsned*'i tasnif ettiğini zikreder.¹¹⁴⁷ Zehebî, onun âlî hadislerini rivayet eden en son muhaddisin "Sıbtu's-Silefî" lakabı ile meşhur olan Cemâleddin Ebu'l-Kâsım Abdurrahma b. Mekkî el-İskenderânî (ö. 601/1205)¹¹⁴⁸ olduğunu nakleder.¹¹⁴⁹

Ya'kûb b. İbrâhîm ed-Devrakî 252/866 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹¹⁵⁰

B. el-Müsned'i

Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm ed-Devrakî'nin *el-Müsned* te'lif ettiği konusunda kaynaklar müttefiktir. Hatîbü'l-Bağdâdî (ö. 463/1071) , İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082), Zehebî (ö. 748/1347), İbn Hacer (ö. 852/1448) ve sonraki müellifler ed-Devrakî'nin eseri olarak *el-Müsned*'inden bahsederler.¹¹⁵¹

¹¹⁴¹ Hatîb, A.g.e., XIV,278

¹¹⁴² Zehebî, Siyer, XII, 141

¹¹⁴³ İbn Ebî Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 202; Hatîb, *Târihu Bağdât*, XIV, 277; Zehebî, Siyer, XII, 141

¹¹⁴⁴ Zehebî, *Kâşif*, III, 254; a. mlf., Siyer, XII, 141

¹¹⁴⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 202

¹¹⁴⁶ Zehebî, *Tezkira*, II, 506

¹¹⁴⁷ Hatîb, *Târihu Bağdât*, XIV, 277

¹¹⁴⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 254

¹¹⁴⁹ Zehebî, Siyer, XII, 142

¹¹⁵⁰ 1. Dipnotta göst. yerler

¹¹⁵¹ Hatîb, *Târihu Bağdât*, XIV, 277; İbn Mâkûlâ, *İkmâl*, III, 365; Zehebî, Siyer, XII, 142; a. mlf., *Tezkira*, II, 507; İbn Hacer, *Tezhîb*, XI, 381; Kettânî, *er-Risâle*, 69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, XIII, 241; Ziriklî, *A'lâm*, IX, 253

Kaynaklarda bir de *et-Tefsîr*'inden¹¹⁵² söz edilen Ya'kûb ed-Devrakî'nin her iki eserinin ne rivayeti ve ne de mahiyeti ile ilgili bir bilgiye rastlamadık.

XXXVI. ALİ el-EFTAS ve el-MÜSNED'İ

A. Ali el-Eftas (ö. 253/867)

Tam adı, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hasen ez-Zühlî el-Eftas en-Neysâbü'rî'dir.¹¹⁵³

Kaynaklarda doğum tarihi belirtilmeyen Ali b. el-Hasen el-Eftas, Nisabur'un hafız muhaddislerindendir.¹¹⁵⁴ Zehebî onu "Sâhibu'l-müsned" olarak tanıtır.¹¹⁵⁵

Ebu Hâlid el-Ahmer, Süfyan b. Uyeyne, Abdullâh b. İdrîs, Cerîr b. Abdulhamîd ve el-Muhâribî'den ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis dinleyip rivayet etti.¹¹⁵⁶ Ondan da İbrahim b. Muhammed b. Süfyan ve Muhammed b. Süleyman b. Fâris gibi muhaddisler rivayette bulunmuşlardır.¹¹⁵⁷

Rivayet ettiği hadisler genellikle Nisabur yöresinde yayılan Ali el-Eftas'ı, Ebû Hâmid İbnü's-Şarkî, "metrûkü'l-hadis" olarak tenkit etmişse de Hakim, yaşadığı asırda onun hem yaşça ve hem de ilim yönünden Nisabur'un hadis şeyhi ve üstadı olduğunu söyler.¹¹⁵⁸

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Ebu'l-Hasen Ali el-Eftas 251/867 yılından sonra vefat etmiştir.¹¹⁵⁹

B. el-Müsned'i

Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hasen el-Eftas'ın *el-Müsned*'i müracaat ettiğim kaynaklarda ismen zikredilir.¹¹⁶⁰ Zehebî (ö. 748/1374) onu "Sahibü'l-Müsned" (müsned müellifi) olarak tanıtırken,¹¹⁶¹ İsmâil Paşa müsnedinin ismini "*Müsnedü'z-Zühlî*" olarak kaydetmiştir.¹¹⁶²

¹¹⁵² Dâvudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 377

¹¹⁵³ Zehebî, *Tezkira*, II, 529; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Zeyl*, II, 482; Kettânî, *Risâle*, 64; Ziriklî, *A'lâm*, V, 29; Kehlâl, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VII, 62

¹¹⁵⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 529; Kettânî, a.g.e., 64

¹¹⁵⁵ Zehebî, a.g.e., II, 529

¹¹⁵⁶ Zehebî, a.g.e., II, 529; Ziriklî, *A'lâm*, V, 29

¹¹⁵⁷ Zehebî, a.g.e., II, 529; Ziriklî, a.g.e., V, 29

¹¹⁵⁸ Zehebî, a.g.e., II, 529

¹¹⁵⁹ Zehebî, a.g.e., II, 529

Rivayeti ve mahiyeti hakkında her hangi bir bilgi elde edinemediğimiz Ali el-Eftas'ın bu el-*Müsned*'i, Nisabur yöresinde el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (ö. 405/1014) yaşadığı asra kadar devam etmiş olmalıdır. Zira Ali el-Eftas ve hadis ilmindeki konumu hakkında son bilgileri ve değerlendirmeleri ondan öğreniyoruz.

XXXVII. ed-DÂRİMÎ ve el-MÜSNED'İ

A. ed-Dârimî (ö. 255/869)

Tam adı, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behrâm et-Temîmî ed-Dârimî es-Semerkindî'dir.¹¹⁶³

Abdullâh b. Mubârek'in vefat ettiği yılda 181/ 797'de doğdu.¹¹⁶⁴ Temîm'in torunlarından Mâlik b. Hanzala'nın oğlu olan Dârim'e¹¹⁶⁵ nisbetle tanınmıştır. Hadis öğrenimi için Hameyn, Horasan, Şâm, Irak ve Mısır'ı dolaşan ed-Dârimî, Nadr b. Şümeyl, Yezid b. Hârûn, Ca'fer b. Avn, Vehb b. Zeyd ve bu tabakadaki muhaddislerden hadis dinleyip yazdı.¹¹⁶⁶ Daha sonra Bağdat'a yerleşip orada hadis rivayet etmiştir.¹¹⁶⁷

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Buhârî *el-Câmi'u's-sahîh*'in dışındaki eserlerinde, Müslim *el-Câmi'u's-s-Sahîh*'inde, Ebû Dâvûd ve Tirmizî *es-Sünen*'lerinde, en-Nesâî, *es-Sünen*'in dışındaki kitaplarında ondan hadis rivayetinde bulunmuşlardır.¹¹⁶⁸ Abd b. Humeyd, Bakî b. Mahled, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim gibi daha bir çok mütehasıs hadis âlimi ed-Dârimî'den hadis rivayetiyle tanınan muhaddisler arasında zikredilir.¹¹⁶⁹

Ebû Hâtim er-Râzî gibi Cerh ve Ta'dil imamlarının tevsik ettiği¹¹⁷⁰ ed-Dârimî; hilim, dirayet, hıfz, ibadet ve zühtte darb-ı meseldi. Vera sâhibi, hâfız ve mütkin muhaddislerden

¹¹⁶⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 529; İsmâil Paşa, *Zeyl*, II, 482; Kettânî er-Risâle, 64; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VII, 62; Ziriklî, *A'lâm*, V, 29

¹¹⁶¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 529

¹¹⁶² İsmâil Paşa, *Zeyl*, II, 482

¹¹⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 99; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, X, 29-32; Zehebî, *Siyer*, XII, 224-232; a. mlf., *Tezkira*, II, 534; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 294-296; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 130

¹¹⁶⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, X, 30; Zehebî, *Tezkira*, II, 535

¹¹⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 224

¹¹⁶⁶ Zehebî, *Tezkira*, II, 534

¹¹⁶⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, X, 29

¹¹⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 295

¹¹⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 225

¹¹⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 99

olup memleketinde sünneti ihya ve bidatleri ortadan kaldırmakla tanındı.¹¹⁷¹ “*el-Müsned*”, “*et-Tefsîr*” ve “*el-Câmi*”i tasnif etti.¹¹⁷²

ed-Dârimî, 255/869 yılının Zilhicce ayında 75 yaşında terviye günü ikinci vaktinde vefat etti ve Cuma gününe tevâfuk eden Arafe gününde defnolundu.¹¹⁷³ Buhârî’ye onun vefat haberi ulaştığında başını eğerek istircada bulunduğu ve göz yaşlarına hakim olamadığı rivayet edilir.¹¹⁷⁴

B. el-Müsned’i

Kaynaklarda Ebû Muhammed ed-Dârimî’nin *el-Müsned* te’lif ettiği¹¹⁷⁵ ve bunun da günümüze ulaşan *es-Sünen*’i olduğu bilinmektedir.¹¹⁷⁶ İbn Salâh (ö. 643/1245), hadis kitapları arasında müsnedlerin durumunu incelerken örnek verdiği eserler arasında ed-Dârimî’nin *el-Müsned*’ini de saymıştır.¹¹⁷⁷

el-İrâkî (ö. 806/1043), İbn Salâh’ı tenkid ederek der ki: “*Müsned-i Dârimî*’nin burada zikredilmesi bir yanlış eserdir. Çünkü o, ricalle göre değil bablara göre te’lif edilmiş bir kitaptır. “*el-Müsned*” denilmesi ihtiva ettiği hadislerin müsned oluşundan dolayıdır. Nitekim Buhârî’nin *es-Sahîh*’i de bu sebeple “*el-Müsnedü’l-Câmiu’s-Sahîh*” diye isimlendirilmiştir.”¹¹⁷⁸

Bir rivayete göre; ed-Dârimî’nin “*el-Câmi*”, “*el-Müsned*”, “*et-Tefsîr*” ve daha başka kitapları vardır. Günümüze ulaşan eseri, “*el-Câmi*” nitelikli kitabı olup “*el-Müsned*”i ise kaybolmuştur.¹¹⁷⁹

¹¹⁷¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 227

¹¹⁷² Hatîb, *Târîhu Bağdât*, X, 29; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, II, 1682; Zehebî, *Siyer*, XII, 228

¹¹⁷³ Zehebî, a. g. e., XII, 228

¹¹⁷⁴ Zehebî, a. g. e., XII, 229

¹¹⁷⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, X, 26; Zehebî, *Tezkira*, II, 534; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, II, 1682; Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifin*, VI, 71; Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, 230

¹¹⁷⁶ Sezgin, *Türâs*, I, 219

¹¹⁷⁷ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, 38

¹¹⁷⁸ el-İrâkî, *et-Takyîd*, 42

¹¹⁷⁹ el-Leknevî, *el-Ecvibe*, s. 77

XXXVIII. BUHÂRÎ ve el-MÜSNEDÜ'L-KEBÎR'İ

A. Buhârî (ö. 256/870)

Tam adı, Ebû Abdillâh Mumammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Müğîra b. Berdizbeh el-Cu'fî el- Buhârî'dir.¹¹⁸⁰

13 Şevvâl 194/ 20 Temmuz 810 Cuma günü cum'a namazından sonra Buhârâ'da doğdu.¹¹⁸¹ Dedesinin dedesi olan Berdizbeh¹¹⁸² mecûsî idi. Oğlu Müğîra Buhara valisi Yemân el-Cu'fî'nin elinde müslüman olduğu için Buhârî'nin âilesi *el-cu'fî* nisbesiyle anılmıştır.¹¹⁸³ Kaynaklarda dedesi İbrâhîm hakkında fazla bilgi yoktur. Babası İsmâîl'in ise İmam Mâlik, Hammâd b. Zeyd ve Abdullah b. Mubârek gibi muhaddislerden hadis rivayetinde bulunan salih bir kişi olduğunu nakledidilir.¹¹⁸⁴ Babsının vefatı üzerine Buhârî yetim olarak büyümüş-tür.¹¹⁸⁵

Buhârî on yaşlarında Buhâralı muhaddislerden Muhammed b. Selâm el-Bîkendî ve Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî gibi memleketinin tanınmış muhaddislerinden hadis öğrenmeğe başladı.¹¹⁸⁶ On altı yaşında Abdullah b. Mubârek ve Veki b. el-Cerrâh'ın kitaplarını tamamen ezberlemişti.¹¹⁸⁷ Daha sonra Belh, Bağdat, Mekke, Basra, Kûfe, Şam ve diğer bölgelerini dolaştı. el-Humeydî, Ebû Asım, Ubeydullâh b. Mûsâ, Ebu'l-Yemân, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, Ali b.el-Medînî, Yahyâ b. Maîn gibi bir çok muhaddisten hadis yazdı.¹¹⁸⁸ Buhârî'nin hocalarının sayısının 1000'nin üzerinde olduğu nakledilir.¹¹⁸⁹ Ondan da İmam Müslim, Tirmizî, Ebû Hâtim, Ebû Zûr'a er-Râzî, Muhammed b. Nasr er-Mervezî ve İbn Huzeyme gibi birçok tanınmış muhaddis rivayette bulunmuştur.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, II, 7; Zehebî, *Tezkira*, II, 555;

¹¹⁸¹ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 68; ed-Dehlevî, *Bostânü'l-muhaddisîn*, 184; el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâîl", *DİA*, VI, 368

¹¹⁸² Buhârî'nin mahallî dilinde, "ziraatla uğraşan, çiftçi" manasına gelen bir kelimedir. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 67

¹¹⁸³ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, II, 6; Nevevî, *A.g.e.* I, 67

¹¹⁸⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 342; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 98; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 274-275

¹¹⁸⁵ Zehebî, *Tezkira*, II, 555

¹¹⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 394

¹¹⁸⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 393

¹¹⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 394

¹¹⁸⁹ Zehebî, *A.g.e.*, XII, 395

¹¹⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 48; Zehebî, *Tezkira*, II, 555

Buhârî onsekiz yaşında sahabe ve tâbiîn fetva ve görüşlerini ihtiva eden bir kitap yazmıştır.¹¹⁹¹ Sonra *et-Târîhu 'l-kebîr* adlı kitabını yazdı.¹¹⁹² Ayrıca *et-Târîhu 'l-Evsat* ve *et-Târîhu 's-Sağîr*'ni de kaleme aldı. Ancak onun en meşhur kitabı sahih hadislerle tahsis ettiği “*el-Câmi 'u-müsnedü 's-sahîhu 'l-muhtasar min umûri Rasûlillâhi (s. a. v.) ve eyyâmihî*” ismini verdiği *es-Sahîh*'idir. Bu kitabı te'lif etmeğe verdiği kararı hocası İshâk b. Râhûye'nin meclisinde bulunduğu bir zamana rastlar.¹¹⁹³

Hicrî 250 yılında Nisâbûr'ra gelen Buhârî, önce büyük merasimlerle karşılanır ve orada bir müddet hadis rivayet eder. Sonra Kur'an'ın lafzı konusundaki bir tartışmada İmam Muhammed ez-Zühî ile aralarında ihtilaf çıkması üzerine memleketi olan Buhâra'ya döner.¹¹⁹⁴ Burada da Buhârâ emîri Hâlid b. Ahmed ez-Zühî, kendi çocuklarına özel ders vermesini istemesi üzerine “Ben ilmi zelil kılmam, onu sultan kapısına götürmem” diyerek reddedince vâlî, Buhârâ'yı terk etmesini ister.¹¹⁹⁵ O da önce Bîkend'e sonra akrabalarının bulunduğu Semerkant yakınlarındaki Hartenk'e gelir.

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî Hartenk'e gelişinden bir müddet sonra 256/870 yılının Ramazan bayramı gecesi cumartesi günü vefat etti.¹¹⁹⁶

B. el-Müsned'i

Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin te'lif ettiği kitaplar arasında kaynaklarda ismi geçen 32 kitaptan¹¹⁹⁷ biri de *el-Müsnedü 'l-Kebîr*'idir.¹¹⁹⁸ Buhârî'nin günümüze ulaşmayan bu kitabı hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

İbn Hacer, *Hedyü 's-Sârî* isimli *Fethu 'l-Bârî*'nin mukaddimesinde, Buhârî'nin tasnif ettiği eserler arasında “*el-Müsnedü 'l-kebîr*”ini de kaydetmiş¹¹⁹⁹ ve Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî'nin (ö. 320/932)¹²⁰⁰ Buhârî'nin bu müsnedinden bahsettiğine işaret etmiş,¹²⁰¹ ancak rivayeti ile ilgili bir açıklama yapmamıştır. Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) de aynı şekilde el-

¹¹⁹¹ Zehebî Tezkira, II, 555

¹¹⁹² Zehebî, A.g.e., II, 5555

¹¹⁹³ İbn Hacer, *Hedy*, 7

¹¹⁹⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, II, 30

¹¹⁹⁵ Hatîb, A.g.e., II, 33

¹¹⁹⁶ Hatîb, A.g.e., II, 34

¹¹⁹⁷ Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, 454

¹¹⁹⁸ İbn Hacer, *Hedy*, 492; Suyûtî, *Tedrib*, II, 362; Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, 1684; Kettânî, *er-Risâle*, 61

¹¹⁹⁹ İbn Hacer, a. g. e., 492

¹²⁰⁰ Zehebî, *Siyer*, XV, 10-13

¹²⁰¹ İbn Hacer, a. g. e., 492

Firebrî'ye dayandırarak Buhârî'nin “*el-Müsnedü'l-Kebîr*”ini müsned eserler arasında zikretmiştir.¹²⁰²

Günümüze ulaşmadığı gibi rivayet edildiği de bilinmeyen Buhârî'nin bu kitabından bahseden son asır müelliflerinden biri Kettânî (ö. 1345/1927)'dir. O, “*el-Mesânîd*” başlığı altında Buhârî ve Müslim'in, Sahihlerinin dışında *ale'ricâl* sisteme göre ayrıca “*el-Müsnedü'l-Kebîr*” adlı bir eser te'lif ettiklerini kaydeder.¹²⁰³

el-A'zamî, Buhârî'nin kaynaklarda ismi geçen bu *el-Müsnedü'l-kebir*'inin *el-Câmiu's-Sahîh* ile aynı kitap olduğu kanaatindedir.¹²⁰⁴ Zira bilindiği gibi Sahîh-i Buhârî'nin asıl ismi “*el-Câmiü'l-Müsnedü's-Sahîh*” tir.¹²⁰⁵ Ancak Buhârî, es-Sahîh'ini on altı yılda te'lif ettiği düşünülürse, topladığı hadisleri önce hacımlı bir müsned şeklinde tertiplelediği, sonra bunu ihtisar ederek es-Sahîh'ini meydana getirdiği düşünülebilir. Dolayısıyla el-Firebrî “*el-Müsnedü'l-Kebîr*”¹²⁰⁶ ile Buhârî'nin bu kitabına işaret etmiş olması da mümkündür.

XXXIX. el-MUKAVVİMÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Mukavvimî (ö. 256/870)

Tam adı,Ebû Saîd Yahyâ b. Hakîm b. Yezîd el-Mukavvimî ed-Darîr el-Basrî'dir.¹²⁰⁷

Kaynaklarda “*el-Mukavvim*”¹²⁰⁸ yahud “*el-Mukavvimî*”¹²⁰⁹ nisbesiyle anılan Basra'nın ibadet ehli, hafız ve sika muhaddisleri arasında sayılan Yahyâ b. Hâkîm'in doğum tarihi belli değildir. Zehebî'nin, “*vefatı esnasında seksen yaşlarında idi*” kaydına göre,¹²¹⁰ 176/792 yılı civarında doğduğu tahmin edilebilir.

¹²⁰² Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1684

¹²⁰³ Kettânî, *er-Risâle*, 61

¹²⁰⁴ El-A'zamî, “Buhârî, Muhammed b. İsmâîl” DİA, IV, 369

¹²⁰⁵ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, 26

¹²⁰⁶ İbn Hacer, Hedy, 492; Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1684

¹²⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 134; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 266; Zehebî, *Siyer*, XII, 298-300; a. mlf., *Tezkira*, II, 515; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 198-199; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 228; el-Hazrecî, *Hulâsa*, 422; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II, 136; Kehlâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, XIII, 194; Ziriklî, *A'lâm*, IX, 174

¹²⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 134; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 266

¹²⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 298; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 198

¹²¹⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 515

Süfyan b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Muhammed b. Ebî Adî ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi muhaddislerden hadis dinledi.¹²¹¹ Zehebî, onun Nu'mân b. Abdüsselâm el-İsbahânî'ye yetişmediği halde ondan hadis rivayet ettiğini kaydeder.¹²¹² Kütüb-i sitte müelliflerinden Ebû Dâvud, İbn Mâce ve Neseî onun hadislerine sünenlerinde yer vermişler, ayrıca Neseî *Müsned-i Ali* adlı kitabında Zekeriyâ es-Secezî vasıtasıyla ondan hadis rivayet etmiştir.¹²¹³ İbn Ebî Hâtim, ona yetiştiğini ancak kendisinden hadis dinlemediğini söyler.¹²¹⁴

Yahyâ b. Hakîm'in Hadis cem edip kitap tasnif eden sika ve güvenilir muhaddislerden olduğunu kaydeden İbn Hibbân,¹²¹⁵ onun hadislerinin rivayet hakkını Hüseyin b. Muhammed b. Mus'ab ve diğer hocaları vasıtasıyla almış ve rivayet etmiştir.¹²¹⁶

Ebû Saîd el-Mukavvimî, seksen küsur yaşında iken¹²¹⁷ 256/870 yılında Basra'da vefat etti.¹²¹⁸

B. el- Müsned'i

Yahya b. Hakîm el-Mukavvimî'nin hadis tasnif eden musannif muhaddislerden olduğunu, İbn Hibbân'ın (ö.354/965) yukarıda geçen sözünden öğreniyoruz.¹²¹⁹ Zehebî (ö.748/1374), İbn Hibbân'ın bu sözünü naklettikten sonra onun âlî hadislerinden bir kısmının kendisine ulaştığını söyler.¹²²⁰ Ve *Tezkira*'da bunlardan bir hadis nakleder.¹²²¹ Ancak onun kitaplarının mahiyeti hakkında bir açıklamada bulunmaz. Suyûtî (ö.911/1505) de el-Mukavvimî'nin kitap tasnif ettiğine işaretle yetinir.¹²²²

Ebû Saîd el-Mukavvimî'nin *el-Müsned* müellifi olduğunu söyleyen son dönem müelliflerinden *A'lâm* müellifi Hayreddîn ez-Ziriklî'dir.¹²²³ Kemal Sandıkçı da *İlk Üç Asırda İslâm*

¹²¹¹ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 199

¹²¹² Zehebî, *Siyer*, XII, 299

¹²¹³ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 198

¹²¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 130

¹²¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 266

¹²¹⁶ İbn Hibbân, *A.g.e.*, IX, 266

¹²¹⁷ Zehebî, *Tezkira*, II, 515

¹²¹⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 300; İbn Hacer, *Tezkira*, XI, 199; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 136; Ziriklî, *A'lâm*, IX, 174;

¹²¹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 266

¹²²⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 515

¹²²¹ *A.g.e.*, II, 515

¹²²² Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 228

¹²²³ *A.g.e.*, IX, 174

Coğrafyasında Hadis adlı çalışmasında el-Mukavvimî'nin eseri olarak *el-Müsned*'inin ismini vermekle yetinmiştir.¹²²⁴

XL. İBRÂHİM B. AHMED ve el-MÜSNED'İ

A. İbrahim b. Ahmed (ö. 257/871)

Tam adı, Ebû İshak İbrâhim b. Ahmed b. Abdullâh b. Ya'îş el-Bağdâdî el-Hemedânî'dir.¹²²⁵

Kaynaklarda doğum tarihi zikredilmeyen İbrahim b. Ahmed, aslen Bağdatlı olup Hemedân'a yerleşmiş ve hadisleri orada yayılmıştır.¹²²⁶ En çok Yezîd b. Hârûn'dan hadis dinleyip yazmış ve bu uğurda on bin dirhem infakta bulunduğu rivayet edilmiştir.¹²²⁷

Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed; Abdulvahab b. Atâ, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, Ebu'l-Münzir İsmâil b. Ömer, Nâil b. Necîh, Mâlik b. İsmâil, Zeyd b. Hubâb, Ebu'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım gibi muhaddislerden hadis rivayet etti.¹²²⁸ Ondan hadis rivayet edenler arasında Muhammed b. İshâk el-Mesîhî, Zeyd b. Neşîr, Muhammed b. Hâlid er-Râsibî el-Basrî, Abdulaziz b. Muhammed, Abdûs b. İshâk ve benzeri muhaddisler vardır.¹²²⁹ Hatîb'in nakline göre Basralılar, onun hadislerini yazmağa ayrı bir değer verirlerdi.¹²³⁰

Ebû İshâk, "sika" ve "sadûk" bir muhaddistir. İbn Ebî Hâtim, 255/871 yılında Hemadân'a uğradığını, ancak kendisinden hadis yazamadığını¹²³¹ belirttikten sonra 257/873 yılında Hemadan'dan ayrılırken ise vefat etmiş olduğunu kaydeder.¹²³²

B. el-Müsned'i

Ebû İshâk el-Hemedânî'nin *el-Müsned* telif ettiğini, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) onun hakkındaki; "İbrâhim b. Ahmed, ilmî vukûfiyeti olan sika bir muhaddisti. *el-Müsned*'ini tasnif etti ve tasnifinde güzel bir metod izledi"¹²³³ sözlerinden öğreniyoruz.

¹²²⁴ A.g.e., 177

¹²²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 88; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 3; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 6

¹²²⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 3

¹²²⁷ Hatîb, A.g.e., VI, 4

¹²²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 88; Hatîb, A.g.e., VI, 3

¹²²⁹ Hatîb, A.g.e., VI, 4

¹²³⁰ Hatîb, A.g.e., VI, 4

¹²³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 88

¹²³² İbn Ebî Hâtim, A.g.e., II, 88 ; Hatîb, a.g.e., VI, 5

Yine Hatîb'in verdiği bilgiye göre Ahmed b. Hasen b. Azûz onun *el-Müsned*'ini ve daha başka eserlerini rivayet etmiştir.¹²³⁴ Özellikle Basralılar, İbrâhim b. Ahmed'in *el-Müsned*'ini dinleyip yazmağa önem verirlerdi.¹²³⁵ Kendisinden *el-Müsned*'ini bütün Hemedalılar yazmışlar ve rivayette bulunmuşlardır.¹²³⁶

Öyle anlaşıyor ki, Ebû İshâk el-Hemedânî'nin *el-Müsned*'i, Hemedan ve yöresinde bir kaç asır devam etmiş ve sonra rivayeti kesilmiştir.

XLI. AHMED b. SÎNÂN ve el-MÜSNED'İ

A. Ahmed b. Sinân (ö. 258/870)

Tam adı, Ebû Ca'fer Ahmed b. Sinân b. Esed b. Hıbbân el-Kattân el-Vâsıtî'dir.¹²³⁷

el-Müsned sahibi Ahmed b. Sinân, 170/786 yılından sonra doğdu.¹²³⁸ Ebû Muâviye ed-Darîr, Vekî b. Cerrah, Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ el-Kattân, Yezîd b. Hârûn ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis dinleyip rivayet etti.¹²³⁹ Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîhayn*'daki ricaldendir.¹²⁴⁰ Tirmizî dışındaki diğer *es-Sünen* müellifleri Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve en-Neseî ondan hadis rivayet etmişlerdir.¹²⁴¹

Ayrıca oğlu Ca'fer b. Muhammed babasından hadis dinleyip rivayet etmiş, *es-Sahîh* müellifi İbn Huzeyme (. 311/923) ile *el-Müsned* müellifi İbn Sâid (ö. 318/930)¹²⁴² te'lif ettikleri kitaplarda onun hadislerine yer vermişlerdir.¹²⁴³ Ebû Hâtîm, Ahmed b. Sinân'dan hadis yazmış ve onu "sadûk" ve "sika" olmakla vasfetmiştir.¹²⁴⁴

İsbahan hâfızı Ebû İshâk İbrâhim b. Urme'nin (ö. 266/879): "Biz Ebû Mûsâ ve Bündâr'dan yazdığımız hadisleri kontrol için Ahmed b. Sinân'ın yanında tekrar ederdik; on-

¹²³³ Hatîb, A.g.e., VI, 3

¹²³⁴ Hatîb, A.g.e., VI, 4

¹²³⁵ A.g.e., VI, 4; Sandıkçı, *Hadis*, 374

¹²³⁶ Kehhâle, A.g.e., I, 6; Sandıkçı, a.g.e., 374

¹²³⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 52; Zehebî, *Tezkira*, II, 521; *Siyer*, XII, 244; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 31; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 34-35; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 228; el-Hazrecî, *Hulâsa*, 6-7; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 137

¹²³⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 244

¹²³⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 244

¹²⁴⁰ El-Kaysarânî, *el-Cem*, I, 7

¹²⁴¹ Zehebî, *Kâşif*, I, 19

¹²⁴² İbn Hacer, *el-Mu'cem*, 142; Sezgin, *Türâs*, I, 282

¹²⁴³ Zehebî, *Tezkira*, II, 252

¹²⁴⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 53

dan yazdığımız hadisleri ise başkasının yanında tekrarlamaya gerek duymazdık.”¹²⁴⁵ ifadesi onun hıfz ve zapttaki mertebesine işaret eder.

Ahmed b. Sinân’ın oğlu hafız Ebû Muhammed Ca’fer b. Ahmed el-Vâstî (ö. 307/919)¹²⁴⁶ babasının şu sözünü nakleder: “Dünyada hiçbir ehl-i bid’at yoktur ki, hadis ehline buğzetmemiş olsun. Kişi bid’at ehlinden olunca onun kalbinden hadisin halâveti çekip alınır.”

Vefat tarihi ihtilaflı olan Ahmed b. Sinan, bazı kaynaklara göre 259/872 yılında Vasıt’ta vefat etmiştir.¹²⁴⁷

B. el-Müsned’i

Müracaat ettiğimiz bütün kaynaklar, Ahmed b. Sinân’ın *el-Müsned* tasnif ettiği kaydederler.¹²⁴⁸ İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082) *el-İkmâl* adlı kitabında, onun sahabe ravilerine göre tertip ettiği *el-Müsned*’i yanı sıra II. hicrî asırda yaşayan el-A’mêş gibi bazı meşhûr muhadislerin hadislerini toplayan kitaplar da tasnif ettiğini belirtir.¹²⁴⁹ Zehebî (ö. 748/1348) de onun *el-Müsned*’inden bahseder.¹²⁵⁰

Ahmed b. Sinân’ın el-Müsned’inin rivayeti ile ilgili olarak es-Sem’ânî (ö. 562/1166), hocası Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Cüllâbî’den (ö. 542/1146)¹²⁵¹ Ahmed b. Sinân’ın “*Müsnedü’l-Hulefâi’r-râşidîn*”i okuduğunu kaydeder.¹²⁵² Bu habere göre Ahmed b. Sinân’ın *el-Müsned*’i tüm sahâbilerin rivayetlerini içine alan kapsamlı bir müsned değildir. Yâhutta es-Sem’ânî, sadece *el-Müsned*’nin bu kısmını dinlemiş ve rivayet hakkını almıştır.

Fethu’l-Bârî’nin kaynakları üzerine çalışma yapan Ebû Ubeyde ve Ebû Huzeyfe, İbn Hacer’in (ö. 852/1448) Ahmed b. Sinân’ın sözü edilen el-Müsned’inden nakillerde bulunduğunu tesbit etmişlerdir.¹²⁵³ Ancak İbn Hacer, *el-Mu’cemü’l-müfrehres*’inde rivayet hak-

¹²⁴⁵ Zehebî, Siyer, XII, 245 Ebû Mûsâ, Muhammed b. el-Müsennâ; Bûndar da Muhammed b. Beşşâr’dır. Her ikisi de Basralı olup Kütüb-i sitte ricalindendir. Vefatları da aynı tarihte (252/866’da) olmuştur..Bkz. Zehebî, Siyer, XII, 123 ve 144

¹²⁴⁶ Zehebî, Siyer, XIV, 308

¹²⁴⁷ Zehebî, Siyer, XII, 244; a. mlf., *Tezkira*, II, 521; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, II, 137

¹²⁴⁸ İbn Mâkûlâ, *İkmâl*, IV, 449; Zehebî, *Tezkira*, II, 251; a. mlf., *Siyer*, XII, 244; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, II, 137; Kettânî, *er-Risâle*, 67; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, I, 240; Zirikî, *A’lâm*, 130

¹²⁴⁹ İbn Mâkûlâ, a.g.e., IV, 449

¹²⁵⁰ Zehebî, Siyer, XII, 244

¹²⁵¹ Zehebî, a. g. e., XX, 171-173

¹²⁵² Zehebî, a. g. e., XX, 172

¹²⁵³ Ebû Ubeyde, *Mu’cemü’l-musannefât*, 372

kını aldığı kitaplar arasında bunu kaydetmemiştir. Bu yüzden İbn Hacer'in, Buhârî şerhi'nde nakilde bulunduğu nüshanın râvisini tesbit edemedik.

XLII. AHMED B. el-FURÂT ve el-MÜSNED'İ

A. Ahmed b. el-Furât (ö. 258/872)

Tam adı, Ebû Mes'ûd Ahmed b. el-Furât b. Hâlid ed-Dabbî er-Râzî'dir.¹²⁵⁴

Halîfe Hârun Reşîd döneminde 180/796 yılı civarında doğdu.¹²⁵⁵ Babası da muhaddis olan İbnü'l-Furât, aslen Reyli olup küçük yaşta hadis ezberlemeğe başladı. Kendi ifadesine göre daha onsekiz yaşında iken "er-Ruveyzî" (Reyli küçük hâfız) diye tanındı.¹²⁵⁶ Kaynaklarda "İbnü'l-Furât" yahut "Ebû Mes'ûd er-Râzî" şeklinde anılan Ahmed b. el-Furât hadis tahsili için Bağdât, Basra, Kûfe, Hicâz, Yemen, Şâm, Mısır ve Cezîre'yi dolaşarak büyük muhaddislerle karşılaştı.¹²⁵⁷

Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ubeydullâh b. Mûsâ, Yezîd b. Hârûn ve Abdurrezzâk b. Hemmâm gibi müsned ve musannef sahibi birçok muhaddisten hadis öğrenip rivayet eden İbnü'l-Furât'tan Kütüb-i sitte müelliflerinden Ebû Dâvûd es-Sünen'inde hadis rivayet etmiştir.¹²⁵⁸ Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, İbn Fâris, İbn Ebî Âsım ve Muhammed b. Yahyâ b. Mende gibi diğer bir çok musannif onun hadislerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹²⁵⁹

Bin yediyüz şeyhten hadis yazdığını söyleyen İbnü'l-Furât, bunlardan üçyüzünün rivayetlerine tasniflerinde vermiş, diğerlerini zikretmemiştir. Ve yine der ki: "Bir buçuk milyon hadis yazdım; bunlardan ancak beşyüz binini tasnif ettiğim tefsir, ahkam, fevâid ve diğer kitaplarımda kullandım"¹²⁶⁰

¹²⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 67; Ebu'seyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 254-264; Hatîb, *Târihu Bağdât*, IV, 343; Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahan*; 82; Zehebî, *Tezkira*, II, 544-545; a. mlf., *Siyer*, XII, 480-488; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 66-67; Süyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 243-244;

¹²⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 480; Çakın, "İbnü'l-Furât, Ahmed", *DİA*, XXI, 44

¹²⁵⁶ Zehebî, A.g.e. XII, 485

¹²⁵⁷ Hatîb, *Târihu Bağdât*, IV, 343

¹²⁵⁸ Zehebî, *Kâşif*, I, 25

¹²⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 481; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 66

¹²⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 483

Ahmed b. Hanbel, yaşadığı asırda müsned hadisleri Ahmed b. el-Furât'tan daha iyi bilen birini görmediğini söyler.¹²⁶¹ Hadisleri hıfzda Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'nin dengi sayılırdı. İsfahan'a yaptığı bir yolculukta yanında kitabı olmadığı halde hafızasından binlerce hadis yazdırmıştı. Sonra kitapları kendisine ulaşınca bunları karşılaştırmış, bir kaç yer dışında hiçbir farklılık görülmemişti.¹²⁶²

İbn Adî , Ebû Mesûd er-Râzî'nin hadislerinde münker rivayete rastlamadığını, onun hıfzı kuvvetli sıdk ehlinden olduğunu söyler.¹²⁶³

Ahmed b. el-Furât; 258/872 yılın Şaban ayında seksen küsür yaşlarında iken vefât etti.¹²⁶⁴

B. el-Müsned'i

Kaynaklarda “*et-Tefsîr*”inden¹²⁶⁵ ve günümüze ulaşan “*Cüz'ün fîhi ahhâru Ahmed b.Furât*”¹²⁶⁶ adlı hadis cüz'ünden bahsedilen İbnü'l-Furat'ın *el-Müsned*'ini kaynaklar ittifakla haber verirler.¹²⁶⁷

İbnü'l-Furât'ın *el-Müsned*'inden bahseden ilk müellif Ebu's-Şeyh İbn Hayyân (ö.369/979)'dır. O, İsbahan muhaddislerine tahsis ettiği “*Tabakâtu'l-muhaddisîn*” adlı kitabında der ki: “Ebû Mes'ûd Ahmed b. el-Furât er-Râzî, İsbahan'a çok önceleri gelmiş büyük hadis hâfızlarından olup “*el-Müsned*”i ve daha bir çok kitapları tasnif etmiştir”¹²⁶⁸

İbn Hayyân, bu eserinde onun rivayet ettiği hadislerden altı kadar nakletmiş, her birini farklı hocalarından alarak İbnü'l-Furât'tan rivayet etmiştir.¹²⁶⁹

Ebû Nuaym el-İsfahânî'den (ö. 430/1039) gelen bir nakle göre Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî'nin günümüze ulaşan *el-Müsned*'ini, Yûnus b. Habîb'in (ö. 267/880) talebi üzerine Ebû Mesûd Ahmed b. el-Furât er-Râzî tertiplemiştir.¹²⁷⁰

¹²⁶¹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, IV, 343

¹²⁶² Zehebî, *Siyer*, XII, 484

¹²⁶³ Zehebî, *Tezkira*, II, 545

¹²⁶⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, IV, 373; Zehebî, *Siyer*, XII, 486; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 138

¹²⁶⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 138

¹²⁶⁶ Sezgin, *Türâs*, I, 208 ; Kettânî, *er-Risâle*, 87

¹²⁶⁷ Kettânî, *er-Risâle*, 64; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 145; Ziriklî, *A'lâm*, I, 186

¹²⁶⁸ Ebu's-Şeyh, a. g. e., II, 254

¹²⁶⁹ Ebu's-Şeyh, a. g. e., II, 257-264

XLIII. İBN SENCER ve el-MÜSNED'İ

A. İbn Sencer (ö. 258/872)

Tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Sencer el-Cürcânî el-Kütâbî el-Mısırî'dir.¹²⁷¹

Aslen Cürcânî olan Muhammed b. Abdullah b. Sencer'in doğum tarihi belli değildir. Dedesine nisbetle tanınmıştır. İlim tahsili için bir müddet Basra'da kaldıktan sonra Mısır'a yerleşti. Mısır'ın uzak köylerinden olan Kutâba'da ikamet ettiği için el-Kutâbî nisbesiyle de anılır.¹²⁷²

Yezîd b. Hârûn, el-Firyâbî, Ebu'l-Muğîra el-Havlânî, Ebû Nuaym, Ebû Âsım, Hâlid b. Mahled, Esed b. Mûsâ ve el-Humeydî'den hadis rivayet etti.¹²⁷³ Ondan da İlsâ b. Miskîn, Ahmed b. Amr b. Mansûr, Muhammed b. el-Müseyyeb el-Gıyânî, Muhammed b. Delîl, Abdulcebbâr b. Ahmed es-Semerkandî, İbrâhim b. Muhammed b. ed-Dahhâk ve daha başkaları rivayette bulunmuştur.¹²⁷⁴

Zehebî'nin hocası Kutbüddîn, *Mısır Târihi* adlı kitabında der ki: "Benim yanımda İbn Sencer'in *Müsnedü Ali* adlı kitabı vardır. O bu kitabında Ya'lâ b. Ubeyd, Yezîd ve İbn Nümejr gibi muhaddislerden hadis rivayet etmiştir."¹²⁷⁵

İbn Ebî Hâtim, İbn Sencer'in sika bir muahaddis olduğunu kaydeder.¹²⁷⁶ İshâk el-Kevsec ile birlikte hadis yazmak için beraber yolculuk yaptıklarını söyleyen İbn Sencer: "Yanımda dokuz bin dînar vardı. el-Kevsec benim kâtipliğimi yapardı. Bir memlekete varınca orada evlenir; mehir masraflarını ise ben karşıladım" der.¹²⁷⁷

¹²⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, IX, 382

¹²⁷¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 579; a. mlf, *Siyer*, XII, 486; *Şezerât*, II, 238; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 370; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-müellifîn*, X, 218; *Ziriklî, A'lâm*, VII, 94

¹²⁷² Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 370

¹²⁷³ Zehebî, *Tezkira*, II, 578

¹²⁷⁴ Zehebî, A.g.e., II, 578

¹²⁷⁵ Zehbî, A.g.e., II, 579

¹²⁷⁶ Zehebî, *Tezkira*, II, 579

¹²⁷⁷ Zehebî, a. g. e., II, 578

Ebû Abdillâh İbn Sencer, 258/872 yılının Rabîulevvel ayında Mısır'ın uzak köylerinden olan Kutâba'da vefat etmiştir.¹²⁷⁸

B. el-Müsned'i

Ebû Abdillâh İbn Sencer'in *el-Müsned* te'lif ettiğini kaynaklar ittifakla haber verirler.¹²⁷⁹

İbn Hazm (ö.456/1064), hadis kitaplarının mertebelerinden bahsederken müsnedler arasında İbn Sencer'in *el-Müsned*'ini de zikretmiştir.¹²⁸⁰ İbn Atıyye (ö. 541/1146) Fehrese'sinde hocası el-Kâdî Ebû Ömer b. el-Hazzâ'dan *el-Müsned*'i dinlediğini kaydeder.¹²⁸¹ Rivayet zincirinden anlaşıldığına göre bu *el-Müsned*, Ebû Ca'fer Ahmed b. Amr b. Mansûr el-İlbîrî'nin (ö. 312/924)¹²⁸² müellifinden rivayetidir.¹²⁸³

İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179) de rivayet hakkını elde ettiği hadis kitapları arasında İbn Sencer'in *el-Müsned*'ini kaydetmiştir. Verdiği bilgiye göre *el-Müsned*, yirmi cüzden oluşmaktadır.¹²⁸⁴ Müellifinden rivayet eden Mâlikî fakîhi Ebû Muhammed İsâ b. Miskîn el-İfrîkî'dir (ö.295/908)¹²⁸⁵ Ondan Abdullâh b. Mesrûr, ondan Ebû Abdillâh Ubeyd b. Muhammed, ondan İbn Abdi'l-Berr ve ondan da İbn Hayr el-İşbîlî kitabın rivayet hakkını almıştır.¹²⁸⁶

Kaynaklardan edindiğimiz tesbite göre Muhammed İbn Sencer'in *el-Müsned*'ini rivayet edip kullanan son müellif İbn Hacer el-Askalânî'dir. (ö. 852/1448) Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen ile Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî'nin beraber hazırladıkları *Fethu'l-Bârî*'nin kaynaklarını konu alan “*Mu'cemu'l-musannefâtî'l-vâride fî Fethi'l-Bârî*” adlı çalışmada *Müsnedü Muhammed b. Sencer* 'in ismi de geçmektedir.¹²⁸⁷ Dolayısıyla İbn Hacer, İbn Sencer'in bu *el-Müsned*'ini kaynak olarak kullanmıştır.¹²⁸⁸

¹²⁷⁸ Zehebî, a. g. e., II, 579

¹²⁷⁹ İbn Hayr, Fehrese, 119; Zehebî, a. g. e., II, 579; a. mlf., Siyer, XII, 486; Suyûtî, el-Kettânî, *er-Risâle*, 69

¹²⁸⁰ Zehebî, Siyer, XVIII, 202

¹²⁸¹ İbn Atıyye, Fehrese, 90

¹²⁸² Zehebî, Siyer, XIV, 569

¹²⁸³ İbn Atıyye, A.g.e., 90

¹²⁸⁴ İbn Hayr, Fehrese, 119

¹²⁸⁵ Zehebî, Siyer, XIII, 573

¹²⁸⁶ İbn Hayr, A.g.e., 119

¹²⁸⁷ Ebû Ubeyde, *Mu'cemu'l-musannefât*, 381-382

¹²⁸⁸ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 413

Sonuç olarak IX. Hicrî asra kadar rivayet edilen bu *el-Müsned*'in bugün mevcut olup olmadığı bilinmemektedir.

XLIV. MUHAMMED B. CÎVÂN ve el-MÜSNED'İ

A. Muhammed b. Cîvân (ö. 258/872)

Tam adı, Ebû Ali Muhammed b. Cîvân b. Şu'be el-Basrî'dir.¹²⁸⁹

Hatîbü'l-Bağdâdî'nin verdiği bilgiye göre, künyesi “Ebû Ali” olan Muhammed b. Cîvân, ayrıca “Muhammed b. Şu'be b. Cîvân”¹²⁹⁰ olarak da anılır. Nitekim Ebû Abdillâh el-Mehâmîlî ve daha başkaları bunu tercih etmiştir.¹²⁹¹ Ancak İbnü'l-Kânî, “Muhammed b. Cîvân b. Şu'be el-Basrî” diyerek babasının isminin “Cîvân” olduğunu belirtmiştir.¹²⁹²

Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan ve Basralı muhaddisler arasında sayılan Muhammed b. Cîvân; Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, Ebû Âsım en-Nebîl, Müemmil b. İsmâil, Amr b. Muhammed b. Ebî Razîn, Abdullâh b. Recâ el-Gaddâi ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis tahsil etti.¹²⁹³ Ondan da Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'id ve Muhammed b. Mahled el-Attâr gibi muhaddisler hadis rivayetinde bulunmuşlardır.¹²⁹⁴

Muhammed b. Cîvân b. Şu'be, 258/872 yılının Rabîulevvel ayında Basra'da vefat etmiştir.¹²⁹⁵

B. el-Müsned'i

el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Muhammed b. Cîvân'ın terceme-i hâli esnasında onun *el-Müsned*'inden de bahsetmiştir.¹²⁹⁶ el-Kâdî Ebû Abdillâh el-Mehâmîlî (ö. 330/942) ve diğer bazı muhaddislerden naklederek yaptığı “Muhammed b. Şu'be b. Cîvân'ın bir *müsned musannef*'i vardır” şeklindeki kaydabakılırsa bu eserin, *ale'r-ricâl* sisteme göre tertip edilen

¹²⁸⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, II, 160; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazım*, V, 14

¹²⁹⁰ Hatîb, A.g.e., II, 160

¹²⁹¹ A.g.e., II, 160

¹²⁹² A.g.e., II, 160

¹²⁹³ A.g.e., II, 160; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazım*, V, 14

¹²⁹⁴ A.g.e., II, 160; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., V, 14

¹²⁹⁵ A.g.e., II, 160; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., V, 14

¹²⁹⁶ Hatîb, A.g.e., II, 160

bir müsned olması mümkün olduğu gibi *ale 'l-ebvâb* türü bir hadis kitabı olma ihtimali de vardır.

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de *el-Muntazam fi't-târîh* adlı kitabında¹²⁹⁷ Muhammed b. Civân'ın *el-Müsned*'ini zikretmiştir. Ancak rivayeti ve mahiyeti ile ilgili bir açıklama yapmamıştır.

XLV. el-VEZDÛLÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Vezdûlî (ö. 259/873)

Tam adı, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhim b. Mûsâ el-Cürânî el-Assâr el-Vezdûlî'dir.¹²⁹⁸

Kaynaklarda doğum tarihi zikredilmeyen Cürcan muhaddisi hafız Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm el-Assâr, Cürcan'ın Vezdûl köyünden¹²⁹⁹ olduğu için “el-Vezdûlî” nisbesiyle tanınmıştır. Ubeydullah b. Mûsâ, Adem b. Ebî İyâs, Müslim b. İbrâhim, Haccâc b. Muhammed el-A'var, Yahyâ el-Hımmânî ve daha başkalarından hadis rivayet etti.¹³⁰⁰ Ondan da Cürcanlı iki hadis hafızı Abdurrahman b. Abdülmü'min ile İbrâhim b. Mûsâ, Muhammed b. Ca'fer el-Basrî ve daha başkaları rivayette bulunmuşlardır.¹³⁰¹

Ebû Yakûb el-Assâr el-Vezdûlî, sika, hâfız ve fakîh bir muhaddistir.¹³⁰² Hadîsi genellikle Cürcan bölgesinde yayılmıştır.

Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhim el-Assâr el-Vezdûlî 259/873 yılında Cürcan'da vefat etmiştir.¹³⁰³

¹²⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, a.g. e., V, 14

¹²⁹⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 562; a. mlf., *Siyer*, XII, 507-508; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 140

¹²⁹⁹ Hamevî, *Büldân*, V, 375

¹³⁰⁰ İbn Mâkûlâ, *İkmâl*, VI, 388; Zehebî, *Tezkira*, II, 562 ; a. mlf, *Siyer*, XII, 507

¹³⁰¹ İbn Mâkûlâ, A.g.e., VI, 388; Zehebî, a.g.e., II, 562;

¹³⁰² Kehhâle, *Mu'cem*, II, 229

¹³⁰³ Zehebî, *Siyer*, XII, 508; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 247; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 140

B. el-Müsned'i

Zehebî (ö. 748/1374) İshâk b. İbrâhîm el-Vezdûlî'nin teceme-i halinden bahsederken onu *el-Müsned* müellifi¹³⁰⁴ olarak tanıtır. Müracaat ettiğimiz diğer kaynaklar da el-Vezdûlî'nin *el-Müsned* tasnif ettiğini naklederler.¹³⁰⁵

Hadisleri genellikle Cürcan bölgesinde yayılan Ebû Ya'kûb el-Vezdûlî'nin tasnif ettiği *el-Müsned*'inin rivayeti ile ilgili bir bilgiye rastlamadık.

XLVI. ez-ZA'FERÂNÎ ve el-MÜSNED'İ

A. ez-Za'ferânî (ö. 260/874)

Tam adı, Ebû Ali el-Hasan b. Muhammed b. es-Sabbâh ez-Za'ferânî el-Bağdâdî'dir.¹³⁰⁶

Bağdât'ın kenar mahallelerinden olan ez-Za'fer'an'da ikamet ettiği için¹³⁰⁷ bu mahalleye nisbetle anılan Ebû Ali Hasan b. Muhammed ez-Za'ferânî, 170/786 yılı civarında doğdu.¹³⁰⁸ Süfyan b. Uyeyne, Muhammed b. Ebî Adî, Abdulvahhâb es-Sekafî, Vekî b. Cerrâh, İmâm-ı Şâfiî ve benzerlerinden hadis dinleyip rivayet etti.¹³⁰⁹ Müslim dışında Kütüb-i sitte müellifleri ondan rivayette bulunmuşlar,¹³¹⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*'in muhtelif yerlerinde¹³¹¹ onun hadislerine yer vermiştir.¹³¹²

Bağdat'ta İmâm Şâfiî'nin derslerine devam ettiği sırada, yaşının genç olmasına rağmen Ahmed b. Hanbel ve Ebû Sevr gibi muhaddislerin yanında hadis kıraatini ez-Za'ferânî üstlenirdi.¹³¹³ Arap olmadığı halde dili gayet fasih idi.¹³¹⁴ İmâm Şâfiî'den *el-Mebsût*'u rivayet

¹³⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, XII, 507; a. mlf., *Tezkira*, II, 562

¹³⁰⁵ İbn Mâkûlâ, *İkmal*, VI, 388; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 247; Bağdatlı, *Hediyye*, I, 198

¹³⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 36; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 265; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VII, 407; İbnü'l-Kaysarânî, *el-Cem'*, I, 84; Zehebî, *Siyer*, XII, 262-265; a. mlf., *Tezkira*, II, 525; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 318; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 234; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 140

¹³⁰⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 177; Zehebî, *Siyer*, XII, 262

¹³⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 262

¹³⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 36; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 166

¹³¹⁰ Zehebî, *Tezkira*, 525; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 318

¹³¹¹ İbnü'l-Kaysarânî, *el-Cem'*, I, 84

¹³¹² Fuad Sezgin'in tesbitine göre Buhârî'nin ez-Za'ferânî'den rivayet ettiği hadislerin sayısı dokuzdur. Bkz. *Buhârî'nin Kaynakları*, 244

¹³¹³ Zehebî, *Tezkira*, 525

¹³¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 319

etmiş; ancak er-Rabî'in rivayeti ile farklılık arzettiği için insanlar onun rivayetini terk etmişler ve bu yüzden nüshaları yok olmuştur.¹³¹⁵

İbn Ebî Hâtim babasıyla birlikte ez-Za'ferânî'den hadis yazdığını ve onun sika bir muhaddis olduğunu söyler.¹³¹⁶ *es-Sünen*'inde kendisinden hadis rivayet eden en-Neseî de onun hakkında "ez-Za'ferânî sikadır"¹³¹⁷ ifadesini kullanır.

Ebû Ali el-Hasen b. Muhammed ez-Za'ferânî 260/874 yılında ve Şaban ayının son gününde Bağdat'ta 90 yaşlarında vefat etmiştir.¹³¹⁸

B. el-Müsned'i

Hâfız İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) *el-Mu'cemü'l-müfrehes*'te rivayet hakkını aldığı hadis kitapları arasında ez-Za'ferânî'nin şu müsnedlerini de sayar: "*Müsnedü Suhayb b. Sinân, Müsnedü Bilâl b. Rabâh el-Müezzîn, Müsnedü Habbâb b. el-Eret ve Müenedü Ammâr b. Yâsir*"¹³¹⁹

ez-Za'ferânî'nin bu eserleri tek bir müsnedin bölümleri gibi görünse de icazet zincirlerinin farklı olmaları¹³²⁰ ayrı ayrı "cüz nitelikli müsnedler" olduklarını gösterir. Her birini müellifinden Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Yahyâ b. Ayyâş el-Kattân (ö. 334/946)¹³²¹ adlı râvîsi rivayet etmiştir.¹³²²

Bunlardan *Müsnedü Bilâl b. Rabâh el-Müezzîn* günümüze ulaşmış¹³²³ ve Mecdî Fethî es-Seyyid tarafından tahkik edilerek basılmıştır.¹³²⁴ *el-Müsned*, Bilâl el-Habeşî (r.a)'ın rivayet ettiği 14 hadisten oluşmaktadır. İlk hadis; ez-Za'ferânî'nin hocası Yahya b. Abbâd> Hammâd b. Zeyd> Amr b. Dînâr> İbn Ömer> Bilâl isnadıyla rivayet ettiği Rasûlüllâh (s. a. v)'in Ka'be'ye girip içinde namaz kılması hadisidir.¹³²⁵ Son hadis ise Bâbu'l-Ezân başlığı altında müellifi ez-Za'ferânî'nin hocası Affân> Şu'be> Mansûr ve Süleyman> İbrâhim> el-

¹³¹⁵ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 265

¹³¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 36

¹³¹⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 265

¹³¹⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VII, 410; Zehebî, *Siyer*, XII, 264; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 140

¹³¹⁹ İbn Hacer, *A.g.e.*, I, 144-145

¹³²⁰ İbn Hacer, *A.g.e.*, I, 144-145

¹³²¹ Zehebî, *Siyer*, XV, 319-320

¹³²² İbn Hacer, *A.g.e.*, I, 144, 145

¹³²³ Sezgin, *Türâs*, I, 492

¹³²⁴ Ez-Za'ferânî, *Müsnedü Bilâl b. Rabâh el-Müezzîn*(thk. Mecdî Fethî Seyyid), Beyrut, 1409/1989

¹³²⁵ Ez-Za'ferânî, *A.g.e.*, s.17

Esved>Bilâl isnadıyla rivayet ettiği hadistir. Bu hadiste el-Esved, Bilâl (r.a)’ı “Allâhü Ekber, Allâhü Ekber, Lâilâhe illâllâh” diyerek ezan okurken işittiğini rivayet etmiştir.¹³²⁶

XLVII. İSMÂİL el-KATTÂN ve el-MÜSNED’İ

A. İsmâil el-Kattân (ö. 260/874)

Tam adı,Ebû Ahmed İsmâil b. Yezîd b. Hureys b. Merdânibeh el-İsbehânî el-Kattân’dır.¹³²⁷

Kaynaklarda doğum tarihi zikredilmeyen, zühd ve ibadetiyle tanınan İsmâil b. Yezîd el-Kattân, İsfahan muhaddis ve müfessirlerindendir.¹³²⁸ Hadis tahsili için yolculuklar yaptı.¹³²⁹ Süfyan b. Uyeyne, Bîşr b. es-Serrî, Vekî b. Cerrâh, Enes b. İyaz, Yahya b. Selîm, Velîd b. Müslim, Abdurrahman b. Mehdî ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’den hadis rivayet etti.¹³³⁰ Âlî isnada önem vermekle tanındı.¹³³¹ Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Ahmed b. el-Huseyn el-Ensârî ve daha başkaları ondan rivayette bulunmuşlardır.¹³³²

Ebu’ş-Şeyh İbn Hayyân, İsmâil el-Kattân’ın tanınmış fazilet sahibi muhaddislerden olduğunu söyledikten sonra onun garib rivayetleri ile fevâidinin çokluğundan bahseder.¹³³³ İbn Uyeyne’den gerek doğrudan ve gerekse el-Humeydî vasıtasıyla hadis rivayetinde bulunmuştur. Hayatının sonlarına doğru bunların bazısını birbirine karıştırdığı nakledilir.¹³³⁴ Bu sebeple İbn Hacer, onu *Lisânü’l-mîzân*’ında zikretmiş, bunu kasıtlı yapmadığını ifade etmiştir.¹³³⁵

¹³²⁶ Ez-Za’ferânî, A.g.e., s.24

¹³²⁷ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu’l-muhaddisîn*, II, 270-273; Ebû Nuaym, *Tarîhu İsbahân*, I, 209; es-Safedî, *el-Vâfî*, IX, 241; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, II, 301; İbn Hacer, *Lisân*, I, 443

¹³²⁸ Ebû Nuaym, A.g.e., I, 209; Kehhâle, A.g.e., II, 301

¹³²⁹ Es-Safedî, A.g.e., IX, 241

¹³³⁰ Ebû Nuaym, A.g.e., I, 209

¹³³¹ Es-Safedî, a.g.e., IX, 241

¹³³² Ebû Nuaym, a.g.e., I, 209; Ebu’ş-Şeyh, a.g.e., II, 270-273

¹³³³ Ebu’ş-Şeyh, a.g.e., II, 270

¹³³⁴ Ebu’ş-Şeyh, a.g.e. II, 270

¹³³⁵ Ebû Nuaym, a.g.e., II, 270; İbn Hacer, *Lisân*, I, 443

İsmâî el-Kattân'ın rivayet ettiği hadislerinin genel olarak “hasen” derecesinde olduğu¹³³⁶ tesbitinde bulunan Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.430/1039), onun “et-Tefsîr” ve “el-Müsned” telif ettiğini kaydeder.¹³³⁷

Ebû Ahmed İsmâîl b. Yezîd el-Kattân 260/874 yılında yahut bu tarihten biraz önce İsfahan'da vefat etmiştir.¹³³⁸

B. el-Müsned'i

İsmâîl el-Kattân'ın *el-Müsned* te'lif ettiğini, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin yukarıdaki sözünden¹³³⁹ öğreniyoruz. Ayrıca Kehhâle de *Mu'cemü'l-müellifîn*'de onu *el-Müsned* müellifi olarak tanıtır.¹³⁴⁰ Sandıkçı, III. Hicrî asra kadar hadis sahasında eser veren İsbahan müellifleri arasında onu sayar ve *el-Müsned*'i tasnif ettiğini kaydeder.¹³⁴¹

Ebu's-Şeyh İbn Hayyân (ö. 369/979) *Tabakât*'ında, hocası Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Nasr b. Abde'nin teceme-i halini verirken “yanında İsmâîl b. Yezîd el-Kattân'ın *el-Müsned*'i bulunuyordu” ifadesini kullanır¹³⁴² ve sonra İsmâîl b. el-Kattân'dan isnadıyla üç hadis nakleder.¹³⁴³

Buna göre Ebu's-Şeyh, İsmâîl el-Kattân'ın *el-Müsned*'ini bu hocasından almış olmalıdır. Çünkü hadislerin isnâdı “*Haddesenâ Abdullâh, Kâle: Haddesenâ İsmâîl*” şeklinde başlar.¹³⁴⁴ Birinci “*Haddesnâ*” diyen Ebu's-Şeyh, ikinci “*Haddesenâ*” diyen hocası Abdullah'tır; o da İsmâîl el-Kattân'dan rivayet etmektedir.

Ebû Nuaym el-İsfahânî de *Ahbâru İsfahân*'da İsmâîl b. Yezîd el-Kattân'ın terceme-i halinde ondan üç hadis nakletmiştir.¹³⁴⁵ Bunların da *el-Müsned*'inden alınmış olması muhtemeldir.

¹³³⁶ Ebû Nuaym, a.g.e., I, 209

¹³³⁷ Ebû Nuaym, a.g.e., I, 209

¹³³⁸ Ebu's-Şeyh, a.g.e., II, 270; Ebû Nuaym, a.g.e., I, 209; *es-Safedî*, A.g.e., IX, 241; Kehhâle, a.g.e., II, 301; İbn Hacer, a.g.e., I, 443

¹³³⁹ Ebu's-Şeyh, a. g. e, I, 209

¹³⁴⁰ Ebû Nuaym, a.g.e., II, 301

¹³⁴¹ Sandıkçı, *Hadis*, s. 345

¹³⁴² Ebu's-Şeyh, a.g.e., IV, 266

¹³⁴³ Ebu's-Şeyh, a.g.e., IV, 266-267

¹³⁴⁴ Ebu's-Şeyh, a.g.e., IV, 266-267

¹³⁴⁵ Ebû Nuaym, a.g.e., I, 209

Sonuç olarak İsmail b. Yezîd el-Kattân'ın telif ettiği *el-Müsned*, İsfahan bölgesinde birkaç asır devam etmiş ve sonra rivayeti kesilmiştir.

XLVIII. MÜSLİM ve el-MÜSNEDÜ'L-KEBÎR'İ

A. Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875)

Tam adı, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim b. Verd el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî'dir.¹³⁴⁶

“*Sahîh-i Müslim*” müellifi Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc 204/819 yılında Nisabûr'da doğdu.¹³⁴⁷ Kuşeyr oğullarının mevlâlarından¹³⁴⁸ olduğu için *el-Kuşeyrî*, memleketine nisbetle *en-Neysâbü'rî* diye nisbelenmiştir.

Hadis tahsiline Nisabur'da 218 hicrî yılında Yahyâ b. Yahyâ'nın yanında başlayan Müslim, 220 yılında genç yaşta hacca gitti. Mekke'de en yaşlı hocası el-Ka'nebî'den hadis dinledi.¹³⁴⁹ Kûfe'de Ahmed b. Yûnus'tan ve daha başkalarından hadis aldıktan sonra memleketine döndü.¹³⁵⁰ Birkaç yıl sonra otuz yaşından önce hadis yolculuğuna çıktı. Irak, Hameyn ve Mısır'ı dolaştı. Horasan'da İshâk b. Râhûye'den, Rey'de Muhammed b. Mihrân ve Ebû Gassân'dan, Irak'ta Ahmed b. Hanbel ve Abdullâh b. Mesleme'den, Hicaz'da Saîd b. Mansûr ve Ebû Mus'ab'tan, Mısır'da Amr b. Sevâd ve Harmele b. Yahyâ'dan hadis tahsil etti.¹³⁵¹

Müslim'in, *el-Câmiu's-Sahîh*'inde hadis rivayet ettiği hocalarının sayısı 220'tir. *Es-Sahîh*'inde kendilerinden rivayette bulunmadığı Ali b. Ca'd, Ali b. el-Medînî ve Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (ö. 258/872) gibi daha bir çok meşhur hocaları da vardır.¹³⁵² Bunlardan biri de Buhârî'dir. Buhârî (ö. 256/870) Nisâbur'a gelince ondan hiç ayrılmamış ve hatta ez-Zühîlî

¹³⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 182-183; İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 286; Hatîb, *Târihu Bağdât*, XIII, 100-104; İbn Ebî Ya'lâ, *Hanâbile*, I, 337-339; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, III, 38; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 89-92; Zehebî, *Siyer*, XII, 557-580; a. mlf., *Tezkira*, II, 588; İbn Hacer, X, 126-127; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, s. 260; el-Hazrecî, *Hulâsa*, s. 375; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 144-145

¹³⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 558

¹³⁴⁸ İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, III, 37 Bu kabîle bir çok âlimlerin nisbet edildiği Kuşeyr b. Ka'b b. Rabî'a b. Âmir b. Sa'sa' adlı büyük bir kabiledir. Bkz. A.g.e. III, 37

¹³⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 558

¹³⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 559

¹³⁵¹ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 91

¹³⁵² Zehebî, *Siyer*, XII, 561

ile Buhârî arasında geçen tartışmada Buhârî'yi desteklediği gibi ez-Zühî' den aldığı hadisleri kendisine iade etmiştir.¹³⁵³

Müslim'den hadis rivayet edenler arasında hocalarından Ali b. el-Hüseyn el-Hilâlî ile Muhammed b. Abdulvahhâb el-Ferrâ da vardır.¹³⁵⁴ el-Müsned müellifi el-Hüseyn b. Muhammed el-Kabbânî, Ebû Bekr el-Cârûdî, Ali b. Hüseyn er-Râzî, İbn Huzeyme, İbn Sâid, es-Serrâc, İbn Ebî Hâtim, Ebû Avâne ve daha bir çokları Müslim'den hadis rivayetiyle tanınırlar.¹³⁵⁵ Kütüb-i Sitte müelliflerinden et-Tirmizî, el-Câmi'inde Müslimden bir hadis rivayet etmiştir.¹³⁵⁶

Bağdat'a defalarca gelen ve burada hadis rivayet eden Müslim'in Bağdat'a son gelişi 259 tarihine rastlar.¹³⁵⁷

Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc 261/875 yılında Receb ayında Nisabûr'da vefat etmiştir.¹³⁵⁸

B. el-Müsned'i

Müslim b. el-Haccâc'ın, başta *el-Câmi'us-Sahîh* olmak üzere hadis ilimleri sahasında te'lif eserlerden¹³⁵⁹ biri *de el-Müsnedü'l-Kebîr*'idir.¹³⁶⁰ Günümüze ulaşmayan bu *el-Müsned*'in meşhur olan *Sahîh-i Müslim* olduğu da söylenmiştir. Zira *es-Sahîh*'inin asıl isminin “*el-Müsnedü's-Sahîh*” olduğu¹³⁶¹ ve bu ismi kitabına bizzat Müslim'in kendisi kullandığı ifade edilmiştir.¹³⁶²

Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre *el-Müsnedü'l-Kebîr*, Müslim'in *el-Câmi'us-Sahîh*'in dışında ayrı bir eseridir. Nitekim el-Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014), Müslim'in eserlerinden bahsederken *el-Müsnedü'l-Kebîr*'i, “ale'ricâl” sisteme göre tasnif ettiğini ancak,

¹³⁵³ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIII, 103

¹³⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, XII, 562; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 126

¹³⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 562

¹³⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 126

¹³⁵⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIII, 101

¹³⁵⁸ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 286; Hatîb, A.g.e., XIII, 104; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 92; Zehebî, *Siyer*, 580

¹³⁵⁹ Bu eserlerinden bazıları için bk: Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, XII, 232; Zirikli, *A'lâm*, VIII, 118; Sandıkçı, *Hadis*, 398-399

¹³⁶⁰ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 91; Zehebî, *Tezkira*, II, 590; a. mlf, *Siyer*, XII, 579; Dehlevî, *Bostânü'l-muhaddisîn*, 191; Kettânî, *er-Risâle*, 61; Zirikli, *A'lâm*, VIII, 118; Sandıkçı, *Hadis*, 398

¹³⁶¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 565

¹³⁶² Zehebî, İbn Salah, *Siyâne*, 67

kendisinden rivayet edilmediğini belirtir.¹³⁶³ Zira Müslim, bu eserini tamamlayamadan vefat etmiştir.¹³⁶⁴

XLIX. YA'KÛB B. ŞEYBE ve el-MÜSNED'İ

A. Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262/876)

Tam adı, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Şeybe b. es-Salt b. Usfûr es-Sedûsî el-Basrî el-Bağdâdî'dir.¹³⁶⁵

el-Müsnedü'l-kebîri'l-muallel isimli kitabı ile tanınan Ya'kûb b. Şeybe 182/798 yılında Basra'da doğdu.¹³⁶⁶ Bu yüzden *el-Basrî* olarak olarak nisbelenmiştir. Ancak Bağdat'a yerleşip orada tanındığı için¹³⁶⁷ *el-Bağdâdî* nisbesiyle de anılır.

Ya'kûb b. Şeybe, üçüncü hicrî Asrın başlarında hadis ilmine başladı.¹³⁶⁸ Ali b. Âsım, Yezîd b. Hârûn, Ravh b. Ubâde, Bîşr b. Ömer ez-Zehrânî, Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medînî, Yahyâ b. Ma'în gibi tanınmış muhaddislerden hadis öğrenip rivâyet etti.¹³⁶⁹ Torunu Muhammed b. Ahmed b. Ya'kûb (ö. 331/914)¹³⁷⁰ ve Yûsuf b. Ya'kûb el-Ezrak ondan en çok hadis rivayet eden muhaddisler arasında zikredilirler.¹³⁷¹

Ya'kûb b. Şeybe Bağdatlı fakihler arasında İmam Mâlik'in görüşlerine göre fetva verirdi.¹³⁷² Kur'an hakkında tevakkuf ettiği için tenkide uğramıştır.¹³⁷³ Ancak hadis ilminde sika ve güvenilir bir muhaddistir. Ricâl hakkında tartışır, âlî ve nâzil isnâda önem verir, hadîsin illetlerini açıklardı.¹³⁷⁴

¹³⁶³ Zehebî, *Siyer*, XII, 565

¹³⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, X, 127

¹³⁶⁵ Hatîb, *Târihu Bağdât*, XIV, 281-283; Zehebî, *Siyer*, XII, 476; a. mlf., *Tezkira*, II, 577-578; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 35; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 258; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1678-1679; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 146; Kettânî, 69; Sezgin, *Türâs*, I, 223

¹³⁶⁶ Hatîb, *Târihu Bağdât*, XIV, 283 Zehebî, Ya'kûb b. Şeybe'nin doğum tarihi hakkında "hicrî 180 civarı" şeklinde ihtimalli ifade kullanır. Bkz. *Siyer*, XIV, 476

¹³⁶⁷ A. g. e., XIV, 281

¹³⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 476

¹³⁶⁹ Hatîb, a. g. e., XIV, 281; Zehebî, a. g. e., XII, 477

¹³⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, XV, 312-313

¹³⁷¹ Zehebî, a. g. e., XIV, 281

¹³⁷² Hatîb, *Târihu Bağdât*, XIV, 283

¹³⁷³ A. g. e., XIV, 282

¹³⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, XII, 477

Ya’kûb b. Şeybe es-Sedûsî, 262/876 yılının Rabîulevvel ayında Bağdat’ta vefat etmiştir.¹³⁷⁵

B. el-Müsned’i

Ya’kûb b. Şeybe’nin *el-Müsned*’i, hadislerin metin ve isnadlarındaki illetleri açıklayan muallel müsnedlerdendir. Zehebî’nin ifadesine göre bu sahada yazılan en geniş ve en kapsamlı müsnedir. Ancak müellifi bu müsnedini tamamlayamadan vefat etmiştir. Bu müsned Mısır’da görülmüş ve sadece “*Müsnedü Ebî Hüreyre*” bölümünün 200 cüz olduğu rivayet edilmiştir..¹³⁷⁶

Kaynaklarda nakledildiğine göre Ya’kûb b. Şeybe’nin *el-Müsnedü’l-Muallel*’inin tamamlanan diğer kısımları şunlardır: “*Müsnedü’l-aşara, Müsnedü Abdullah b. Mesûd, Müsnedü Ammâr, Müsnedü’l-Abbâs, Müsnedü Utbe b. Gazvân* ve bazı mevâlîlerin müsnedleri”dir.¹³⁷⁷ Torunu Muhammed b. Ahmed b. Yakûb b. Şeybe (ö. 331/914), “dedesinin *el-Müsned*’ini semâ yoluyla Semerrâ’da kendisinden dinlediğini” haber verir.¹³⁷⁸ O’nun dedesinden dinlediği bölümler, “*Müsnedü’l-aşara, Müsnedü’l-Abbâs* ve bazı mevâlî’den olan sahâbîlerin müsnedleri”dir.¹³⁷⁹ Ayrıca Ebû Müslim İbrâhim b. Abdillâh el-Keccî (ö. 292/905)¹³⁸⁰ in de dedesinin *el-Müsned*’ini dinlediğini vesemâ esnasında kaçırdığını bazı bölümleri ise kendisinden telâfi ettiğini belirtir.¹³⁸¹

Ya’kûb b. Şeybe’nin *el-Müsned*’i, hadis târihinde rivayet edilen müsnedlerdendir. Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1071), yukarıda zikredilen kısımlarını gördüğünü *Târih*’inde haber verir.¹³⁸² Zehebî (ö. 748/1374) ise bunlardan sadece “*Müsnedü Ammâr*” bölümünün kendisine ulaştığını kaydeder.¹³⁸³

Bu müsnedin günümüze ulaşan kısmı ise yalnızca “*Müsnedü Ömer b. el-Hattâb*” ismiyle bilinen onuncu cüz’üdür.¹³⁸⁴ Beyrut’ta Sâmi Haddâd’daki özel bir kütüphane’de 25

¹³⁷⁵ I. Dipnotta göst. Yerler.

¹³⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 478

¹³⁷⁷ Hatib, *Târihu Bağdât*, XIV, 281; Zehebî, *Siyer*, XII, 478; Kettânî, *er-Risâle*, 69

¹³⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, XV, 312

¹³⁷⁹ Zehebî, a. g. e., XV, 313

¹³⁸⁰ Zehebî, a. g. e., XIII, 423-425

¹³⁸¹ Zehebî, a. g. e., XV, 313

¹³⁸² Hatib, a. g. e., XIV, 281

¹³⁸³ Zehebî, *Siyer*, XII, 479

¹³⁸⁴ Sezgin, *Türâs*, I, 279

varak halindedir. Bunun Mısır'da Kâhira kütühanesi'nde mülhak 3/60-61 (rakam 19070)'de kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır. Bu yazma esas alınarak 1940 yılında Beyrut'ta basılmıştır.¹³⁸⁵ Ayrıca Kemal Yûsuf Hût tarafından bir neşri daha yapılmıştır.¹³⁸⁶

Zehebî'nin kaydettiğine göre Ya'kûb b. Şeybe'nin *el-Müsnedü'l-Kebîr*'inin tek râvisi yukarıda ismi geçen torunu Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî el-Bağdâdî (ö. 331/943)'dir.¹³⁸⁷ Günümüze ulaşan "*Müsnedü Emîri'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*" ismi ile matbu olan kısmın da râvisi aynı şahıs olup dedesi Ya'kûb b. Şeybe'den *el-Müsned*'i rivayet etmiş ve kendisinden de Ebû Ömer Abdulvâhid b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Mehdî kırâeten almıştır.¹³⁸⁸

L. el-HABRÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Habrî (ö. 263/877)

Tam adı, Ebû Abdillâh el-Fadl b Hammâd el-Habrî eş-Şîrâzî'dir.¹³⁸⁹

Şîraz diyarının hâfız muhaddislerden olan el-Fadl b.Hammâd, *eş-Şîrazî* nisbesi yanı sıra bu beldenin yakınlarıdaki "*el-Habr*" köyüne¹³⁹⁰ nisbetle *el-Habrî* olarak da nisbelenmiş ve daha çok bununla tanınmıştır.

el-Habrî, ilim tahsili için başta Şam bölgesi olmak üzere çeşitli yerlere yolculuk yaptı.¹³⁹¹ Saîd b. Ebî Meryem ve Saîd b. Ufeyr gibi meşhur muhaddislerden hadis dinledi.¹³⁹² Ondan da Ebû Bekr b. Sa'dân eş-Şîrâzî, İbn Ebî Dâvud ve daha başkaları hadis rivayet etmiştir.¹³⁹³

¹³⁸⁵ Sezgin, a. g. e., I, 279

¹³⁸⁶ Beyrut, 1405/1985

¹³⁸⁷ Zehebî, *Tezkira*, III, 828-829

¹³⁸⁸ Ya'kûb b. Şeybe, *Müsnedü Ömer b. Hattâb* (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), s. 27

¹³⁸⁹ İbn Mâkûlâ, *İkmâl*, III, 51; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 344; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, 418; Zehebî, *el-Müştebeh*, I, 184; İsmâil Paşa, *Hediyye*, I, 818; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VIII, 67

¹³⁹⁰ İbn Mâkûlâ, A.g.e., III, 51; el-Hamevî, A.g.e., II, 344; İbnü'l-Esîr, a.g.e., I, 418

¹³⁹¹ Kehhâle, A.g.e., VIII, 67

¹³⁹² İbn Mâkûlâ, *İkmâl*, III, 51; Zehebî, *el-Müştebeh*, I, 184

¹³⁹³ İbn Mâkûlâ, A.g.e., III, 51

Kendisinden sonra âilenin ilmî geleneğini torunu Ebu'l-Abbâs el-Fadl b. Yahyâ b. İbrâhim el-Habrî sürdürdü.¹³⁹⁴ Dedesinin rivayet ettiği hadislerinin Şiraz bölgesinde yayılmasında önemli rol oynadı. Kaynaklarda o da “el-Habrî” nisbesiyle anılır.

Zâhidâne bir hayat süren Fadl b. Hammâd el-Habrî 263/877 yılında vefat etti.¹³⁹⁵

B. el-Müsned’i

el-Fadl b. Hammâd el-Habrî’nin *el-Müsned* telif ettiğini İbn Mâkûlâ’nın (ö. 475/1082) “O *el-Müsnedü’l-kebîr* sahibidir”¹³⁹⁶ sözünden anlıyoruz. Ayrıca el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu’cemü’l-büldan*’da,¹³⁹⁷ Bağdatlı İsmâil Paşa (1339/1920) *Hediyyetü’l-ârifîn*’de¹³⁹⁸ ve Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*’de¹³⁹⁹ el-Habrî’nin bu *el-Müsned*’ni zikrederler.

el-Fadl b. Hammâd’dan *el-Müsnedü’l-kebîr*’i rivayet eden talebesi Ebû Bekr b. Sa’dân eş-Şîrâzî’dir.¹⁴⁰⁰ Ondan da müellifin torunu Ebu'l-Abbâs el-Fadl b. Yahyâ b. İbrâhim el-Habrî rivayet etmiştir.¹⁴⁰¹

Ebu'l-Abbâs’tan el-Mâlînî ve daha başkalarının¹⁴⁰² rivayet ettiği el-Habrî’nin bu *el-Müsnedü’l-kebîr*’i, uzun yıllar Şiraz bölgesinde hizmet görmüş ve sonra rivayeti kesilip izi kaybolmuştur.

LI. EBÛ ZÛR’A ve el-MÜSNED’İ

A. Ebû Zûr’a (ö. 264/878)

Tam adı, Ebû Zûr’a Ubeydullâh b. Abdülkerîm b. Yezîd b. Ferrûh el-Kuraşî er-Râzî’dir.¹⁴⁰³

¹³⁹⁴ İbn mâkûlâ, A.g.e. III, 51

¹³⁹⁵ İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-ârifîn*, I, 818

¹³⁹⁶ İbn Ma’kûlâ, *İkmâl*, III, 51

¹³⁹⁷ Hamevî, *Mu’cemü’l-bü’ldân*, II, 334

¹³⁹⁸ Bağdatlı, *Hediyye*, I, 818

¹³⁹⁹ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, VIII, 67

¹⁴⁰⁰ İbn Mâkûlâ, *İkmâl*, III, 51

¹⁴⁰¹ İbn Mâkûlâ, A.g.e., III, 51

¹⁴⁰² İbn Mâkûlâ, A.g.e., III, 51

Rey diyârınınmuhaddisi ve hafızı Ebû Zür'a er-Râzî'nin doğum tarihi ihtilaflıdır. Zehebî hicrî 200/816'den sonra doğduğunu söyler.¹⁴⁰⁴ *Ebû Zür'a* künyesi ona, aynı künye ile tanınan Şam muhaddisi *Ebû Zür'a ed-Dimeşki*'yi (ö. 281/894)¹⁴⁰⁵ ziyaretleri esnasında onun ilmine hayran kalan hemşehrileri tarafından iftihar için verilmiştir.¹⁴⁰⁶ Seksenden fazla kişi aynı künye ile anıldığı halde *Ebû Zür'a* denilince akla ilk gelen Ebû Zür'a er-Râzî'dir.¹⁴⁰⁷

Ebû Zür'a er-Râzî küçük yaşta Rey'de hadis meclislerine katılmaya başladı. Sonra devrin ilim merkezleri olan Haremeyn, Irak, Şam, el-Cezîra, Horasan ve Mısır'ı dolaştı.¹⁴⁰⁸ Mısırda İmâm-ı Şâfiî'nin kitaplarını, Medîne'de İmâm-ı Mâlik'in *el-Muvattâ'*ı yazdı. Muhammed b. Sâbık, Kurra b. Habîb, Ebû Nuaym, el-Ka'nebî, Amr b. Hâşim ve daha başkalarından hadis dinledi.¹⁴⁰⁹ Ahmed b. Hanbel ile hadis müzakerelerinde bulundu.¹⁴¹⁰ Sadece İbn Ebî Şeybe'den yüzbin hadis ve İbrâhim b. Mûsâ er-Râzî'den yüz bin hadis yazdığı rivayet edilir.¹⁴¹¹ İmam Mâlik'in müsned ve munkatı bütün hadislerini en iyi bilen bir muhaddisti.¹⁴¹²

Buhârî dışında Kütüb-i sitte müellifleri ondan hadis rivayetiyle tanınırlar.¹⁴¹³ İbn Ebî Şeybe, Ebû Zür'a'dan daha hafız birini görmediğini söyler.¹⁴¹⁴ Ebû Hatim, onu "zamanın imamı" olarak değerlendirir.¹⁴¹⁵ İshak b. Râhûye, "Ebû Zür'a'nın bilmediği hadisin aslı yoktur" derdi.¹⁴¹⁶ Yüz bin hadisi, ihlas sûresini okur gibi rahatlıkla okurdu.¹⁴¹⁷ Ahmed b. Hanbel, onunla hadis müzakeresini nafile ibadete tercih ederdi.¹⁴¹⁸

İbn Hıbbân, *es-Sikât*'ında onu zikretmiş, ihlas, vera ve takva sahibi ve hadiste Müslümanların imamı olmakla onu vasıflamıştır.¹⁴¹⁹

¹⁴⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 327-349; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat* X/326-337; İbnü'l-Cevzî, *Safve*, IV, 82-83; Zehebî, *Siyer*, XIII, 65-86; a. mlf., *et-Tezkira*, II, 557; İbn Hacer, *et-Tehzib*, VII, 30-34; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz* 249-250; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* II, 148-149; Kettânî, *el-Müstatrafe* 64; M. Y. Kandemir, "*Ebû Zür'a er-Râzî*" *DİA*, X, 274-275

¹⁴⁰⁴ Zehebî, *Siyer* XIII, 65

¹⁴⁰⁵ Zehebî, *Siyer*, XIII, 311-316

¹⁴⁰⁶ Zehebî, *Siyer*, XIII, 67

¹⁴⁰⁷ Kandemir, "*Ebû Zür'a er-Râzî*", *DİA*, X, 274

¹⁴⁰⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 557

¹⁴⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 66

¹⁴¹⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdat*, X, 327

¹⁴¹¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 68

¹⁴¹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 330; Zehebî, *Siyer*, XIII, 70

¹⁴¹³ Zehebî, *Kâşif*, II, 201

¹⁴¹⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 557

¹⁴¹⁵ İbn Ebî Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 334

¹⁴¹⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 32

¹⁴¹⁷ İbn Hacer, *A.g.e.*, VII, 33

¹⁴¹⁸ İbn Hacer, *A.g.e.*, VII, 31

¹⁴¹⁹ İbn Hıbbân, *es-Sikât*,

Ebû Zûr'a er-Râzî 264/878 yılında, Zilhicce ayının son gününde Rey'de vefat etmiştir.¹⁴²⁰

B. el-Müsned'i

Ebû Zûr'a er-Râzî'nin günümüze ulaşan tek eseri “*Kitâbu'd-Duafâ ve'l-kezzâbîn ve'l-metrûkîn min eshâbi'l-hadîs*”tır. Eser, Berzâî'nin hadis ravileri hakkındaki sorularına Ebû Zûr'a er-Râzî ile Ebû Hâtim er-Râzî'nin verdikleri cevaplardan meydana gelmektedir. Sa'dî el-Hâşimî tarafından Köprülü Kütüphanesi'ndeki yegane nüshasına (nr.40/3) dayanılarak II. c. il olarak yayımlanmıştır.¹⁴²¹ Onun diğer bir eseri olan “*Kitâbu'z-Zühûd*”ünün¹⁴²² İbn Hacer'in *el-İsâbe*'deki kaynaklarından olduğunu Fuat Sezgin tesbit etmiştir.¹⁴²³

Kettânî, Ebû Zûr'a er-Râzî'yi *el-Müsned* müellifleri arasında saymıştır.¹⁴²⁴ Kaynaklarda Ebû Zûr'a'nın *el-Müsned*'ine atıflar vardır. İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) çeşitli vesilelerle *el-Müsned*'den nakillerde bulunur.¹⁴²⁵ İbn Hacer, bu *el-Müsned*'i elde etmiş ve eserlerinde kaynak olarak kullanmıştır.¹⁴²⁶

“Ebû Zûr'a ve Hadis ilmindeki Yeri” konusunda bir araştırma ve tez çalışması yapan Dr. Sadî el-Hâşimî'nin¹⁴²⁷ tesbitlerine göre Ebû Zûr'a'nın müsnedi sahabenin yerleşip ikamet ettiği şehirlere göredir.¹⁴²⁸ Önce *aşara-i mübeşşera* ile başlar; sonra *muhaçirler* ve *ensâr* gelir. Ve böylece bütün sahabeyi kapsar. Sonu *Müsnedü's-Şâmiyyîn* ile nihayet bulur.¹⁴²⁹

Sonuç olarak Ebû Zûr'a'nın *el-Müsned*'i hadis tarihinde rivayet edilmiş ve IX asra kadar kaynak olarak kullanılmıştır. Ancak bugün mevcut olup olmadığı bilinmemektedir.

¹⁴²⁰ Zehebî, Siyer; XIII, 77 ; İbnü'l-Cevzî, *Safve*, IV, 83

¹⁴²¹ Ebû Zûr'a, *Kitâbu'd-Duafâ*, (thk. Sa'dî el-Hâşimî), Medîne, 1409/1989

¹⁴²² Kandemir, “Ebû Zûr'a er-Râzî”, DİA, X, 174-275

¹⁴²³ Sezgin, *Türâs*, I, 226

¹⁴²⁴ Kettânî, *er-Risâle*, 64

¹⁴²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 157; II, 43, 150, 210, 337; III, 79, 124, 395

¹⁴²⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 143, 447; a. mlf., *Ta'cîlû'l-menfe'a*, 166, 275

¹⁴²⁷ Medîne-i Münevvere'deki Câmi'atü'l-İslâmiyye'de takdim edilen tezin orijinal ismi “*Ebû Zûr'a er-Râzî ve Cühûdühû fi's-Sünneti'n-Nebeviyyeti*” dir. 1409/1989 tarihinde Medîne'de basılmıştır.

¹⁴²⁸ Hâşimî, *Ebû Zûr'a*, 202-203

¹⁴²⁹ Hâşimî, A.g.e., 202

LII. er-RAMÂDÎ ve el-MÜSNED'İ

A. er-Ramâdî (265/878)

Tam adı, Ebû Bekr Ahmed b. Mansûr b. Seyyâr b. Muârik er-Ramâdî el-Bağdâdî'dir.¹⁴³⁰

Yezid b. Hârûn, Ebû Dâvûd, Zeyd b. el-Habbâb, Ebû Nadr, Abdurrezzâk ve bu tabadaki diğer meşhur muhaddislerden hadis rivayet etti. *el-Müsned*'i tasnif etti. Hadisi hıfz ve zapt, ricali tanıma ve bilme sahasında ilim ve marifet sahibi idi.¹⁴³¹

İbn Mâce, İsmâil el-Kâdî, el-Mehâmîlî, Abdurrahman b. Ebî Hâtim, Ebû Avâne, İsmâil es-Saffâr ve daha başkaları ondan hadis rivayet etmişlerdir.¹⁴³² Ebû Hâtim onun sika ve güvenilir bir muhaddis olduğunu kaydeder.¹⁴³³ İbn Ūrme el-İsbahânî, onun rivayetleri ile Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe'nin rivayetlerini aynı derecede görür.¹⁴³⁴

Ebû Bekr Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî 265/878 yılında Rabîulevvel ayında vefat etmiştir.¹⁴³⁵

B. el-Müsned'i

Hatîbü'l-Bağdâdî (ö.463/1071), Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî'nin uzun hadis yolculukları yaptığını, çok hadis dinleyip yazdığını belirttikten *el-Müsned*'i tasnif ettiğini kaydeder.¹⁴³⁶ Zehebî'nin (ö. 748/1374) nakline göre o, Abdurrezzâk'ın tüm kitaplarını yazmış ve ayrıca *el-Müsnedü'l-Kebîr*'i tasnif etmiştir.¹⁴³⁷

¹⁴³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 78; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, V, 151; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, 36; Zehebî, *Tezkira*, II, 564; a. mlf., *Siyer*, XII, 389; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 83-84; İsmâil Paşa, Hediyye, I, 50; Kettânî, *er-Risâle*, 64; Kehlâl, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 183; Ziriklî, *A'lâm*, I, 244

¹⁴³¹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, V, 151

¹⁴³² İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 83

¹⁴³³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, II, 78

¹⁴³⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 565

¹⁴³⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, V, 151; Zehebî, *Tezkira*, II, 564; İbn Hacer, *Tezkira*, I, 184

¹⁴³⁶ Hatîb, *A.g.e.*, V, 151

¹⁴³⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 380

Kaynaklarda er-Ramâdî'nin *el-Müsned*'inin rivayeti ile ilgili bir kayda rastlamadık. Kettânî de onu müsned müellifleri arasında saymakla yetinmiştir.¹⁴³⁸ Son dönem müellifleri, tek eseri olarak *el-Müsned*'ini zikrederler.¹⁴³⁹ Bunun dışında bir açıklamada bulunmazlar.

LIII. ALİ B. HARB et-TÂ'Î ve el-MÜSNED'İ

A. Ali b. Harb et-Tâ'î (ö. 265/879)

Tam adı, Ebu'l-Hasen Ali b. Harb b. Muhammed b. Ali b. Hayyân b. Mâzin b. el-Ğadûbe et-Tâ'î el-Hıtâmî el-Mevsılî'dir.¹⁴⁴⁰

Babası tüccar olan Ali b. Harb et-Tâ'î, 175/786 yılının Şa'ban ayında Azerbeycan'da doğdu.¹⁴⁴¹ Tay kabîlesinin Hıtâme koluna mensub olan büyük dedesi Mâzin b. el-Ğadûbe'nin sahabi olduğu rivayet edilir.¹⁴⁴²

Musul'da yetişip büyüyen Ali b. Harb, bu beldenin meşhur hadis hâfızı el-Muâfâ b. İmrân'ı (ö. 186/802)¹⁴⁴³ gördü. Ancak ondan semai yoktur.¹⁴⁴⁴ Hadis tahsili için babasıyla birlikte Hicaz, Kûfe, Bağdât, Basra ve Vâsıt gibi memleketleri dolaştı.¹⁴⁴⁵ Süfyan b. Uyeyne, Hafs b. Gıyâs, Abdullâh b. İdrîs, Vekî b. Cerrrâh, Yezîd b. Hârûn ve daha bir çok muhaddisten hadis dinleyip yazdı.¹⁴⁴⁶ Hayatının sonlarına doğru Bağdât'a gelip burada hadis rivayet etmiştir.¹⁴⁴⁷

Edîb, şâir, neseb âlimi olarak da tanınan¹⁴⁴⁸ Ali b. Harb'ten Kütüb-i Sitte müelliflerinden en-Nesâî, *es-Sünen*'inde hadis rivayet etmiştir. Ayrıca Abdullah b. Muhammed el-

¹⁴³⁸ Kettânî, *er-Risâle*, 64

¹⁴³⁹ Kehhâle, A.g.e., II, 183; Ziriklî, A.g.e., I, 244; Sandıkçı, *Hadis*, 268

¹⁴⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 183; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XI, 418-420; İbn Ebî Ya'lâ, *Hanâbile*, I, 223; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, 271; Zehebî, *Siyer*, XII, 251-253; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 294; Hazrecî, *Hulâsa*, 272; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 52

¹⁴⁴¹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XI, 419; Zehebî, *Siyer*, XII, 251

¹⁴⁴² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, IV, 269

¹⁴⁴³ Zehebî, *Siyer*, IX, 80-85

¹⁴⁴⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XI, 418

¹⁴⁴⁵ A.g.e., XII, 252

¹⁴⁴⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XI, 418

¹⁴⁴⁷ A.g.e., XI, 418

¹⁴⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 253

Bağavî, Yahyâ b. Sâid, el-Mahâmilî, Ebû Avâne gibi meşhur muhaddis ondan rivayette bulunmuşlardır.¹⁴⁴⁹

İbn Ebî Hâtim, babası Ebû Hâtim ile birlikte Ali b. Harb'ten hadis yazdığını nakleder.¹⁴⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*'ında onu zikretmiş, hocası Ebû Ya'lâ vasıtasıyla onun hadislerini elde ettiğini söylemiştir.¹⁴⁵¹ ed-Dârakutnî'ye, Ali b. Harb'in durumu sorulunca onun sika ve güvenilir bir muhaddis olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵²

Ali b. Harb, 265/879 yılının Şevvâl ayında 92 yaşında vefat etmiş, cenaze namazını kardeşi Muâviye b. Harb (ö. 281/894)¹⁴⁵³ kıldırılmıştır.¹⁴⁵⁴

B. el-Müsned'i

Ebu'l-Hasen Ai b. Harb'in *el-Müsned* te'lif ettiğini Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) “*Musul Târihi*” müellifi Yezîd b. Muhammed b. İyâs el-Ezdî'den naklen “Ali b. Harb, babası ile yoculuk yaptı ve hadis dinledi. Sonra hadîslerini tasnif ederek *el-Müsned*'ini yazdı”¹⁴⁵⁵ sözünden öğreniyoruz. Zehebî, aynı haberi el-Ezdî'nin kitabından nakleder.¹⁴⁵⁶ Ancak kitabın rivayeti hakkında bir bilgi vermez.

İbn Hibbân (ö. 354/965), hocası Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 307/919) vasıtasıyla Ali b. Harb'in hadislerine sahip olduğuna göre¹⁴⁵⁷ *el-Müsned*'inin rivayet hakkını da almış olmalıdır. Dolayısıyla *el-Müsned*'in IV. Hicrî asırda rivayet edilmekte olduğu ve daha sonra rivayetinin kesildiği söylenebilir.

¹⁴⁴⁹ Hatîb, a. g. e., XI, 418

¹⁴⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 183

¹⁴⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 471

¹⁴⁵² İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 295

¹⁴⁵³ Zehebî, *Siyer*, XII, 255-256

¹⁴⁵⁴ Hatîb, *Târihu Bağdât*, XI, 419; Zehebî, *Siyer*, XII, 253; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 296

¹⁴⁵⁵ Hatîb, A.g.e., XI, 419

¹⁴⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 252

¹⁴⁵⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 471

LIV. AMMAR B. RECÂ ve el-MÜSNED'İ

A. Ammâr b. Recâ (ö. 267/880)

Tam adı, Ebû Yâsir Ammâr b. Recâ et-Teğâlibî el-Asterâbâzî'dir.¹⁴⁵⁸

“*el-Müsnedü'l-kebîr*” müellifi Ammâr b. Recâ, İran'ın kuzeydoğusunda kurulan, bugün Cürcân¹⁴⁵⁹ adıyla anılan Esterâbâd şehrine¹⁴⁶⁰ nisbetle tanınmıştır. Hadis yolculukları, kitap cem' ve tasnifi ile meşhur olan muhaddislerdendir.¹⁴⁶¹ Onun terceme-i haline *Esterâbâd Târihi* adlı kitabında yer veren Ebû Sa'd el-İdrîsî (ö. 445/1053),¹⁴⁶² Ammâr b. Recâ'yı bu diyarın ibadet ehli, sika, ve fâzıl muhaddisleri arasında sayar. Onun naklettiğine göre yirmi beş yaşında hadis yolculuğuna çıkmıştı.¹⁴⁶³

Yezîd b. Hârûn, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Muhammed b. Bişr el-Abdî, Zeyd b. Hubâb, Yahyâ b. Âdem, Muâviye b. Hişâm, Ubeydullâh b. Mûsâ ve bu tabakadaki diğer muhaddislerinden hadis öğrenip rivayet etti.¹⁴⁶⁴ Ahmed b. Hanbel'den bazı fikhî meseleleri rivayet etmesiyle tanınmıştır.¹⁴⁶⁵ Ondaki hadis rivayet edenler arasında Ebû Nuaym Abdulmelik b. Muhammed b. Adî, Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Mutarrif el-Esterâbâzî, Muhammed b. el-Huseyn el-Edîb gibi muhaddisler vardır.¹⁴⁶⁶

İbn Ebî Hâtim'in nakline göre Ammar b. Recâ, rivayet ettiği bazı hadisleri babası Ebû Hâtim ile Ebû Zür'a'ya ve ayrıca kendisine yazarak göndermiştir.¹⁴⁶⁷

Kabri Esterâbâd'da ziyâretgâh mekanı olarak bilinen Ammâr b. Recâ 267/880 yılında vefat etti.¹⁴⁶⁸

¹⁴⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 395; İbn Ebî Ya'lâ, *Hanâbile*, I, 247; Zehebî, *Tezkira*, 561; a. mlf., *Siyer*, XIII, 35; Kettânî, *er-Risâle*, 64; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VII, 268; Zirikli, *A'lâm*, 191

¹⁴⁵⁹ Kurtuluş, “Cürcân”, DİA, VIII, 131

¹⁴⁶⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 174; Tahsin Yazıcı, “Esterâbâd”, DİA, XI, 437-438

¹⁴⁶¹ Zehebî, *Tezkira*, 561

¹⁴⁶² Zehebî, *Tezkira*, III, 1062-1063

¹⁴⁶³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 35

¹⁴⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 395; Zehebî *Siyer*, XIII, 35

¹⁴⁶⁵ İbn Ebî Ya'lâ, *Hanâbile*, I, 247

¹⁴⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, XIII, 35; a. mlf., *Tezkira*, I, 561

¹⁴⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *A.g.e.*, VI, 395

¹⁴⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 35

B. el-Müsned'i

Ebû Yâsir Ammar b. Recâ'nın *el-Müsned* te'lif ettiğini müracaat ettiğimiz bir çok kaynak zikreder.¹⁴⁶⁹ Zehebî'nin (ö. 748/1374) ifadesine göre bu büyük bir Müsned'dir.¹⁴⁷⁰

Kaynaklarda sadece ismini tesbit ettiğimiz Ammâr b. Recâ'nın *el-Müsnedü'l-kebîr*'inin rivayeti ve mahiyeti ile ilgili her hangi bir bilgiye rastlamadık.

LV. AHMED B. SEYYÂR ve el-MÜSNED'İ

A. Ahmed b. Seyyâr (ö. 268/881)

Tam adı, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Seyyâr b. Eyyûb b. Abdurrâhmân el-Kuraşî es-Seyyârî el-Mervezî'dir.¹⁴⁷¹

Şâfiî mezhebinin imamlarından sayılan¹⁴⁷² Merv âlimi ve fakîhi Ahmed b. Seyyâr 198/814 yılında Merv'de doğdu..¹⁴⁷³ Hadis tahsili için Şam, Horasan, Mısır, Irak ve Hicaz'ı dolaştı.¹⁴⁷⁴ Affân b. Müslim, Süleyman b. Harb, Yahyâ b. Bükeyr, İshak b. Râhûye, Safvan b. Sâlih ed-Dimeşkî ve daha başkalarından hadis rivayet etti.¹⁴⁷⁵ Ondan da en-Neseî es-Sünen'inde, Buhârî es-Sahîh'inin dışındaki eserlerinde hadis rivayet etmiştir.¹⁴⁷⁶ İbn Huzeyme, Muhammed b. Nasr el-Mervezî ve daha bir çokları ondan hadis almışlar ve genel olarak bütün Horasanlılar ondan rivayette bulunmuşlardır.¹⁴⁷⁷

Yaşadığı asırda ilim, edeb ve zühd hayatı yönünden Abdullah b. Mubârek'e benzetilen Ahmed b. Seyyâr, İmam Şâfiî'nin kitaplarını Horasan'a getirmekle tanındı.¹⁴⁷⁸

¹⁴⁶⁹ Zehebî, Siyer, XIII, 35; a. mlf., Tezkira, II, 561; Bağdatlı, Zeyl, II, 481; Kettânî, *er-Risâle*, 64; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VII, 268; Ziriklî, *A'lâm*, V, 191

¹⁴⁷⁰ Zehebî, Siyer, XIII, 35

¹⁴⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 53; Hatîb, *Târihu Bağdât*, IV, 187-189; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 113; Zehebî, Tezkira, 559; a. mlf., Siyer, XII, 609-611; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 35-36; Hazrecî, *Hulâsa*, 7; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 154; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 241

¹⁴⁷² Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 113

¹⁴⁷³ Hatîb, *Târihu Bağdât*, IV, 189

¹⁴⁷⁴ Zehebî, Siyer, XII, 609; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 35

¹⁴⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 53

¹⁴⁷⁶ Zehebî, A.g.e., XII, 609

¹⁴⁷⁷ Nevevî, A.g.e., I, 113

¹⁴⁷⁸ A.g.e. I, 113

el-Ömerî, onun Horasan tarihi ile ilgili üç kitap tasnif ettiğini tesbit etmiştir: “*Fütûhu Horasan*”, *Ahbâru Merv*” ve “*Târîhu Nisâbûr*”¹⁴⁷⁹ Hatîbu'l-Bağdâdî'nin *Ahbâru Merv* adlı kitabını kaynak olarak kullandığını söyler.

Ahmed b. Seyyâr 268/881 yılının Rabîulevvel ayında Merv’de vefat etmiştir.¹⁴⁸⁰

B. el-Müsned’i

Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yesâr’ın *el-Müsned* te’lif ettiğini, Ekrem Ziyâ el-Ömerî’nin el-Hatîb el-Bağdâdî’in “*Târîhu Bağdât*’ın kaynakları”¹⁴⁸¹ üzerine yaptığı araştırmasına dayanarak tesbit ettik.

el-Ömerî, Ahmed b. Yesâr’ın bölgesel tarihle ilgili kaynaklarda zikredilen “*Futûhu Horasân*”, “*Ahbâru Merv*” ve “*Târîhu Nisâbûr*”in bugün elimizde mevcut olmadığını söyledikten sonra ayrıca onun hadis sahasında “*el-Müsned*” te’lif ettiğinden bahseder.¹⁴⁸² İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1448) Ahmed b. Yesâr’ın bu *el-Müsned*’ini *Tehzîbü’t-Tehzîb*’inde kaynak olarak kullandığını¹⁴⁸³ ve bir çok müsnedler gibi bunun da günümüze ulaşmadığını belirtir.

LVI. ESÎD B. ÂSİM ve el-MÜSNED’İ

A. Esîd b. Âsım (ö. 270/883)

Tam adı, Ebu'l-Huseyn Esîd b. Âsım b. Abdullâh es-Sekafî el-İsfahânî’dir.¹⁴⁸⁴

İsfahan muhaddis ve hâfızı Esîd b. Âsım es-Sekafî, kardeşi hadis hâfızı Muhammed b. Âsım’dan (ö. 262/876) yaşça küçüktür.¹⁴⁸⁵ Her ikisi de Süfyân es-Sevrî’nin ashâbından

¹⁴⁷⁹ El-Ömerî, *Mevârid*, 263

¹⁴⁸⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, IV, 189;

¹⁴⁸¹ El-Ömerî, *Mevâridü'l-Hatîb*, 264

¹⁴⁸² El-Ömerî, A.g.e., 264

¹⁴⁸³ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 114

¹⁴⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 318; Ebu’s-Şeyh, *Tabakât*, III, 19-27; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 394; a. mlf., *Ahbâru İsfahan*, I, 226; Zehebî, *Siyer*, XII, 378-379; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 47-48; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 158

¹⁴⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 378 Zehebî, Muhammed b. Âsım’ın kendisine kadar ulaşan bir hadis cüz’ü olduğunu söyler. Bkz. A.g.e. XII, 378

olup ilim, ibâdet ve üstün ahlâkî meziyetlere sahiptirler.¹⁴⁸⁶ Diğer kardeşleri Ali ve Nûmân¹⁴⁸⁷ hakkında ise kaynaklarda bilgi yoktur.

Esîd b. Âsım es-Sekafî; Saîd b. Âmir ed-Dubaî, Abdullâh b. Bekr es-Sehmî, Bişr b. Ömer ez-Zehrânî, Bekir b. Bekkâr, Huseyn b. Hafs, Sâlih b. Mihrân ve daha başkalarından hadis dinleyip rivayet etti.¹⁴⁸⁸ İbn Ebî Hâtim ondan hadis dinlediğini ve onun sika ve hadisi herkes tarafından kabul edilen bir muhaddis olduğunu söyler.¹⁴⁸⁹ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, Muhammed b. Hayyeveyh el-Kerecî, İbn Ebî Ebî Dâvûd, Abdullâh b. el-Hasen b. Bûndâr gibi muhaddisler ondan hadis rivayet etmekle tanınırlar.¹⁴⁹⁰

Zehebî (ö. 748/1374) onun rivayet ettiği hadislerden iki nüshanın kendisine ulaştığını söyler.¹⁴⁹¹

Ebu'l-Hasen Esîd b. Âsım, 270/883 yılında doksan küsur yaşlarında vefat etmiştir.¹⁴⁹² Cenaze namazını İsfahan muhaddislerinden İsmâil b. Ahmed kıldırılmıştır.¹⁴⁹³

B. el-Müsned'i

Esîd b. Âsım es-Sekafî'nin *ale'r-ricâl* sisteme göre *el-Müsned* tasnif ettiğini bir çok kaynak zikreder.¹⁴⁹⁴ Ebu's-Şeyh İbn Hayyân (ö. 369/979) "Esîd b. Âsım *el-Müsned*'i tasnif etti. *el-Müsned*'inde Saîd b. İbrâhîm, Abdussamed b. Abdu'l-vâris, Bişr b. Ömer ve daha başkalarından rivayette bulundu" ifadesini kullanır.¹⁴⁹⁵ *Tabakât*'ında Esîd b. Âsım'ın rivâyetlerinden naklettiği hadislerin isnadlarından anlaşıldığına göre Ebu's-Şeyh, babası Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân, diğer hocaları Muhammed b. Ya'kûb el-Verrâk, İbnü'l-Cârûd ve Ebû Ali b. İbrâhim adlı İsbahanlı muhaddisler vasıtasıyla Esîd b. Âsım'ın merviyâtını elde etmiştir.¹⁴⁹⁶

¹⁴⁸⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 394

¹⁴⁸⁷ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtü İsfahan*, III, 19

¹⁴⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 318; Zehebî, *Siyer*, XII, 378

¹⁴⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, a. g. e., II, 318

¹⁴⁹⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 379

¹⁴⁹¹ Zehebî, a. g. e., XII, 379

¹⁴⁹² Zehebî, *Siyer*, XII, 379; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 158;

¹⁴⁹³ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtü İsfahan*, III, 19

¹⁴⁹⁴ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtü İsfahan*, III, 19; Zehebî, *Siyer*, XII, 378; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 158

¹⁴⁹⁵ Ebu's-Şeyh, a. g. e., III, 19

¹⁴⁹⁶ Ebu's-Şeyh, a. e. e., III, 20, 21, 23, 25

Öyle görülüyor ki, Ebu’ş-Şeyh, Esîd b. Âsım’dan naklettiği bu hadisleri onun *el-Müsned*’inden rivayet etmiş olmalıdır. Çünkü *el-Müsned* İsfahan’da tanınmış ve rivayet edilmiştir. O da, babası Muhammed b. Ca’fer’den ve ismi zikredilen diğer hocalarından *el-Müsned*’in rivayet hakkını almıştır. Dolayısıyla IV. asırda bu eser mevcuttu ve bu dönemde tasnif edilen bazı hadis kitaplarına kaynaklık yapmıştır.

Esîd b. Âsım’ın *el-Müsned*’inden bahseden diğer bir müellif Zehebî’dir.¹⁴⁹⁷ Zehebî (ö. 748/1374), Esîd b. Âsım’ın rivayet ettiği hadislerden “iki nüsha”nın¹⁴⁹⁸ rivayet hakkını almıştır. Bu iki hadis nüshasının onun *el-Müsned*’i ile irtibatını bilemiyoruz. Bunlar onun *el-Müsned*’inin bir parça mıdır, yahutta müstakil bir esermidir. Zehebî bu konuda bir açıklama yapmamaktadır.

LVII. İBN RÜSTEM ve el-MÜSNED’İ

A. İbn Rüstem (ö. 272/885)

Tam adı, Ebû Ca’fer Ahmed b. Mehdî b. Rüstem el-Medîni el-İsbahânî’dir.¹⁴⁹⁹

Dedesine nisbetle meşhur olan Ebû Ca’fer Ahmed b. Mehdî b. Rüstem, İsbahân’ın yetiştirdiği mütkin hadis hafızı ve imamlarından¹⁵⁰⁰ Bazı kaynaklarda görülen *el-Medîni* nisbesi “Medînetü İsbahân” anlamındadır.¹⁵⁰¹

İbn Rüstem’in ilimdeki üstünlüğü yanı sıra, İsbahân’ın servet ve sehâvet sahibi zenginlerinden olduğu, ehl-i ilme 300.000 dirhem infakta bulunduğu rivayet edilir.¹⁵⁰² Ayrıca ibadet ehlinde olup, kırk senedir yatak yüzü görmediğini talebesi Hafız Muhammed b. Yahyâ b. Mende nakleder.¹⁵⁰³

Şâm, Irâk ve Mısır’a hadis yolculukları yapmış;¹⁵⁰⁴ Haccâc b. Menî, Ebû Nuaym, Ebu’l-Yeman, Kabîsa b. Ukbe, Saîd b. Ebî Meryem, Müslim b. İbrâhim ve bu tabakadaki di-

¹⁴⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 378

¹⁴⁹⁸ Zehebî, A.g.e., XII, 379

¹⁴⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 79; Zehebî, *Tezkira*, II, 597-598; a. mlf., *Siyer*, XII, 597- 598; Suyûtî, *Tabakâtu’l-huffâz*, 271; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, I, 85-86; el-Kettânî, *er-Risâle*, 68

¹⁵⁰⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 597

¹⁵⁰¹ İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 85; Sandıkçı, *HADİS*, s. 349

¹⁵⁰² İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-saffa*, IV, 79; Zehebî, *Siyer*, XII, 598

¹⁵⁰³ İbnü’l-Cevzî, A.g.e. , IV, 79; Zehebî, A.g.e. XII, 598

¹⁵⁰⁴ Ebû Nuaym, *Ahbâru İsbahân*, I, 86 ; Zehebî, A.g.e. XII, 598

ğer muhaddislerinden hadis dinleyip rivayet etmiştir.¹⁵⁰⁵ Ondan da Muhammed b. Yahyâ b. Mende, Ahmed b. İbrâhim b. Efrace, Ahmed b. Ca'fer es-Simsâr ve daha bir çok muhaddis hadis almış ve rivayet etmişlerdir.¹⁵⁰⁶

Ebû Ca'fer İbn Rüstem el-İsbahânî 272/885 yılının Ramazan ayında İsbahân'da vefât etmiştir.¹⁵⁰⁷

B. el-Müsned'i

III. hicrî asırda Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Garîbu'l-hadis* adlı kitabının ravisi olmakla tanınan¹⁵⁰⁸ Ahmed b. Mehdî b. Rüstem'in *el-Müsned* te'lif ettiğini, kendisinden en çok hadis rivayetinde bulunan ve tasnifleriyle tanınan talebesi Muhammed b. Yahyâ b. Mende'nin (ö. 301/914)¹⁵⁰⁹ şu sözünden öğreniyoruz: “Memlektimizde kırk yıldanberi ondan daha sika biri hadis rivayetinde bulunmamıştır. O,*el-Müsned*'i tasnif etti.”¹⁵¹⁰

Ebu's-Şeyh İbn Hayyân (ö.369/979) da İsbahan muhaddislerine tahsis ettiği kitabında kendi memleketinde tanınan *el-Müsned*'inden bahseder,¹⁵¹¹ ve onun rivayet ettiği hadislerden dört hadis nakleder.¹⁵¹² Bunlardan ilk hadisi, babası Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân ile İbnü'l-Mukrî vasıtasıyla, ikincisini Ebu'l-Abbâs el-Cemâl, üçüncüsünü Ebû Ali b. İbrâhim ve dördüncüsünü İbnü'l-Cârûd vasıtasıyla İbn Rüstem'den rivayet etmiştir.¹⁵¹³

Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1039) de Ahbâru İsbahan adlı kitabında Ahmed b. Mehdî b. Rüstem'inin terceme-i halini verirken *el-Müsned*'ini de zikreder.¹⁵¹⁴ Sonra onun rivayet ettiği hadislerden hocaları vasıtasıyla nakillerde bulunur.¹⁵¹⁵

Sonuç olarak kaynakların haber verdiği¹⁵¹⁶ İbn Rüstem'in *el-Müsned*'i, İsbahân bölgesinde beşinci asra kadar rivayetinin devam ettiği düşünülebilir.

¹⁵⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 79; Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 57; Zehebî, *Tezkira*, II, 597; a. mlf., *Siyer*, XII, 597

¹⁵⁰⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 597

¹⁵⁰⁷ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 57; Zehebî, *Siyer*, XII, 598

¹⁵⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 79

¹⁵⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 188-192

¹⁵¹⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 594

¹⁵¹¹ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 57

¹⁵¹² Ebu's-Şeyh, A.g.e., III, 58-62

¹⁵¹³ Ebu's-Şeyh, A.g.e., III, 58-62

¹⁵¹⁴ Ebû Nuaym, *Ahbâru İsbahan*, I, 48

¹⁵¹⁵ Ebû Nuaym, a.g.e., I, 48-49

LVIII. et-TARSÛSÎ ve el-MÛSNED'İ

A. Ebû Ümeyye et-Tasûsî (ö. 273/886)

Tam adı,Ebû Ümeyye Muhammed b. İbrâhim el-Huzâ'î es-Suğrî el-Bağdâdî et-Tasûsî'dir.¹⁵¹⁷

“Ebû Ümeyye” künyesi ile tanınan Muhammed b. İbrâhim et-Tasûsî 180/796 yılı civarında doğdu.¹⁵¹⁸ Kaynaklarda Bağdatlı olduğu ve Tarsus'ta ikamet ettiği nakledilir.¹⁵¹⁹ Diğer bir rivayete göre aslen Sicistanlı olup ve hadis yolculuklarına çıkmış ve bu arada Bağdat'ta uzun süre kaldığı için Bağdatlı olarak tanınmıştır.¹⁵²⁰ Zehebî onu “Tarsûs muhaddisi, el-Mûsned ve diğer eserler müellifi” olarak tanıtır.¹⁵²¹

Ebû Ümeyye'nin; Osman b. Ömer b. Fâris, Ömer b. Habîb, Ömer b. Yûnus el-Yemânî, Ya'kûb el-Hadramî ve Bîşr b. Âdem'den hadis dinleyip rivayet ettiğini söyleyen İbn Ebî Hâtim, babası Ebû Hâtim'in de Tarsûs'ta ondan hadis yazdığını nakleder.¹⁵²² Muhammed b. Halef, Yahyâ b. Muhammed b. Sâid, Ebû Avâne, İbn Cevsâ ve daha birçok muhaddis ondan rivayette bulunmuştur.¹⁵²³ İbn Hibbân'ın ise ondan rivayeti oğlu İbrâhim b. Ebî Ümeyye vasıtasıyladır.¹⁵²⁴

ed-Dârakutnî, Ebû Ümeyye'nin uzun hadis yolculuklardan sonra Bağdat'a geldiğini ve Bağdatlıların kendisinden hadis dinlediklerini söyler.¹⁵²⁵ Kütüb-i sitte müelliflerinden Ebû Dâvud, onun sika olduğunu, el-Hâkim ise sadûk (özü sözü doğru) bir muhaddis olmasına rağmen bazı isnadlarında hatalarının olduğunu kaydeder.¹⁵²⁶ Mısır'a yaptığı bir yolculukta

¹⁵¹⁶ Ebû Nuaym, *Ahbâru İsbahân*, I, 48; Zehebî, *Tezkira*, II, 598; a. mlf., *Siyer*, XII, 598; Kâtip Çelebi, *Keşfüzzunûn*, II, 1684; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 162; Kettânî, *er-Risâle*, 68; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 185; Ziriklî, *A'lâm*, I, 245; Koç-yiğit, *Hadis Târîhi*, 236; Sandıkçı, *Hadis*, 349

¹⁵¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 187; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, I, 394-396; Zehebî, *Siyer*, XIII, 91-93; a. mlf., *Tazkira*, II, 581; İbn Hacer, *Tezhib*, IX, 15-16; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 257; el-Hazracî, *Hulâsa*, 324

¹⁵¹⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 91

¹⁵¹⁹ Hatîb, A.g.e., VII, 187; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 137

¹⁵²⁰ Hatîb, A.g.e., I, 397

¹⁵²¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 91

¹⁵²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 187

¹⁵²³ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, I, 394; Zehebî, *Tezkira*, II, 581

¹⁵²⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 137

¹⁵²⁵ Hatîb, A.g.e., I, 295

¹⁵²⁶ Zehebî, *Siyer*, XIII, 92

hafızasından rivayet ettiği bazı hadislerde yanlışlığını tesbit eden İbn Hibbân da onun “kitabından rivayet ettikler”i ile ihticaca özen göstermiştir.¹⁵²⁷

Ebû Ümeyye e-Tarsûsî 273/886 yılının Cemâziyel ayında Tarsûs’ta vefat etmiştir.¹⁵²⁸

B. el-Müsned’i

Kaynaklarda Ebû Ümeyye Muhmmmed b. İbrâhîm et-Tarsûsî’nin *el-Müsned* müellifi oluşunu konusunda ittifak vardır.¹⁵²⁹ Zehebî (ö. 748/1347) onu “Sâhibü’l-Müsned” (el-Müsned müllifi)¹⁵³⁰ olarak tanıtır. Ancak müsnedinin mahiyeti ile ilgili bir açıklamada bulunmaz. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), onun *el-Müsned*’inden “*Müsnedü İbn Ömer*” kısmının rivayet hakkını elde ettiğini kaydeder.¹⁵³¹

Fuad Sezgin, Ebû Ümeyye’nin el-Müsned’inden bir cüz’ünün günümüze ulaştığını tesbit etmiştir.¹⁵³² Verdiği bilgiye göre bu kısım VI. Asır yazmalarından olup Zâhiriye kütüphanesinde Mecmû 101/14 (193-204 vr. arası)’da kayıtlıdır.

Ahmed Râtib Armûş, bu yazmayı “Müsnedü Abdullah b. Ömer” ismi ile tahkik edip 1393/1973 yılında Beyrut’ta neşretmiştir. Ancak Armûş’un verdiği Zâhiriye kütüphanesindeki yazma nüshanın numarası 387 (199-210 vr. arası)’dır.¹⁵³³

el-Müsned, Abdullah b. Ömer’in Rasûlüllâh (s.a.v)’den rivayet ettiği 97 hadisten oluşur. Müellif, farklı isnadlarla hadisleri rivayet ederek kitabını te’lif etmiştir.

Kitabın başında müellifine kadar varan rivayet zinciri şöyledir:¹⁵³⁴

Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebi’l-Hasen ed-Dârânî

Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali b. el-Fadl b. el-Furât

Ebû Muhammed Abdurrahman b. Osman b. el-Kâsım b. Ma’rûf b. Ebî Nasr

¹⁵²⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 137

¹⁵²⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, I, 396; Zehebî, *Siyer*, XIII, 92

¹⁵²⁹ Zehebî, *Tezkira*, II, 581; a. mlf., *Siyer*, XIII, 91; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, II, 164; Kettânî, *er-Risâle*, 68; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, VIII, 219; Ziriklî, *A’lâm*, VI, 183; Sezgin, *Türâs*, I, 272

¹⁵³⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 581; a. mlf., *Siyer*, XIII, 91

¹⁵³¹ İbn Hacer, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, I, 146

¹⁵³² Sezgin, *Türâs*, I, 272

¹⁵³³ Et-Tarsûsî, *Müsnedü Abdullah b. Ömer* (thk. Ahmed Râtib Armûş), s. 11

¹⁵³⁴ Et-Tarsûsî, a. g. e., s. 19

Ebû Ali el-Hasen b. Habîb b. Abdilmelik el-Hadâirî

Ebû Ümeyye Muhammed b. İbrâhim et-Tarsûsî

Müellif ilk hadisi “Üseyd b. Zeyd el-Cemmâl> Muhammed b. Atıyye> Atıyye> İbn Ömer” isnadıyla rivayet eder. Bu hadiste Abdullah b. Ömer (r.a) : “Hazarda ve sefer halinde Rasûlüllâh (s. a. v) ile beraber oldum. . .” diyerek sözüne başlar ve beş vakit namazların rekatları ve revatib sünnetleri ile ilgili bir hadis rivayet eder.¹⁵³⁵

Son hadis ise “Hâlid b. Mahled> Nâfi b. Abdurrahman> İbn Ebî Nuaym el-Kârî> Nâfi> İbn Ömer” isnadıyladır. Bu hadiste Abdullah b. Ömer (r.a), Rasûlüllâh (s. a. v.)’in hac esnasındaki telbiyesini ve Haceru’l-esved’i nasıl istilâm ettiğini rivayet eder.¹⁵³⁶

Muhakkık’ın kitabın sonunda verdiği konu fihristinden¹⁵³⁷ anlaşılan *el-Müsned*’deki hadisler genellikle şu konularla ilgilidir: İman, taharet, abdest, ezan, namaz, cenâiz, oruç, alış-veriş, hudûd, eşribe, vasiye, imare, köpek edinme, ahlâk, fezâil ve kıyamet.

LIX. BAKÎ B. MAHLED ve el-MÜSNED’İ

A. Bakî b.Mahled (ö. 276/889)

Tam adı,Ebû Abdurrahmân Bakî b. Mahled b. Yezîd el-Endülisî el-Kurtubî’dir.¹⁵³⁸

Et-Tefsîru’l-kebîr ve *el-Müsnedü*’l-kebîrmüellifi Bakî b. Mahled 201/817 yılında Ramazan ayında Kurtuba’da doğdu.¹⁵³⁹ İmam Mâlik’in fıkıhı üzere yetişen bir âileye mensuptur. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî’den ve Muhammed b. Îsâ el-Meâfirî’den *el-Muvatta*’ı okumuş; sonra ilim için uzun bir yolculuğa çıkmıştır¹⁵⁴⁰

İfrikıyye’de fakîh Sahnûn b. Saîd’in yanında fıkıh; Mısır’da Yahya b. Abdullâh b. Bükeyr’den, Kûfe’de Hişâm b. Ammâr ve Yahyâ b. Abdilhamîd el-Hımmânî’den, Basra’da

¹⁵³⁵ Et-Tarsûsî, A.g.e., s. 19

¹⁵³⁶ Et-Tarsûsî, a.g.e., s. 48-49

¹⁵³⁷ Et-Tarsûsî, a.g.e., s. 51-77

¹⁵³⁸ İbnü’l-Faradî, *Târihu ulemâ’i l-Endülüs*, I, 92-93; Zehebî, *Siyer*, XIII, 285-296; a. mlf., *Tezkira*, II, 629-631; a. mlf., *Siyer*, XIII, 285-296; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 56-57; Suyûtî, *Tabakâtu’-huffâz*, 281; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, II, 1679; İbnü’-Imâd, *Şezerât*, II, 169; el-Kettânî, *er-Risâle*, 74

¹⁵³⁹ İbnü’l-Faradî, A.g.e., I/109 ; Veya 200/815 yılından biraz önce doğdu. Bkz. Zehebî, *Siyer*, XIII, 285

¹⁵⁴⁰ Bakî b. Mahled, ilim tahsili içiniki uzun yolculuk yapmış; birincisi yirmi yıl, ikincisi on dört yıl sürmüştür. Bkz. Kande-mir, “Bakî b. Mahled”, *DİA*, IV, 541

Amr b. Ali el-Fellâs ve Bûndar'dan, Medîne'de Kadı Ebû Mus'ab ez-Zührî'den hadis dinleyip yazdı. Bağdât'ta Ahmed b. Hanbel'den onun fikhî görüşlerini öğrendi.¹⁵⁴¹ Hoca seçiminde çok titiz davrandığı rivayet edilir; kendilerinden hadis rivayet ettiği hocalarının sayısı 284 olup tamamı güvenilir muhaddislerdir.¹⁵⁴²

Bakî b. Mahled'in en tanınmış talebeleri Kurtuba kadılığı yapan oğlu Ahmad b. Bakî ile kendisinden en fazla rivayette bulunan Abdullah b. Yunus el-Murâdî, Hasan b. Sa'd b. İdris el-Kurtubî, Eslem b. Abdulaziz b. Hâşim el-Kutubî'dir. Otuz dört yıl süren ilim yolculuğundan sonra Endülüs'e dönen Bakî b. Mahled, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'ini, İmam Şâfiî'nin *el-Ümm*'ünü, Halîfe b. Hayyât'ın *et-Târîh* ve *Tabakâtu'r-ruvât*'ını, ed-Devrakî'nin *Sîretü Ömer b. Abdüazîz*'ini ve benzeri kitapları Endülüs'e ilk sokan kişi olarak tanınmıştır.¹⁵⁴³ İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'ini okutmaya başlaması bazı olumsuz hadiselerin yaşanmasına ve muhaliflerinin Endülüs emîrine şikâyet etmelerine sebep olmuştu. Bakî ile muhaliflerinin yanında söz konusu eseri inceleyen ve beğenen Emir I. Muhammed, bundan bir nüsha da kendi kütüphanesi için yazdırılmasını emretti ve şikayetçileri azarlayarak Bakî'ye bildiklerini serbestçe öğretmesini söyledi.¹⁵⁴⁴

Daha önceleri sadece İmam Mâlik'in fikhî görüşleri okunup öğrenilen Endülüs'ü bir hadis merkezi haline getiren Bakî, 28 Cemâziyelâhir 276'da (28 Ekim 889) Kurtuba'da salı gecesi vefat etti ve Beni'l-Abbâs mezarlığına gömüldü.¹⁵⁴⁵

B. el-Müsned'i

Endülüslü İbn Hayr el-İşbilî (ö. 575/1179) *Fehrese*'sinde, rivayet hakkını elde ettiği hadis kitapları arasında, "iki yüz cüz" olarak tanıttığı Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'ini de sayar.¹⁵⁴⁶ İbn Abdi'l-Berr (ö. 463/1071) ve İbn Hazm ez-Zâhirî (ö. 456/1064)'nin de eserlerinde

¹⁵⁴¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 286 Zehebî, Bakî'in Ahmed b. Hanbel'den sadece "mesâil ve fevâid"i öğrendiği görüşündedir. Çünkü Ahmed b. Hanbel, siyâsî sebeplerden dolayı hicrî 228 yılında hadis rivayetine son vermiş; esmâ-i rical, fıkıh ve âsâr bilgisi dışında insanlara rivayette bulunmamış; ölünceye kadar bu karallığını sürdürmüş ve âilesi dışında hiç kimseye bir hadis bile rivayet etmemiştir. Bakî'nin Ahmed b. Hanbel ile karşılaşması hicrî 230 yılından sonra olmuştur. Şayet, denildiğine göre Bakî, Ahmed b. Hanbel'den üç yüz hadis almış olsaydı, el-Müsned'ini bunlarla süsler ve ondan rivayet etmekle iftihar ederdi. Bkz. *Siyer*, XIII, 294

¹⁵⁴² İbnü'l-Faradî, A.g.e., I/ 108; Zehebî, *Siyer*, XIII, 286

¹⁵⁴³ İbnü'l-Faradî, A.g.e. I/ 109; Kandemir, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, 541

¹⁵⁴⁴ İbnü'l-Faradî, A.g.e. , I/108; Kandemir, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, 541

¹⁵⁴⁵ İbnü'l-Faradî, A.g.e., I/109; Zehebî, *Siyer*, XIII, 297 Kandemir, a. g. e., aynı yer

¹⁵⁴⁶ İbn Hayr, *Fehrese*, s.117

kaynak olarak kullandıkları Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'i,¹⁵⁴⁷ Abdullâh b. Yûnus el-Murâdî'nin (ö. 330/ 942)¹⁵⁴⁸ rivayeti ile tanınmıştır.¹⁵⁴⁹ el-Ömerî'nin araştırmasına göre, Zehebî ve İbn Hacer, Bakî'nin *el-Müsned*'inin bazı cüzlerini elde etmişler ve bunlardan nakillerde bulunmuşlardır. İbn Hacer'den sonra ondan hadis nakleden bir müellife rastlanmamıştır.¹⁵⁵⁰

el-Mubârekfûrî (ö. 1353/1937), Timizî şerhi *Tuhfetü'l-ahvezî*'nin mukaddimesinde eserin bir nüshasının Almanya'da (*el-Hizânetü'l-Cermenîyye*) bulunduğunu söylemekle beraber¹⁵⁵¹ kütüphane adı ve numarası vermemektedir.

Günümüze ulaşmayan bu meşhur *el-Müsned*, hadis edebiyatında telif edilen müsnedlerin en hacımlısı kabul edilmiştir.¹⁵⁵² Zira onun müsnedi, gerek sahabe sayısı ve gerekse hadis sayısı yönünden Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki sahabe sayısı ve hadis sayısından daha kapsamlıdır. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i 904 sahabe tarafından rivayet edilen 27647 hadisten oluşurken,¹⁵⁵³ Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'i ise 1013 sahabeden mervî toplam 30.969 hadisten oluşmaktadır.¹⁵⁵⁴

İbn Hazm ez-Zahirî (ö. 456/1064)'nin Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'indeki sahabilerin rivayet ettikleri hadis sayılarına tahsis ettiği kitabından edindiğimiz bilgiye göre,¹⁵⁵⁵ Ebû Hüreyre'nin bu müsneddeki hadis sayısı 5374'tür. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde ise Ebû Hüreyre'nin hadisleri 3879'dur.¹⁵⁵⁶

Yine İbn Hazm'a göre; Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'i, *müsned-musannef* türünün tek örneğidir. Te'lif metodu olarak sahabe ravilerine tertip edilmiş ve ayrıca her sahabenin

¹⁵⁴⁷ Bu rivayetlerden bazıları için Bkz. el-Ömerî, *Bakî b. Mahled el-Kurtubî ve Mukaddetü Müsnedihî*, s.169-178

¹⁵⁴⁸ İbnü'l-Faradî, A.g.e., I/265

¹⁵⁴⁹ İbn Hayr el-İşbillî'nin, üç ayrı hocasından rivayet hakkını aldığı *el-Müsned*'in rivayet zincirinin üçü de Abdullâh b. Yûnus'a dayanır. Bak. *Fehrese*, s.117, 118

¹⁵⁵⁰ El-Ömerî, A.g.e., s.27

¹⁵⁵¹ El-Mubârekfûrî, a. g. e., I, 262

¹⁵⁵² İbn Hayr, *Fehrese*'sinde Bakî'nin *el-Müsned*'ini "iki yüz cüz" halinde tanıtırken Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini "127 cüz" olarak tanıtır. Bkz, s.116

¹⁵⁵³ Bu rakam Şuayb el-Arnâvûd ve Adil Mürşid tarafından gerçekleştirilen ve 50 ciltten oluşan son baskıya göre. Daha fazla bilgi için Bkz. Bu tez.; Ahmed b. Hanbel ve *el-Müsned*'i

¹⁵⁵⁴ Kandemir, "Hadis", DİA, XV, 48

¹⁵⁵⁵ İbn Hazm, *Kitâbu'l-A'dâd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 454 Eser Seyyid Kisrevî Hasentarafından Beyrut 1412/1992'de tahkik edilip basılmıştır. Ayrıca Mis'ad Abdulhamid es-Sa'dân tarafından da tahkikli bir başka baskısı vardır. Son olarak Dr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, "Bakî b. Mahled el-Kurtubî ve Mükaddimetü Müsnedihî" adlı çalışmasında, bu müsneddeki her bir sahabenin Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki sahabilerin hadis sayılarıyla karşılaştırarak tahkik edip Medîne, 1404/1984'te neşretmiştir.

¹⁵⁵⁶ İbn Hazm, *Kitâbü'l-A'dâd*, (thk. Dr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî) s. 79

hadislerini kendi içersinde konularına ayrılmıştır.¹⁵⁵⁷ Bakî b. Mahled'in ayrıca sahabe ve tabiîn'in fetvalarını da ihtiva eden ayrı bir *el-Musannef*'i daha vardır. İbn Hazm, bunu da İbn Ebî Şeybe'nin, Abdurrezzâk'ın ve Sa'id b. Mansûr'un *el-Musannef*'lerine kıyas ederek daha geniş ve daha mükemmel buluyor.¹⁵⁵⁸

LX. İBN EBÎ GARAZE ve el-MÜSNED'İ

A. İbn Ebî Garaze (ö.276/889)

Tam adı,Ebû Amr Ahmed b. Hâzim b. Muhammed b. Yûnus b. Kays b. Ebî Garaze el-Gıfârî el-Kûfî'dir.¹⁵⁵⁹

Zehebî'nin "Sâhibü'l-Müsned" diye tanıttığı¹⁵⁶⁰ Kûfeli hadis hâfızı Ahmed b. Hâzim 180/796 yılından sonra doğdu.¹⁵⁶¹ Dedelerinden olan Kays b. Ebî Garaze el-Gıfârî el-Cühenî'nin¹⁵⁶² soyundan¹⁵⁶³ olduğu için ona nisbetle tanınmıştır.

Genellikle Kûfeli hocalardan ilim ve hadis öğrenen İbn Ebî Garaza; Ali b. Kâdim, Ca'fer b. Avn, Ya'lâ b. Ubeyd, Sehl b. Âmir el-Becelî, Ubeydullâh b. Mûsâ, İsmâil b. Ebân ve Ahmed b. Yûnus gibi muhaddislerden rivayette bulundu.¹⁵⁶⁴ Ondan da Iraklılar ve bu bölgeden gelip geçen muhaddisler hadis almıştır.¹⁵⁶⁵ Mutayyen, İbn Duhaym eş-Şeybânî, Ebu'l-Abbâs b. Ukde ve İbrâhim b. Abdillâh b. Ebi'l-Azâim bunlardan en tanınmışlarıdır.¹⁵⁶⁶

İbn Ebî Garaza, hakkında "sika" ve "mütkın" gibi vasıflarla tavsif edilen sika ve güvenilir muhaddislerdendir.¹⁵⁶⁷ Zehebî, onun hadislerinden oluşan bir hadis cüz'ü'nün kendisine ulaştığını söyler.¹⁵⁶⁸

Ahmed b. Hâzm İbn Ebî Garaza 276/889 yılının Zilhicce ayında vefat etmiştir.¹⁵⁶⁹

¹⁵⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 291

¹⁵⁵⁸ Zehebî, *A.g.e.*, XIII, 291

¹⁵⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 48; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, II, 377; Zehebî, *Tezkira*, II, 594; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 56;

¹⁵⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, XIII, 239

¹⁵⁶¹ Zehebî, *a. g. e.*, XIII, 239

¹⁵⁶² İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 342

¹⁵⁶³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 44

¹⁵⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 48; Zehebî, *Tezkira*, II, 594

¹⁵⁶⁵ İbn Hibbân, *A.g.e.*, VIII, 44

¹⁵⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, XIII, 239; *a. mlf.*, *Tezkira*, II, 594

¹⁵⁶⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 44; Zehebî, *Siyer*, VIII, 239

¹⁵⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 239

B. el-Müsned'i

İbn Ebî Garaze'nin *el-Müsned*'inden bir çok kaynak bahseder.¹⁵⁷⁰ Zehebî (ö. 748/1347) O'nun *el-Müsned*'inin büyük bir müsned olduğunu, ancak bundan kendisine sadece bir cüz'ü'nün ulaştığını kaydeder.¹⁵⁷¹

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), rivayet hakkını aldığı hadis kitapları arasında İbn Ebî Garaze'nin "*Müsnedü Ka'b b. Mâlik*" ile "*Müsnedü Ebî Eyyûb el-Ensârî*" adlı eserlerini saymıştır.¹⁵⁷² Bunların *el-Müsned*'inin bazı bölümleri olması muhtemeldir. İbn Hacer'in isnad zincirinde verdiği bilgiden anlaşıldığına göre *el-Müsned*'in râvisi Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Duhaym eş-Şeybânî'dir.¹⁵⁷³

İbn Hacer te'lif ettiği kitaplarında ve özellikle Buhârî şerhi *Fethu'l-Bârî*'de, İbn Ebî Garaze'nin *el-Müsned*'ini kaynak olarak kullanmıştır.¹⁵⁷⁴

Fuad Sezgin, bu *el-Müsned*'in "Âbis el-Gıfârî ile diğer bazı sahâbilerin hadislerinden oluşan" bir bölümünün günümüze kadar geldiğini ve bunun Zâhiriye Kütüphanesindeki VI. Asır yazmaları arasında mevcut olduğunu tesbit etmiştir.¹⁵⁷⁵

LXI. el-FESEVÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Fesevî (ö. 277/890)

Tam adı, Ebû Yûsuf Yâkûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fârisî el-Fesevî'dir.¹⁵⁷⁶

"*Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh*" müellifi Ya'kûb el-Fesevî, Hârûn er-Raşîd'in halifeliği döneminde 190/ 805 yılı civarında Şiraz'ın güeydoğusunda dünyaya geldiği Fesâ şehrine¹⁵⁷⁷ nisbetle tanındı.

¹⁵⁶⁹ İbn Hıbbân, es-Sikât, VIII, 44; Zehebî, Siyer, XIII, 240

¹⁵⁷⁰ İbn Mâkûlâ, İkmâl, VI, 202; Zehebî, Siyer, XIII, 239; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 168; Kettânî, *er-Risâle*, 68; Kehhâle, Mu'cemü'l-müellif, I, 186; Ziriklî, A'lâm, I, 104; Sezgin, *Türâs*, I, 233

¹⁵⁷¹ Zehebî, Siyer, XIII, 239

¹⁵⁷² İbn Hacer, Mu'cem, I, 145

¹⁵⁷³ İbn Hacer, A.g.e., I, 145

¹⁵⁷⁴ Ebû Ubeyde, Mu'cemü'l-musannefât, s. I, 145

¹⁵⁷⁵ Sezgin, *Türâs*, I, 233

¹⁵⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 208; Zehebî, *Tezkira*, II, 582-583; a. mlf., XIII, 180; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 385-389; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 262

¹⁵⁷⁷ Zehebî, Siyer, XIII, 180; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 386

Hicrî 219 yılında ilim tahsili için yolculuğa çıkan el-Fesevî, Adem b. İyâs ve Ebu'l-Yeman gibi Filistin ve Şam muhaddislerinden hadis dinledi.¹⁵⁷⁸ Otuz yıl süren ilim tahsili esnasında bin kadar muhaddisten hadis yazdığını ve bunların hepsinin de sika olduğunu söyler.¹⁵⁷⁹ Onun rivayette bulunduğu muhaddisler arasında Ebû Âsım en-Nebîl, Ubeydullâh b. Mûsâ, Ebû Müshir el-Gassânî, Saîd b. Mansûr ve Ali b. el-Medînî gibi meşhur muhaddisler vardır.¹⁵⁸⁰ Kütüb-i sitte müelliflerinden Tirmizî, en-Neseî, Hasan b. Süfyân, Ebû Avane, İbn Huzeyme ve İbn Ebî Hâtim gibi tanınmış muhaddisler ondan rivayette bulunmuşlardır.¹⁵⁸¹

el-Fesevî muhaddis, fakîh ve tarihçiliği ile tanınmıştır.¹⁵⁸² el-Humeydî'den el-Müsned'i ve el-Ka'nebî'den el-Muvatta'ı dinlemişti.¹⁵⁸³ İbn Hıbbân, es-Sikât'ında onu zikretmiş, kitap tasnif eden sünnet ehli verâ sahibi olmakla onu vasıflamıştır.¹⁵⁸⁴ en-Neseî, onun rivayetleri hakkında "lâ be'se bih" (zararı yok) ifadesini kullanarak güvenirliliğine dikkat çekmiş ve es-Sünen'inde ondan hadis rivayet etmiştir.¹⁵⁸⁵

Zehebî, el-Fesevî'nin Hz. Osman aleyhine konuştuğu iddialarının sahih bir dayanağı olmadığını söyler.¹⁵⁸⁶ el-Ömerî, el-Fesevî'nin "Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh" adlı eserinden başka Meşyeha, Kitâbu's-sünne, Kitâbu'l-birr ve's-sıla ve Kitâbu'z-zevâl adlı kitaplarını saymıştır.¹⁵⁸⁷

Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî 277/890 yılının Receb ayında Basra'da vefat etmiştir.¹⁵⁸⁸

B. el-Müsned'i

Günümüze el-Ma'rife ve't-târîh'inin büyük bir bölümü ulaşan Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî'nin eserleri arasında el-Müsned'i de sayılmaktadır.¹⁵⁸⁹ Zehebî'nin naklettiğine göre es-

¹⁵⁷⁸ Zehebî, Tezkira, II, 583

¹⁵⁷⁹ Zehebî, Siyer, XIII, 181

¹⁵⁸⁰ İbn Hacer, Tehzib, XI, 386

¹⁵⁸¹ Zehebî, el-Kâşif, II, 254; İbn Hacer, A.g.e., XI, 386

¹⁵⁸² Kehhâle, Mu'cemü'l-müellifîn, XIII, 249

¹⁵⁸³ el-Fesevî, el-Marife, I, 17

¹⁵⁸⁴ İbn Hıbbân, es-Sikât, IX, 287

¹⁵⁸⁵ İbn Hacer, Tehzib, XI, 386

¹⁵⁸⁶ Zehebî, Tezkira, II, 582

¹⁵⁸⁷ el-Ömerî, Mukaddimetü Kitâbu't-târîh, I, 18

¹⁵⁸⁸ İbn Kesîr, el-Bidâye, XI, 59; İbnü'l-İmâd, Şezerât, II, 171; Kettânî, er-Risâle, 140; Zirikî, A'lâm, IX, 260

¹⁵⁸⁹ Kandemir, "Fesevî", DİA, XII, 426

Sem'ânî (ö. 562/1166), Adulvahab el-Enmâtî'den (ö. 538/1143) “*Müsnedü Ya'kûb el-Fesevî*”yi dinlemiştir.¹⁵⁹⁰

Zehebî'nin haberinden anlaşıldığına göre VI. Hicrî asırda *el-Müsned* mevcuttu. Ayrıca İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/ 1448) *Fethu'l-Bârî* adlı Buhârî şerhinde bundan nakilde bulunduğunu¹⁵⁹¹ Ebû Ubeyde Meşhûr b.Hasen ile Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî “*Mu'cemü'l-musannefâtî'l-vârideti fî Fethi'l-Bârî*” adlı çalışmalarında kaydederler.¹⁵⁹²

LXII. el-HUNEYNÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Huneynî (ö. 277/890)

Tam adı, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Huseyn b. Mûsâ b. Ebi'l-Huneyn el-Huneynî el-Hazzâz el-Kûfî'dir.¹⁵⁹³

Dedelerinden “Ebu'l-Hunenyn” e nisbetle tanınan Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Huseyn, Kûfeli muhaddislerdendir.¹⁵⁹⁴ Ubeydullâh b. Mûsâ, Ahmed b. Mufaddal, Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn, Ebû Gassân en-Nehdî, Yahyâ b. Ya'lâ el-Muhâribî ve Müsedded gibi muhaddislerden hadis öğrenip rivayet etti.¹⁵⁹⁵ Ondan da Muhammed b. Mahled, Ebû Abdillâh el-Mehâmîlî, Osman b. es-Semmâk, Ebû Sehl b. Ziyâd, Muhammed b. Ali b. Duhaym ve daha başkaları rivayette bulunmuştur.¹⁵⁹⁶

Hatîbü'l- Bağdâdî, el-Huneynî'nin bir süre Bağdat'a gelip orada hadis rivayet ettiğini söyler.¹⁵⁹⁷ Ayrıca onun yanında Abdullâh b. Mesleme el-Ka'nebî'den rivayet ettiği İmam Mâlik'in *el-Muvattâ* nüshası bulunmaktaydı.¹⁵⁹⁸

¹⁵⁹⁰ Zehebî, *Tezkira*, IV, 1283

¹⁵⁹¹ İbn Hacer, *el-Feth*, I, 28

¹⁵⁹² Ebû Ubeyde, A.g.e., 383

¹⁵⁹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 230; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, II, 225-226, İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, 398; Zehebî, *Siyer*, XIII, 243; a. mlf., *Tezkira*, II, 569; Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1682; İbnü'l-Imâd, *Şezerât*, II, 171; Kettânî, *er-Risâle*, 69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 261; Ziriklî, *A'lâm*, VI, 327

¹⁵⁹⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, II, 225

¹⁵⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 230; Zehebî, *Siyer*, XIII, 243

¹⁵⁹⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, II, 225; Zehebî, *Siyer*, XIII, 243

¹⁵⁹⁷ A.g.e., II, 225

¹⁵⁹⁸ A.g.e., II, 225

İbn Ebî Hâtim, el-Huneynî'yi "Sadûk" bir muhaddis olarak tanıtır; ancak kendisinin ondan semâinın olmadığını söyler.¹⁵⁹⁹ ed-Dârakutnî de onu tevsîk etmiş, sika ve güvenilir olduğunu söylemiştir.¹⁶⁰⁰

Muhammed b. el-Huseyn el-Huneynî 277/890 yılının Cemâziyelâhır ayında vefat etmiştir.¹⁶⁰¹

B. el-Müsne'd'i

Ebû Ca'fer el-Huneynî'nin *el-Müsne'd* tasnif ettiği konusunda bütün kaynaklar mütefiktir.¹⁶⁰² Hatibü'l-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) "Muhammed b. el-Huseyn el-Huneynî, *el-Müsne'd*'i tasnif etti ve sonra onu rivayet etti"¹⁶⁰³ şeklindeki ifadesine bakılırsa *el-Müsne'd*, müellifin tasnifinden sonra rivayet edilmiştir. Ancak kaynaklarda kim tarafından rivayet edildiğine dair bir bilgi yoktur.

Zehebî (ö. 748/1374), el-Huneynî'yi "Sâhibü'l-Müsne'd"¹⁶⁰⁴ olarak tanıttıktan sonra "Onun *el-Müsne'd*'inden *Müsne'dü Enes* kısmı bize ulaşmıştır" der.¹⁶⁰⁵ Bu habere göre el-Huneynî'nin *el-Müsne'd*'inin bazı bölümleri hicrî VIII. Asra kadar rivayet edilmiştir.

Kâtip Çelebi de el-Huneynî'nin *el-Müsne'd*'ini zikretmiş¹⁶⁰⁶ ancak rivayeti ile ilgili bir açıklamada bulunmamıştır.

LXIII. İBN EBÎ MESERRÂ ve el-MÜSNED'İ

A. İbn Ebî Meserrâ (ö. 279/892)

Tam adı, Ebû Yahyâ Abdullâh b. Ahmed b. Zekeriyâ b. el-Hâris (İbn Ebî Meserrâ) el-Mekkî'dir.¹⁶⁰⁷

¹⁵⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 230

¹⁶⁰⁰ Zehebî, *Siyer*, XIII, 244

¹⁶⁰¹ Hatib, *Târîhu Bağdât*, II, 226; Zehebî, *Siyer*, XIII, 244; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 171

¹⁶⁰² Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 261; Ziriklî, *A'lâm*, VI, 327

¹⁶⁰³ Hatib, *A.g.e.*, II, 226

¹⁶⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 243

¹⁶⁰⁵ Zehebî, *A.g.e.*, XIII, 243

¹⁶⁰⁶ Katip Çelebi, *Keşfüzzunûn*, II, 1682

¹⁶⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 6; Zehebî, , XII, 632

Dedesine nisbetle meşhur olan Ebû Yahyâ İbn Ebî Meserra, Mekkeli müsned muhaddisler arasında sayılır.¹⁶⁰⁸ Ebû Abdurrahman el-Mukrî, Osman b. el-Yemân, Yahyâ b. Kaz'a, el-Humeydî, el-Ala b. Abdü'l-Cebbâr, Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî ve daha başkalarından hadis dinleyip rivayet etti.¹⁶⁰⁹ Ondan da Ebu'l-Kâsım el-Bağavî, Yâkûb b. Yûsuf el-Âsımî, Hayseme b. Süleyman, Ebû Muhammed b. İshâk el-Fâkihî el-Mekkî ve daha başkaları rivayette bulunmuştur.¹⁶¹⁰

İbn Ebî Hâtım, Mekke'de İbn Ebî Meserra'dan hadis yazdığını söyledikten sonra onu sıdk (doğruluk) sahibi olarak tanımlar.¹⁶¹¹ Hadis hafızı ve nahiv âlimi İbn Eyyûb et-Tûsî (ö.340/951)¹⁶¹² de Mekke'de ondan hadis yazdığını söyler ve onun "yetmiş yıldır Mekke'de fetva vermekteyim" sözünü kendisinden nakleder.¹⁶¹³

el-Fâkihî'nin (ö.278/892) verdiği bilgiye göre¹⁶¹⁴ Ebu'l-Velîd Mûsâ b. Ebi'l-Cârûd'dan sonra resmî Mekke kadılığı görevini üstlenen Ebû Yahyâ İbn Ebî Meserra 279/892 yılının Cemâziyelâhir ayında Mekke'de vefat etmiştir.¹⁶¹⁵

B. el-Müsned'i

İbn Ebî Meserra'nın *el-Müsned* te'lif ettiğini, Zehebî'nin (ö. 748/1374) Ebû Abdillâh el-Huseyn b. el-Hasen b. Eyyûb et-Tûsî'nin terceme-i halinden bahsederken¹⁶¹⁶ "Mekke'de Hâfız Ebû Yahyâ İbn Ebî Meserra'dan çok hadis dinledi ve ondan *el-Müsned*'ini de yazdı" ifadesinden tesbit ettik.¹⁶¹⁷

İbn Eyyûb et-Tûsî'nin (ö. 340/951) yaşadığı IV. hicrî asırda mevcut olduğu anlaşılan İbn Ebî Meserrâ'nın bu zikredilen *el-Müsned*'inin mahiyeti ve rivayeti ile ilgili kaynaklarda başka bir bilgiye rastlamadık.

¹⁶⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 632

¹⁶⁰⁹ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, V, 6; Zehebî, *Siyer*, XII, 632

¹⁶¹⁰ İbn Ebî Hâtım, A.g.e., V, 6; Zehebî, A.g.e., XII, 632

¹⁶¹¹ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, V, 6

¹⁶¹² Zehebî, *Siyer*, XV, 358-359

¹⁶¹³ Zehebî, *Siyer*, XV, 359

¹⁶¹⁴ El-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 348;

¹⁶¹⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 633; Özeydin, "Fâkihî", DİA, XII, 129

¹⁶¹⁶ Zehebî, *Siyer*, XV, 358

¹⁶¹⁷ A.g.e., aynı yer.

LXIV. EBÛ İSHÂK er-RÂZÎ ve el-MÜSNED'İ

A. Ebû İshâk er-Râzî (ö. 280/893)

Tam adı, Ebû İshâk İbrâhim b. Nasr b. Abdüazîz er-Râzî'dir.¹⁶¹⁸

Kaynaklarda doğum tarihi zikredilmeyen Ebû İshak İbrâhim b. Nasr er-Râzî, hem muhaddis ve hem de kıraat âlimi olarak tanınır.¹⁶¹⁹ Aslen Nihaventli olup orada ikamet etmiştir.¹⁶²⁰ Zehebî, onun uzun bir süre Basra'da kaldığını ve orada bir dükkân sahibi olduğunu kaydeder.¹⁶²¹ Ebû Hâtim er-Râzî'nin çağdaşı olup Basra'da bulunduğu günlerde bu diyarın meşhur hadis hâfızı Ebû Seleme et-Tebûzekî'nin (ö.223/838)¹⁶²² yanında hadis yazdı.¹⁶²³

Ebû İshâk İbrâhim b. Nasr'ın hadis aldığı diğer muhaddisler arasında Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn, Amr b. Merzûk, Abdullâh b. Recâ, Haccâc b. Minhâl, Ebu'l-Velîd gibi meşhur hafız muhaddisler vardır.¹⁶²⁴ Kendisinden Ahmed b. Muhammed b. Evs, el-Kâsım b. Ebî Sâlih, Abdurrahman b. Hamdân ve daha bir çok muhaddis rivayette bulunmuştur.¹⁶²⁵

İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında zikrettiği¹⁶²⁶ Ebû İshâk er-Râzî âli isnad sâhibi olup¹⁶²⁷ bir müddet Hemedân'a gidip orada da hadis rivayet etmiştir.¹⁶²⁸

Kaynaklarda tahminî olarak 280/893 yılı civarında vefat ettiği kaydedilir.¹⁶²⁹ el-Kettânî'nin 385 olarak kaydetmesi bir hatadan kaynaklanmış olmalıdır.¹⁶³⁰

B. el-Müsned'i

Ebû İshâk İbrâhim b. Nasr er-Râzî'nin *el-Müsned*'i hakkında el-Halîlî (ö.446/1082) der ki: "Onun *el-Müsned*'i otuz cüz'dür"¹⁶³¹ Sonra onun sadûk bir kimse olduğunu, dedesi

¹⁶¹⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 355-356; Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1685; El-Kettânî, *er-Risâle*, 74; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 122

¹⁶¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tabakâtu'l-kurrâ*, I, 28

¹⁶²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 89

¹⁶²¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 355

¹⁶²² Zehebî, *Siyer*, X, 360-365

¹⁶²³ Zehebî, *A.g.e.*, X, 355

¹⁶²⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 355

¹⁶²⁵ Zehebî, *A.g.e.*, XIII, 355

¹⁶²⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 89

¹⁶²⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 355

¹⁶²⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 122

¹⁶²⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 355; Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1685; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 122

¹⁶³⁰ El-Kettânî, *er-Risâle*, 74

Ahmed b. İbrâhim ile Ebu'l-Hasen el-Kattân, Ali b. Mahreveyh, Süleyman b. Yezîd el-Fâmî ve daha başkalarının ondan hadis dinlediklerini söyler.¹⁶³² Ancak *el-Müsned*'nin mahiyeti ve rivayeti hakkında fazla bir açıklamada bulunmaz.

Zehebî'nin (ö.748/1374), el-Halîlî'den sadece nakletmekle yetindiği bu haberden anlaşıldığına göre Ebû İshâk er-Râzî'nin bu hacımlı *el-Müsned*'i onun zamanına kadar da ulaşmamıştır.

LXV. el-BİRTÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Birtî (ö. 280/893)

Tam adı, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İsâ b. el-Ezher el-Birtî el-Hanefî el-Bağdâdî'dir.¹⁶³³

Bağdat yakınlarındakî “el-Birt” köyüne nisbetle tanınan Ebu'l-Abbâs el-Birtî'nin doğum tarihi kesin bilinmemekle beraber 190/805 yılından sonra¹⁶³⁴ veya 200/815'ten ce¹⁶³⁵ olduğu tahmin ediliyor. Fıkhi, Hanefî fakîhi İmam Muhammed b. el-Hasen'in talebesi Ebû Süleyman el-Cevzecânî'den öğrendi.¹⁶³⁶ Ebû Nuaym, el-Ka'nebî, Affân, Asım b. Ali, Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî, Müslim b. İbrâhim, Ebû Seleme, Süleyman b. Harb, Ebû Huzeyfe en-Nehdî, Ebû Ömer el-Havdî, Müsedded b. Müsrhed, Yahyâ el-Hımmânî ve daha başkalarından hadis rivayet etti.¹⁶³⁷

Ebû Hişam er-Rifâî'nin (ö. 249/863) vefatından sonra Bağdat kadısı oldu.¹⁶³⁸ Kendisinden Ebû Muhammed b. Sâid, İbnü Mahled, İsmâil es-Seffâr, Ebû Sehl b. Ziyâd, Ebû Bekr en-Neccâd ve daha başkaları rivayette bulunmuşlardır.¹⁶³⁹

Ebu'l-Abbâs el-Birtî, dînî yaşayış ve ahlâkî yönden müslümanlara örnek olan hayır ehli kimselerdendi. el-Cevzecânî'den Muhammed b. Hasen'in te'lif ettiği eserleri¹⁶⁴⁰ ile Bağ-

¹⁶³¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 357

¹⁶³² Zehebî, A.g.e., XIII, 357

¹⁶³³ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, V, 61-63; Zehebî, *Siyer*, XIII, 407; a. mlf., *Tezkira*, II, 596-597; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 75

¹⁶³⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 407

¹⁶³⁵ Zehebî, *Tezkira*, 597

¹⁶³⁶ Zehebî, *Tezkira*, 597

¹⁶³⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 407

¹⁶³⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, V, 61

¹⁶³⁹ Hatîb, A.g.e., V, 61; Zehebî, *Siyer*, XIII, 408

datlı, Kûfeli ve Basralı muhaddislerden¹⁶⁴¹ çok hadis rivayet etmiştir. İsmâil el-Kâdî ona son derece hürmet eder, kaza, rivayet ve adalette onu akranlarına üstün tutardı.¹⁶⁴²

Zehebî, “el-Gaylâniyyât”ta el-Birtî’nin rivayet ettiği âlî hadislerinden bir kısmının kendisine ulaştığını söyler.¹⁶⁴³

Ebu’l-Abbâs el-Kâdî el-Birtî 280/893’te Zilhicce ayının 19’uncu cumartesi gecesi vefat etmiştir.¹⁶⁴⁴

B. el-Müsned’i

Kaynaklarda Ebu’l-Abbâs el-Birtî’nin *el-Müsned*, *Müsnedü Ebû Hüreyre* ve *Müsnedü Abdurrahman b. Avf* olmak üzere üç müsnedinden bahsedilir. Hatîbü’l-Bağdâdî (ö. 463/1072) “O’nun çok hadis yazdığını ve *el-Müsned*’i tasnif ettiği”ni¹⁶⁴⁵ kaydeder. Zehebî (ö. 748/1374) “el-Birtî’nin âlî isnadla gelen *Müsnedü Ebû Hüreyre*’sini işittim” der.¹⁶⁴⁶ *Müsnedü Abdurrahman b. Avf* ise Zâhiriyye’de (mecmû 76 / 207-214)¹⁶⁴⁷ yazması mevcut olan ve günümüze ulaşan yegane müsnedir.

Bu son iki müsned ayrı ayrı müstakil iki müsned olabileceği gibi önceki el-Müsned’in bölümleri de olabilir. Ancak biz bunları inceleme imkanı bulamadık.

LXVI. HİLÂL B. el-A’LÂ ve el-MÜSNED’İ

A. Hilâl b. el-A’lâ (ö. 280/893)

Tam adı, Ebû Ömer (Amr) Hilâl b. el-A’lâ b. Hilâl b. Ömer b. Hilâl b. Ebî Atıyye el-Bâhilî er-Rakkî’dır.¹⁶⁴⁸

¹⁶⁴⁰ Zehebî, Siyer, XIII, 408

¹⁶⁴¹ Hatîb, A.g.e. V, 61

¹⁶⁴² Zehebî, Siyer, XIII, 409

¹⁶⁴³ Zehebî, A.g.e., XIII, 409

¹⁶⁴⁴ Hatîb, A.g.e., V, 63; Zehebî, Siyer, XIII, 409

¹⁶⁴⁵ Hatîb, A.g.e., V, 61

¹⁶⁴⁶ Zehebî, Tezkira, II, 597

¹⁶⁴⁷ Özbek, Hadis Literatürü, 107

¹⁶⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 78; İbn Ebî Ya’lâ, *Hanâbile*, I, 395; Zehebî, *Siyer*, XIII, 309-310; a. mlf., *Tezkira*, II, 612-613; İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 83-86; Suyûtî, *Tabakâtu’l-huffâz*, 268; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, II, 162

Babası ve dedesi hadis ehlinen olan¹⁶⁴⁹ edîb ve muhaddis Hilâl b. el-A'lâ el-Cezîre yöresinin ve özellikle memleketi olan Rakka'nın önde gelen âlimlerindendir.¹⁶⁵⁰ Rakka ve diğer beldelerde kadılık yapan Ahmed b. el-A'lâ (ö. 276/789)'nın¹⁶⁵¹ kardeşidir.

Babası Ebû Muhammed el-A'lâ b. Hilâl'den¹⁶⁵², Haccâc b. Muhammed el-A'var, Muhammed b. Mus'ab el-Karkasânî, Huseyn b. Ayyâş, Abdullâh b. Ca'fer er-Rakkî, Ebû Ca'fer en-Nüfeylî ve daha başkalarından hadis dinleyip rivâyet etti.¹⁶⁵³ Ondanda da Kütüb-i sitte müelliflerinden en-Nesâî başta olmak üzere Hayseme b. Süleymân, Ebû Bekr en-Neccâd, el-Abbâs b. er-Râfîkî, Muhammed b. Eyyûb es-Samût gibi sika ve güvenilir muhaddisler rivayette bulunmuşlardır.¹⁶⁵⁴

Sika muhaddisler arasında zikredilen Hilâl b. A'lâ hakkında Neseî, *leyse bihi be'sün* (onda beis yok) ifadesini kullanarak güvenirliliğine işaret eder. Ancak şu var ki, babasından rivayet ettiği bazı münker rivayetlerin kaynağını tesbit edemediğini belirtir.¹⁶⁵⁵

Hilâl b. el-A'lâ el-Bâhilî, 280/893 yılının kurban bayramında doksan küsur yaşında vefat etmiştir.¹⁶⁵⁶

B. el-Müsned'i

el-Halîlî (ö. 446/1055) *el-İrşâd*'ında Ebû Ömer Hilâl b. el-A'lâ'nın *el-Müsned* tasnif ettiğini kaydeder,¹⁶⁵⁷ ancak rivayeti ile ilgili bir açıklamada bulunmaz.

Kaynaklarda Hilâl b. A'lâ'ya ait bazı hadis cüzlerinin rivayeti ile ilgili kayıtlar vardır. Zehebî (ö. 748/1374), O'nun bazı hadislerinden oluşan bazı hadis cüzlerinin kendisine ulaştığını kaydeder.¹⁶⁵⁸ Fuat Sezgin, onun *el-Fevîdû'l-müntekât mine 'ş-şüyûhi ve 's-sikât* adlı hadis cüz'ünün kütüphanelerde yazması bulunduğunu tesbit etmiştir.¹⁶⁵⁹

¹⁶⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, IX, 78

¹⁶⁵⁰ İbn Ebî Ya'lâ, Hanâbile, I, 395

¹⁶⁵¹ Zehebî, Siyer, XIII, 310

¹⁶⁵² İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, IX, 78

¹⁶⁵³ Zehebî, *Tezkira*, II, 612; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 83

¹⁶⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 83

¹⁶⁵⁵ Zehebî, Siyer, XIII, 310

¹⁶⁵⁶ İbn Ebî Ya'lâ, *Hanâbile*, I, 395; Zehebî, Siyer, XIII, 310 ; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 86; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 162

¹⁶⁵⁷ el-Halîlî, *el-İrşâd*, 68

¹⁶⁵⁸ Zehebî, Siyer, XIII, 310

¹⁶⁵⁹ Sezgin, *Türâs*, I, 159

LXVII. OSMAN B. SAİD ed-DÂRİMÎ VE el-MÜSNED'İ

A. Osman b. Saîd ed-Dârimî (ö.280/893)

Tam adı, Ebû Saîd Osman b. Saîd b. Hâlid b. Saîd et-Temîmî es-Sicistânî ed-Dârimî'dir.¹⁶⁶⁰

el-Müsnedü'l-Kebîr ve diğer telifleriyle ile tanınan olan Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin doğum tarihi 220/825 yılından önce olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶⁶¹ Hadis tahsili için Hameyn, Şam, Mısır, Irak, Cezîre ve daha bir çok beldeleri dolaştı. Ebu'l-Yemân, Saîd b. Ebî Meryem, Süleyman b. Harb, Müsedded b. Müserhed, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medînî ve İshak b. Râhûye gibi meşhur muhaddislerden hadis rivayet etti.¹⁶⁶² Ondan da Ebû Amr Ahmed b. Muhammed el-Hîrî, Muhammed b. İbrâhim es-Sarrâm, İbn Abdûs et-Tarâifî, fakîh Ebû'n-Nadr et-Tûsî, Herâtlı ve Nisâburlu daha bir çok muhaddis rivayette bulunmuştur.¹⁶⁶³

Osmân b. Saîd ed-Dârimî'nin hadis ilmi ve özellikle illel konusundaki görüşlerinin kaynağı Ali b. el-Medînî, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'e dayanır. Ayrıca Edeb ve Lüğat'ı İbnü'l-A'râbî'den, Fıkıhı da Ebî Ya'kûb el-Büveytî'den tahsil etmiştir. Tasnif ettiği kitaplarda ve münakaşalarında onun bu yönü açıkça görülür. “*er-Red alâ Bişri'l-Merîsî*” ve “*er-Red ala'l-Cehmiyye*”¹⁶⁶⁴ ve benzeri kitapları sünneti savunma ve münazaradaki kabiliyetine delildir.

Osman b. Saîd ed-Dârimî, meşhur imamların hadislerini cem etmekle de tanınmıştır. Özellikle “Şu'be, Süfyan, Mâlik, Hammâd b. Zeyd ve Süfyân b. Uyeyne'inin mreviyatını cem etmeyen hadiste iflas etmiştir. Ne yaparsa yapsın hâfızların derecesine ulaşamaz” görüşündedir.¹⁶⁶⁵

Ebû Saîd Osman b . Saîd ed-Dârimî 280/893 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁶⁶

¹⁶⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 153; Zehebî, *Tezkira*, II, 621; a. mlf., *Siyer*, XIII, 319

¹⁶⁶¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 319

¹⁶⁶² Zehebî, *Siyer*, XIII, 320

¹⁶⁶³ A.g.e., XIII, 321

¹⁶⁶⁴ A.g.e., XIII, 320

¹⁶⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, XIII, 323

¹⁶⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, XIII, 325

B. el-Müsned'i

Ebû Saîd Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin te'lif ettiği kitapların başında *el-Müsned*'i gelir.¹⁶⁶⁷ Zehebî'nin (ö. 748/1374) "O'nun büyük bir müsnedi vardır."¹⁶⁶⁸ ifadesinden bunun büyük bir müsned olduğu anlaşılıyor. Ancak kaynaklarda rivayeti ile ilgili bir kayda rastlamadık. Zehebî'nin onun hadislerinden yaptığı nakle bakılırsa Ebû Ya'lâ Ahmed b. Muhammed el-Vâşikî el-Herevî adlı râvîsi *el-Müsned*'ini de rivayet etmiş olabilir. Çünkü Zehebî, iki hocası Ebû Ali b. el-Hallâl ile el-Hasen b. Ali'den naklen rivayet ettiği hadisin isnadında aynı râvînin adı geçmektedir.¹⁶⁶⁹

el-Dârimî'nin, *el-Müsned*'inden başka kaynaklarda *et-Târîh*, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, *er-Rad ala'l-Kerrâmiyye*, *Kitâbu'l-Metâim* ve *er-Red alâ Bişri'l-Mersî* ve *er-Red ala'l-Cehmiyye* adlı eserleri zikredilir.¹⁶⁷⁰ Özellikle son iki eseri günümüze ulaşmış ve yayınlanmıştır.¹⁶⁷¹

LXVIII. HARİS B. EBÎ ÜSÂME ve el-MÜSNED'İ

A. Hâris b. Ebî Üsâme (ö. 282/895)

Tam adı, Ebû Muhammed Hâris b. Muhammed b. Ebî Üsâme et-Temîmî el-Bağdâdî'dir.¹⁶⁷²

Kaynaklarda "İbn Ebî Üsâme" yahut "Hâris b. Ebî Üsâme" diye tanınan Hâris b. Muhammed¹⁶⁷³ 186/802 yılının Şevvâl ayında doğdu.¹⁶⁷⁴ Vâsıt ehlinde olup¹⁶⁷⁵ künyesi ile meşhur olan dedesi Ebû Üsâme'nin ismi bazı kaynaklarda "Zâhir",¹⁶⁷⁶ bazılarında da "Dâhir"¹⁶⁷⁷ olarak geçer.

¹⁶⁶⁷ Zehebî, *Tezkira*, II, 622 Kettânî, *er-Risâle*, 64; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, VI, 254

¹⁶⁶⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 622

¹⁶⁶⁹ Zehebî, *Tezkira*, II, 622; a. mlf., *Siyer*, XIII, 324

¹⁶⁷⁰ Sandıkçı, *Hadis*, 426

¹⁶⁷¹ ed-Dârimî, *Er-Red ala'l-Cehmiyye* (thk. G. Witestam) Leinden, 1960 ; a. mlf., *er-Rad alâ Bişr el-Müreysî*, Kâhira, 1358; Sandıkçı, *Hadis*, 426

¹⁶⁷² Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VIII, 218; Zehebî, *Tezkira*, II, 619; a.mlf., *Siyer*, XIII, 388

¹⁶⁷³ Kâtip Çelebi, bir yerde "İbn Ebî Üsâme" (bkz. *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1678), diğer bir yerde "Hâris b. Ebî Üsâme" (A.g.e., II, 1682) şeklinde zikretmiştir.

¹⁶⁷⁴ Hatîb, A.g.e., VIII, 218

¹⁶⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 183

¹⁶⁷⁶ Hatîb, A.g.e., VIII, 219

¹⁶⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 388; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 276

Abdühahab b. el-Atâ, Bişr b. Ömer ez-Zehrânî, Yezid b. Hârûn, Ubeydullâh b. Mûsâ, Ebû'n-Nadr, Ravh b. Ubâde, Ebû Âsım en-Nebîl ve bu tabakadaki bir çok muhaddisten hadis öğrenip rivayet etti.¹⁶⁷⁸ Ondan da İbn Ebî'd-Dünyâ, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ebû Bekr en-Neccâd, Ebû Bekr eş-Şâfiî, Ebû Bekr b. Hallâd en-Nesîbî gibi tanınmış alimler rivayette bulunmuştur.¹⁶⁷⁹

İbn Hibbân onues-*Sikât*'ında zikretmiş,¹⁶⁸⁰ ed-Dârakutnî de "sadûk (doğru)" olmakla onu tanımlamış,¹⁶⁸¹ ayrıca el-Berkânî'ye Hârisî'nin rivayet ettiği hadisleri "es-Sahîh"inde tahriç etmesini emretmiştir.¹⁶⁸²

Doksan küsur yaşlarına kadar yaşayan ve hadis rivayetinden dolayı ücret almakla tenkide uğrayan Hâris b. Muhammed, "En küçüğü altmış yaşında olan altı kızım var; fakir olduğum için hiç birisini evlendiremedim. Bazı talipler çıktıysa da onlar da fakir oldukları için ehl-i ıyâlimin artmasından çekindim. İşte kefenim otuz yıldır şu direkte asılı, korkarım ki (onu da satmak zorunda kalırım da) bana kefen de bulamazlar" diyerek bu konuda mazeretini açıklamıştır.¹⁶⁸³ Bu yüzden Zehebî, İbn Hazm'ın *el-Muhallâ*'da onun hakkında "zayıftır" tenkidini eleştirerek "Adamın ilmînde bir beis yoktur; rivayet ettiği hadisler de müstekîmdir" diyerek rivayetlerine güvenilebileceğini ifade etmiştir.¹⁶⁸⁴

Hâris b. Ebî Üsâme 282/895 yılında arafe gecesi vefat etmiş ve o günün kuşluk vaktinde defnolunmuştur.¹⁶⁸⁵

B. el-Müsned'i

Günümüze ulaşmayan ancak Zehebî'nin meşhur "el-Müsned" sahibi diye tanıttığı Hâris b. Ebî Üsâme'nin bu *el-Müsned*'i, İbn Hacer'in *el-Metâlibü'l-Âliye*'deki kaynaklarından biridir.¹⁶⁸⁶ Ayrıca el-Heysemî (ö. 807/1405) hocası el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) teşviki ile Haris

¹⁶⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 388

¹⁶⁷⁹ A.g.e., XIII, 388; a. mlf., *Tezkira*, 619

¹⁶⁸⁰ A.g.e., VIII, 183

¹⁶⁸¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 389

¹⁶⁸² Zehebî, A.g.e., XIII, 389

¹⁶⁸³ Zehebî, A.g.e., XIII, 389

¹⁶⁸⁴ Zehebî, A.g.e., XIII, 389

¹⁶⁸⁵ Hatîb, *Târihu Bağdât*, VIII, 219; Zehebî, *Tezkira*, II, 620 ; a. mlf., *Siyer*, XIII, 390 ;

¹⁶⁸⁶ İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, (thk. Sa'd b. Nasr eş-Şesrî), I, 310

b. Ebî Üsâme'nin bu *el-Müsned*'ini *Buğyetü'l-bâhis an zevâidi Müsnedi'l-Hâris* adlı ile kütüb-i sitte'ye zevâidini yapmıştır.¹⁶⁸⁷

ed-Dehlevî'nin (ö. 1239/1824) *Bostânü'l-Muhaddisîn*'de tanıttığı kitaplar arasında el-Hâris'in *el-Müsned*'i de vardır.¹⁶⁸⁸ Verdiği bilgiden anlaşıldığına göre kitap, sahabi ravilerine göre tertip edilen bir müsned olmadığı gibi konularına göre te'lif edilen sünen türünden bir el-Müsned de değildir. Hâris b. Ebî Hüsâme, bu kitabını hocaların isimlerine göre tasnif etmiştir. Dolayısıyla kitap aslında mu'cem türüne benzer bir hadis kitabı olup ed-Dârimî'nin *es-Sünen*'inin *el-Müsned* ismiyle meşhur oluşu gibi *el-Müsned* diye meşhur olmuştur.¹⁶⁸⁹

ed-Dehlevî'nin bu kitaptan yaptığı nakle bakılırsa hocalarının isimleri alfabetik değildir. Nitekim örnek olarak verdiği ilk hadis, müellifin hocası “*Yezîd b. Hârûn'un müsnedi*” ile başlar.¹⁶⁹⁰ Mu'cem olarak tanınmaması bu yüzden olabilir. Zira tamamen mu'cem türü olsaydı hemzeli olan hocalarının isimleri ile başlaması gerekirdi. Zaten kaynaklarda da İbn Ebî Usâme'nin bu eseri için “*el-Mu'cem*” ismini veren bir müellife rastlamadık.

LXIX. İBRÂHİM B. HARB el-ASKERÎ VE el-MÜSNED'İ

A. İbrâhim el-Askerî (ö. 282/895)

Tam adı, Ebû İshâk İbrâhim b. Harb el-Askerî es-Simsâr'dır.¹⁶⁹¹

Kaynaklarda doğum tarihi belirtmeyen Ebû İshâk İbrâhim b. Harb, Basra yakınlarındaki Askermükram şehrine nisbetle¹⁶⁹² *el-Askerî* diye nibelenmiştir. *es-Simsâr* lakabının kendisine ne için verildiğine dair bir kayıt yoktur.

el-Ka'nebî, Ârim, İbrâhim b. Humeyd et-Tavîl, Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî, Müsedded b. Müserhed, Sehl b. Osman, Haccâc b. Minhâl, Ebû Ma'mer el-Muk'ad, Ali b. Bahr el-Kattân

¹⁶⁸⁷ Kitabın tanıtımı için bak. Karahan, *Zevâid Kitapları*, 75-77

¹⁶⁸⁸ ed-Dehlevî, *Bostânü'l-muhaddisîn*, 73

¹⁶⁸⁹ A.g.e., 73

¹⁶⁹⁰ A.g.e., 73

¹⁶⁹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 87; Zehebî, *Siyer*, XIII, 305; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1679; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 19; Fuat Sezgin, *Türâs*, I, 253

¹⁶⁹² Zehebî, *Siyer*, XIII, 307

ve bu tabakadaki daha bir çok muhaddisten hadis dinleyip rivayet etmiştir.¹⁶⁹³ İbn Hibbân onues-*Sikât*'ında onu zikreder; Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn'den hadis aldığını ve ondan da İbrâhim b. Muhammed ed-Destuvâî ve daha başkalarının hadis rivayet ettiğini kaydeder.¹⁶⁹⁴

Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin hocası Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Sehl b. Ömer el-Askerî, İbrâhim b. Harb el-Askerî'den hadis rivayetiyle meşhur olan muhaddislerdendir.¹⁶⁹⁵

Zehebî, İbn Sehl'den yaptığı bir nakle göre; İbrâhim b. Harb el-Askerî 282/895 yılında Basra'ya gelmişti.¹⁶⁹⁶ Kaynaklarda vefat tarihi olarak da bu tarih gösterilir.¹⁶⁹⁷

B. el-Müsned'i

Kaynaklarda Ebû İshâk İbrahim b. Harb el-Askerî, "*Müsnedü Ebî Hüreyre*" müellifi olarak zikredilir.¹⁶⁹⁸ Bu tek bir sahabenin hadislerini toplayan müsnedler grubundandır. İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) rivayet hakkını aldığı kitaplardan olup "*el-Mu'cem*"inde verdiği isnad zincirinden anlaşıldığına göre müellifinden rivayet eden râvîsi Ebu'l-Hasen Ahmed b. Sehl b. Ömer'dir.¹⁶⁹⁹

Fuat Sezgin, "*Müsnedü Ebî Hüreyre*" nin günümüze ulaştığını ve Zâhiriyye kütüphanesinde no 271/ 8 cüz halinde ve Mecnû 13/ 25'de (ikinci kısım), 66-79 vr. kayıtlı olduğunu söyler.¹⁷⁰⁰ *el-Müsned*'in baş kısımları noksan olup hicrî 512 yılında istinsah edilmiştir.¹⁷⁰¹

LXX. İSMÂİL B. AHMED ve el-MÜSNED'İ

A. İsmâil b. Ahmed (ö. 282/895)

Tam adı, Ebû İshâk İsmâil b. Ahmed b. Esîd es-Sekafî el-İsfahânî'dir.¹⁷⁰²

¹⁶⁹³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 305

¹⁶⁹⁴ İbn Hibbân, A.g.e., VIII, 87

¹⁶⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, XIII, 305

¹⁶⁹⁶ Zehebî, A.g.e. XIII, 305

¹⁶⁹⁷ Kâtip Çelebi, A.g.e., II, 1679; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, I, 19; Sezgin, *Türâs*, I, 253

¹⁶⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII,

¹⁶⁹⁹ İbn Hacer, *el-Mu'cem*, I, 146

¹⁷⁰⁰ Sezgin, *Türâs*, I, 253

¹⁷⁰¹ Sezgin, a.g. e., I, 253

¹⁷⁰² Ebu's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, III, 316; Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahan*, I, 212; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 259; Ziriklî, *A'lâm*, I, 303; Sandıkcı, *Hadîs*, 350

Diğer bir *el-Müsned* müellifi Abdullâh b. Ahmed b. Esîd el-İsbahâbî'nin (ö. 310/922)¹⁷⁰³ kardeşidir. Oğlu Ebû Müslim Muhammed b. İsmâil (ö. 322/934)¹⁷⁰⁴ de İsfahan muhaddisleri arasında zikredilir.¹⁷⁰⁵

Mekkeli, Basralı ve Kûfeli muhaddislerle görüşüp onların hadis meclislerinde bulunan¹⁷⁰⁶ Ebû İshâk İsmâil b. Ahmed, Ubû Küreyb, İsmâil b. Mûsâ ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis öğrenip rivayet etti.¹⁷⁰⁷ Ondan hadis alanlar arasında oğlu Muhammed b. İsmâil, Abdullah b. el-Hasen b. Budar ve daha başkaları vardır.¹⁷⁰⁸

Ebû Nuaym el-İsfahânî, onun *et-Tefsîr* ve *el-Müsned* te'lif ettiğini söyledikten sonra onun riayet ettiği hadislerden bir hadis nakleder.¹⁷⁰⁹

Ebû İshâk İsmâil b. Ahmed es-Sekafî, 282/895 yılının Rabîulevvel ayında vefatemiştir.¹⁷¹⁰

B. el-Müsned'i

İsmâil b. Ahmed b. Esîd es-Sekafî'nin *et-Tefsîr* ile birlikte, ayrıca *el-Müsned* de te'lif ettiğini Ebu's-Şeyh İbn Hayyân'ın (ö.369/979) "O *el-Müsned*'i ve *et-Tefsîr*'i tasnif etti" sözünden¹⁷¹¹ öğreniyoruz. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.430/1039) de onun *el-Müsned*'ini zikretmiş ve bu eserden nakilde bulunmuştur.¹⁷¹²

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Abdullah b. el-Hasen b. Bûndar adlı hocası vasıtasıyla¹⁷¹³ İsmâil b. Ahmed'den yaptığı nakle bakılırsa, onun *el-Müsned*'ini bu hocasından okumuş ve rivayet hakkını almış olmalıdır. Dolayısıyla hicrî V. asra kadar İsfahan bölgesinde *el-Müsned*'inin mevcut olduğu düşünülebilir.

¹⁷⁰³ Zehebî, *Siyer*, XIV, 416

¹⁷⁰⁴ Ebu's-Şeyh, *a.g. e.*, III, 316

¹⁷⁰⁵ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 316

¹⁷⁰⁶ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 316; Ebû Nuaym, *A.g.e.*, I, 212

¹⁷⁰⁷ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, I, 212

¹⁷⁰⁸ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, I, 212

¹⁷⁰⁹ Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahân*, I, 212

¹⁷¹⁰ Ebû Nuaym, *a.g. e.*, I, 212

¹⁷¹¹ *A.g.e.*, III, 316

¹⁷¹² Ebû Nuaym, *a.g.e.*, I, 212

¹⁷¹³ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, I, 212

LXXI. İSMÂİL el-KÂDÎ ve el-MÜSNED'İ

A. İsmâil el-Kâdî (ö. 282/895)

Tam adı, Ebû İshâk İsmâil b. İshâk b. İsmâil b. Hammâd b. Zeyd el-Kâdî el-Mâlikî el-Ezdî el-Basrî el-Bağdâdî'dir.¹⁷¹⁴

Meşhur Basra muhaddisi Hammâd b. Zeyd'in neslinden olan Bağdât kadısı Ebu İshâk İsmâil el-Kâdî, 199 (veya 200)/805 yılında Basra'da doğdu.¹⁷¹⁵ Basra ehlinde Cerîr b. Hazim oğullarının mevlâlarındanır.¹⁷¹⁶ Zamanında Mâlikî fikhının imamı olup bu mezhebin yayılmasında önemli yeri olmuştur.¹⁷¹⁷

Abdullâh b. Mesleme el-Ka'nebî, Muhammed b. Abdullâh el-Ensârî, Müslim b. İbrâhîm el-Ferâhîdî, İsmâil b. Ebî Üveys, Müsedded b. Müserhed gibi zamanın meşhur muhaddislerinden hadis örenip rivayet etti.¹⁷¹⁸ İbn Ebî Hâtim, İsmâil el-Kâdî'nin kendisine bazı merviyâtını yazılı olarak gönderdiğini söyler.¹⁷¹⁹ Ahmed b. Hanbelin oğlu Abdullah ondan rivayette bulunmuş,¹⁷²⁰ Ebu'l-Kâsım el-Bağavî, en-Neccâd, İsmâil es-Saffâr, Ebû Bekr eş-Şâfiî gibi daha birçok musannif onun rivayetlerine tasniflerinde yer vermişlerdir.¹⁷²¹

Hatîbu'l-Bağdâdî, İsmâil el-Kâdî'nin Bağdat'a yerleştiğini ve Mâlikî mezhebinin bu bölgede yayılmasında büyük rolü olduğunu kaydeder.¹⁷²² el-Mütevekkil zamanında önce Bağdat'ın "el-Cânibü's-şarkî" denilen doğu bölgesi kadılığı ile resmî göreve başladığını 246 yılında kâdu'l-kudât olduğunu ve ölünceye kadar bu görevini sürdürdüğünü nakleder..¹⁷²³

¹⁷¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 158; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 105; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 252; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 284-290; Zehebî, *Tezkira*, II, 625; a. mlf., *Siyer*, XIII, 339-342; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 279; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 178

¹⁷¹⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 290; Zehebî, *Siyer*, XIII, 339 *Tezkiratü'l-huffâz*'da (II, 625) İsmâil el-Kâdî'nin doğum yılının "179 yılı" olarak gösterilmesinin müstensihiyahutta baskı hatasından kaynaklanmış olmalıdır.

¹⁷¹⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 284

¹⁷¹⁷ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 252

¹⁷¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 158; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 105; Zehebî, *Tezkira*, II, 625

¹⁷¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 158

¹⁷²⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 284

¹⁷²¹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 284; Zehebî, *Siyer*, XIII, 339

¹⁷²² Hatîb, A.g.e., VI, 285

¹⁷²³ Hatîb, A.g.e., VI, 287

Ebû İshâk İsmâil b. İshâk el-Kâdî 282/895 yılının Zilhicce ayında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁷²⁴

B. el-Müsned'i

Hatîbü'l-Bağdâdî (ö.463/1071), Ebû İshâk İsmâil el-Kâdî'nin Mâlikî mezhebini şerh edip özetlediğini ve bu konuda mezhebin delillerini ortaya koyan kitaplar tasnif ettiğini söyledikten sonra der ki: “Ayrıca o, *el-Müsned* ve *Ulûmu'l-Kur'ân*'la ilgili bir çok kitap tasnif etmiştir”¹⁷²⁵

Hatîb'in sözünü nakletmekle yetinen Zehebî (ö.748/1374)¹⁷²⁶ de *el-Müsned*'in mahiyeti ve rivayeti ile ilgili bir açıklamada bulunmaz.

İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448) *el-Mu'cemü'l-müfrehes*'de, İsmâil el-Kâdî'nin iki eseri olan “*Müsnedü Ebî Hüreyre*”si¹⁷²⁷ ile “*Müsnedü İbn Ömer*”inin¹⁷²⁸ rivayet hakkını aldığını kaydeder. İsnad zincirinden anlaşıldığına göre, *Müsnedü Ebî Hüreyre*'nin ravisi Ebû Sehl b. Ziyâd el-Kattân,¹⁷²⁹ *Müsnedü İbn Ömer*'in ravisi ise Ebû Bekr b. Hallâd'dır.¹⁷³⁰

LXXII. İBRÂHİM el-HARBÎ ve el-MÜSNED'İ

A. İbrâhim el-Harbî (ö. 285/898)

Tam adı, Ebû İshâk İbrâhim b. İshâk b. İbrâhim b. Beşîr b. Abdillâh el-Harbî el-Bağdâdî'dir.¹⁷³¹

İbrâhim el-Harbî, 198/814 yılında doğdu.¹⁷³² Aslen Mervli olup¹⁷³³ oradaki malını mülkünü satıp hadis tahsili uğruna harcadı. Bağdât'ın “*el-Harbiyye*” mahallesine yerleşip orada ikamet ettiği için “*el-Harbî*” nisbesiyle tanınmıştır.¹⁷³⁴

¹⁷²⁴ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 252; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 290; Zehebî, *Tezkira*, II, 625; a. mlf., *Siyer*, XIII, 342; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 178

¹⁷²⁵ Hatîb, *a.g.e.*, VI, 284

¹⁷²⁶ Zehebî, *Siyer*, XIII, 340

¹⁷²⁷ İbn Hacer, *el-Mu'cem*, I, 145

¹⁷²⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 146

¹⁷²⁹ İbn Hacer, *a.g. e.*, I, 145

¹⁷³⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 146

¹⁷³¹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 287; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 27- 41; Zehebî, *Siyer*, XIII, 356; a. mlf., *Tezkira*, II, 584-586; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 79; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 190

¹⁷³² Hatîb, *Târîhu Bağdat*, VI, 27

Genç yaşta hadis ilmine başlayan İbrâhim el-Harbî'nin en yaşlı hocası Havze b Halîfe (ö 216/831)'dir.¹⁷³⁵ Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn, Affân b. Müslim, Mûsâ b. İsmâil et-Tebûzekî, Amr b. Merzûk, Müsedded b. Müserhed, Ali b. el-Ca'd, Ebû Ebeyd Kâsım b. Sellâm, Yahyâ el-Hımmânî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Büндâr ve daha başkalarından hadis dinledi.¹⁷³⁶

İbrâhim el-Harbî'den hadis rivayet edenler arasında Ebû Muhammed b. Sâid, Ebû Amr b. es-Semmâk, Ebû Bekr en-Neccâd, Ebû Bekr eş-Şâfiî, el-Katî'î, Muhammed b. Ca'fer el-Enbârî gibi tasnifleriyle meşhur muhaddisler vardır.¹⁷³⁷

İbrâhim el-Harbî, hadisın ileline ve ahkâmına vâkıf bir hâfız ve fakîh, dil ve edebiyatta yetenekli bir edîb idi.¹⁷³⁸ *Garibü'l-Hadîs* ve daha bir çok kitapları vardır.¹⁷³⁹

Ebû İshâk İbrâhim el-Harbî, 285/898 yılının Zilhicce ayında Pazartesi günü vefat etti.¹⁷⁴⁰

B. el-Müsned'i

İbrâhim el-Harbî'nin tasniflerinin en meşhuru *Garibü'l-Hadîs*'idir.¹⁷⁴¹ Bu kitabını müsnedlere göre tertip ettiğini İbn Nedim (ö. 385/990) *el-Fihrist*'inde kaydeder.¹⁷⁴²

İbn Nedim'in verdiği bilgiye göre İbrâhim el-Harbî'nin, kitabında tahrir ettiği sahabi müsnedleri şunlardır: “*Müsnedü Ebî Bekr, Müsnedü Ömer, Müsnedü Osman, Müsnedü Ali, Müsnedü 'z-Zübeyr, Müsnedü Talha, Müsnedü Sa'd b. Ebî Vakkâs, Müsnedü Abdurrahmân b. Avf, Müsnedü'l-Abbâs, Müsnedü Şeybe b. Osman, Müsnedü Abdullâh b. Ca'fer, Müsnedü'l-Misver b. Mahreme ez-Zührî, Müsnedü'l-Mutalib b. Rabîa, Müsnedü's-Sâib el-Mahzûmî, Müsnedü Hâlid b. Velîd, Müsnedü Ebî Ubeyde b. el-Cerrâh, Müsnedü Muâviye, Müsnedü*

¹⁷³³ Hatîb, A.g.e., VI, 28

¹⁷³⁴ A.g.e., VI, 28

¹⁷³⁵ Zehebî, Siyer, X, 121-124

¹⁷³⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, 28; Zehebî, *Tezkira*, II, 584

¹⁷³⁷ Hatîb, a. g. e., VI, 28; Zehebî, Siyer, XIII, 357

¹⁷³⁸ Hatîb, a. g. e., VI, 28; Zehebî, *Tezkira*, II, 585

¹⁷³⁹ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 287; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 12; Ziriklî, *A'lâm*, I, 24; Sandıkçı, *Hadis*, 283

¹⁷⁴⁰ Hatîb, a. g. e., VI, 40

¹⁷⁴¹ Zehebî, Siyer, XIII, 361

¹⁷⁴² İbn Nedîm, a. g. e., 287

Amr b. el-As, Müsnedü Abdullâh b. Abbâs, Müsnedü Abdullâh b. Ömer ve diğerleri. Son olarak *Müsnedü 'l-Mevâlî*'yi tertiplemiştir.¹⁷⁴³

İbrâhim el-Harbî'nin zikredilen bu *el-Müsned*'inin rivayeti ile ilgili bir bilgiye rastlamadık. Ancak İbn Nedim'in yaşadığı IV. asrın sonları ile V.asrın başlarında mevcut olduğu anlaşıyor.

LXXIII. el-ANBERÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Anberî (ö. 285/898)

Tam adı, Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâil el-Anberî et-Tûsî'dir.¹⁷⁴⁴

Doğum tarihi kaynaklarda zikredilmeyen, ancak Zehebî'nin "80 yaşlarında vefat etti" sözüne¹⁷⁴⁵ bakılırsa 200/816 yılından sonra doğmuş olabileceği tahmin edilebilen Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâil el-Anberî, Tûs şehri muhaddislerden olması yönüyle "et-Tûsî" ninesiyle de anılır.¹⁷⁴⁶ "el-Anberî" nisbesinin kendisine ne için verildiğine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanmaz.

Kendisinden evvel Tûs'un meşhur muhaddisi ve zâhidi Muhammed b. Eslem et-Tûsî'nin (ö. 242/856)¹⁷⁴⁷ en yakın ashabındandır.¹⁷⁴⁸ Uzun hadis yoculuklarına çıkan el-Anberî, Hicaz, Irak, el-Cezîre, Sûriye, Mısır ve Horasan'ı dolaştı.¹⁷⁴⁹ Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî, İshâk b. Râhûye, Ali b. Hucr, Abd b. Humeyd, Kuteybe b. Saîd, Ubeydullâh el-Kavârîrî, Hişâm b. Ammâr ve daha bir çok muhaddisle görüşüp onlardan hadis dinleyip yazdı.¹⁷⁵⁰

Bu yolculuklarının sonunda memleketine döndü ve "el-Müsned"ini te'lif etti. Sahîh-i Müslim'e "el-Müstahrac"ı yanı sıra diğer tasnifleri ve fetvalarıyla tanınan Tûs Fakîhi Ebu'n-

¹⁷⁴³ İbn Nedim, a. g. e., 287

¹⁷⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 377; a. mlf., *Tezkira*, II, 679; Suyûtî, *Tabakâtu 'l-huffâz*, 299; Katip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1684; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 178; Kettânî, *er-Risâle*, 69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 14; Ziriklî, *A'lâm*, I, 25; Aydın, "Anberî", *DİA*, III, 194; Sandıkçı, *Hadis*, 412

¹⁷⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, XIII, 377

¹⁷⁴⁶ Kettânî, *er-Risâle*, 69

¹⁷⁴⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 238-254 Ayrıca bkz. Bu tez, "Muhammed b. Eslem ve el-Müsned'i".

¹⁷⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 377

¹⁷⁴⁹ Zehebî, *Tezkira*, II, 679

¹⁷⁵⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 679; a. mlf., XIII, 377

Nadr et-Tûsî (ö. 344/955)¹⁷⁵¹ onun en meşhur talebelerindendir. O, hocası el-Anberî'nin *el-Müsned*'ini kendi el yazısıyla yazdığını söyler.¹⁷⁵²

Ebû İshâk İbrâhim el-Anberî'nin vefât tarihi ihtilaflıdır. Zehebî, *Siyer*'de "280/893'ten biraz sonra"¹⁷⁵³, *Tezkira*'da ise "290/1003" dan önce"¹⁷⁵⁴ ifadesini kullanır. Sonra gelen müellifler ya bunlardan birini tercih etmişler, ya bu ikisi arasında farklı tarihler vermişlerdir.¹⁷⁵⁵

B. el-Müsned'i

Kaynakların ittifakla haber verdiği¹⁷⁵⁶ Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâil el-Anberî'nin *el-Müsnedi'l-kebîr*'ini yukarıda ismi geçen talebesi Ebu'n-Nadr et-Tûsî'nin (ö.344/955) kendisinden rivayet etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira o hocasının bu hacımlı eserini bizzat eliyle yazmıştır.¹⁷⁵⁷ Onun bildirdiğine göre el-Müsned yaklaşık 210 cüz kadardır.¹⁷⁵⁸ Diğer bir rivayete göre 290 cüzdür.¹⁷⁵⁹

IV. asırda mevcut olan bu büyük el-Müsned'in onun diğer talebeleri tarafından da rivayet edildiği ve sonraki asırda te'lif edilen hadis kitaplarına kaynaklık yaptığı düşünülebilir.

LXXIV. ALİ B. ABDÜLAZİZ ve el-MÜSNED'İ

A. Ali b. Abdülaziz el-Bağavî (ö. 287/900)

Tam adı, Ebu'l-Hasen Ali b. Abdülaziz b. el-Merzubân b. Sâbûr el-Bağavî'dir.¹⁷⁶⁰

Aslen Herat ile Merv arasında Bağşûr adlı bir kasabadan¹⁷⁶¹ olan hafız Ebu'l-Hasen el-Bağavî, 190/805 yılı civarında doğdu.¹⁷⁶² Meşhur hadis hafızı Ebu'l-Kâsım el-Bağavî'nin

¹⁷⁵¹ Zehebî, *Siyer*, XV, 490-492

¹⁷⁵² Zehebî, *Tezkira*, II, 679; a. mlf., *Siyer*, XIII, 377

¹⁷⁵³ Zehebî, A.g.e., XIII, 377

¹⁷⁵⁴ Zehebî, A.g.e., II, 679

¹⁷⁵⁵ İbn İmâd, *Şezerât*, II, 178

¹⁷⁵⁶ 1. Dip. Göst. yerler

¹⁷⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 377

¹⁷⁵⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 679; el-Kettânî, er-Risâle, 69

¹⁷⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 377

¹⁷⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 196; Zehebî, *Siyer*, XIII, 348-349; a. mlf., *Tezkira*, II, 622-623; a. mlf., *Mizân*; İbn Hacer, VII, 362-363; a. mlf., *Lisân*, IV, 241; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 193

¹⁷⁶¹ El-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 146

¹⁷⁶² Zehebî, *Siyer*, XIII, 348

(ö. 317/928)¹⁷⁶³ amcasıdır.¹⁷⁶⁴ Mekke'ye yerleşerek hayatını mücavir olarak geçirmiş ve bu yüzden “Harem şeyhi ve muhaddisi” olarak tanınmıştır.¹⁷⁶⁵

Ebu'l-Hasen Ali b. Abdülazîz, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ile uzun süre beraber olmuş,¹⁷⁶⁶ ondan kıraat ve diğer ilimleri tahsil etmiştir.¹⁷⁶⁷ Ebû Nuaym, Affân, el-Ka'nebî, Müslim b. İbrâhim, Mûsâ b. İsmâil, Ahmed b. Yûnus, Ali b. Ca'd ve bu tabakadaki bir çok muhaddisten hadis dinleyip rivayet etmiştir.¹⁷⁶⁸ O'ndan yeğeni Ebu'l-Kâsım el-Bağavî, Ali b. Muhammed el-Kazvînî, Ebû Ali Hâmid er-Refâ, Ebu'l-Hasen b. Seleme el-Kattân, et-Tabarânî ve daha birçokları rivayette bulunmuşlardır.¹⁷⁶⁹

ed-Dârekutnî, Ali b. Abdülazîz'in sika ve güvenilir bir muhaddis olduğunu söylerken, İbn Ebî Hâtim onu “sadûk” olarak vasıflamıştır.¹⁷⁷⁰ en-Neseî'nin, hadis rivayetine karşılık ücret talebi sebebiyle onu eleştirmesi doğru bulunmamış, onun zaruret haline yorumlamıştır.¹⁷⁷¹

Kâsım b. Sellâm'dan (ö. 224/838) *Garîbü'l-hadîs* ve daha başka kitaplarını rivayet eden Ali b. Abdülazîz b. el-Merzubân, 287/900 yılında Mekke'de 90 yaşlarında vefât etmiştir.¹⁷⁷²

B. el-Müsned'i

Kaynaklarda Ali b. Abdulaziz el-Bağavî'nin iki *el-Müsned*'inden söz edilir. Biri el-“*Müsnedü'l-kebîr*”ıdır.¹⁷⁷³ Diğer “*el-Müsnedü'l-Müntahab*”¹⁷⁷⁴ veya “*Müntehabü'l-Müsned*”i dir.¹⁷⁷⁵ Bazı kaynaklarda mutlak bir ifade ile onun “el-Müsned sahibi”¹⁷⁷⁶ olduğu kaydedilir.

¹⁷⁶³ Zehebî, *Tezkira*, II, 737-740

¹⁷⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 363

¹⁷⁶⁵ Zehebî, *Tezkira*, II, 622

¹⁷⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 196

¹⁷⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 348

¹⁷⁶⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 622-623

¹⁷⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 348; a. mlf., *Tezkira*, II, 623

¹⁷⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 196

¹⁷⁷¹ İbn Hacer, *Lisan*, IV, 241

¹⁷⁷² Zehebî, *Siyer*, XIII, 349; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 193

¹⁷⁷³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 348

¹⁷⁷⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1685

¹⁷⁷⁵ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, I, 135

¹⁷⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 94

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) “*Müntehabü’l-Müsned*”i hocası Ebû Ali Muhammed b. Ahmed el-Fâdilî’den okuduğunu kaydeder.¹⁷⁷⁷ İsnad zincirinden anlaşıldığına göre *Müntehabü’l-Müsned*’i Ali b. Abduazîz el-Bağavî’den Ahmed b. Hâlid el-Kâtib rivayet etmiştir.¹⁷⁷⁸ Buna göre müellif önce *el-Müsnedü’l-Kebîr*’ini tasnif etmiş sonra da ihtisar ederek *Müntehabu’l-Müsned*’i meydana getirmiştir.

Fuad Sezgin’in tesbitine göre, İbn Hacer bu *el-Müsned’iel-İsabe*’de kaynak olarak kullanmıştır.¹⁷⁷⁹ Ayrıca *Fethu’l-Bârî* adlı *Sahîh-i Buhârî* şerhinde,¹⁷⁸⁰ *Sahîh-i Buhârî*’nin muallak hadislerine tahsis ettiği *Tağlîku’t-Ta’lîk* adlı eserinde¹⁷⁸¹ bundan nakillerde bulunmuştur.¹⁷⁸²

Sonuç olarak Ali b. Abdülaziz el-Bağavî’nin *el-Müsnedü’l-Kebîr*’nin ihtisarı konumunda olan *el-Müntehab*, IX. Asra kadar rivayet edilmiştir. Ancak bugün mevcut olup olmadığı bilinmemektedir.

LXXV. İBN EBÎ ÂSİM ve el-MÜSNED’İ

A. İbn Ebî Âsım (ö. 287/900)

Tam adı, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhâk en-Nebîl b. Mahled b. Müslim eş-Şeybânî el-Basrî’dir.¹⁷⁸³

206 yılının Şevvâl ayında (Mart 822) doğdu.¹⁷⁸⁴ Aslen Basralı olup Buhârî’nin hocalarından olan dedesi Ebû Âsım en-Nebîl’e (ö.214/829)¹⁷⁸⁵ nisbetle *İbnu Ebû Âsım* diye tanınmıştır. Sika muhaddislerden olan babası Amr b. Ebî Âsım (ö.242/856)¹⁷⁸⁶ altmış yaşlarında Humus kadısı iken vefat etmişti.¹⁷⁸⁷ Annesi, hafız Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl et-

¹⁷⁷⁷ İbn Hacer, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, I, 135

¹⁷⁷⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 135

¹⁷⁷⁹ Sezgin, *Türâs*, I, 255

¹⁷⁸⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 639; X, 51

¹⁷⁸¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 264

¹⁷⁸² Ebû Ubeyde, *Mu’cemü’l-musannefât*, 379, 414

¹⁷⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 68; Ebû Nuaym, *Ahbâru Isbahân*, I, 100-101; Zehebî, *Siyer*, XIII, 430-439; a. mlf., *Tezkira*, II, 640-641; İbn Hacer, *Lisân*, VI, 349-340; Suyûtî, *Tabakâtu’l-huffâz*, 285; İbnu’l-İmâd, *Şezerât*, II, 195-196 ; Kâtîp Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, I, 1673

¹⁷⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 431

¹⁷⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, IX, 480-485; Kandemir, “Ebû Âsım en-Nebîl”, *DİA*, X, 99-100

¹⁷⁸⁶ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 486

¹⁷⁸⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 431

Tebûzekî'nin (ö.223/843)¹⁷⁸⁸ kızıdır. Semerrâ kadılığı yapan kardeşi Osman b. Amr b. Ebî âsım da zamanın büyük âlimlerindendi.¹⁷⁸⁹

Hadis kültürüne sahip bir âile çevresinde yetişen İbn Ebî Âsım dedesi Ebû Âsım'dan bazı hadisleri ezberlediği gibi, Ebû Seleme e-Tebûzekî'den sema yoluyla Hammâd b. Seleme'nin kitaplarını dinledi.¹⁷⁹⁰ Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî, Amr b. Merzûk, Hüdbe b. Hâlid, Hişâm b. Ammâr, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, İbn Kâsib ve daha başka muhaddislerden hadis rivayet eden İbn Ebî Âsım'dan da, kızı Ümmü'd-Dahhâk Âtike, Ahmed b. Ca'fer b. Ma'bed, Kadı Ebû Ahmed el-Assâl, Muhammed b. İshâk b. Eyyûb ve Ebu's-Şeyh gibi muhaddisler rivayette bulunmuşlardır.¹⁷⁹¹

On üç sene fiilen kadılık görevinde bulunan¹⁷⁹² İbn Ebî Âsım vefatına kadar hadis rivayetine devam etmiştir. Kendisinden hadis alan son muhaddisler Ebû Bekr el-Kabbâb ile Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kisâî'dir.¹⁷⁹³

Üç yüz küsur eser yazan¹⁷⁹⁴ İbn Ebî Âsım 287/900 Rabîulevvel ayının son günlerinde salı gecesi vefat etmiştir.¹⁷⁹⁵

B. el-Müsned'i

Günümüzde matbu olarak “*Kitâbu's-sünne*” sı¹⁷⁹⁶ ile tanınan Ebû Bekr İbn Ebî Âsım'ın bir çok eseri¹⁷⁹⁷ arasında *el-Müsned*'i de zikredilmektedir.¹⁷⁹⁸ *Kitâbu's-Sünne*'yi müellifinden rivayet eden¹⁷⁹⁹ İsbahanlı muhaddis Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Fûrek el-

¹⁷⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, X, 360-365

¹⁷⁸⁹ Zehebî, *a.g.e.*, XIII, 431

¹⁷⁹⁰ Zehebî, *Siyer*, XIII, 431

¹⁷⁹¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 641; İbn Hacer, *Lisan*, VI, 350; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 195

¹⁷⁹² Zehebî, *Siyer*, XIII, 433

¹⁷⁹³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 437

¹⁷⁹⁴ Zehebî, *a.g.e.*, XIII, 436

¹⁷⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, XIII, 435; a. g. mlf., *Tezkira*, II, 641; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, s. 285

¹⁷⁹⁶ İbn Ebî Âsım, *Kitâbu's-sünne* (nşr. Nâsiruddîn el-Elbânî), Beyrut 1405/1985

¹⁷⁹⁷ Bunların bir kısmı için Bkz. Sezgin, *Türâs*, II, 255; Sandıkçı, *Hadis*, s.353

¹⁷⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 430; a. mlf., *Tezkira*, II, 640; Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1678; Süyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, s. 285; İbnü'l-İmâd, , II, 195; Kettânî, *er-Risâle*, s. 66; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 195; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 36; Ziriklî, *A'lâm*, I, 182

¹⁷⁹⁹ İbn Ebî Âsım, *a.g.e.*, s. 6

Kabbâb (ö. 370/980),¹⁸⁰⁰ Zehebî'nin naklettiğine göre İbn Ebî Âsım'dan “*el-Müsnedü'l-kebîr*”i de rivayet etmiştir.¹⁸⁰¹

IV. asrın sonu ile V. asrın başlarında mevcut olduğu anlaşılan bu *el-Müsned*'in çeşitli kaynaklarda 50. 000 hadis ihtiva ettiği nakledilir.¹⁸⁰² Ayrıca “*el-Muhtasar mine'l-Müsned*” ismiyle¹⁸⁰³ ihtisar edildiğini ve onun da ravîsinin İbn Fûrek el-Kabbâb olduğunu Zehebî nakleder. Bu muhtasarının hadisleri ise 20.000 civarındadır.¹⁸⁰⁴

Bir veya iki hadis rivayet eden sahabilerin hadislerini ihtiva eden “*Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*”nin 385 varaklık bir yazma nüshası Köprülü kütüphanesi (nr. 230)'nde bulunmaktadır.¹⁸⁰⁵

LXXVI. el-KABBÂNÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Kabbânî (ö. 289/902)

Tam adı, Ebû Ali el-Huseyn b. Muhammed b. Ziyâd el-Abdî el-Kabbânî en-Neysâbü'rî'dir.¹⁸⁰⁶

es-Sahîh müellifi Müslim'den sonra Horasan hadis hafızı ve şeyhi¹⁸⁰⁷ Ebû Ali el-Hüseyn b. Muhammed el-Kabbânî, 210/825 yılı civarında Nisabûr'da doğdu.¹⁸⁰⁸ Dedesi Ziyâd için kullanılan “kantarcı” anlamına gelen “e-Kabbânî” nisbesiyle meşhur olmuştur.¹⁸⁰⁹

Uzun hadis yolculuklarına çıkan Ebû Ali el-Kabbânî Horasan, Irak, Hameyn başta olmak üzere zamanın ilim merkezlerini dolaştı. İshak b. Râhûye, Sehl b. Osman, Mansûr b. Ebî Muzâhim, Amr b. Zûrare, el-Hüseyn b. Dahhâk, Süeryc b. Yûnus, Ebû Mus'ab, Ebû

¹⁸⁰⁰ Hayatı için Bkz. Zehebî, *Siyer*, XVI, 257

¹⁸⁰¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 436

¹⁸⁰² Zehebî, *a.g.e.*, XIII, 436; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1678; Kettânî, *a.g.e.*, 66

¹⁸⁰³ Zehebî, *a.g.e.*, XIII, 439

¹⁸⁰⁴ Zehebî, *a.g.e.*, XIII, 439

¹⁸⁰⁵ Sezgin, *Türâs*, II, 255

¹⁸⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 18; İbnü'l-Kaysarânî, *el-Cem'*, I, 88; Zehebî, *Siyer*, XIII, 499; a. mlf., *Tezkira*, II, 680-682; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 368-369;

¹⁸⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 499

¹⁸⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 500

¹⁸⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 501 Zehebî'nin nakline göre, bunun sebebi şudur. O der ki: “Dedem Ziyâd'ın kendisi kantarcı değildi; ancak onun İran'dan Nisabur'a getirdiği bir kantarı vardı. O zamanlarda Nisabur'da bu kadar büyük bir kantar yoktu. İnsanlar ağır bir şey ölçmek istedikleri zaman dedemin bu kantarını emanet alırlardı. Bunun için dedem *el-Kabbânî* diye anılır oldu.” Bkz. *a.g.e.* XIII, 501

Ma'mer el-Hüzelî , Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ubeydullâh b. Ömer el-Kavâvîrî, İbrâhim b. Muhammed eş-Şâfiî ve bu tabadaki muhaddislerden hadis etti.¹⁸¹⁰

Nisabûr'da, el-Buhârî'nin meclisine devam eden muhaddislerdendir.¹⁸¹¹ Buhârî, el-Kebbânî'nin hocalarından olduğu halde *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde ondan hadis rivayetinde bulunmuştur.¹⁸¹² Zekeriya b. Muhammed b. Bekkâr, Ahmed b. Muhammed b. Abîde, Ebû Hâmid b. eş-Şerkî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. İbrâhim el-Hâşimî, Yahyâ b. Muhammed el-Hadramî, Muhammed b. Ya'kû eş-Şeybânî ondan hadis rivayeti ile tanınan muhaddisler arasında sayılırlar.¹⁸¹³

el-Huseyn el-Kebbânî, “dünyanın hâfızı” ünvanına sahip olan muhaddislerden olup ricâlin isim ve künyeleri iyi bilmekle tanınmıştır. Bu konuda tasnifleri vardır. Buhârî'nin bazı isimlerin tashihinde bu genç talebesine itimad ettiği kaydedilir.¹⁸¹⁴

Ebû Ali el-Hüseyn b. Muhammed el-Kebbânî 289/902 yılında Horasan'da vefat etmiştir.¹⁸¹⁵

B. el-Müsned'i

Kaynaklarda Ebû Ali el-Kabbânî'nin eserleri arasında *el-Müsned*'i de zikredilir.¹⁸¹⁶ el-Hâkim en-Neysâbûrî (ö.405/1014), Ebû Ali el-Kabbânî'nin *el-Müsned*'i yanı sıra bablara göre kitap tasnif ettiğini ve rical ilgili olarak “*et-Târih*” ve “*el-Künâ*” adlı eserleriyle de meşhur olduğunu belirtir.¹⁸¹⁷ Ebû Nasr el-Kelâbâzî (ö. 398/107), ayrıca O'nun yanında Ahmed b. Menî'in *el-Müsned*'inin bulunduğunu haber verir.¹⁸¹⁸

¹⁸¹⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 680; a. mlf., *Siyer*, XIII, 500

¹⁸¹¹ İbn Hacer, *Tehzib*, II, 368

¹⁸¹² İbnü'l-Kaysarânî, *el-Cem'*, I, 88 ; Zehebî, *Kâşif*, I, 172

¹⁸¹³ Zehebî, *Tezkira*, II, 680; a. mlf, *Siyer*, XIII, 500; İbn Hacer, *Tehzib*, II, 368;

¹⁸¹⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, II, 369

¹⁸¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 18; Zehebî, *Siyer*, XIII, 502;

¹⁸¹⁶ İbn Mâkûlâ, *İkmal*, VII, 135; Zehebî, *Tezkira*, II, 680; a. mlf., *Siyer*, XIII, 500; İsmâil Paşa, *Hediyye*, I, 304; Kettânî, *er-Risâle*, 70; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 51; Ziriklî, *A'lâm*, II, 277; Koçyiğit, *Hadis Târihi*, 238; Uğur, *Hadis Edebiyatı*, 205; Sandıkçı, *Hadis*, 403

¹⁸¹⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 500

¹⁸¹⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, II, 368

Zehebî (ö. 748/1347) onun eserleri arasında *el-Müsned*'ini saymış,¹⁸¹⁹ ancak rivayeti ile ilgili bir açıklamada bulunmamıştır. Ahmed b. Menî'in *el-Müsned'inin* rivayet hakkını aldığına da işaret etmiştir.

Sonuç olarak el-Hâkim'in (ö. 405/1014) ifadesine göre V. hicrî asırda Nisabûr bölgesinde el-Kabbânî'nin *el-Müsned*'i bilinmektedir. Ancak müstakil bir eser olarak sonraki asırlarda rivayetine rastlanmamaktadır.

LXXVII. EBÛ MEYSERA ve el-MÜNED'İ

A. Ebû Meysera (ö. 290/903)

Tam adı, Ebû Meysera Muhammed b. el-Huseyn b. el-Ferec el-Hemedânî'dir.¹⁸²⁰

Künyesi ile tanınan "*el-Müsned*" müellifi Muhammed b. el-Huseyn Ebû Meysera aslen Hemedanlı olup Bağdat'a yerleşti.¹⁸²¹ Kaynaklarda doğum tarihi ve ilmî hayatı hakkında fazla bilgi yoktur.

Bağdat'ta Ebû Yahyâ Kâmil b. Talha el-Cahderî (ö. 231/846)¹⁸²² ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis rivayet etti.¹⁸²³ Hatib el-Bağdâdî bunlar arasında Şeyban b. Ferrûh, Hevze b. Halîfe, Abdülvâhid b. Gıyâs ve Muhammed b. Abdulcebbâr'ı sayar.¹⁸²⁴

Ebû Meysera'dan rivayette bulunan muhaddislerin başında tasnifleri ile meşhur olan Muhammed b. Muhammed el-Bâğandî (ö. 312/925)¹⁸²⁵ ile "*Mu'cemu's-sahhâbe*" müellifi Abdalbâkî b. Kânî (ö. 351/962)¹⁸²⁶ gelir.

İbn Kesîr'in "Sika ve meşhur musanniflerden" diyerek tanıttığı Ebû Meysera 290/903 yılında vefat etmiştir.¹⁸²⁷

¹⁸¹⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 500

¹⁸²⁰ Hatib, *Târîhu Bağdât*, II, 228 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 109; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, IX, 249

¹⁸²¹ Hatib, *Târîhu Bağdât*, II, 228

¹⁸²² Zehebî, *Siyer*, XI, 107-111

¹⁸²³ Hatib, *a.g.e.*, XI, 228

¹⁸²⁴ Hatib, *a.g.e.*, XI, 228

¹⁸²⁵ Zehebî, *Siyer*, XIV, 383-388

¹⁸²⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 8

¹⁸²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 109; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, IX, 249

B. el-Müsned'i

Ebû Meysera el-Hemedânî'nin “*el- Müsned*” tasnif ettiği, onun terceme-i haline yer veren kaynaklarda zikredilir.¹⁸²⁸ Ancak rivayeti ile ilgili bir açık ifadeye ise rastlanmaz. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin “O, hadis ilmine vakıf biri idi; kendisinden semâen alınan ve rivayet edilen birel-*Müsned* tasnif etti” sözüne¹⁸²⁹ bakılırsa, yaşadığı asırda *el-Müsned*'in talebeleri tarafından rivayet hakkının alındığını söylenebilir. Ayrıca yukarıda isimleri geçen el-Bâğandî ve İbn Kânî gibi musannif talebeleri tarafından kaynak olarak kullanılmış olması muhtemeldir.

Yukarıdaki açıklamayı yapan el-Hatîb el-Bağdâdî, ayrıca *Târîh*'inde Ebû Meysera'nın rivayet ettiği hadislerinden birkaç örnek nakleder.¹⁸³⁰

LXXVIII. TEMÎM B. MUHAMMED ve el-MÜSNED'İ

A. Temîm b. Muhammed (ö. 290/903)

Tam adı, Ebû Abdurrahman Temîm b. Muhammed b. Tumğâc et-Tûsî'dir.¹⁸³¹

“el-Müsnedü'l-kebîr ala'r-ricâl” müellifi Hafız Ebû Abdurrahman Temîm b. Muhammed b. Tumğâc aslen Tusludur.¹⁸³² Doğum tarihi belli değildir. Hadis tahsili için Horasan, Hicaz, Mısır, Şâm ve Irak'ı dolaştı. Bu bölgelerdeki âlimlerle görüşüp hadis dinleyip yazdı.¹⁸³³

Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye, Şeybân b. Ferrûh, Hüdbe Hâlid, Ali b. Hucr, el-Hâris b. Miskîn ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis aldı.¹⁸³⁴ Ondan da diğer bir müsned müellifi Ali b. Humşâd, Ebû Abdillâh b. el-Ahram, Fakîh Ebu'n-Nadr ve daha başkaları hadis rivayet etmiştir.¹⁸³⁵

¹⁸²⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, II, 228; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 109; Kehhâle, a.g.e., IX, 249

¹⁸²⁹ Hatîb, a.g.e., II, 228

¹⁸³⁰ Hatîb, a.g.e., II, 228

¹⁸³¹ İbn Mâkûlâ, *İknâl*, V, 242; İbn Ebî Ya'lâ, *Hanâbile*, I, 122; Hamevî, *Büldân*, IV, 50; Zehebî, *Siyer*, XIII, 496; a. mlf., *Tezkira*, II, 675; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyye*, I, 246; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 93; Kettânî, *er-Risâle*, s. 65

¹⁸³² Zehebî, *Siyer*, XIII, 496

¹⁸³³ Zehebî, *Tezkira*, II, 675

¹⁸³⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 496

¹⁸³⁵ Zehebî, *Tezkira*, II, 675

Hasan b. Süfyân'nın te'lif ettiği "el-Müsned"inde ondan rivayeti, oğlu Ebû Bekr b. el-Hasen b. Süfyân vasıtasıyla¹⁸³⁶

el-Hâkim en-Neysâbûrî, Temîm b. Muhammed b. Tumğâc'ın sika bir muhaddis olduğunu, hadis cem edip tasnif ettiğini söyler.¹⁸³⁷

Ebû Abdurrahman Temîm b. Muhammed et-Tûsî'nin vefat tarihi kesin olmamakla beraber Zehebî, *Siyer*'de "280 civarında yahutta 290'da" şeklinde tahmînî bir ifade kullanır.¹⁸³⁸ *Tezkira* da ise Ebu'l-Kâsım İbn Mende'den naklen 290/903'ten sonra vefat ettiğini kaydeder.¹⁸³⁹

B. el-Müsned'i

Hâfız Temîm b. Muhammed b. Tumğâc'ın ricâle göre "*el-Müsned*" te'lif ettiğini eski ve yeni tüm kaynaklar ittifakla haber verirler.¹⁸⁴⁰ Son olarak el-Kettânî, *er-Risale*'de, tesbit ettiği müsnedler arasında Temîm b. Muhammed'in bu *el-Müsnedü'l-kebîr*'ini de saymıştır.¹⁸⁴¹

Zehebî'nin verdiği bilgiye göre Nisabur muhaddislerinden Hafız Ebu'l-Hasen Ali b. Humşâd (ö. 338/949) *el-Müsnedü'l-kebîr*'i bizzat müellifinden Tûs şehrinde dinlemiştir.¹⁸⁴²

Nisâbûr Târîhi müellifi Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) de, Temîm b. Muhammed et-Tûsî'nin *el-Müsnedü'l-kebîr*'den bahseder.¹⁸⁴³ Ve onu yaşadığı asırda bazı hocalarının elinde gördüğünü söyler.¹⁸⁴⁴

el-Hakim'in bu ifadesine göre el-Müsned, V. Hicri asırda mevcut idi. Ancak bu tarihten sonraki asırlarda rivayeti ile ilgili başka bir bilgiye rastlamadık.

¹⁸³⁶ Zehebî, *Siyer*, XIII, 497; a. mlf., *Tezkira*, II, 675

¹⁸³⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 498

¹⁸³⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 498

¹⁸³⁹ A.g.e., II, 676

¹⁸⁴⁰ 1. Dip notta göst. yerler

¹⁸⁴¹ El-Kettânî, *er-Risâle*, 65

¹⁸⁴² Zehebî, *Siyer*, XV, 398

¹⁸⁴³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 497

¹⁸⁴⁴ El-Kettânî, *er-Risâle*, s. 65

LXXIX. el-MERVEZÎ ve el-MÜSNED'İ

A. Ebû Bekr el-Mervezî (ö. 292/905)

Tam adı, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Saîd b. İbrâhîm el-Kuraşî el-Emevî el-Mervezî'dir.¹⁸⁴⁵

“Benî Ümeyye b. Abdişems” oğullarından olan Hâfız Ebû Bekr Ahmed b. Ali, 200/816 yılından sonra doğdu.¹⁸⁴⁶ Asıl memleketi Merv¹⁸⁴⁷ olduğu için “el-Mervezî” olarak nisbelenmiştir. Başka bir rivayete göre Bağdatlı¹⁸⁴⁸ olup Hıms ve Şam'da kadılık yapmış ve sonra oraya yerleşmiştir.¹⁸⁴⁹

Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Ali b. Ca'd, Yahyâ b. maîn, Ebu'r-Rabî ez-Zehrânî, Muhammed b. Ebû Bekr el-Mukaddemî, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ve daha başkalarından hadis dinleyip rivayet etti.¹⁸⁵⁰ O'ndan da Ebû Avâne ve et-Tabarânî gibi musannifler hadis rivayetinde bulundular.¹⁸⁵¹

ed-Dârakutnî ve bazı imamlar onun hakkında “hadiste zayıftır” değerlendirmelerine¹⁸⁵² karşılık Kütüb-i sitte müelliflerinden en-Nesâî, onun sika ve güvenilir olduğunu ifade etmiş ve *es-Sünen*'inde onun rivayetlerine oldukça fazla yer vermiştir.¹⁸⁵³

Zehebî, el-Mervezî'nin faydalı bir çok kitaplar telif ettiğini söyledikten sonra bunlar arasında özellikle Kitâbu'l-ilm'i ve Müsned-i Âişe'yi sayar.¹⁸⁵⁴

Doksan yaşlarına kadar yaşayan Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Mervezî, 292/905 yılının Zilhicce ayının yarısında Şam'da kadı iken vefat etmiştir.¹⁸⁵⁵

¹⁸⁴⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, IV, 304-305; İbn Ebî Ya'lâ, Hanâbile, I, 52; Zehebî, *Siyer*, XIII, 527-528; a.mlf., *Tezkira*, II, 663-664; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 62; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 293; Kettânî, *er-Risâle*, 70 ; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 8

¹⁸⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, XIII, 527

¹⁸⁴⁷ Hatîb, *a.g.e.*, IV, 304

¹⁸⁴⁸ Hatîb, *a.g.e.*, IV, 304

¹⁸⁴⁹ Hatîb, *a.g.e.*, IV, 304

¹⁸⁵⁰ Hatîb, *a.g.e.*, IV, 304; Zehebî, *Siyer*, XIII, 528

¹⁸⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 162 ; Zehebî, *Siyer*, XIII, 528

¹⁸⁵² Zehebî, *el-Muğnî*, I, 48

¹⁸⁵³ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 62 ; Zehebî, *Siyer*, XIII, 527

¹⁸⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 527

¹⁸⁵⁵ Zehebî, *Tezkira*, II, 663; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 62;

B. el-Müsned'i

Kaynaklarda Ebû Bekr el-Mervezî'nin telif ettiği eserler¹⁸⁵⁶ arasında tek sahabe rivayetli müsnedlerden bahsedilir. Meselâ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) bunlardan *Müsnedü Âişe*, *Müsnedü Osman*, *Müsnedü Ebî Bekr es-Sıddîk* adlı eserlerinin kendisine ulaştığını söyler.¹⁸⁵⁷ el-Kettânî'nin (ö. 1345/1927) ifadesinden¹⁸⁵⁸ anlaşılan el-Mervezî'nin müstakil bir *el-Müsned* müellifi oluşudur. Ancak biz müracaat ettiğimiz kaynaklarda böyle bir esere rastladık.

Ebû Bekr el-Mervezî'nin yukarıda sözü edilen müsnedlerinden günümüze ulaşanı *Müsnedü Ebî Bekr es-Sıddîk* adlı müsnedir.¹⁸⁵⁹ Bu da Zahirîyye'de, mecmû' 56/4 (63a-107a varaklar arası) numarada kayıtlı olup VI. Hicrî asır yazmalarındandır.¹⁸⁶⁰ Şuayb el-Arnâvûdî tarafından tahkîk edilip neşredilmiştir.¹⁸⁶¹

el-Müsned, Ebû Bekir el-Mervezî'nin elli kadar hocasından rivayet ettiği hadislerden oluşur. Bunlar arasında Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Ca'd, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Ebû Küreyb Muhammed b. el-A'lâ ve Muhammed b. Beşşâr gibi III. Hicrî asrın meşhur muhaddisleri de vardır.¹⁸⁶²

el-Müsned'i müelliften rivayet eden "İbnü'n-Nâsıh" diye tanınan Şâfiî fakîhi Ebû Ahmed Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. en-Nâsıh ed-Dımeşkî'dir. (ö. 365/976)¹⁸⁶³ Ondan da Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Îsâ el-Fârisî (ö. 443/1051)¹⁸⁶⁴ rivayet etmiştir.

el-Müsned'de hadis sayısı 143'tür. İlk hadis; Ebû Hayseme > Bişr b. Amr ez-Zehrânî > Mâlik b. Enes > İbn Şihâb > Mâlik b. Evs b. el-Hadesân > Ömer b. el-Hattâb > Hz. Ebû

¹⁸⁵⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 8; Sezgin, *Türâs*, I, 257-258

¹⁸⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 62

¹⁸⁵⁸ El-Kettânî, *er-Risâle*, 70

¹⁸⁵⁹ Sezgin, *Türâs*, I, 257

¹⁸⁶⁰ Sezgin, *a.g.e.*, I, 257

¹⁸⁶¹ Ebû Bekr el-Mervezî, *Müsnedü Ebî Bekr es-Sıddîk*, (thk. Şuayb el-Arnâvûdî), Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1986

¹⁸⁶² El-Mervezî, *a.g.e.*, s. 10

¹⁸⁶³ Zehebî, *Siyer*, XVI, 282

¹⁸⁶⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 270

Bekr isnadıyla olup Rasûlüllâh (s.a)’in “Biz vâris olunmayız, bizim bıraktığımız sadakadır” buyurduğu hadisidir.¹⁸⁶⁵

Son hadis ise Ebû Mûsâ ez-Zemen > Amr b. Âsım > İmrân b. el-Kattân > Ma’mer b. Râşid > ez-Zührî > Enes b. Mâlik > Hz. Ebû Bekr isnadıyla rivayet ettiği Rasûlüllâh (s.a.v)’in “Ben, insanlar *Lâilâhe illâh*deyip benim Rasûlüllâh olduğumu tasdik etmelerine ve namazı kılıp zekat vermelerine kadar savaşmakla emr olundum” buyurduğu hadistir.¹⁸⁶⁶

Muhakkıkın tahririnden anlaşıldığına göre el-Müsned’de Kütüb-i sitte dışında Ahmed b. Hanbel’in ve Ebû Ya’lâ’nın müsnedlerinden hadisler olduğu gibi başka kaynaklarda mevcut olmayıp sadece bu el-Müsned’de bulunan hadisler de vardır.

LXXX. el-BEZZÂR ve el-MÜSNED’İ

A. el-Bezzâr (ö. 292/955)

Tam adı, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık el-Bezzâr el-Atekî el-Basrî’dir.¹⁸⁶⁷

210/825 yılından sonra Basra’da doğdu.¹⁸⁶⁸ Hudbe b. Hâlid, Abdü’l-A’lâ b. Hammâd, Amr b. Ali el-Fellâs, Abdullâh b. Muâviye el-Cümeihî, Muhammed b. Ma’mer el-Kaysî ve daha bir çok muhaddisten hadis dinleyip yazdı. İbnü Kâni’, Ebu’l-Kâsım et-Tabarânî, Ebu’ş-Şeyh ondan hadis rivayetiyle tanınan meşhur muhaddislerdendir.¹⁸⁶⁹

el-Bezzâr, diğer muhaddislerin aksine yaşlılık çağında hadislerini yaymak için hadis yolculuğuna çıktı. Bunun için Bağdat, Mısır, Mekke ve Remle’ye gitti. İsbahana geldi ve bu bölgenin büyük muhaddislerinden hadis alıp rivayet etti.¹⁸⁷⁰

Hâkim en-Neysâbûrî der ki: “ed-Dârakutnî’ye, Ebû Bekr el-Bezzâr’ın durumunu sordum. Dedi ki: İsnad ve metinde hataları vardır. Zira o Mısırdaki iken, yanında kitapları ol-

¹⁸⁶⁵ el-Mervezî, *Müsnedü Ebû Bekr*, s.32

¹⁸⁶⁶ el-Mervezî, *a.g.e.*, s.174

¹⁸⁶⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdat*, IV, 334; Zehebî, *Tezkira*, II, 653; a. mlf., *Siyer*, XIII, 554-557; Kehhâle, *Mu’cem*, II, 36; Ziriklî, *A’lâm*, I, 182

¹⁸⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 555

¹⁸⁶⁹ Zehebî, *a.g.e.*, XIII, 555

¹⁸⁷⁰ Zehebî, *a.g. e.*, XIII, 556

madığı halde *el-Müsned*'i hâfızasından rivayet etmiş ve bu yüzden bir çok hadiste yanlışmıştır.¹⁸⁷¹

Ebû Bekr el-Bezzâr, hadis yolculuğu esnasında uğradığı Remle'de 292/955 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁷²

B. el-Müsned'i

Ebû Bekir el-Bezzâr'ın *el-Müsned*'i günümüze ulaşan mualllel müsnedlerden biridir. *el-Müsned*, *el-Müsnedü'l-Kebîr* ve *el-Bahru'z-zehhâr* adlarıyla anılan bu eser, “Aşere-i mübeşşere”nin müsnedleriyle başlayıp devam etmektedir. Kitabın I. Cildi Murad Molla (nr. 572, 216 vr. 5. hicrî asır), II. ve III. Ciltleri Ezher (nr. 604, Hadis, 924), IV. cildi ise Köprülü (nr. 426/ 175 vr. 7. Hicrî asır) kütüphanelerinde bulunmaktadır.

el-Bezzâr'ın *el-Müsned*'i, Mahfûzrahman Zeynullâh tarafından, son iki cildi fihrist olmak üzere 20 cilt halinde neşredilmiştir.¹⁸⁷³ *el-Müsned*, 90 sahâbiden mervî tekrarlarıyla birlikte 10.082 hadisten oluşmaktadır.¹⁸⁷⁴ “Hulefâ-i râşidîn”in müsnedleriyle başlayıp diğer “aşere-i mübeşşere”nin müsnedleriyle devam eder. Daha sonra Abbâs, Hasan ve Hüseyin (radıyallâhü anhüm) gibi ehli beytin rivayet ettikleri hadisleri ihtiva eden müsnedler gelir. Ve kitabın en geniş bölümü olan “Müsnedü Ebî Hüreyre” nin hadisleri ile son bulur.¹⁸⁷⁵

Nûreddin el-Heysemî (ö. 807/1405), *el-Müsned*'in *Kütüb-i Sitte*'de bulunmayan hadislerini toplamış ve bunları bablara göre tertip ederek eserine *Keşfü'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr* ismini vermiştir. “Kitâbu'l-Îmân” ile başlayıp “Kitâbu'l-İlim”, “Kitâbu't-Tahâre” ile devam eden eser “Kitâbu'z-Zühd” ile sona erer. Hadis sayısı 3698 olup, Habîburrahman el-A'zamî tarafından 4 cilt halinde yayımlanmıştır.¹⁸⁷⁶

Ayrıca İbn Hacer el-Askalânî, *el-Müsned*'in *Kütüb-i sitte* ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde bulunmayan hadislerini bir araya getirmiş ve eserine *Zevâidü Müsnedü'l-Bezzâr*

¹⁸⁷¹ Hatib, *Târihu Bağdat*, IV, 335

¹⁸⁷² Zehebî, *a.g.e.*, XIII, 556; İbnu'l-İmâd, Şezerât, II, 209; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1682

¹⁸⁷³ Medîne-i Münevvere, 1430/2009

¹⁸⁷⁴ El-Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, XVII, 315

¹⁸⁷⁵ el-Bezzâr, *a. g. e.*, XVII, 315

¹⁸⁷⁶ a. g.e., Beyrût, 1399-1405/1979-1985

adını vermiştir. (Asaîyye Ktp. , nr. I/632, hadis 549) Bu kitap da Sabri b. Abdulhâlık Ebû Zeyd tarafından II. cilt halinde neşredilmiştir.¹⁸⁷⁷

LXXXI. NASREK ve el-MÜSNED'İ

A. Nasrek (ö. 293/906)

Tam adı, Ebû Muhammed Nasr b. Ahmed b. Nasr b. Abdülazîz el-Kindî el-Bağdâdî Nasrek'tir.¹⁸⁷⁸

“Nasrek” lakabı ile tanınan hadis hafızı Ebû Muhammed Nasr b. Ahmed el-Kindî, 223/838 yılında doğdu.¹⁸⁷⁹ “el-Kindî” nisbesinden¹⁸⁸⁰ hareketle ecdadının asıl memleketinin Yemen olduğu söylenebilir. Ancak bu konuda kaynaklarda yeterli bir açıklama yoktur.

Hayatının büyük bir bölümü Bağdat'ta geçen Nasrek, hadis tahsili için yolculuklar yaptı. Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî, Muhammed b. Bekkâr b. er-Rayyân, Muhammed b. Beşşâr, Muhmmmed b. Yahyâ ez-Zühlî, Ahmed b. Hafs es-Sülemî ve daha başkalarından hadis öğrenip rivayet etti.¹⁸⁸¹ Hatîb, Hâfız Nasrek'in hadis aldığı hocalarının çokluğundan söz ettikten sonra Buhârâ emîri Ebu'l-Heysem Hâlid b. Ahmed ez-Zühlî'nin (ö. 270/883)¹⁸⁸² talebi üzerine Buhârâ'ya gittiğini ve bu yüzden hadisinin genellikle Buhârâlıların arasında yayıldığını kaydeder.¹⁸⁸³

Ebû Muhammed Nasr b. Ahmed'den hadis rivayet edenlerin en meşhurlarında biri Irak ehlinden Hafız Ebu'l-Abbâs b. Ukde (ö.332/944)¹⁸⁸⁴ ve diğeri Halef b. Muhammed el-Hayyâm'dır. (ö.361/972)¹⁸⁸⁵

Hayatının sonuna kadar hadis cem', tahrir ve tasnifi ile iştiğâl eden hafız Nasrek, 293/906 yılında Buhârâ'da vefat etmiştir.¹⁸⁸⁶

¹⁸⁷⁷ Beyrut 1412/1992

¹⁸⁷⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdat*, XIII, 293; Zehebî, *Siyer*, XIII, 538; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 101; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, XIII, 88; Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 337

¹⁸⁷⁹ Hatîb, *a.g.e.*, XIII, 294

¹⁸⁸⁰ “Kinde” ; Yemen'de büyük bir kabilenin ismidir. Buraya nisbet edilen bir çok muhaddis vardır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 115

¹⁸⁸¹ Hatîb, *Târîhu Bağdat*, XIII, 293; Zehebî, *Siyer*, XIII, 538

¹⁸⁸² Hatîb, *Târîhu Bağdat*, VIII, 314-316 ; Zehebî, *Siyer*, XIII, 137

¹⁸⁸³ Hatîb, *a. g. e.*, XIII, 294

¹⁸⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, XV, 340

¹⁸⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, XIV, 70

B. el-Müsned'i

Yukarıda ismi geçen Buhârâ Emîri Halid b. Ahmed ez-Zühîlî, Horasan'ın Merv, Herât ve diğer merkezlerinde emirlik yapmış, son oarak Buhârâya yerleşmişti. Hadis ehline yakınlığı, onlara ikram ve ihsanları ile tanınmıştı. Bizzat kendisinin hadis dinleyip rivayet ettiğini kaynaklar haber verir.¹⁸⁸⁷ *el-Câmiu's-Sahih* müellifi Buhârî'den köşküne gelip özel ders vermesini istemiş, Buhârî bunu kabul etmeyince onu Buhârâ'dan çıkarmıştı.¹⁸⁸⁸

İşte bu Buhârâ Emîri, Ebû Muhammed Nasrek'ten bir *el-Müsned* yazmasını teklif etmiştir. Hadis hafızı Nasrek el-Bağdâdî de bunu kabul ederek *el-Müsned*'ini oluşturmuş ve onu Buhâralılara rivayet etmiştir.¹⁸⁸⁹ Ancak sonraki asırlarda bu *el-Müsned*'in rivayetinin devam ettiğine dair bir kayda rastlamadık.

LXXXII. MUHAMMED B. NASR ve el-MÜSNED'İ

A. Muhammed b. Nasr (ö. 294/906)

Tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî'dir.¹⁸⁹⁰

Babasının memleketi Merv'e nisbetle "el-Mervezî" diye nisbelenen Muhammed b. Nasr 202/817 yılında Bağdat'ta doğdu.¹⁸⁹¹ Ancak büyüyüp yetiştiği yer Nisabûr'dur. Horasan, Irak, Hicâz, Şam ve Mısır gibi çeşitli ilim merkezlerini dolaştıktan sonra Semerkant'ta yerleşmiştir.¹⁸⁹² Şâfiî mezhebinin önde gelen imamlarından sayılır.¹⁸⁹³ Özellikle fıkıhta sahabenin ve daha sonrakilerin ihtilaf ettikleri noktaları en iyi bilenlerden olmakla tanındı.¹⁸⁹⁴

Muhammed b. Nasr; Yahyâ b. Yahyâ et-Teymî, İshâk b. Râhûye, Ali b. Hucr, Ubeydullâh b. Ömer el-Kavârîr, Hudbe b. Hâlid, Ebû Musab, Hişâm b. Ammâr, Duhaym ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis rivayet etti. Özellikle Mısır'da Yûnus es-Sadeî, er-

¹⁸⁸⁶ Hatîb, *a.g.e.*, XIII, 294; Zehebî, *Tezkira*, 676; a. mlf., *Siyer*, XIII, 5538;

¹⁸⁸⁷ Hatîb, *a.g.e.*, VIII, 314; Zehebî, *a.g.e.*, XIII, 137

¹⁸⁸⁸ Hatîb'in değerlendirmesine Buhârî'ye karşı bu haksız davranışı emirliğinin sona ermesine sebep olur. Kısa bir müddet sonra Bağdat'ta tutuklanarak vefat eder. Bkz. Hatîb, *A.g.e.*, VIII, 315

¹⁸⁸⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIII, 294

¹⁸⁹⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, III, 315-318; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 92-93; Zehebî, *Tezkira*, II, 650-653; a. mlf., *Siyer*, XIV, 33-40; *İbn Kesîr*, *el-Bidâye*, XI, 102-103; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 216-217; Sezgin, *Türâs*, II, 197

¹⁸⁹¹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 33

¹⁸⁹² Hatîb, *a.g.e.*, III, 315; Nevevî, *a.g.e.*, I, 92

¹⁸⁹³ Nevevî, *a.g.e.*, I, 92

¹⁸⁹⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, III, 315

Rabî el-Murâdî ve el-Müzenî'nin yanında uzun süre kaldı ve el-Müzenî'den İmam eş-Şâfi'î'nin bütün kitaplarını yazdı.¹⁸⁹⁵

Muhammed b. Nasr'dan oğlu İsmâil b. Muhammed b. Nasr, Ebu'l-Abbâs es-Serrâc, Ebû Hâmid İbn Şarkî, Ebû Abdillâh İbnü'l-Ahram, Fakîh Ebu'n-Nadr ve daha başkaları rivayette bulunmuştur.¹⁸⁹⁶

Muhammed b. Nasr, tasnifleri ile tanınan bir fakîh ve muhaddis olması yanı sıra zühd hayatı ve cömertliği ile de ün yapmış âlimdir. 294/906 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir.¹⁸⁹⁷

B. el-Müsned'i

Kaynaklarda Muhammed b. Nasr'ın çok kitap tasnif ettiğinden ve özellikle *Kitâbu'l-Kasâme*'sinin onun İslâm Fıkhi'ndaki konumunu açıkça ortaya koyduğundan bahsedilir.¹⁸⁹⁸ Ancak özel olarak sahabe râvîlerine bir *el-Müsned* tasnif ettiğine işaret edilmez.

Son dönem müelliflerinden Kettânî (ö. 1345/1927), Muhammed b. Nasr'ın *el-Müsned* tasnif ettiğini *er-Risâle*'de kaydetmiş,¹⁸⁹⁹ ancak müsnedin durumu ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Fuad Sezgin, zikredilen bu *el-Müsned*'inin bir yazmasının Kâhira'da 1/147'de ve Hadis 418'de kayıtlı olduğunu tesbit etmiştir.¹⁹⁰⁰ Verdiği bilgiye göre *el-Müsned*'in mahtût nüshası 279 varak olup, 957 hicrî yılında istinsah edilmiştir.¹⁹⁰¹

Fuad Sezgin'inin tesbit ettiği bu yazma halindeki *el-Müsned*'i inceleme imkanı bulamadık. Kitabın sahâbe râvîlerine göre bir müsned olup olmadığını bilemiyoruz. Muhammed b. Nasr, özellikle Şâfiî fakihleri arasında tanındığı için bu kitabın babalara göre tasnif edilen sünen türü bir müsned olma ihtimali de vardır.

¹⁸⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, XI, 34

¹⁸⁹⁶ Hatîb, *a.g.e.*, III, 316; Zehebî, *Siyer*, XI, 34

¹⁸⁹⁷ Hatîb, *a.g.e.*, III, 318; Zehebî, *Siyer*, 39

¹⁸⁹⁸ Hatîb, *a.g.e.*, II, 314; Zehebî, *Siyer*, XIV, 34

¹⁸⁹⁹ Kettânî, *er-Risâle*, 68

¹⁹⁰⁰ Sezgin, *Türâs*, II, 197

¹⁹⁰¹ Sezgin, *a.g.e.*, II, 197

LXXXIII. ABBÂS B. HAMDÂN ve el-MÜSNED'İ

A. Abbâs b. Hamdân (ö. 294/907)

Tam adı, Ebu'-Fadl Abbâs b. Hamdân b. Muhammed b. Selim el-Hanefî'dir.¹⁹⁰²

“el-Hanefî” nisbesini ne sebeple aldığını tesbit edemediğimiz Ebu'l-Fadl Abbâs b. Hamdân, İsfahanlı hafız ve güvenilir muhaddislerdendir.¹⁹⁰³ Doğum tarihi kaynaklarda zikredilmemektedir. Kur'ân tilavetine ve namaza düşkün olmakla tanındı. Hadis ilmi açısından hakkında “sebt”, “mütкін” ve “sadûk” gibi ta'dil ifadeleri kullanılmasına rağmen âile çevresi onu râfizîlikle suçlamıştır.¹⁹⁰⁴

Genellikle Iraklı ve İsfahanlı muhaddislerden hadis ilmini tahsil etti. Yanında bu bölgelerdeki muhaddislerin merviyatı bulunuyordu.¹⁹⁰⁵ *Tabakâtü'l-muhaddisîn* müellifi Ebu's-Şeyh İbnü Hayyân'nın hocalarından biri olan Abbâs b. Hamdân, Hâtem b. Bekr es-Sayrafî,¹⁹⁰⁶ Muhammed b. Hâlid b. Hıdâş el-Mühellebî el-Basrî (ö. 224/839)¹⁹⁰⁷ ve bu tabakanın diğer muhaddislerden hadis rivayet etmiştir.¹⁹⁰⁸ Ondan da el-Kâdî Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm ve Süleyman b. Ahmed gibi İsbahanlı muhaddisler rivayette bulunmuşlardır.¹⁹⁰⁹

Ebu'l-Fadl'ın Allâh'ın salih kullarından olduğunu söyleyen Ebû Nuaym, onun 294/907 yılında Cemâziyelâhir ayının 26'sında İsbahan'da vefat ettiğini kaydeder.¹⁹¹⁰

B. el-Müsned'i

Ebu'l-Fadl el-Abbâs b. Hamdân'ın “*el-Müsned*” te'lif ettiğini, kendisinden hadis rivayeti ile tanınan Ebu's-Şeyh İbnü Hayyân'ın (ö. 369/979) “el-Abbâs b. Hamdân, el-

¹⁹⁰² Ebu's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, III, 565; Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahan*, I, 255; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, V, 60

¹⁹⁰³ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 565; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, I, 255

¹⁹⁰⁴ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 565

¹⁹⁰⁵ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 565

¹⁹⁰⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 136

¹⁹⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, II, 157

¹⁹⁰⁸ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 565

¹⁹⁰⁹ Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahan*, I, 255

¹⁹¹⁰ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.* III, 565; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, II, 141; Kehhâle, *a.g.e.*, V, 60

Müsned'i tasnif etti"¹⁹¹¹ sözünden öğreniyoruz. Muhtemelen o, hocasının bu eserinin rivayet hakkını almış olmalıdır.

Sonra örnek olarak Abbâs b. Hamdân'dan iki hadis rivayet etmiştir.¹⁹¹² Biri Sahîhayn'da mevcut olan Câbir b. Abdillâh'ın rivayet ettiği Cuma günü imam hutbe okurken mescide giren kişinin oturmadan önce iki rekat namaz kılması ile ilgili hadisidir.¹⁹¹³ Diğerisi ise Enes b. Mâlik (r.a)'ın rivayet ettiği bir hadis olup isnadında el-Heysem b. Adî ile Yezîd b. el-Mühelleb adlı iki zayıf ravi vardır.¹⁹¹⁴ Tahric edenin verdiği bilgiye göre bu hadis Kütüb-i sitte'de mevcut değildir.

Ebu'l-Fadl Abbâs b. Hamdân'ın el-Müsned'inden bahseden bir diğer müllif de Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1039)'dir.¹⁹¹⁵ O da Ebu'l-Fadl'dan üç hadis rivayet etmiştir. Ancak onun rivayetleri doğrudan değildir. Birini hocası Ebu's-Şeyh İbn Hayyân vasıtasıyla, diğerlerini el-Kâdî Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed ve Süleyman b. Ahmed el-İsbahânî vasıtasıyla Ebu'l-Fadl el-Abbâs b. Hamdân'dan rivayet etmiştir.¹⁹¹⁶

Görüldüğü gibi el-Abbâs b. Hamdân'ın *el-Müsned*'i, genellikle İsfahân bölgesinde tanınmış ve muhtemelen hicrî V. asra kadar rivayeti devam etmiş ve sonra kesilmiştir.

LXXXIV. İBRÂHİM B. MA'KİL ve el-MÜSNED'İ

A. İbrâhim b. Ma'kıl (ö. 295/908)

Tam adı, Ebû İshâk İbrâhim b. Ma'kıl b. Haccâc b. Hırâş en-Neseffî'dir.¹⁹¹⁷

Kaynaklarda doğum tarihi zikredilmeyen "Nesef kadısı" ünvanıyla meşhur olan Ebû İshâk İbrâhim b. Ma'kıl, Mâverâünnehr'in yetiştirdiği fakih ve muhaddislerindendir.¹⁹¹⁸ Yaşadığı asırda ilmî seyahatleri ve hadis yoculukları ile tanınmıştır.¹⁹¹⁹

¹⁹¹¹ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 565

¹⁹¹² Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 565 ve 566'da

¹⁹¹³ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 565

¹⁹¹⁴ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 566

¹⁹¹⁵ Ebû Nuaym, *Ahbârü İsbahan*, I, 255

¹⁹¹⁶ Ebu Nuaym, *a.g.e.*, I, I, 255

¹⁹¹⁷ El-Hamevî, *Büldân*, III, 308; Zehebî, *Siyer*, XIII, 493; a. mlf., *Tezkira*, II, 686-687; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s.302; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 218; Kettânî, *er-Risâle*, 70; Kehlâle, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 115; Ziriklî, *A'lâm*, I, 70

¹⁹¹⁸ El-Hamevî, *Büldân*, III, 308

¹⁹¹⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 492

Kuteybe b. Saîd, Cübâre b. el-Muğallis, Hişâm b. Ammâr ed-Dımeşkî, Harmale b. Yahyâ el-Mısırî, Ebû Küreyb, Ahmed b. Meni ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis dinledi ve rivayet etti.¹⁹²⁰ Ondan da Nesefli âlimlerden Muhammed b. Zekeriyâ, Abdü'l-Mü'min b. Halef ve kendi oğlu Saîd b. İbrâhim en-Neseî hadis rivayetinde bulunmuştur.¹⁹²¹

Âlimlerin fikhî ihtilaflarını çok iyi bilen ve İbrâhim b. Ma'kıl en-Neseî fıkıh, hadis ve tefsir sahasında eserler yazmış, Muhammed b. İsmîl el-Buhârî'den (ö.256/870) meşhur *el-Câmiu's-s-Sahîh*'i rivâyet etmiştir.¹⁹²² Zehebî (ö. 748/1374) onu “fakih ve müctehid” bir alim olarak tavsif eder.¹⁹²³

Ebû İshâk İbrâhin b. Ma'kil en-Neseî, 295/908 yılının Zilhicce ayında vefat etmiştir.¹⁹²⁴

B. el-Müsned'i

Kaynaklarda el-Kâdî Ebû İshâk en-Neseî'nin bir çok kitap te'lif ettiği kaydedilir. Bunlardanözellikle “*el-Müsnedü'l-Kebîr*” ve “*et-Tefsîr*” isim olarak zikredilir.¹⁹²⁵ Ancak bu eserlerinden her hangi birinin günümüze ulaştığı bilinmemektedir. *el-Müsnedü'l-Kebîr*'inin kim tarafından ve ne zamana kadar rivayet edildiğini tesbit edemedik.

LXXXV. el-VÂDÎ'Î ve el-MÜSNED'Î

A. el-Vâdî'î (ö. 296/908)

Tam adı, Ebû Hasîn Muhammed b. el-Huseyn b. Habîb el-Kâdî el-Hemedânî el-Vâdî'î el-Kûfî'dir.¹⁹²⁶

Kûfe ehlinde olan¹⁹²⁷ hadis hâfızı Ebû Hasîn Muhammed b. el-Hüseyn el-Vâdî'î, Hemedan'danlı Vâdî'a b. Amr'ın kabîlesine nisbetle tanınmıştır.¹⁹²⁸ Uzun süre Kûfe kadılığı görevini de üstlendiği için “el-Kâdî” ünvanıyla da anılır.¹⁹²⁹

¹⁹²⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 686

¹⁹²¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 686

¹⁹²² Zehebî, *a.g.e.*, II, 686

¹⁹²³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 493

¹⁹²⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 493

¹⁹²⁵ Zehebî, *Siyer*, XIII, 493; a. mlf., *Tezkira*, II, 686; Kettânî, *er-Risâle*, s.70

¹⁹²⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, II, 229; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 344; Zehebî, *Siyer*, XIII, 569; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 110; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 225; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 237; Ziriklî, *A'lâm*, VI, 327

Muhammed b. el-Huseyn el-Vâdî'î; Ahmed b. Yûnus el-Yerbû'î, Yahyâ b. Abdulhamid el-Hımmânî, Avn b. Selâm, Cendel b. Vâlık, Abdulhamid b. Sâlih ve bu tabakanın diğer muhaddislerden hadis tahsil etti.¹⁹³⁰ Ondan da Ebû Amr b. es-Semmâk, Ebû Bekr b. en-Neccâd, Ca'fer b. Muhammed b. Amr, et-Tabarânî, el-Mehâmilî ve Yahyâ b. Muhammed b. Sâid gibi tasnifleriyle meşhur muhaddisler rivayette bulunmuştur.¹⁹³¹

ed-Dârakutnî'nin, sika ve güvenilir bir muhaddis olarak¹⁹³² değerlendirdiği Ebu'l-Hasîn el-Vâdî'î Bağdat'a gelmiş ve burada hadis rivayet etmiştir.¹⁹³³

Muhammed b. Hüseyin el-Vâdî'î, Kûfe'de 296/908 yılının Ramazan ayında vefat etmiştir.¹⁹³⁴

B. el-Müsned'i

Ebu'l-Hasîn el-Vâdî'î'nin *el-Müsned* tasnifi ile ilgili olarak terceme-i halinden bahseden bütün kaynaklar el-Müsned'inden de söz ederler.¹⁹³⁵

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), “O, anlayış sahibi bir muhaddis idi;*el-Müsned*'i tasnif etti” ifadesini kullanır.¹⁹³⁶ Zehebî (ö. 748/1374), Kûfeli ve kadılık yapmış bir muhaddis olduğunu belirttikten sonra onu “Müsned sâhibi”¹⁹³⁷ olarak tanıtır.

Kaynaklarda sadece ismini tesbit ettiğimiz el-Vâdî'î'nin “*el-Müsned*”inin rivayetine rastlamadık. Ancak talebelerinden et-Tabarânî (ö. 360/971) gibi IV. asrın tasnifleriyle meşhur muhaddisleri tarafından rivayet hakkının alınmış ve eserlerinde onun bu müsnedini kaynak olarak kullanmış olabilirler.

¹⁹²⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, II, 229

¹⁹²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III,344

¹⁹²⁹ Hatîb, a. g. e., II, 229

¹⁹³⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, II, 229; Zehebî, *Siyer*, XIII, 569

¹⁹³¹ Hatîb, a.g.e., II, 229; Zehebî, *Siyer*, XIII, 569

¹⁹³² Hatîb, a.g.e., II, 229; Zehebî, a.g.e., XIII, 569

¹⁹³³ Hatîb, a.g.e., II, 229

¹⁹³⁴ Hatîb, a.g.e., II, 229

¹⁹³⁵ 1. Dipnotta göst. yerler

¹⁹³⁶ Hatîb, a.g.e., II, 229

¹⁹³⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 569

LXXXVI. MUTAYYEN ve el-MÜNED'İ

A. Mutayyen (ö. 297/910)

Tam adı, Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullâh b. Süleyman el-Hadramî el-Kûfî Mutayyen'dir.¹⁹³⁸

Zehebî'nin "ilim dağarcığı"¹⁹³⁹ diye tanıttığı Ebû Ca'fer Mutayyen, 202/817 yılında Kûfe'de doğdu.¹⁹⁴⁰ Küçük yaştaki çocuklarla çamur oynarken kendisini gören Hafız Ebû Nuaym el-Mülâî "Yâ Mutayyen! Ne için ilim meclisine gelmessin?" sözü üzerine ilme başladığını ve daha sonraları bu lakapla tanındığını söyler.¹⁹⁴¹

Ebû Ca'fer Mutayyen; Ahmed b. Yûnus, Yahyâ el-Himmânî, Yahya b. Bişr el-Harîrî, Saîd b. Amr el-Aş'sî, Ebû Bekr, Osman İbn Ebî Şeybe ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis öğrenip rivayet etti.¹⁹⁴² Kendi ifadesiyle, hadis yazdığı şeyhlerinin sayısı beş yüzden fazladır.¹⁹⁴³ Ebû Bekr en-Neccâd, Ebu'l-Kâsım et-Tabarânî, Ebû Bekr el-İsmâîlî, Ali b. Abdurrahman el-Bikâî, Ebû Bekr b. Ebû Dârim gibi meşhur bir çok musannif ondan hadis rivayetiyle tanınırlar.¹⁹⁴⁴ İbn Ebî Dârim, Mutayyen'den yüzbin hadis yazdığını söyler.¹⁹⁴⁵

ed-Dârakutnî, Mutayyen hakkında "dağ gibi sika" ifadesini kullanarak güvenilirliği-ne dikkat çekmiştir.¹⁹⁴⁶ Çağdaşı Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe'nin, onun hakkındaki tenkidini Zehebî, "akranların birbirlerini eleştirisi" şeklinde yorumlayarak itibara alınmaması gerektiği görüşündedir.¹⁹⁴⁷ İbn Hacer de aynı kanaati paylaşmıştır.¹⁹⁴⁸

¹⁹³⁸ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 287; Ebû Ya'lâ, *Hanâbile*, I, 300; Zehebî, *Siyer*, XIV, 41-42; a. mlf., *Tezkira*, II, 662; İbn Hacer, *Lisân*, V, 233-234; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 292; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 262; Kettânî, *er-Risâle*, 63; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, X, 218; Ziriklî, *A'lâm*, VII, 95

¹⁹³⁹ Zehebî, *Tezkira*, II, 662

¹⁹⁴⁰ Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 292; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, X, 218

¹⁹⁴¹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 42

¹⁹⁴² Zehebî, *Tezkira*, II, 662

¹⁹⁴³ Zehebî, *Siyer*, XIV, 42; İbn Hacer, *Lisân*, V, 233-234

¹⁹⁴⁴ Zehebî, *A.g.e.*, II, 662

¹⁹⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, XIV, 41

¹⁹⁴⁶ İbn Hacer, *Lisân*, V, 233

¹⁹⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, XIV, 42

¹⁹⁴⁸ İbn Hacer, *A.g.e.*, V, 234

“*el-Müsned*” ve “*et-Târih*” i ile meşhur olan Mutayyen,¹⁹⁴⁹ bunların dışında daha bir çok kitap telif etmiştir.¹⁹⁵⁰

Ebû Ca’fer Mutayyen, 297/910 yılının Rabûlevvel ayında doksanbeş yaşında vefat etmiştir.¹⁹⁵¹

B. el-Müsned’i

Müracaat ettiğimiz kaynaklarda Ebû Ca’fer Mutayyen’in eserleri arasında *el-Müsned*’i zikredilir.¹⁹⁵² İbn Nedim (ö. 380/990) *el-Fihrist*’inde, O’nun “*Kitâbü’s-sünenfi’l-fikh, Kitâbu’t-tefsîr, Kitâbü’l-müsned, Kitâbu’t-tefsîru’l-müsned* ve *Kitâbu’l-edeb*”¹⁹⁵³ adlı eserlerini sayar. Zehebî (ö. 748/1374) “O, *el-Müsned*’i ve daha başka eserleri tasnif etti. Bunlar arasında onun küçük hacımlı bir *et-Târih*’i vardır” der.¹⁹⁵⁴

Mutayyen’in bahsedilen *el-Müsned*’inin rivayetinin tamamının hangi asra kadar devam ettiğini tesbit edemedik. İbn Hacer (ö. 852/1448) sadece *Müsnedü Ali b. Ebî Tâlib* adlı eseri ile bir başka hadis cüz’ü’nün rivayet hakkını aldığını kaydeder.¹⁹⁵⁵ İbn Hacer’in verdiği bilgiye göre *Müsnedü Ebî Tâlib* on iki cüzdür. Bunu müellifinden rivayet eden râvîsi Ebu’l-Hasen Ali b. el-Hasen el-Âmirî’dir.¹⁹⁵⁶ Diğer hadis cüz’ü’nün râvîsi ise Ali b. Abdurrahman el-Bekkâî (ö. 376/986)’dir.¹⁹⁵⁷

Müsnedü Ebî Tâlib’in günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemekle beraber zikredilen *Hadis Cüz’ü’nün*, İstanbul Kütüphanelerinden Feyzullâh Efendi’de¹⁹⁵⁸ bir nüshasının bulunduğunu Fuad Sezgin tesbit etmiştir.¹⁹⁵⁹

¹⁹⁴⁹ Zehebî, *Tezkira*, II, 662; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, X, 218

¹⁹⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, XIV, 42

¹⁹⁵¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 662; Ziriklî, *A’lâm*, VII, 95

¹⁹⁵² İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 287; Zehebî, *Tezkira*, II, 662; Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1684; Bağdatlı, *Hedîyye*, II, 23; Kettânî, *er-Risâle*, 63; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, X, 218; Ziriklî, *A’lâm*, VII, 95

¹⁹⁵³ İbn Nedîm, *a. g. e.*, 287

¹⁹⁵⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 662

¹⁹⁵⁵ İbn Hacer, *el-Mu’cemü’l-müfrehes*, I, 143, 361

¹⁹⁵⁶ İbn Hacer, *a. g. e.*, I, 143

¹⁹⁵⁷ İbn Hacer, *a. g. e.*, I, 361

¹⁹⁵⁸ Feyzullâh Efendi, 4/507 (29a-32b. vr. arası, IX. h. asır yazmalarından)

¹⁹⁵⁹ Sezgin, *Türâs*, I, 259

LXXXVII. el-CÂRÛDÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Cârûdî (ö.299/911)

Tam adı, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Muhammed b. el-Cârûd el-İsbahânî'dir.¹⁹⁶⁰

“*el-Müsned*” ve “*eş-Şüyûh*” musannifî Hafız Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali büyük dedesi el-Cârûd'a nisbetle “el-Cârûdî” diye tanınır.¹⁹⁶¹ Bu, “*es-Sünen*” müellifî Nisaburlu İbnü'l-Cârûd (ö. 307/919)¹⁹⁶² değildir.

Uzun hadis yolculuklarına çıkan el-Cârûdî, Hadis ilmine önem vermekle tanınmıştır.¹⁹⁶³ Kardeşi Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. el-Cârûd (ö. 325/ 937)¹⁹⁶⁴ İsbahanlı sika muhaddislerden olup Yûnus b. Habîb'ten Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *el-Müsned*'ni¹⁹⁶⁵ dinleyip rivayet etmiştir.¹⁹⁶⁶

Ebû Ca'fer el-Cârûdî, Ebû Saîd el-Eşec'den “*eş-Şüyûh*” u yazdı.¹⁹⁶⁷ Yahyâ b. Hakîm'den,¹⁹⁶⁸ Ömer b. Şebbeh, Hârûn b. İshâk, Ahmed b. el-Fırât ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis rivayet etti.¹⁹⁶⁹ Ondan da Ebû İshâk b. Hamze, et-Tabarânî, Ebu's-Şeyh, Abdurrahman b. Muhammed b. Siyâh ve diğer İsbahanlı muhaddisler rivayette bulunmuşlardır.¹⁹⁷⁰

Hâfız Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. el-Cârûd, 299/911 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁷¹

B. el-Müsned'i

Ebû Ca'fer el-Cârûdî'nin *el-Müsned* te'lif ettiği konusunda en eski kaynak Ebu's-Şeyh İbn Hayyân'ın (ö. 369/ 979) *Tabakâtu'l-Muhaddisîn*'idir. Ebu's-Şeyh der ki: “Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. el-Cârûd, *el-Müsned*'i ve *eş-Şüyûh*'u tasnif eden hocalarımızın önde

¹⁹⁶⁰ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 577; Zehebî, *Siyer*, XIV, 239; a. mlf., *Tezkira*, II, 751-752

¹⁹⁶¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 751; a. mlf., *Siyer*, XIV, 239; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 19; Ziriklî, *A'lâm*, I, 164

¹⁹⁶² Zehebî, *Siyer*, XIV, 239-240

¹⁹⁶³ Zehebî, *Siyer*, XIV, 239

¹⁹⁶⁴ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 579

¹⁹⁶⁵ Bu, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin “*el-Müsned*” i olmalıdır. Bkz. Bu tez, “et-Tayâlisî ve el-Müsned'i”

¹⁹⁶⁶ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 559

¹⁹⁶⁷ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 577

¹⁹⁶⁸ Ebu's-Şeyh, *a.g.e.*, III, 577

¹⁹⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 239

¹⁹⁷⁰ Zehebî, *a.g. e.*, XIV, 239

¹⁹⁷¹ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 577; Zehebî, *Siyer*, XIV, 239; a. mlf., *Tezkira*, II, 751; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 12

gelenlerinden olup hadis ilmine önem vermekle tanınmıştır.”¹⁹⁷² Daha sonra “*Haddesenâ Ahmed b. Ali*” diyerek müelliften doğrudan doğruya üç hadis rivayet etmiş; bunlardan ikisi Enes b. Mâlik’in, diğeri Âişe (r.a)’in müsned hadislerindendir.¹⁹⁷³

Ebu’ş-Şeyh’in naklettiği isnaddan anlaşıldığına göre Ebû Ca’fer el-Cârûdî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin (ö.204/819) hadislerini hocası Abdullâh b. Ömer b. Yezîd ez-Zührî (ö. 252/866)¹⁹⁷⁴ vasıtasıyla almıştır. Zehebî (ö. 748/1374), İsbahanlı bu muhaddisin sika muhaddislerden olup teferrüd ettiği hadislerinin çokluğundan bahseder.¹⁹⁷⁵ İşte Ebu’ş-Şeyh’in naklettiği ilk iki hadis Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin Yûnus b. Habîb’in rivayeti ile gelen *el-Müsned* nüshasında mevcut olmayan hadislerindendir.¹⁹⁷⁶

Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1039) de *Târih*’inde el-Cârûdî’nin *el-Müsned*’inden bahseder.¹⁹⁷⁷ Dolayısıyla dördüncü ve beşinci asırlarda özellikle İsbahan bölgesinde mevcut olduğu anlaşılan Ebû Ca’fer el-Cârûdî’nin *el-Müsned*’inin sonraki asırlara intikal edip etmediğini bilinmemektedir. Son dönem müelliflerinden Kehhâle ve Ziriklî, el-Cârûdî’nin *el-Müsned*’ini onun eseri olarak kaydetmişler;¹⁹⁷⁸ ancak rivayeti ile ilgili açıklamada bulunmamışlardır.

LXXXVIII. el-HİSİNCÂNÎ ve el-MÜSNED’İ

A. el-Hisincânî (ö. 301/914)

Tam adı, Ebû İshâk İbrâhim b. Yûsuf b. Hâlid b. Süveyd er-Râzî el-Hisincânî’dir.¹⁹⁷⁹

Rey diyarındaki “Hisincân” adlı bir beldeye nisbetle tanınan¹⁹⁸⁰ hadis hafızı ve rahhâl (çok hadis yolcuğu yapan)¹⁹⁸¹ Ebû İshâk İbrâhim b. Yusûf el-Hisincânî, Tâlût b. Abbâd, Abdu’l-A’lâ b. Hammâd en-Nersî, Hişâm b. Ammâr, Abdulvâris b. Gıyâs, Ahmed b.

¹⁹⁷² Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu’l-muhaddisîn*, III, 577

¹⁹⁷³ Ebu’ş-Şeyh, *a.g.e.*, III, 557-558

¹⁹⁷⁴ Ebu’ş-Şeyh, *a. g. e.*, II, 389; Zehebî, *Siyer*, XII, 243-244

¹⁹⁷⁵ Zehebî, *a. g. e.*, XII, 244

¹⁹⁷⁶ Ebu’ş-Şeyh, *a.g.e.*, II, 577

¹⁹⁷⁷ Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahân*, I, 117

¹⁹⁷⁸ Bkz. Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, II, 19; Ziriklî, *A’lâm*, I, 164

¹⁹⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 115-117; a. mlf., *Tezkira*, II, 692; Safedî, *el-Vâfi*, VI, 172; Suyûtî, *Tabakâtu’l-huffâz*, 300-301; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, II, 235; el-Kettânî, *er-Risâle*, 70

¹⁹⁸⁰ Bu kelimenin aslı “Hisinkân” olduğu, sonradan “Hisincân” olarak arapçalaştırıldığı rivayet edilir. Bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 388

¹⁹⁸¹ Safedî, *el-Vâfi*, VI, 172

Ebi'l-Havâr ve daha başkalarından hadis öğrenip rivayet etti.¹⁹⁸² Uzun süren tahsil hayatından sonra yüz cüz'ü aşkın el-Müsnedü'l-kebîr'ini te'lif etti.¹⁹⁸³

Ebû Bekr el-İsmâîlî, Ebû Ali el-Hasen en-Neysâbûrî, Ebû Ahmed İbn Adî, Ahmed b. Alî ed-Deylemî ondan hadis rivayet edenler arasında sayılırlar.¹⁹⁸⁴ el-Abbâs b. el-Hüseyn es-Saffâr ondan rivayette bulunanların sonuncusudur.¹⁹⁸⁵

Hâfız Ebû Ali, İbrâhim b. Yûsuf el-Hisincânî'nin kendilerine hadis rivayet ettiğini, onun sika ve güvenilir bir muhaddis olduğunu söyler.¹⁹⁸⁶ Ebu's-Şeyh, İbrâhim b. Yûsuf el-Hisincânî'nin âlî hadislerinin icazetle kendisine ulaştığını kaydeder.¹⁹⁸⁷

Ebû İshâk el-Hisincânî 301/914 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁸⁸

B. el-Müsned'i

İbrâhim b. Yûsuf el-Hisincânî'nin *el-Müsned* te'lif ettiğini kaynaklar ittifakla haber verirler.¹⁹⁸⁹ Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin (ö. 446/1055) nakline göre, el-Hisincânî'nin *el-Müsned*'i yüz cüz'den fazladır. Müellifinden rivâyet eden Meysera b. Ali el-Kazvî'nî'dir.¹⁹⁹⁰

Zehebî (ö. 748/1374) el-Hisincânî'nin âlî isnadlı bazı hadis cüzlerinden bir kısmının kendisine ulaştığını kaydeder.¹⁹⁹¹ *Tezkira*'da bu cüzlerden birinden naklettiği bir hadise yer verir. Bu hadisin isnadından anlaşıldığına göre müellifin talebesi Ebû Bekr el-İsmâîlî (ö. 371/981)¹⁹⁹² hadisi aynı asırda yaşayan üç müsned müellifinden almıştır. Bunlar Hasan b. Süfyan en-Nesevî (ö. 307/920), İbrâhim b. Yûsuf el-Hisincânî (ö. 301/914) ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 307/920)'dir.¹⁹⁹³

¹⁹⁸² Zehebî, *Siyer*, XIV, 116

¹⁹⁸³ Zehebî, *Tezkira*, II, 692

¹⁹⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, XIV, 116

¹⁹⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, XIV, 116

¹⁹⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, XIV, 116

¹⁹⁸⁷ Zehebî, *Tezkira*, II, 692

¹⁹⁸⁸ 1. Dip nottagöst. yerler

¹⁹⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 116; a. mlf, *Tezkira*, II, 692; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 235; el-Kettânî, *er-Risâle*, s.70

¹⁹⁹⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 692

¹⁹⁹¹ Zehebî, *Siyer*, XIV,

¹⁹⁹² Zehebî, *Siyer*, XVI, 292-296

¹⁹⁹³ Zehebî, *Tezkira*, II, 692

Sonuç olarak “*el-Müstahrac ala’s-Sahîh*” ve daha başka eserleriyle meşhur Ebû Bekr el-İsmâ’îlî, gerek el-Hisincânî’nin ve gerekse diğer iki müsned müellifinin el-Müsne’lerinin rivayet hakkını alıp tasnif ettiği eserlerde kullanmış olmalıdır.

LXXXIX. İBN NÂCIYE VE el-MÜSNED’İ

A. İbn Nâciye (ö. 301/914)

Tam adı, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Nâciye b. Necebe el-Berberî el-Bağdâdî’dir.¹⁹⁹⁴

Aslen Mağrib’in Berber bölgesinden olan ve sonradan Bağdat’a yerleşen İbnü Nâciye 210/825 yılında doğdu.¹⁹⁹⁵ Asıl adı Abdullâh olup dedesine nisbetle “İbn Nâciye”¹⁹⁹⁶ yahut künyesine ve memleketine nisbetle “Ebû Muhammed el-Berberî”¹⁹⁹⁷ diye tanınmıştır.

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Süveyd b. Saîd, Abdulvâhid b. Gıyâs, Abdu’l-A’lâ b. Hammâd, Abdullâh b. Muhammed b. Ebân el-Kûfî, Muhammed b. Meymûn el-Hayyât, İsmâil b. Mûsâ el-Fezâîrî’den ve daha başkalarından hadis rivayet etti. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında kıraat âlimi Ebu’l-Kâsım İbnü’n-Nehhâs, Ebû Bekr eş-Şâfiî, Ebû Bekr İbnü’l-Enbârî, Ebû Ali b. es-Savvâf, Muhammed b. Ömer b. el-Ci’âbî gibi meşhur muhaddisler vardır.¹⁹⁹⁸

İbn nâciye el-Berberî, sika ve güvenilir bir muhaddis olup yaşadığı asırda hadis ehlinin büyüklerindendir. Ancak Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali el-Kerâbisî’ye (ö. 248/862)¹⁹⁹⁹ yakınlığı ile tanınmıştır.²⁰⁰⁰

Abdullâh b. Muhammed b. Nâciye el-Berberî 301/914 yılının Ramazan ayının başında cumartesi günü vefat etmiştir.²⁰⁰¹

¹⁹⁹⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdat*, X, 104; Zehebî, *Siyer*, XIV, 164; a. mlf., *Tezkira*, II, 696; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, II, 235 ; Suyûtî, *Tabakâtu’l-huffâz*, 306; Kettânî, *er-Risâle*, 71; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, VI, 142; Ziriklî, *A’lâm*, IV, 119; Saklân, “İbn Nâciye”, *DİA*, XXI, 224

¹⁹⁹⁵ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, VI, 142

¹⁹⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, XIV, 164 İbn Hayr el-İşbîlî’nin *Fehrese*’sinde (s. 119) “İbn Ebî Nâciye” şeklinde yazılışı baskı hatasından kaynaklanmış olmalıdır.

¹⁹⁹⁷ Hatîb, *a. g. e.*, X, 104

¹⁹⁹⁸ Hatîb, *a. g. e.*, X, 104; Zehebî, *a. g. e.*, XIV, 164

¹⁹⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 79-82

²⁰⁰⁰ Hatîb, *a. g. e.*, X, 104 el-Kerâbisî, usûl vı furûda tasnifleri tanınan Bağdât fakîhidir. Kur’ânı telaffuz etmenin mahlûk olduğu görüşünü ortaya çıkarmakla meşhur olmuş ve bu yüzden Ahmed b. Hanbel ile araları açılmıştır. (Bkz. Zehebî, *Siyer*, a. g. e., XII, 80-81)

B. el-Müsned'i

Ebû Muhammed İbn Nâciye'nin *el-Müsned* tasnif ettiği konusunda kaynaklar mütefiktir.²⁰⁰² Günümüze ulaşmış ulaşmadığı tesbit edilemeyen²⁰⁰³ ancak hadis tarihinde rivayet edildiği bilinen müsnedlerdendir. VI. asır âlimlerinden olan İbn Hayr el-İşbilî (ö. 575/1179), *Müsnedü'lbn Nâciye*'nin rivayet hakkını aldığını kaydeder.²⁰⁰⁴ İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) isnadıyla gelen bu *el-Müsned* 132 cüzden oluşmaktadır. İbn Abdilberr, bunun iki cüz'ünü hocası Ebu'l-Kâsım Halef b. Kâsım'a kıraatten okumuş, diğer cüzlerin tamamını münâvele yoluyla almıştır. *el-Müsned*'i müellifinden rivayet eden ise Ebû Kuteybe b. Müslim b. el-Fadl el-Bağdâdî'dir.²⁰⁰⁵

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) İbn Nâciye'nin *Müsnedü'l-Vuhdân*'nını elde ettiğini *el-Mu'cem*'inde kaydeder.²⁰⁰⁶ Bunu müellifinden rivayet eden Ebû Sehl Bişr b. Ahmed b. Bişr b. Mahmûd el-İsferânî'dir. (ö. 370/980)²⁰⁰⁷ İsnad zincirinden anlaşıldığına göre Ebu'l-Haccâc el-Mizzî'nin de rivayet hakkını aldığı bu eserin tek rivayeti olan sahâbilerin hadislerini ihtiva ettiği anlaşılıyor. Ancak yukarıda ismi geçen *el-Müsnedü'l-Kebîr*'inin bir muntehabıdır, yahutta müstakil bir eseri midir? Bu açık ve net değildir.

Her iki eserinin de günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyen İbn Nâciye'nin bu iki el-Müsned'inden başka ayrıca "*Müsnedü Fâtıma binti Kays*" isimli tek bir sahâbinin hadislerini ihtiva eden bir müsnedinin de olduğu zikredilir.²⁰⁰⁸ İbn Nâciye bu müsnedini Ebû Muhammed Hasen b. Ahmed b. Sâlih es-Sebî'î el-Halebî'ye (ö. 371/981) okumuştur.²⁰⁰⁹

²⁰⁰¹ Hatîb, A.g.e., X, 105; Zehebî, a. g. g., XIV, 164

²⁰⁰² Hatîb, A.g.e., X, 104; İbn Hayr, *Fehrese*, 119; Zehebî, *Siyer*, XIV, 164; a. mlf., *Tezkira*, II, 696; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 235; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 306; Kettânî, *er-Risâle*, 71; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 142

²⁰⁰³ Saklân, "İbn Nâciye", *DİA*, XXI, 224

²⁰⁰⁴ İbn Hayr, *Fehrese*, 119 Kitapta "*Müsnedü Ebî Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Nâciye*" şeklinde "Nâciye" ismini "Ebû Nâciye" şeklinde künye olarak yazılması baskı hatası olmalıdır.

²⁰⁰⁵ İbn Hayr, *Fehrese*, 120

²⁰⁰⁶ İbn Hacer, A.g.e., I 142

²⁰⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, XVI, 28-229; İbn Hacer, a. g. e, I, 142

²⁰⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, XVI, 297

²⁰⁰⁹ Zehebî, A.g.e., XVI, 297-299)

XC. el-BÜŞTÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Büşti (ö. 303/915)

Tam adı, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhim b. Nasr el-Büşti en-Neysâbûrî'dir.²⁰¹⁰

Nisâbur'un hâfız muhaddislerinden İshak b. İbrâhim el-Büşti, bir çok âlimin nisbet edildiği Nisabûr'un köylerinden biri olan el-Büşti'e²⁰¹¹ nisbetle tanınır. el-Büşti, diğer meşhur hadis hafızı Ebû Muhammed İshak b. İbrâhim el-Büşti değildir.²⁰¹²

Ebû Ya'kûb el-Büşti; İshâk b. Râhûye, Kuteybe b. Saîd, Hişâm b. Ammâr, İbn Ömer el-Adenî ve daha başkalarından hadis öğrenip rivayet etti.²⁰¹³ *el-Müsned* ve daha başka eserler te'lif etmiştir.²⁰¹⁴ Ondan hadis rivayet edenler arasında Muhammed b. Sâlih b. Hânî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. İbrâhim el-Hâşimî, Muhammed b. Ahmed b. Yahyâ gibi muhaddisler vardır.²⁰¹⁵

Zehebî, el-Büşti'nin vefat tarihini tam tesbit edemediğini, 303/915 tarihinde hadis rivayet etmekte olduğunu kaydeder.²⁰¹⁶ Kaynaklarda genellikle bu tarih verilir.²⁰¹⁷

B. el-Müsned'i

İshâk b. İbrâhim el-Büşti'nin *el-Müsned* tasnif ettiği kaynaklarda zikredilir.²⁰¹⁸ Zehebî (ö. 748/1374), *el-Müsned*'i ile birlikte daha başka kitaplar da tasnif ettiğini kaydeder.²⁰¹⁹

Abdülhayy İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1678), el-Büşti'nin *el-Müsned*'inin hacımlı üç büyük cilt halinde olduğunu açıklamıştır.²⁰²⁰ O'nun bu açıklamasından anlaşıldığına göre *el-Müsned* rivayet edilmiştir. Ancak kaynaklarda bu konuda bir açıklamaya rastlamadık.

²⁰¹⁰ İbn Mâkûlâ, *İkmâl*, I, 433; Zehebî, *Siyer*, XIV, 139; a. mlf., *Tezkira*, II, 701; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 242

²⁰¹¹ İbn Mâkûlâ, A.g.e., I, 433; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 242

²⁰¹² İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 243 Zira bu ikincisi, 307/919 yılında vefat etmiştir. Ayrıca onun terceme-i hali için Bkz. Zehebî, *Siyer*, XIV, 140

²⁰¹³ Zehebî, *Tezkira*, II, 701

²⁰¹⁴ Zehebî, *Siyer*, XIV, 140

²⁰¹⁵ Zehebî, A.g.e., XIV, 140

²⁰¹⁶ Zehebî, *Siyer*, XIV, 140

²⁰¹⁷ Zehebî, *Tezkira*, II, 701; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 304; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 242; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 229; el-Kettânî, *er-Risâle*, 71

²⁰¹⁸ Zehebî, *Siyer*, XIV, 140; a. mlf., *Tezkira*, II, 702; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 307; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 242; Kettânî, *er-Risâle*, 71

²⁰¹⁹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 138

XCI. HASAN B. SÜFYÂN ve el-MÜSNED'İ

A. Hasan. Süfyân (ö. 303/916)

Tam adı,Ebu'l-Abbâs Hasan b. Süfyân b. Âmir eş-Şeybânî el-Horasânî el-Bâlûzî en-Nesâî'dir.²⁰²¹

Yaşadığı asırda Horasan diyarının hadis hafızı Hasan b. Süfyan, 213/828 yılında²⁰²² Nesâ'nın Bâlûz köyünde doğdu.²⁰²³ Şeyban kabîlesine mensup olup doğum yerine nisbetle “en-Nesevî” veya “en-Nesâî” olarak anılır. Aynı beldeye nisbetle tanınan *es-Sünen* müellifi en-Nesâî'den daha yaşlıdır.²⁰²⁴

Hadis yolculuklarına çıkan Hasan b. Süfyân; Horasan, Bağdât, Basra, Kûfe, Hicaz, Mısır ve Şam'ı dolaştı. İshâk b. Râhûye, Kuteybe b. Saîd, Ali b. Hucr, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve Ebû Bekr b. Ebî Şeybe gibi yaşadığı asrın meşhur muhaddisleriyle karşılaşmış onlardan hadis tahsil etti.²⁰²⁵ Hocası Hıbbân b. Mûsâ'nın yanında Abdullah b. Mubârek'in kitapları ile uğraşması, kendisinin Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî ile Süleyman b. Harb'ten hadis öğrenmesine mani olduğunu söyler.²⁰²⁶

Hasan b. Süfyân'dan rivayette bulunanlar arasında *es-Sahîh* müellifi İbn Ebî Huzeyme, Kadı Yahyâ b. Mansûr, İbnü'l-Ahram, Ebû Bekr el-İsmâîlî, İbn Hıbbân gibi tasnifleriyle tanınmış pek çok muhaddis vardır.²⁰²⁷

Önceleri Irak ekolünden olup sonraları Şâfiî fakîhi olan Ebu's-Sevr'den (ö. 240/854)²⁰²⁸ *es-Sünen*'i dinleyen Hasan b. Süfyan, onun mezhebine göre fetva verirdi.²⁰²⁹ Ay-

²⁰²⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 242

²⁰²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 16; Zehebî, *Tezkira*, II, 703; a. mlf., *Siyer*, XIV, 157-162 ; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 263-265; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 241; Kettânî, *er-Risâle*, 71

²⁰²² Zehebî'nin *Siyer*'inde 280/893 civarında diye gösterilmesi müstensih ve matbaa hatasından kaynaklanmış olabilir. Bkz. Ertürk, “Hasan b. Süfyân”, *DİA*, XVI, 352

²⁰²³ Hamevî, *Büldân*, I, 329

²⁰²⁴ Zehebî *Siyer*, XIV, 153

²⁰²⁵ Zehebî, *Siyer*, XIV, 157

²⁰²⁶ Zehebî, a. g. e., XIV, 158

²⁰²⁷ Zehebî, *Tezkira*, II, 704; a. mlf., *Siyer*, XIV, 158

²⁰²⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 72-76

²⁰²⁹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 158

nı asırda yaşayan diğer müsned müellifi Ebû Ya'lâ'nın akranlarındandı. Ancak Zehebî, Ebû Ya'lâ'nın isnâdının daha âlî olduğunu söyler.²⁰³⁰

Hasnan b. Ebî Süfyân en-Nesevî, 303/916 yılında Ramazan ayında Nesâ'da vefat etmiştir.²⁰³¹

B. el-Müsned'i

Abdullah b. Mubârek'in günümüze ulaşan *el-Müsned*'inin ravîsi²⁰³² olan Hasan b. Süfyân en-Nesevî'nin, bunun dışında ayrıca müstakil bir *el-Müsned* te'lif ettiğini müracaat ettiğimiz bütün kaynaklar haber verir.²⁰³³

Zehebî'nin (ö. 748/1347) "*el-Müsnedü'l-kebîr*" ifadesinden²⁰³⁴ anlaşılan bunun büyük bir müsned olduğudur. el-Kettânî (ö. 1345/1927) ise onun üç müsned te'lif ettiğini söyler.²⁰³⁵ Bunlar ya her biri ayrı birer el-Müsned'dir veya "*el-Müsnedü'l-kebîr*"ın bölümleridir.

İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) rivayet hakkını elde ettiği kitaplar arasında kaydettiği²⁰³⁶ *el-Müsnedü'l-Kebîr*'i, *el-İsâbe*'de²⁰³⁷ ve *Fethu'l-Bârî*'de²⁰³⁸ kaynak olarak kullanmıştır. Ayrıca *el-Metâlibü'l-âliye*'de Kütüb-i Sitte'ye zevâid olan hadislerini tahrir etmiştir.²⁰³⁹

Te'lif ettiği eserler arasında "*Kırk hadis*"i ile de meşhur olan²⁰⁴⁰ Hasan b. Süfyân'ın IX. Asra kadar ulaşan *el-Müsnedü'l-Kebîr*'inin bugün mevcut olup olmadığı bilinmemektedir. İstanbul kütüphanelerinde yaptığımız araştırmada sadece Şehid Ali 541'de kayıtlı kırk hadisini tesbit ettik.²⁰⁴¹

²⁰³⁰ Zehebî, Siyer, XIV, 158

²⁰³¹ Zehebî, Siyer, XIV, 160

²⁰³² Abdullâh b. Mubârek, el-Müsned (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmirrâî), s. 3, 51, 116

²⁰³³ Zehebî, *Tezkira*, II, 703; İbn Kesîr, el-Bidâye, XI, 124; İbnü'l-İmâd, Şezerât, II, 241; Kâtip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, II, 1682; Kettânî, *er-Risâle*, 71; Ziriklî, *A'lâm*, II, 207; Sezgin, *Türâs*, I, 270

²⁰³⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 703

²⁰³⁵ El-Kettânî, *er-Risâle*, 71

²⁰³⁶ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, I, 138

²⁰³⁷ Sezgin, *Türâs*, I, 270

²⁰³⁸ Ebû Ubeyde, *Mu'cemü'l-musannefât*, 375

²⁰³⁹ İbn Hacer, *el-Metâlib* (thk. Habîburrahman el-A'zamî), I, 4

²⁰⁴⁰ Kettânî, *er-Risâle*, 102

²⁰⁴¹ Bu eserin Dünya kütüphanelerindeki yazmaları için Bkz. Sezgin, *Türâs*, I, 270

XCII. el-MENCİNÎKÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Mencenîkî (ö. 304/916)

Tam adı, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Yûnus b. Mûsâ b. Mansûr el-Mencenîkî el-Verrâk'dır.²⁰⁴²

Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm 210/825 yılından sonra doğdu.²⁰⁴³ Aslen Bağdatlı olup Mısır'a yerleşmiştir.²⁰⁴⁴ Mısır Câmîî civarında bulunan Mancinîk'a yakın bir yerde oturduğu için "el-Mencinîkî" nisbesi ile tanındı.²⁰⁴⁵

Muhammed b. Bekkâr b. Reyyân, Ahmed b. Menî, Humeyd b. Mesade, Ya'kûb ed-Devrakî, Ebû Küreyb Muhammed b. el-Alâ ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden hadis öğrendi ve rivayet etti. Kütüb-i Sitte müelliflerinden olan en-Nesâî ve diğer akranı Hasan b. Süfyân, Ca'fer b. Muhammed el-Hâlidî, İbn Adî, et-Tabarânî gibi meşhur muhaddisler ondan hadis rivayeti ile tanınırlar.²⁰⁴⁶

İbn Adî, el-Mencinîkî'nin müslümanların güvenilir (şika) kimselerinden biri olduğunu söyler.²⁰⁴⁷ ed-Dârakutnî de onun için "sika", en-Nesâî ise "sadûk" ifadeleriyle onu vasfeder.²⁰⁴⁸

İshâk b. İbrâhîm el-Mencinîkî 304/916 yılının Cemaziyel âhir ayının son cm'a gecesini Mısır'da vefat etmiştir.²⁰⁴⁹

B. el-Müsned'i

Kaynaklarda, Ebû Ya'kûb el-Mencinîkî'ye nisbet edilen iki eserden söz edilir. Biri *Kitâbu rivâyeti'l-kibâr ani'l-esâğîr ve'l-âbâ ani'l-ebnâ*²⁰⁵⁰ veya *Rivâyetü'l-ekâbir ani'l-esâğîr*,²⁰⁵¹ diğeri *el-Müsned*'idir.²⁰⁵²

²⁰⁴² Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 385-386; Zehebî, *Siyer*, XIV, 141-142; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 220-221

²⁰⁴³ Zehebî, *Siyer*, XIV, 141

²⁰⁴⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI,

²⁰⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, XIV, 141

²⁰⁴⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 385; Zehebî, *Siyer*, XIV, 141

²⁰⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 220

²⁰⁴⁸ İbn Hacer, A.g.e., I, 221

²⁰⁴⁹ Hatîb, , *Târîhu Bağdât* VI, 386; Zehebî, *Siyer*, XIV, 142; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 221; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 243

²⁰⁵⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 243 ; el-Kettânî, *er-Risâle*, 163

el-Mencinîkî'nin *el-Müsned*'i kendi tasnîfi değildir. İbn Adî'nin (ö.365/976) naklettiğine göre en-Nesâî (ö. 303/915), Ebû Ya'kûb el-Mencinîkî'nin rivayet ettiği hadislerden seçerek onun adına *el-Müsned*'i oluşturmuş ve sonra bunları el-Mencinîkî'den dinleyerek rivayet hakkını almıştır.²⁰⁵³

en-Nesâî'nin tertiplemediği bu *el-Müsned*'i el-Mencinîkî'den, bir başkasının daha dinleyip dinlemediğini tesbit edemedik. Ayrıca en-Nesâî'den bu *el-Müsned*'i dinleyen bir ravîyi de bilmiyoruz. et-Tabarânî (ö.360/971), te'lif ettiği kitaplarında hocası el-Mencinîkî'den hadis rivayette bulunmuştur.²⁰⁵⁴ Ancak bunlar en-Nesâî'nin tertiplemediği *el-Müsned*'den olacağı gibi el-Mencinîkî'nin müsnedi dışındaki başka rivayetlerinden de olabilir.

XCIII. el-ASKERÎ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Askerî (ö. 305/917)

Tam adı, Ebu'l-Hasen Ali b. Saîd b. Abdillâh el-Askerî'dir.²⁰⁵⁵

Askerisâmerrâ'ya nisbetle “el-Askerî” diye tanınan Ebu'l-Hasen Ali b. Saîd sika muhaddislerdendir.²⁰⁵⁶ eş-Şîrâzî “*el-Elkâb*” adlı kitabında ona çevresindeki halk tarafından “Hâfız Şukayr” diye lakab verildiğini kaydeder.²⁰⁵⁷

Gerek hadis ve gerekse ticaret amacıyla çok seferler yapan²⁰⁵⁸ Ali el-Askerî Amr b. Ali es-Sayrafî, Muhammed b. el-Müsennâ, Ya'kûb ed-Devrakî, ez-Zebeyr b. Bekkâr ve bu tabadaki muhaddislerden hadis rivayetiyle tanınmıştır.²⁰⁵⁹ Ondandır Ebu's-Şeyh İbn Hayyân, Ebû Bekr el-Kabbâb, Ebû Amr b. Hamdân, Ebû Amr b. Matar Me'mun er-Râzî ve daha baş-

²⁰⁵¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 229

²⁰⁵² Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VI, 286; Zehebî, *Siyer*, XIV, 141

²⁰⁵³ Zehebî, *Siyer*, XIV, 141

²⁰⁵⁴ Örnek olarak bkz. *el-Mu'cemü's-sağîr*, I, 102

²⁰⁵⁵ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 559-561; Ebû Nuaym, *Ahbâru İsbehân*, II, 12; Zehebî, *Tezkira*, II, 749; a. mlf., *Siyer*, XIV, 463-464; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 318; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 246 ; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VII, 99; Ziriklî, *A'lâm*, V, 102

²⁰⁵⁶ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 195

²⁰⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, XIV, 464

²⁰⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, XIV, 464

²⁰⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 463

kaları rivayette bulunmuştur.²⁰⁶⁰ Ondan hadis rivayet eden râvîlerinden en son vefat eden Me'mûn er-Râzî'dir.²⁰⁶¹

el-Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014), el-Askerî'nin çok tasnifi olan bir muhaddis olduğunu ve Nisâbur'da ticaraet amacıyla bir müddet kaldığını kaydeder.²⁰⁶² O tasnifleriyle meşhur, sika ve hafız bir muhaddistir.²⁰⁶³ “*es-Serâir*” ve daha başka eserleri vardır.²⁰⁶⁴

Ebu'l-Hasen Ali b. Saîd el-Askerî 305/917 yılında Rey'de vefat etmiştir.²⁰⁶⁵

B. el-Müsned'i

Kaynaklarda Ebu'l-Hasen el-Askerî'nin tasnifleri arasında *el-Müsned*, *eş-Şüyûh*, *Mu'cemü's-Sahâbe* ve *es-Serâir* adlı eserleri zikredilir.²⁰⁶⁶ Bunlardan *el-Müsned*'i ile ilgili olarak Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) “el-Askerî hâfız muhaddislerdendi. *eş-Şuyûh* ve *el-Müsned*'i tasnif etti”²⁰⁶⁷ ifadesini kullanır.

Zehebî (ö. 748/1374) *Kitâbu's-Serâir* adlı eserinin kendisine ulaştığını kaydeder.²⁰⁶⁸ Ancak diğer eserleri ile ilgili bir açıklamada bulunmaz.

XCIV. el-MUTARRİZ ve el-MÜSNED'İ

A. el-Mutarriz (ö. 305/917)

Tam adı, Ebû Bekr el-Kâsım b. Zekeriyâ b. Yahyâ el-Mukri' el-Mutarriz el-Bağdâdî'dir.²⁰⁶⁹

Bağdatlı muhaddis ve kıraat âlimi Ebû Bekr Kâsım b. Zekeriya 220/835 yılı civarında doğdu.²⁰⁷⁰ Kendisine ne için verildiğini tesbit edemediğimiz “el-Mutarriz” lakabıyla tanınmıştır.

²⁰⁶⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 749

²⁰⁶¹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 463

²⁰⁶² Zehebî, *Siyer*, XIV, 464

²⁰⁶³ 1. Dip. Geçen kaynaklar

²⁰⁶⁴ Zehebî, *Siyer*, XIV, 463

²⁰⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, XIV, 463; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 463

²⁰⁶⁶ Ebu's-Şeyh, A.g.e., III, 559; Ebû Nuaym, A.g.e., II, 12; Kehhâle, A.g.e., VII, 99; Ziriklî, A.g.e., V, 102; Sandıkçı, *Hadis*, 373

²⁰⁶⁷ Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahan*, II, 12

²⁰⁶⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 749

²⁰⁶⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XII, 441; Zehebî, *Tezkira*, II, 717; a. mlf., *Siyer*, XIV, 149; a. mlf., *Marife*, I, 240; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 314-315; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 311-312; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 246

Kıraat ilmini Ebû Ömer ed-Dûrî (ö.246/860)²⁰⁷¹ ile Ebû Hamdûn et-Tayyib b. İsmâîl ez-Zühlî'den²⁰⁷² okudu. Bu alanda ilerleyerek “el-Mukri” ünvanıyla anılmıştır. Ehvâz şeyhi Ali b. el-Hüseyn el-Ğadâirî ve Ebû Hafs b. ez-Ziyât onun talebelerindendir.²⁰⁷³

İmrân b. Mûsâ el-Kazzâz, Süveyd b. Saîd, Muhammed b. es-Sabbâh el-Cercerâî, İshâk b. Mûsâ el-Ensârî, Ebû Hemmâm el-Velîd b. Şücâ, Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî ve bu tabakadaki diğer muhaddislerden²⁰⁷⁴ hadis ilmini tahsil etmiş ve hafız mertebesine ulaşmıştır.²⁰⁷⁵ Ondan hadis rivayet edenler arasında Ebu'l-Hüseyn b. el-Münâdî, Ebû bekr el-Ciâbî Ebû Bekr eş-Şâfîî ve diğerleri vardır.²⁰⁷⁶

el-Hatîb, el-Mutarriz'in Sika ve güvenilir bir muhaddis olduğunu²⁰⁷⁷ ed-Dârakutnî de “tasnif sahibi, kıraat âlimi ve değerli biri” diyerek onun güvenilirliğine dikkat çekmiştir..²⁰⁷⁸

Ebû Bekr el-Kâsım b. Zekeriyâ el-Mutarriz, 305/917 yılının safer ayının 17'inde cumartesi günü Bağdât'ta vefat etmiştir.²⁰⁷⁹

B. el-Müsned'i

Kaynaklarda Ebû Bakr el-Mutarriz'in *el-Müsned* tasnif ettiği açıkça belirtilir.²⁰⁸⁰

Hatîbu'l-Bağdâdî (ö. 463/1071), onun çok hadis rivayet eden muhaddislerden olduğunu, bablara göre tasnifte bulunduğu gibi ve ricalle göre *el-Müsned*'i tasnif ettiğini kaydeder.²⁰⁸¹ Ayrıca Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî'den (ö. 265/878) hadis rivayet ettiğine göre onun *el-Müsned*'nin rivayet hakkını da almış olmalıdır.²⁰⁸² Zehebî (ö. 748/1374), onun eserleri arasında “*el-Müsned*”ini de sayar.²⁰⁸³

²⁰⁷⁰ Zehebî, Siyer, XIV, 149

²⁰⁷¹ Zehebî, Marife, I, 191-192

²⁰⁷² Zehebî, Marife, I, 211

²⁰⁷³ Zehebî, Marife, I, 240

²⁰⁷⁴ Hatîb, Târihu Bağdât, XII, 441

²⁰⁷⁵ Zehebî, Tezkira, II, 717

²⁰⁷⁶ Hatîb, A.g.e., XII, 441

²⁰⁷⁷ Hatîb, A.g.e., XI, 441

²⁰⁷⁸ Zehebî, Siyer, XIV, 149

²⁰⁷⁹ Hatîb, Târihu Bağdât, XII, 441; İbn Kesîr, el-Bidâye, XI, 146

²⁰⁸⁰ Hatîb, A.g.e., XII, 149; Zehebî, Tezkira, II, 717; a. mlf., XIV, 149; İbn Hacer, Tehzîb, VIII, 314; Suyûtî, Tabakâtu'l-huffâz, 308; İbnü'l-İmâd, Şezerât, II, 246

²⁰⁸¹ Hatîb, Târihu Bağdât, XII, 441

²⁰⁸² Hatîb, A.g.e., V, 151

²⁰⁸³ Zehebî, Tezkira, II, 717

ed-Dârekutnî'nin (ö. 385/995) onun tasniflerinden bahsettiğine bakılırsa²⁰⁸⁴ IV. asrın sonlarında onun tasnif ettiği kitapların bu asırdaki alimler tarafından kullandığı görülmektedir.

Sonuç olarak el-Mutarriz'in *el-Müsned*'i, sonraki asırlarda rivayeti devam etmemiş olsa da, dördüncü asrın sonu ile ve beşinci asrın başlarında mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

XCV. İBN MÜCÂŞÎ ve el-MÜSNED'İ

A. İbn Mücâşî (ö. 305/917)

Tam adı, Ebû İshâk İmrân b. Mûsâ b. Mücâşî' el-Cürcânî es-Sehtiyânî'dir.²⁰⁸⁵

Cürcân muhaddisi Hâfız Ebû İshâk İmrân b. Mûsâ 210/825 yılı civarında doğdu.²⁰⁸⁶ Dedesi Mücâşî'e nisbetle "İbn mücâşî" diye tanınır. Uzun hadis yolcuklarına (rihle) çıkmış ve tasnif ettiği eserlerin çokluluğu ile genellikle Cürcân bölgesinde meşhur olmuştur.²⁰⁸⁷

Ebû İshâk İbn Mücâşî; Hüdbe b. Hâlid, İbrâhim b. el-Münzir el-Hızâmî, Süveyd b. Saîd, Ebu'r-Rabî' ez-Zehrânî, Ebû Kâmil el-Cahdarî ve bu tabadaki diğer muhaddislerden hadis tahsil etmiş ve rivayette bulunmuştur.²⁰⁸⁸ O'ndan hadis rivayet edenler arasında yer alan Ahmed b. Hâlid ed-Dâmiğânî ve İbrâhim b. Yûsuf el-Hisincânî yaşça onun akranlarından-²⁰⁸⁹ dir. Ayrıca kendisinden Ebû Abdillâh b. el-Ahram, Ebû Ali en-Neysâbûrî, Ebû Amr b. Nüceyd, Ebû Amr b. Hamdân, Ebû Bekr el-İsmâîlî gibi bir çok muhaddis ve musannif hadis almış ve onun hadislerine tasnif ettikleri eserlerde yer vermişlerdir.²⁰⁹⁰

İbn Müşâcî, "sebt" ve "makbul" ifadeleri ile ta'dil edilen sika ve güvenilir muhaddislerdendir.²⁰⁹¹ İmam Mâlik, Şerîk, Hammâd b. Zeyd, İbn Uyeyne, Fudayl b. İyâz, İbn İdrîs gibi imamlardan naklettiği "İman kavl ve ameldir; artar ve eksilir" görüşü üzeredir.²⁰⁹²

²⁰⁸⁴ Hatîb, A.g.e., XII, 441

²⁰⁸⁵ es-Sehmî, *Târîhu Cürcân*, I, 322; Zehebî, *Siyer*, XIV, 136-137; a. mlf., *Tezkira*, II, 762-763; a. mlf., *el-Iber*, II, 129-130; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 146; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 323 ; İbnü'-Imâd, *Şezerât*, II, 246

²⁰⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, XIV, 136;

²⁰⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 128

²⁰⁸⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 762

²⁰⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 136

²⁰⁹⁰ Zehebî, *Siyer*, XIV, 136

²⁰⁹¹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 136

²⁰⁹² Zehebî, A.g.e., XIV, 136

Ebû İshâk İmrân b. Mûsâ b. Mûcâşî 305/917 yılının Recep ayında vefat etmiştir.²⁰⁹³

B. el-Müsned'i

Kaynaklardaki Ebû İshâk İbn Mûcâşî'nin *el-Müsned*'i konusundaki bilgiler Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf es-Sehmî'nin (ö. 427/1036) *Târîhu Cürcân* adlı kitabına dayanır.²⁰⁹⁴ Zehebî (ö. 748/1374) es-Sehmî'den naklederek onun *el-Müsned* te'lif ettiğini kaydeder.²⁰⁹⁵

Ebu'l-Kâsım Hamza es-Sehmî, İbn Mûcâşî'nin rivayet ettiği hadisleri bir grup Cürcanlı muhaddis vasıtasıyla elde ettiğini açıklar. Bunlar arasında Ebû Bekr el-İsmâîlî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî ve Ebû Ahmed Muhammed b. Rûkâ el-Adl adlı hocalarından nakil ile İbn Mûcâşî'den hadis rivayet etmiştir.²⁰⁹⁶

Öyle görünüyor ki, Hamza es-Sehmî, İbn Mûcâşî'nin *el-Müsned*'ini bu hocaları vasıtasıyla elde etmiş ve te'lif ettiği eserlerde ondan nakillerde bulunmuştur. Ancak kendisinden *el-Müsned*'in müstakil olarak rivayet edilip edilmediği bilinmemektedir.

Sonuç olarak İbn Mûcâşî'nin el-Müsned'i, çok meşhur olmasa da en azından Cürcân bölgesinde bir süre rivayet edilmiş ve bazı eserlere kaynaklık yapmıştır.

XCVI. EBÛ SA'D ve el-MÜSNED'İ

A. Ebû Sa'd (ö. 307/919)

Tam adı, Ebû Sa'd Abdurrahman b. el-Hasan b. Mûsâ b. Muhammed ed-Dırâb el-İsbahânî'dir.²⁰⁹⁷

Kaynaklarda doğum tarihi zikredilmeyen İsbahan'ın hafız muhaddislerinden olan Abdurrahman b. el-Hasen, "ed-Dırâb" lakabı ile tanınmıştır.²⁰⁹⁸ "Ebû Sa'd"²⁰⁹⁹ veya "Ebû Muhammed"²¹⁰⁰ künyeleri ile anılır. Babası el-Hasen b. Mûsâ, İsbahân'ın tanınmış muhaddis-

²⁰⁹³ Zehebî, *Siyer*, XIV, 137; a. mlf., *Tezkira*, II, 763; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 128; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 321

²⁰⁹⁴ es-Sehmî, A.g.e., I, 322

²⁰⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, XIV, 137

²⁰⁹⁶ Es-Sehmî, a. g. e., I, 322

²⁰⁹⁷ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 537; Ebû Nuaym, *Ahbâru İsbahân*, I, 241; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIII, 213; el-Kettânî, *er-Risâle*, 72

²⁰⁹⁸ Ebû'ş-Şeyh, A.g.e., III, 537; Ebû Nuaym, *Ahbâru İsbahan*, I, 241

²⁰⁹⁹ Kettânî, *er-Risâle*, 72

²¹⁰⁰ Ebu'ş-Şeyh, A.g.e., III, 537

lerinden olup el-Ka'nebî, Muhammed b. Bükeyr el-Hadramî ve daha başkalarından hadis rivayet etmiştir.²¹⁰¹

İlmî bir çevreye sahip olan Ebû Sa'd Abdurrahman b. el-Hasen babasının teşviki ile hadis yolculuklarına çıkmış; Kûfe, Bağdât ve Vâsıt başta olmak üzere yaşadığı asrın ilim merkezlerini dolaşmıştır.²¹⁰² Babasından, Isâm b. el-Hakem el-Ukberî, Yahyâ b. Verd b. Abdullâh, el-Huseyn b. Mansûr el-Vâsîtî ve Ahmed b. Yahyâ es-Sûfî gibi daha bir çok muhaddisten hadis dinlemiş ve rivayet etmiştir.²¹⁰³ Ondan da Ebu's-Şeyh İbn Hayyân ve Ebû Muhammed el-Assâl (ö. 349/960)²¹⁰⁴ gibi İsbahânî meşhur muhaddisler ve daha başkaları rivayette bulunmuşlardır.²¹⁰⁵

Ebu's-Şeyh İbn Hayyân (ö. 369/979) hocası Abdurrahman b. el-Hasen ed-Dırâb'ı, takvâ sahibi olarak vısladıktan sonra “kitaplarının ve semâının sahih”²¹⁰⁶ olduğuna dikkat çeker.

Ebû Sa'd Abdurrahman b. el-Hasen b. Mûsâ ed-Dırâb 307/919 yılının Ramazan ayında vefat etmiştir.²¹⁰⁷

B. el-Müsned'i

Ebû Sa'd Abdurrahman b. el-Hasen el-İsbahânî'nin *el-Müsned* te'lif ettiğini yukarıda ismi geçen meşhur talebesi Ebu's-Şeyh İbn Hayyan haber vermiştir. O, hocasının Kûfe, Bağdat, Vâsıt ve İsbahân'daki meşhur muhaddislerden çok hadis yazdığını ifade ettikten sonra “hem *el-Müsned* ve hem de bablara göre hadisleri tasnif ettiğini”²¹⁰⁸ söyler.

İsbahan Târihi müelliflerinden Ebû Nuaym el-İsbehânî (ö. 430/1039) de Abdurrahman b. Hasen'in *el-Müsned*'i tasnif ettiğini ve bablara göre de tasnifleri olduğunu

²¹⁰¹ Ebû Nuaym, A.g.e., I, 13

²¹⁰² Ebu's-Şeyh, A.g.e., III, 537; Ebû Nuaym, A.g.e., I, 241

²¹⁰³ Ebû Nuaym, A.hbâru İsbahân, I, 241; Zehebî, Târihu'l-İslâm, XXIII, 213

²¹⁰⁴ Zehebî, Siyer, XVI, 6-13

²¹⁰⁵ Zehebî, A.g.e., XXIII, 241

²¹⁰⁶ Ebu's-Şeyh, A.g.e., III, 537

²¹⁰⁷ Ebû's-Şeyh, A.g.e., III, 537; el-Kettânî, *er-Risâle*, 72 Ebû Nuaym, bu tarihi 309 hicrî olarak verir. Bkz. *Ahbâru İsbahan*, I, 241

²¹⁰⁸ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-Muhaddisîn*, III, 537

zikreder.²¹⁰⁹ Sonra onun hadislerinden üç hadis nakleder. Bu üç hadisten biri Ebu's-Şeyh İbn Hayyân'ın isnadıyla, diğer ikisi başka hocaları vasıtasıyladır.²¹¹⁰

XCVII. er-RÛYÂNÎ ve el-MÛSNED'İ

A. er-Rûyânî (ö. 307/919)

Tam adı, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî er-Râzî el-Âmilî et-Taberî'dir.²¹¹¹

Güvenilir hadis hâfızı²¹¹² Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn, Taberistân'ın bir bölgesi olan ve bir çok âlimin yetiştiği "Rûyân" beldesine²¹¹³ nisbetle tanınmıştır. İlim tahsili için bir çok memleketleri dolaşmış ve uzun müddet Mısır'da kalmıştır.²¹¹⁴ İbn Cerîr et-Taberî ve İbn Huzeyme'nin hem çağdaşı ve hem de ilim yolculuğunda arkadaşısıdır.²¹¹⁵

Muhammed b. Beşşâr, Ebu'r-Rabî ez-Zehrânî, İshâk b. Şâhîn, Amr b. Ali el-Fellâs, Ebu'z-Zür'a er-Râzî ve daha bir çok muhaddisten hadis dinleyip rivâyet etti.²¹¹⁶ Ondan da Ebû Bekr el-İsmâîlî, İbrâhim b. Ahmed el-Kirmîsînî, Ca'fer b. Abdullâh b. Fennâkî ve daha başka muhaddisler rivâyette bulumuşlardır.²¹¹⁷

Ebû Ya'lâ el-Halîlî (ö. 446/1082) onun sika bir muhaddis olduğunu, fıkıh sahasında da bir çok tasnifleri olduğunu söyler.²¹¹⁸

Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî 307/919 yılında vefat etmiştir.²¹¹⁹

²¹⁰⁹ Ebû Nuaym, A.g.e., I, 241

²¹¹⁰ Ebû Nuaym, A.g.e., I, 241

²¹¹¹ Zehebî, Siyer, XIV, 507-510; a. mlf., *Tezkira*, II, 752-754; Suyûtî, *Tabakâtü 'l-huffâz*, 316-317; Kâtip Çelebi, *Keşfü 'z-zünûn*, 1683; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 251; Kettânî, *er-Risâle*, 72; Kehhâle, *Mu'cemü 'l-müellifîn*, VII, 85; Ziriklî, *A'lâm*, VII, 352; el-Kettânî, *er-Risâle*, 72

²¹¹² Zehebî, *Tezkira*, II, 752

²¹¹³ El-Kettânî, *er-Risâle*, 72

²¹¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 131

²¹¹⁵ Zehebî, Siyer, XIV, 508

²¹¹⁶ Zehebî, *Tezkira*, II, 752

²¹¹⁷ Zehebî, A.g.e., II, 753

²¹¹⁸ Zehebî, Siyer, XIV, 508

²¹¹⁹ Zehebî, *Tezkira*, II, 754; a. mlf., Siyer, XIV, 508

B. el-Müsned'i

Ebû Bekr er-Rûyânî'nin *el-Müsned'i*, hadis târihinde meşhur olan ve rivayeti bilinen müsnedlerdendir.²¹²⁰ Zehebî (ö. 748/1374) er-Rûyânî'yi “Meşhur el-Müsned sâhibi” olarak tantırken²¹²¹ İbn Hacer (ö. 852/1448) bunu rivayet hakkını aldığı müsnedler arasında saymıştır.²¹²² Ayrıca te'lif ettiği eserlerde, örnek olarak *el-İsâbe*'de²¹²³ ve *Fethu'l-Bârî*'de²¹²⁴ bu *el-Müsned*'i kaynak olarak kullanmıştır.

Fuat Sezgin bu eserin bazı bölümlerinin günümüze ulaştığını kaydeder.²¹²⁵ Zâhiriyye, Hadis 278'de ve Zâhiriyye , Âmm 4510'da yazmaları bulunan bölümleri Dr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Avîsa tarafından tahkîk edilip iki cilt halinde neşredilmiştir.²¹²⁶

el-Müsned, er-Rûyânî'nin talebesi Ebu'l-Kâsım Ca'fer b. Abdullâh b. Ya'kûb b. Fennânî'nin (ö. 383/993)²¹²⁷ rivayeti ile gelmektedir.²¹²⁸ Basılan birinci cilt günümüze ulaşan yazmaların 16'ıncı cüz'ünden²¹²⁹ itibaren başlayıp 25'ci cüze²¹³⁰ kadar devam eden kısmı ihtiva ediyor. İkinci cilt 26'ıncı cüzden²¹³¹ başlıyor ve 33'üncü cüzle sona eriyor.²¹³²

el-Müsned'de hadis sayısı 1543'tür.²¹³³ Neşredilen bu kısım “*Müsnedü Büreyde b. el-Hasîb*” ile başlayıp²¹³⁴ “*Müsnedü Mükîllîn mine's-Sahâbeti*” bölümü ile sona eriyor.²¹³⁵ Bu son bölümdeki sahabilerden bir veya ikişer hadis rivayet edilen el-Müsned, Ebû Cum'a el-Ensârî adlı bir sahabenin hadisiyle son buluyor.²¹³⁶

²¹²⁰ Zehebî, *Siyer*, XIV, 507; a. mlf., *Tezkira*, 754; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 316; Kâtî Çelebî, *Keşfüzzünûn*, II, 1683; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 251; Kettânî, *er-Risâle*, 72; Kehhâle, VII, 85; *Zirikli*, VII, 352

²¹²¹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 507

²¹²² İbn Hacer, *el-Mu'cem*, I, 139

²¹²³ Sezgin, *Türâs*, I, 272

²¹²⁴ Ebû Ubeyde, *Mu'cemü'l-musannefât*, 372

²¹²⁵ Sezgin, *Türâs*, I, 272

²¹²⁶ Er-Rûyânî, *Müsnedü's-Sahâbe*(thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Avîsa), Beyrut 1417/1998

²¹²⁷ Zehebî, *Siyer*, XVI, 430-431

²¹²⁸ Er-Rûyânî, A.g.e., I, 9

²¹²⁹ Er-Rûyânî, A.g.e., I, 13

²¹³⁰ Er-Rûyânî, a. g. e, I, 249

²¹³¹ Er-Rûyânî, A.g.e., II, 9

²¹³² Er-Rûyânî, A.g.e., II, 303

²¹³³ Er-Rûyânî, A.g.e., II, 335

²¹³⁴ Er-Rûyânî, A.g.e., I, 11

²¹³⁵ Er-Rûyânî, A.g.e., II, 293-337

²¹³⁶ Er-Rûyânî, A.g.e., II, 337

XCVIII. EBÛ YA'LÂ ve el-MÛSNED'İ

A. Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919)

Tam adı, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. El-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî'dir.²¹³⁷

Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, hicrî 3 Şevvâl 210'da (17 Ocak 826) Musul'da doğdu.²¹³⁸ Babası Ali b. Müsennâ ve dayısı Muhammed b. Ahmed b. Ebi'l-Müsennâ hadis hafızlarındandır. Kur'ânı hıfzettikten sonra âilesinin de teşviki ile hadis ilmine yöneldi; genç yaşta ilim çevrelerini dolaşmağa başladı.²¹³⁹ On beş yaşında Bağdat'a, sonra Basra, Abadan ve Ahvaz'a yolculuklar yaptı. Ebû Zûr'a er-Râzî ile beraber hadis dinledi. Yahya b. Maîn, Osman b. Ebî Şeybe, Halîfe b. Hayyât, Ahmed b. Hanbel ve Ali b. Ca'd gibi zamanın bir çok meşhur muhaddisiyle beraber oldu ve onlardan hadis öğrenip rivayet etti. Kendisinden en-Nesâî, İbn Hibbân, et-Tabarânî, İbn Adiyy ve Ebu's-Şeyh gibi muhaddisler rivayette bulunmuşlardır.²¹⁴⁰

Fıkıh ilmini Ebû Yusuf'un talebelerinden öğrenen²¹⁴¹ ve bazı fikhî meselelerde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini benimseyen Ebû Ya'lâ sika ve güvenilir muhaddislerdendir. Yumuşak huylu, sabırlı ve edeb sahibi bir kimse olup telif ettiği *el-Müsned*'ini sadece Allah rızası için okutur ve hadis rivayetinde hiçbir maddi menfaat gözetmezdi.²¹⁴² Hakkındaki tedlis suçlaması doğru bulunmamış; ancak yalancı bir râvî kabul edilen Ali b. Muhammed ez-Zühri'nin²¹⁴³ ondan udurma rivayetlerde bulunması eleştirilmiştir. Eserlerinde ise bu gibi rivâyetlerin yer almadığı ve başkasının kendisi hakkında yalan isnatta bulunmasından sorumlu olmadığı ifade edilmiştir.²¹⁴⁴

²¹³⁷ Zehebî, et-Tezkira, II, 707-708; a. mlf., Siyer, XIV, 174-182; İbn Kesîr, el-Bidâye, XI, 130; İbn Hacer, et-Tehzîb, VII, 377; Suyûtî, Tabakâtü'l-huffâz, 306; Kâtip Çelebi, II, 1679; ed-Dihlevî, Bostânü'l-muhaddisîn, 77-78; el-Kettânî, el-Müstatrafe, 71; Brokelmann, GAL, II, 79-80; Suppl, II, 72; Fuad Sezgin, Türâs, 271-272

²¹³⁸ Zehebî, Siyer, XIV, 174; İbn Kesîr, el-Bidâye, XI, 130

²¹³⁹ Zehebî, A.g.e. XIV, 175; a. mlf., et-Tezkira, II, 707

²¹⁴⁰ A.g.e., aynı yer

²¹⁴¹ Zehebî, Siyer, XIV, 179

²¹⁴² A.g.e., aynı yer

²¹⁴³ Zehebî, el-Muğnî, II, 345; İbn Hacer, Lisân, IV, 258

²¹⁴⁴ Zehebî, Siyer, XIV, 177

Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, hicrî 14 Cemâziyelevvel 307/919 tarihinde Musul'da vefat etmiş ve oraya defnolunmuştur. Vefat ettiği gün, şehir halkının dükkanlarını kapatarak cenazesine iştirak ettikleri rivayet edilir.²¹⁴⁵

B. el-Müsned'i

Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin iki müsnedi vardır. Biri Horasan bölgesinde meşhur olan ve "İbnü'l-Mukrî" diye tanınan Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Ali b. Âsım b. Zâzân el-İsfehânî'nin (ö. 381/991)²¹⁴⁶ rivayeti ile gelen *el-Müsnedü'l-Kebîr*'idir.²¹⁴⁷ İkincisi Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân b. Ali b. Sinân el-Hîrî'nin (ö. 376/986)²¹⁴⁸ rivayeti ile gelen ve öncekine nisbetle muhtasar konumunda olan "*el-Müsnedü's-sağîr*" dir.²¹⁴⁹

Ebû Ya'lâ'nın günümüze ulaşan *el-Müsned*'i, bu ikincisi olan İbn Hamdân rivayeti- dir. Bu el-Müsned'in İstanbul Kütüphaneleri'nde Şehid Ali 564 (357 vr. Hicrî 611)'de ve Fâtih 1149 (349 vr. Hicrî XI)'de yazmaları mevcuttur.²¹⁵⁰ Eser Hüseyin Selîm Esed tarafından *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî* adıyla on üç cilt halinde basılmıştır.²¹⁵¹ Ve yine Halil b. Me'mûn Şeyhâ tarafından tahkik edilerek ofset baskı ile büyük ve hacımlı bir cilt halinde ikinci kez basılmıştır.²¹⁵²

Ebû Amr b. Hamdân'ın bu muhtasar rivayeti, 210 sahabiden rivayet edilen 7555 hadisten oluşmaktadır. Kitap *Müsnedü EbûBekr es-Sıddîk* başlığı altında Ebû Bekr (r.a)'ın rivayet ettiği 139 hadislerle başlar. Hz. Osman ve Saîd b. Zeyd dışındaki aşera-i mübeşşera'nın müsnedleriyle devam eder. Ebû Ya'lâ'nın bu rivayetinde bu iki sahabinin müsnedleri yoktur.

Kitabın sırasına göre sekizinci "*MüsnedüEbû Ubeyde b. el-Cerrâh*"tır. Sonra "*Müsnedü Ebî Cuhayfe*" ve "*Müsnedü Ebu't-Tufeyl*" gelir. Bundan sonra çoğundan bir veya iki hadis rivayet edilen sahabilerin müsnedleri gelir.

²¹⁴⁵ İbn Kesîr, el-Bidâye, XI, 130; ed-Dihlevî, Bostânü'l-muhaddisîn, 78

²¹⁴⁶ Zehebî, Tezkira, III, 973 - 976

²¹⁴⁷ eş-Şesrî, el-Metâlib (mukaddime), s. 203

²¹⁴⁸ Zehebî, Siyer, XVI, 356-359

²¹⁴⁹ Eş-Şesrî, A.g.e., s. 203

²¹⁵⁰ Sezgin, *Türâs*, I, 272

²¹⁵¹ Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*(thk. Hüseyin Selim Esed), Dimeşk-Beyrut, 1404

²¹⁵² Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* (thk. Halil b. Me'mûn Şeyhâ), Beyrût-Lübnân, 1426/2005

el-Müsned'in kırk üçüncü "*Müsnedü Ebû Saîd el-Hudrî*"dır. Hadis sayısı 537'dir. Sonra "*Müsnedü Câbir*" gelir. Hadis sayısı 653'dür. Sonra "*Müsnedü Abdullah b. Abbâs*" gelir. Hadis sayısı 424'tür. Sonra "*Müsnedü Enes b. Mâlik*" 1499 hadistir. Sonra "*Müsnedü Âişe*" 607 hadistir. Peşinden "*Müsnedü Abdullah b. Mes'ûd*" 447 hadistir. Sonra "*Müsnedü Abdullah b. Ömer*" 421 hadistir. Sonra "*Müsnedü Ebû Hüreyre*" 851 hadistir.

Ehl-i Beyt müsnedleri; "*Müsnedü Abbâs b. Muttalib*", "*Müsnedü Fadl b. Abbâs*", "*Müsned Fâtıma binti Rasûlillâh*" "*Müsnedü Hasen b. Ali b. Ebî Tâlib*", "*Müsnedü Hüseyin b. Ebî Tâlib*" peşpeşedir. Sonra "*Müsnedü Abdullah b. Ca'fer*" ve "*Müsnedü Abdullah b. Zübeyr*" ile devam eder.

Sahabilerin sıralanmasında her hangi tertip gözetilmemiştir. Kadın sahabilerin müsnedleri bir arada olmayıp farklı farklı yerlerdedir. Meselâ "*Müsnedü Âişe*", "*Müsnedü Enes b. Mâlik*" ile "*Müsnedü Abdullâh b. Mes'ud*" un arasına konmuştur. "*Müsnedü Ümmü Habîbe*, *Müsnedü Cüveyriye*, *Müsnedü Meymûne*, *Müsnedü Ümmü Habîbe* ve *Müsnedü Halîme bint el-Hâris*" ler peşpeşe gelmiş; "*Müsnedü Amr b. Ümeyye ed-Damrî*" ile "*Müsnedü Temîm ed-Dârî*" arasına konmuştur.

Son olarak el-Müsned, "Sehl b. Sa'd es-Sâidî (r.a)'ın rivayet ettiği hadislerle son bulur.

SONUÇ

Hadis edebiyatında müsned ıstılâhı çok çeşitli hadis kitaplarına isim olarak kullanılmıştır. Bunlar arasında en yaygın olanı sahabe râvilerine göre tasnif edilen hadis kitaplarının genel adıdır. İkinci hicrî asırda yaşayan gerek hadiste ve gerek fıkıhta tanınan bazı meşhur imamların merviyâtını toplayan kitaplara da “el-Müsned” adı verilmiştir. Bunlar arasında “*Müsnedü Ebî Hanîfe*”lerin ayrı bir yeri vardır. Zira İstanbul kütüphanelerinde farklı rivayetleriyle yazmaları en çok olan İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin rivayet ettiği hadisleri toplayan bu tür müsnedlerdir.

Hadis edebiyatında müsnedin, “isnadla hadis rivayet etme” anlamında tüm hadis kitaplarına isim olarak kullanıldığı görülür. Özellikle sahabe ve tabiîn kavillerini içeren, mevkuf ve maktu haberlere yer veren musannef türü hadis kitaplarından ayrı olarak tasnif edilen ve sadece müsned hadislere tahsis edilen kitaplara “el-Müsned” denilmiştir. Bunların bir kısmı Sünen türü hadis kitapları ile eş anlamlıdır. Abdullah b. Mubârek’in *el-Müsned*’i bu tür müsnedlerin ilklerindenidir. Buhârî ve Müslim’in Sahihlerine *el-Müsnedü’s-Sahîh* denilmesi bu sebepten dolayıdır.

Sonraki asırlarda iki örneğine rastlanılan, isnadsız olarak tasnif edilen bir hadis kitabının isnadlarını ayrı bir kitapta bir araya getiren kitaplara da “el-Müsned” adı verilmiştir. Bunlardan biri Şihâbuddîn el-Kudâî’nin (ö.454/1062) kendi te’lifî olan *Kitâbu’ş-Şihâb*’taki hadislerin isnadlarını toplayan *Müsnedü’ş-Şihâb*’ı, diğeri Ebû Mansûr Şehredâr ed-Deylemî’nin (ö. 558/1163), babası Ebû Şucâ Şîreveyh b. Şehredâr ed-Deylemî’nin (ö. 509/1115) *Kitâbu’l-Firdevs*’indeki hadislerin isnadlarını konu alan *Müsnedü’l-Firdevs*’idir. Bunlar ıstılahta kullanılan müsnedler türünden olmayıp nisbet edildikleri kitaplardaki hadislerin senetlerini tesbit etmeyi amaçlamışlardır.

Hadis edebiyatında sahabe râvilerine göre tasnif edilen ilk müsnedlerin ortaya çıkışı ikinci asrın sonları ile üçüncü hicrî asrın başlarına rastlar. İlk müsned müellifinin kim olduğu tartışmalı olmakla beraber muhtelif bölgelerde ve bir birine yakın zamanlarda birden fazla müellifin müsned tasnif ettiği görüşü daha isabetli görülmektedir. Buna göre Mekke’de el-Humeydî (ö. 219/834); Kûfe’de Ubeydullâh b. Mûsâ (ö. 213/828) ve Yahyâ el-Hımmânî (ö. 228/843); Basra’da Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) ve Müsedded b. Müserhed (ö.

228/843); Mısır'da Esed b. Mûsâ (ö. 213/828) ve Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843); Mâverâünnehir'de Abdullâh b. Muhammed el-Müsnedî (ö. 229/844) yaşadıkları asırda ve eş zamanlarda müsnedlerini tasnif etmişlerdir. Ancak bu ilk müsnedlerden günümüze ulaşanı tartışmalı olsa da Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö.204/819) *el-Müsned*'idir. el-Humeydî'nin (ö. 219/834) *el-Müsned*'i genelde Süfyân b. Uyeyne'nin hadislerinin ale'r-ricâl tertibe göre müsned hâline konulmuş şeklidir. Müsedded b. Müserhed'in *el-Müsned*'i IX. hicrî asırda İbn Hacer (ö. 852/1448) tarafından kullanılan ve hadis târihinde rivayeti meşhur olan müsnedlerdendir. Esed b. Mûsâ'nın *el-Müsned*'i İbn Hayr el-İşbîlî'nin (ö. 575/1179) rivayet hakkını aldığı ve VI. Asırda mevcut olan müsnedlerdendir.

Hadis târihinde ilk müsnedlerden sonra gelen dönemin en meşhur müsnedi Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'idir. Bu müsnedin tamamı Ahmed b. Hanbel'in oğlu Ebû Abdurrahman Abdullâh b. Ahmed (ö.290/903) tarafından rivayet edilmiştir. Onun ziyadeleri ile birlikte Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î'nin (ö. 368/978) rivayeti ile günümüze kadar ulaşmıştır. İstanbul Kütüphanelerinde yazmaları en çok olan Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'idir.

İshâk b. Râhûye'nin (ö. 238/853) *el-Müsned*'i ihtiva ettiği sahabilerden mervî hadislerin en iyi isnadlı olanlarını toplamayı prensip edinen bir müsneddir. Bu *el-Müsned*'in günümüze ulaşan kısmı *MüsnedüÂişe* ile *Müsnedü Ebî Hüreyre* bölümlerinin bir kısmıdır. İshak b. Râhûye'nin *el-Müsned*'i İbn Hacer (ö. 852/1448) tarafından kaynak olarak kullanılmış ve üzerine zevâid çalışması yapılmıştır.

Ebû Bekr b. Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Müsned*'i, *el-Musannef*'inden ayrı bir eseridir. İstanbul Topkapı Kütüphânesi'nde bu *el-Müsned*'in 78 varaklık noksan bir yazması bulunmaktadır. Muhammed b. Vaddâh rivâyeti ile gelen bu nüsha eski Endülüs hattı ile yazılmıştır. *el-Müsned*'in diğer cüzlerinden bir bölümü de Riyâd'dadır. İki cilt halinde matbu olan bu kısımlar bin kadar hadis ihtiva ederler.

Kaynaklarda Buhârî (ö.256/870) ve Müslim'e (ö. 261/875) atfedilen "*el-Müsned*"lerin, müellifinden rivayeti bilinmeyen müsnedler grubundan olduğu tesbit edilmiştir. Bunlar kaynaklarda "*el-Müsnedü's-Sahîh*" ismiyle de anılan ve günümüze ulaşan meşhur *el-Câmiu's-Sahîh*'lerinin dışında ayrı ve müstakil eserleridir. Özellikle yaşadıkları dönemde

hadislerini önce müsned tertibine göre düzenleyen bir çok muhaddis gibi Buhârî ve Müsim de topladıkları hadisleri önce müsned tertibine koymuşlar, sonra “*el-Müsnedü’l-Kebîr*” ismiyle anılan bu müsnedlerini konularına göre ve sıhhat şartlarını da göz önünde bulundurarak meşhur “*es-Sahîh*”lerini tasnif etmişlerdir. Önceki müsnedleri ise kendilerinden rivayet edilmiştir.

Hadis edebiyatında müsnedlerin bir kısmı müsned-musannef türü bir görünüm arzeder. Şöyle ki, kitabın aslı sahabe müsnedlerine göre tasnif edilmiş, muhtevastaki hadislerin tertibi ise konularına göre sıralanmıştır. Bunun ilk örneğini Buhârî’nin meşhur hocası el-Humeydî’nin (ö.219/834) *el-Müsned*’indeki müksirûn olan bazı sahabilerin müsnedlerindeki hadislerin tertibinde görülür. Ancak bu türün en mükemmel şekli Bakî b. Mahled’in (ö. 276/889) *el-Müsned*’i olduğunu İbn Hazm (ö. 456/1064) haber verir. Hadis tarihinde bu müsnedi kaynak olarak kullanan son müellif İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) olduğu düşünülürse kitabın hicrî IX. asırda mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer bir kısım müsnedler muallel türü müsnedlerdir. Bunların özelliği hadislerdeki illetleri açıklamaları ve ravilerin teferrud ettikleri noktalara dikkat çekmeleridir. Bu konuda sahabe müsnedlerine göre ilk eser veren ilk müellif Ali b. el-Medînî (ö. 234/848) olduğu kaydedilir. Kaynaklarda *el-Müsned bi ilelihî* ismiyle anılan bu kitap daha müellif hayatta iken zayi olmuş ve kendisinden rivâyet edilmemiştir. Bu sahada tasnif edilen en meşhur eser, günümüze ancak bir cüz’ü ulaşabilen Ya’kûb b. Şeybe’nin (ö. 262/876) *el-Müsnedü’l-Muallelü’l-Kebîr*’idir. Rivayet edildiğine göre Ya’kûb b. Şeybe bu büyük eserini tamamlamadan vefat etmiştir. Tamamladığı bölümler *Müsnedü’l-aşara*, *Müsnedü İbn Mesûd*, *Müsnedü Ammâr*, *Müsnedü’l-Abbâs*, *Müsnedü Utbe b. Gazavân* ve *Müsnedü’l-mevâlî*’den bazı kısımlarıdır. Bunlardan günümüze ulaşan kısmı sadece Müsnedü Ömer b. el-Hattâb’tan bir cüz’üdür.

Hadislerin illetlerini beyan eden müsnedlerden günümüze tamamı ulaşan Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr’ın (ö. 292/905) *Müsnedü’l-Bazzâr* yahut *el-Bahru’z-Zehhâr* ismiyle anılan *el-Müsnedü’l-Muallelü’l-Kebîr*’idir. Matbu olan bu eserin İstanbul Kütüphânelerinde (Molla Murad ve Köprülü’de) yazmaları vardır.

Kaynaklarda Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 222/837) eserleri arasında kaydedilen *el-Müsned*'i onun meşhur *Garîbul'l-hadîs*'idir. O, bu eserini sahabe'nin müsnedlerine göre tertiplemiştir. İbn Nedîm'in (ö.385/995), İbrâhim el-Harbî'nin (ö.285/898) tasnifleri arasında sahabe isimlerini vererek zikrettiği *el-Müsned*'i de aynı tür bir müsnedir.

Hadis edebiyatında müsnedler, ale'l-ebvâb türü hadis kitaplarından ayrı olarak sahabe isimlerine göre tasnif edilmişlerdir. Sahabe, Rasûlü Ekrem (s. a)'den hadisi alıp ilk rivayet eden tabaka olması yönüyle isnadın esasını oluşturur. Zira müsned hadisler sahabe'nin Allah Rasûlü'nden ya duyarak veya bir başka sahabe vasıtasıyla naklettikleri hadislerdir. Müsned kitaplarda bir hadis muhtelif "sahabe müsnedleri" arasında bulunabilir. Zira müsned müellifleri isnadın başındaki sahabe isimlerine göre müsnedlerini tertiplerler. Bir hadisi, bir sahabe başka bir sahabiden almışsa bu hadis bazen her iki sahabe'nin müsnedinde bulunabilir. Bazan müellif bu hadisi sadece birinin müsnedinde verir. Aynı hadisi başka bir müellif öbür sahabe'nin müsnedinde zikredebilir. Bu durum müelliflerin tercihinine göre değişiklik gösterir.

Müsnedlerde sahabilerin tertibi kitabın ana bölümlerini oluşturur. Her bir sahabinin rivayet ettiği hadisler, "Müsnedü Fülân" veya "Hadîsü Fülân" şeklindeki bir başlık altında verilir. Sahabilerin tertibi genellikle ya alfabetik veya neseblere göre yahutta İslam'daki öncelik esasına göre belirlenir. "İslam'daki öncelik" uygulaması muhaddislerin hoşlandığı ve genellikle tercih ettikleri bir durumdur. Ayrıca neseblerin Rasûlüllah (s. a)'e yakınlığı esası da müsned eserlere hâkim bir uygulama tarzıdır. Ancak alfabetik tertip kullanım açısından daha pratik ve daha kolaydır.

Hicrî üçüncü asır bütün çeşitleriyle müsnedlerin en yoğun olarak tasnif edildiği dönemdir. Bu asırda hadis ilimleri gelişmiş ve müsnedler bundan büyük ölçüde payını almışlardır. Biz bu araştırmamızda sadece bu asırda 90 küsur müsned te'lif edildiğini tesbit ettik. Bunların her birinin müellifi, sahasında güvenilir ve sika muhaddisler olup bıraktıkları eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bir kısmı tarihin belirli bir dönemine kadar rivayet edilmiş ve üzerlerine çalışmalar yapılmıştır. Bunların asılları günümüze ulaşmamış olsa da muhtevaları çeşitli hadis kitaplarına girmiştir. Bazı müsnedler ise belirli bölgelerle sınırlı kalmış ve o zamanda yaşayan insanların istifade ettiği bir müracaat kaynağı olmuştur.

KAYNAKÇA

- A'zamî, Muhammed Mustafâ el-A'zamî, “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”, *DİA*, VI, 368-376.
- , *Dirâsât fi 'l-hadîsi 'n-nebevî ve târîhi tedvînihî*, I-II, Beyrut 1405/1985 (*Dirâsât*).
- , *Studies in Hadith Methodology and Literature* (Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı), trc. Recep Çetintaş, İstanbul, 2010.
- Abd b. Humeyd, Ebu Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr, *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humeyd*, (thk. Subhi el-Bedri es-Samirî, Mahmud Muhammed es'-Sa'îdî) Beyrut 1408/1988 (*el-Müsned*).
- Abdullâh b. Mubârek, Ebû Abdurrahman Abdullâh b. el-Mubârek b. Vâdih el-Mervezî, *el-Müsned* (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmîrâî), Riyâd, 1407/1987.
- Abdurraûf, Muhammed, “ Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i” (trc. Müctebâ Uğur), *Diyânet Dergisi*, c. XIV, sy. 1, s. 21-33, 1975.
- Abdurrezâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef* (thk. Habîburrahman el-A'zamî), I-XI, Beyrut, 1390/1970.
- Abdûlbâkî, Muhammed Fuâd, *Câmiu 'l-Mesânîd*, I-V, Kâhira, 1412/1991.
- Acâc, Muhammed ‘Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable 'dt-tedvîn*, Kâhira, 1408/1988.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Beyrut, 1405/1985.
- Ahmed Emîn, *Fecru 'l-İslâm*, Beyrut, 193.
- Ahmed Naîm- Kâmil Mîras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, Ankara, 1973 (*Tecrîd*).
- Asım Efendi, *Kâmus Tecümesi*, I-III, İstanbul, 1268/1869 (*Kâmûs*).
- Âşık, Nevzat Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, İzmir, 1981.
- Aydınlı, Abdullâh, “ Anberî”, *DİA*, III, 194.
- , *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 2009.
- , “İbn Râhûye” , *DİA*, XX, 241.
- Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, *Umdetü 'l-kârîşerhu 'l-Buhârî*, I- XXV, Beyrut, ts. (*Umdetü 'l-kârî*).
- Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü 'l-ârifîn esmâi 'l-müellifîn ve âsâru 'l-musannifîn* (tsh. Rıfat Bilge- İbnü 'l-Emîn Mahmûd Kemâl), I-II, İstanbul, 1971-1972 (*Hediyye*).

- , *İdâhu'l-meknûn fî'z-zeyli alâ Keşfi'z-zünûn* (nşr. M, Şerâfeddin Yaltkaya-Rıfat Bilge), I-II, İstanbul, 1971-1972 (*İzâhu'l-meknûn*).
- Bâğandî, Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Bâğandî, *Müsnedü Ömer b. Abdüaziz* (thk. Muhammed Avvâme), Beyrut, 1407/1987.
- Bağavî, Ebu'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed el-Bağavî, *el-Ca'diyât*, bkz. İbnü'l-Ca'd
- Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *el-Müsnedü'l-câmi'*, I-XX, 1413/1993.
- el-Bellûşî, Abdulğafûr Abdulhak Hüseyin el-Bellûşî, *el-İmâm İshâk b. Râhûye ve Kitâbuhû el-Müsned*, Medîne, 1411/1990
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Buhârî Cu'fî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1981
- , *et-Târîhu'l-kebîr*, I-IX, Beyrut, 1407/1986
- , *et-Târîhu's-Sağîr* (thk. Mahmûd İbrâhim Zâyid), I-II, Beyrut, 1986
- , *Kitâbü'd-duafâü's-sağîr* (thk. Mahmûd İbrâhim Zâyid), Beyrut 1406/1986
- Bolelli, Nusreddin Bolelli, *Kadınların Hadis İlmindeki Yeri*, İstanbul, 1988
- Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (trc. Abdulhalîm en-Neccâr –Seyyid Ya'kûb Bekr-Ramazan Abduttevvâb), I-IV, Kahira 1983
- , *Geschichte der arabischen Litteratur*, I-II, Leiden, 1943-1946
- , *Supplementband*, I-III, Leiden, 1937-1942
- Çakan, İsmâil Lütî Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, İstanbul 1983
- , *Hadis Edebiyatı Çeşitleri –Özellikleri- Faydalanma Usulleri*, İstanbul, 2008
- , *Hadis Usûlü*, İstanbul, 1989
- , “ Cevherî, İbrâhim b. Saîd”, *DİA*, VII, 458
- Çakın, Kâmil, “ İbnü'l-Furât, Ahmed”, *DİA*, XXI, 44
- Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, Dimaşk, ts.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, İstanbul, ts.
- Dahîl, Dahîl b. Sâlih el-Lihyân, “ el-Mesânîd neşetühâ ve envâuhâ ve tarîkatü tertîbihâ” , *Mecelletü Câmiati'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye*, XXVI, s. 91-143, Riyâd 1420/1999

- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Darimi, *el-Müsned*, (thk. Abdullah Haşim) Pakistan 1404
- Dârekutnî, Ebu'l-Hüseyn Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, I-IV, Beyrut, ts.
- , *el-İlzâmât ve't-tetebbü'* (thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î), Beyrut, 1405/1985
- , *el-'İlelû'l-vâride fî'l-ehâdîsi'n-nebeviyye* (thk. Mahfûzurrahman Zeynullâh es-Silefî), I-X, Riyâd, 1405/1985
- ed-Dâvûdî, Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (thk. Ali Muhammed Ömer), I-II, Kahira, 1392/1972
- ed-Devrakî, Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhim b. Kesîr ed-Devrakî el-Bağdâdî, *Müsnedü Sa'db. Ebî Vakkâs* (thk. Âmir Hasan Sabri), Beyrut, 1407/1987
- ed-Dihlevî, Abdulazîz, *Bostânu'l-muhaddisîn* (trc. A. O. Koçkuzu), Ankara, 1986
- ed-Dihlevî, Şah Veliyyullâh b. Abdurrahîm ed-Dihlevî, *Huccetullâhü'l-Bâliğa*, Kâhira, 1355
- Dölek, Adem Dölek, *İshâk b. Râhûye ve Hadis İlmindeki Yeri*, Erzincan, 2005
- Ed-Dûrî, Abdulaziz, “ Enbar”, *DİA*, XI, 171
- Ebû Avâne, Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk el-İsferânî, *Müsnedü Ebî Avâne*, I-II, Beyrut, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk b. el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-V, İstanbul 1981
- Ebû Gudde, Abdulfettâh, *Safahâtün min sabri'l-ulemâi alâ şedâidi'l-ilmi ve't-tahsîl*, Beyrut, 1426/2005 (*Safahât*)
- , *Lemehât min târîhi's-sünneti ve ulûmi'l-hadîs*, Beyrut 1404/1984(*Lemehât*)
- Ebû Ubeyde, Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen b. Selmân ve Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-musannefâti'l-vâride fî'l-Fethi'l-Bârî*, Riyâd 1412/1991 (*Mu'cemü'l-musannefât*)
- Ebû Mûsâ, Ebû Mûsâ Muhammed b. Ebî Bekr Ömer b. Ahmed el-Medînî, *Hasâisu'l-Müsned* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müsnedü Ahmed b. Hanbel, I, 19-27), Mısır 1398/1949
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, I-X, Beyrut, ts.
- , *Marifetü's-Sahâbe* (thk. Muhammed Râdî b. Hâc Osmân), I-III, Riyad, 1408/1988
- , *Kitâbu zikri ahbârî Isfahan* (thk. Dr. Sven Dederling), I-II, Leinden, 1934

- Ebu's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Cafer b. Hayyân el-Ensârî, *Tabakâtü'l-muhaddisîn b. İsbahan ve'l-vâridîne aleyhâ*(thk. Abdulgafûr Abdulhak Hüseyin el-Bellûşî), I-IV, Beyrut, 1412/1992 (*Tabakâtü'l-muhaddisîn*)
- Ebû Şüca' Şîreveyh b. Şehridâr ed-Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr bi me'sûri'l-hitâb el-muharracalâ Kitâbi's-Şihâb* (thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrût 1406/1986 (*Firdevsü'l-ahbâr*)
- Ebû Ya'lâ, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Müsennâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, (nşr. Halil b. Me'mun Şeyha) Beyrut 1426/2005
- Ebû Zehv, Muhammed Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Mısır, 1378/1958
- Ebû Zûr'a, Ubeydullâh b. Abdkerîm el-Kuraşî er-Râzî, *Kitâbu'd-Duafâ*(nşr. Sa'dî el-Hâşimî), Medîne, 1409/1989
- Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Buhûs fî Târîhu's-sünneti'l-müşerrefe*, Beyrut 1405/1984 (*Buhûs*)
- , *Bakî b. Mahled el-Kurtubî ve Mukaddimetü Müsnedihî*, Beyrut, 1404/1984
- , *Mevâridü'l-Hatîbi'l-Bağdâdî fî Târîhi Bağdât*, Riyâd, 1405/1985(*Mevâridü'l-Hatîb*)
- , *Müsnedü Halîfe b. Hayyât*, Medîne, 1408/1985
- Ensârî, Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî, *et-Tebşıra ve't-Tezkira şerhu Elfiyeti'l-Irâkî*(thk. Muhammed b. Hüseyin el-İrâkî el-Hüseyinî), I-III, Beyrut, ts. (*et-Tebşıra*)
- Ertürk, Mustafa, “ Hasan b. Süfyân”, *DİA*, XVI, 352
- Evgin, Kadir Evgin, *el-Humeydî ve el-Müsned'i*, Ankara, 2004
- el-Fâsî, Takıyyüddîn Ebu't-Tîb Muhammed b. Ahmed el-Fâsî el-Mekkî, *Zeylû't-Takyîd fîrvâtü's-Sünen ve'l-Mesânîd* (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), I-II, Beyrût 1410/1990 (*Zeylû't-Takyîd*)
- Fayda, Mustafa,” ABS (Benî Abs)”, *DİA*, I, 312
- , “ Halîfe b. Hayyât”, *DİA*, XV, 301
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kub b. Süfyan el-Fesevî, *Kitâbü'l- ma'rîfe ve't-târîh*,(nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), I-III, Beyrut, 1401/1981
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*(thk. Mazzam Hüseyin), Medîne, 1977
- , *el-Medhal fî ulûmi'l-hadîs*(thk. Muhammed Râğîb et-Tabbâh), Halep, 1351/1932 (*Medhal*)
- , *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrut, ts. (*el-Müstedrek*)

Hârisî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ya'kûb b. el-Hâris, *Müsnedü Ebî Hanîfe*(thk. Ebû Muhammed el-Üsyûtî), Beyrut, 1429/2008

el-Hamevi, Ya'kub b. Abdullah el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldan*, I-V, Beyrut 1404

Hamidullâh, Muhammed Hamidullâh, *Muhtasar Hadis Târihî ve Sahîfe-i Hemmâm b. Münebbih*,(trc. Kemal Kuşçu), İstanbul, 1967

Hatîbü'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî ve âdâbî's-sâmi'*(thk. Muhammed Acâc el-Hatîb), I-II, Beyrut, 1401/1981(*el-Câmi'*)

-----, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Haydarâbâd, ts. (*el-Kâfiye*)

-----, *Takyîdü'l-'ilm*(thk. Yûsuf el-Aşş), Bağdât, 1974

-----, *Târîhu Bağdât*, I-XIV, Beyrût, ts.

Hatipoğlu, İbrâhim Hatipoğlu, "Müsned", *DİA*, XXXII, 99

-----, "Mu'cem", *DİA*, XXXII,

Hazrecî, Safiyyuddîn Ahmed b. Abdullâh el-Hazrecî el-Ensârî el-Yemenî, *Hulâsatü TezhîbiTezhîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*(thk. Abulfettâh Ebû Ğudde), Haleb, 1411 (*Tehzîb*)

Hûlî, Muhammed Abdulaziz el-Hûlî, *Târîhu funûni'l-hadîs*, Beyrut, 1986

Heysemî, Nûreddin b. Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Kahira, ts. (*Mecmau'z-Zevâid*)

Heysem, Ebû Saîd Heysem b. Küleyb eş-Şâî, *el-Müsned*,(nşr. Mahfuzurrahman Zeynullah) I-III, Medine 1414/1993

el-Humeydî, Ebu Bekir Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, *el-Müsned*, (thk.Habiburrahman el-A'zami), I-II, Medîne, 1380

Humeydî, Muhammed b. Fettûh b. Abdullâh el-Ezdî el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes fî zikri vulâti'l-Endülüs*, Kâhira, 1966 (*Cezvetü'l-muktebes*)

el-İrâkî, Ebu'l-Fadl Zeynü'd-dîn b. Abdurrahîm b. Hüseyin el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh li mâutlika ve uğlika min Mukaddimîti İbn Salâh*, (nşr. Muhammed Râğîb et-Tabbâh el-Halebî), Beyrut, ts (*et-Tayîd*)

-----, *Elfiyetü'l-hadîs*(thk.Mahmûd Rabî) , Beyrut 1408/1988

İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî, *Câmiu beyânî'l-ilm ve fadlihî ve mâyenbeğî fî rivâyethî ve hamlihî*, Beyrut, ts. (*Câmiu beyânî'l-ilm*)

- , *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvattâ mine'l-meânî ve'l-esânîd* (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî), I- XVIII, Ribât, 1387/1967 (*Temhîd*)
- İbn Adî, Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, I-VIII, Beyrut, 1405/1985 (*el-Kâmil*)
- , *Esâmî men ravâ anhüm Muhammed b. İsmâil el-Buhârî min meşâyihî'l-lezînezekerahüm fî Câmi'ihî's-Sahîh*(thk. Âmir Hasen Sabrî), Beyrut 1414/1994 (*Esâmî meşâyihî'l-Buhârî*)
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Huseyn b. Hebetullâh, *Tertîbü Esmâi's-Sahâbe ellezîne ahracehadîsehüm Ahmed b. Hanbel fî'l-Müsned*(thk. Âmir Hüseyin Sabrî), Beyrût1406/1989 (*Tertîbu'l-Esmâ*)
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Atiyye el-Mihâribî el-Endelüsî, *Fihrisü İbn Atiyye* (thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân ve Muhammed ez-Zâhî), Beyrut, 1983
- İbnü'l-Ca'd, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî, *Müsnedü İbni'l-Ca'd* (thk. Abdulmehdî b. Abdulkâdir Abdulhâdî), I-II, Kuveyt, 1405/1985
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*(nşr. Gotthelf Bergstraesser), I-II, Beyrut 1402/1982 (*Gâye*)
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b.el-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*(thk. İbrâhim Ramazân ve Sâid el-Lahhâm) I-IV,Beyrut 1409/1989
- , *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, I-X, Beyrut, 1358
- İbn Dakîk'i-İd, Takıyyuddîn b. Dakîkî'l-İd, *el-İktirâh fî beyâni'l-İstılâh*, Beyrut, 1406/1986(*el-İktirâh*)
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzuddîn Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fî't-târîh*, I-IX, Kâhira 1353/1934 (*el-Kâmil*)
- , *Üsdü'l-ğâbe, fî ma'rifeti's-sahâbe*, I-V, Beyrut, ts, (*Üsdü'l-Ğâbe*)
- , *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, I-III, Beyrut, ts. (*el-Lübâb*)
- İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (nşr. Muhammed Ebû Avvâme)
- , *el-Müsned*(thk. Âdil b. Yûsuf el-Gazâvî ve Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî), I-II, Riyâd 1418/1997
- İbnü'l-Faradî, Ebu'l-Velîd Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf el-Ezdî, *Târîhu'l-ulemâ ve'r-ruvât li'l-ilmi bi'l-Endülüs*, I-II, Mısır 1988 (*Târîhu Endülüs*)

- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhâk b. Mahled, *Kitâbu's-Sünne* (thk. Nâsiruddîn el-Albânî), Beyrut 1405/1985
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, I-X, Beyrut 1371(*el-Cerh*)
- İbn Ebî Ya'lâ, Muhammed b. Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*(nşr. Muhammed Hâmid el-Fakkî), I-II, Mısır, 1371/1952
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yânü'l-mieti's-sâmine* I-IV, Beyrut, ts.
- , *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*,(nşr. M. Fuâd Abdulbâkî-Abdulazîz b. Abdullâh b. Bâz), Beyrût, 1379 (*Fethu'l-Bârî*)
- , *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, (nşr. Abduazîz b. Abdullâh b. Bâz), Beyrut 1379 (*Hedy*)
- , *Ta'cîlû'l-menfe'a bi zevâidi ricâli'l-erbe'a*(nşr. İkrâmulâh İmâdulhak), Beyrut, 1996*Ta'cîlû'l-menfe'a*)
- , *Tağliku't-tağlik alâ Sahîhi'l-Buhârî*, (nşr. Saîd Abdurrahmân Mûsâ el-Kazakî), I-V, Beyrut, 1405/1985(*Tağlik*)
- , *Takrîbü't-Tehzîb*, I-II, Beyrût, 1975(*Takrîb*)
- , *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Haydarâbâd, 1325 (*Tehzîb*)
- , *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh* (thk. Dr. Beyyi' b. Hâdî Ömer) I-II, Riyâd 1408/1988
- , *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Mısır1328 (*en-Nüket*)
- , *el-Kavlü'l-müsedded fî'z-zebbi ani'l-Müsned* (nşr Abdullâh Muhammed Dervîş), Beyrût, 1405/1985 (*el-Kavlü'l-müsedded*)
- , *Lisânü'l-Mîzân*, I-VI, Haydarâbâd, 1329 (*Lîsân*)
- , *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye* (thk. Habîburrahman el-A'zamî), I-IV, Beyrut, ts. ; thk. Said b. Nasr eş-Şesrî, I-XXXVII, Riyad, 1420/2000 (*el-Metâlibü'l-âliye*)
- , *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nühbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (thk. Nûreddin İtr), Dîmeşk, 1413/1992 (*Nüzhetü'n-nazar*)
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu'z-zemân*, I-VIII, Beyrût, 1980 (*Vefeyât*)

- İbnü'l-Hanbelî, Muhammed b. İbrâhîm, *Kafvu'l-eser fî safvi ulûmi'l-eser*(nşr. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Beyrut, 1988 (*Kafvu'l-eser*)
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm ez-Zâhirî el-Endülüsî, *Adedü mâ liküllivâhidin mine's-sahâbeti min hadîsi Bakî b. Mahled fî Müsnedihî*(nşr. Ekrem Ziyâ Ömerî), Beyrut, 1404/1984 (*Adedü's-Sahâbe*)
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-Sikât* (es-Sikât mine's-sahâbe ve't-tâbiîn ve tebei't- tâbiîn), I-IX, Haydarâbât, 1393/1973
- İbnü'l-Kaysarânî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisî, *el-Cem' beyne ricâli's-Sahîhayn*, I-II, Beyrut, 1405 (*el-Cem'*)
- İbn Kesîr, Ebul-Fida 'Îmâduddîn İsmail b. Ömer b. Kesir ed-Dımeşki, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* I-XIV, Kâhira, 1358/1939 (*el-Bidâye*)
- , *Câmiu'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li akveme sünen*(nşr. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), I-XXXVII, Beyrut, 1994 (*Câmiu'l-mesânîd*)
- , *Müsnedü'l-Faruk Emirul Müminin Ömer b. Hattab*, (nşr. Abdulmüti Kal'acî), I-II, Beyrut 1412/1992 (*Müsnedü Ömer*)
- , *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs mea şerhihî el-Bâi'sü'l-hasîs*(şerh ve thk. Ahmed Muhammed Şâkir), I-II, Riyâd 1417/1996 (*İhtisâr*)
- İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetullâh b. Ca'fer, *el-İkmâl fî raf'i'l-irtiyâb ani'l-mü'telifi ve'l-muhtelifi'l- esmâi ve'l-künâ ve'l-ensâb*(thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî-Nâyif elAbbâs), I-VII, Beyrut, 1386/1966 (*İkmâl*)
- İbn Manzûr, Cemâleddin Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, I-VI, ts.
- İbn Mubârek, Bkz. Abdullâh b. Mubârek
- İbn Mülekkîn, Sirâceddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Muknî fî ulûmi'l-hadîs*, I-II, Riyad, 1413/1992 (*el-Müknî*)
- İbn Nedîm, *el-Fihrist*, Mısır, 1348
- İbn Râhûye, Ebû Yakûb İshâk b. Râhûye b. İbrâhîm el-Hanzalî el-Mervezî, *el-Müsned* (thk. Abdulğafûr Abdulhak Hüseyin el-Bellûşî), I-III, Medîne, 1412/1991
- İbn Raşîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Raşîd el-Fihrî es-Sebîti, *Mil'ü'l-aybe bi mâcümi'a bi tûli'l-ğaybe fî'l-vicheti'l-vechiyyeti*, (nşr. Dr. Muhammed el-Habîb İbnü'l-Hôca, Beyrut, 1988 (*Mi'l-aybe*)
- İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, (nşr. Nûreddîn İtır), I-II, Dimaşk, 1398/1978 (*Şerhu İlel*)

- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, I-IX, Beyrût, 1388 (*et-Tabakât*)
- İbn Sâid, Ebû Muhammed Yahyâ b. Muhammed b. Sâid, *Müsnedü Abdullah b. Ebî Eyfâ*, (thk. Sa'd b. Abdullah Âli Humeyd), Riyâd, 1408
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrazûrî, *Ulûmu'l-hadîs* (nşr. Nûreddîn İtr), Dîmeşk, 1404/1984
- , *Siyânetü Sahîhi Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetühû mine'l-iskât ve's-sakat* (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkâdir), Beyrut, 1408/1987 (*Siyâne*)
- İbrâhim Muhammed b. Cemel, *Câmiu'l-mesânîdi'n-nisâ ve zikrihinne ve ahvâlihinne*, I-II, Kâhira, 1992 (*Câmiu'l-mesânîd*)
- İbrâhim Enîs ve diğerkleri, *Mu'cemü'l-vasît*, I-II, Mısır, 1393/1973
- el-İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih el-İclî, *Târîhu's-sikât*, Beyrut, 1984 (*es-Sikât*)
- İmdâdülhak, İkrâmulâh, *el-İmâm Ali b. el-Medînî ve menhecühû fî nakdi'r-ricâl*, Beyrût 1413/1992 (*el-İmâmu Ali b. el-Medînî*)
- İsmâil Paşa, bkz. Bağdatlı İsmâil Paşa
- Kandemir, M. Yaşar, “ Ahmed b. Hanbel”, *DİA*, II, 78
- , “ Bakî b. Mahled”, *DİA*, IV, 541-542
- , “ Bezzâr”, *DİA*, VI, 113
- , “ Buhârî”, *DİA*, VI, 368-378
- , “ Ebû Âsım en-Nebîl”, *DİA*, X, 99-100
- , “ Ebû Zür'a er-Râzî”, *DİA*, X, 274
- , “Fesevî” *DİA*, XII, 426
- , “ Hadis”, *DİA*, XV, 48
- , “ el-Müsned”, *DİA*, XXXII, 104-105
- , “ Müsnedî”, *DİA*, XXXII, 105-106
- Karaaslan, Nasûhi Ünal, “ İbnü'n-Nedîm”, *DİA*, XXI, 171-173
- Karahan, Abdullâh, *Hadis Edebiyatında Zevâid Kitapları*, İstanbul, 2005 (*Zevâid Kitapları*)
- Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Beyrut, ts. (*İrşâdu's-Sârî*)

- Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn el-Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs*, Beyrut, 1399/1979 (*Kavâidü't-tahdîs*)
- Kâtîp Çelebî, Mustafâ b. Abdillâh , *Keşfü'z-zünûn an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-II, İstanbul, 1943 (*Keşfüzzünûn*)
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn* I-XV, Beyrût, ts.
- Koçak, Fâruk, *İstanbul Kütüphânelerinde Hadis Cüzleri* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1985
- Koçkuzu, Ali Osman, “ Firyâbî, Muhammed b. Yûsuf”, *DİA*, XIII, 146
- Koçyiğit, Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara, 1980
- , *Hadis Târihi*, Ankara, 1981
- , “ Abd b. Humeyd”, *DİA*, I, 58
- Kurtuluş, Rıza, “ Cürcan”, *DİA*, VIII, 131-132
- el-Leknevî, Abdulhayy, *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1964 (*el-Ecvibe*)
- Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*(nşr. M. Fuad Abdulbâkî), I-II, 1951
- Mervezî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Saîd el-Ümevî el-Mervezî, *Müsnedü Ebî Bekr es-Sıddîk* (nşr. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut, 1406/1986
- Mubârekfûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, I-X, Beyrut 1990
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî), I-V, Mısır 1374/1954
- , *el-Künâ ve'l-esmâ*(nşr. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), I-II, Medîne, 1404/1984
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, ts.
- el-Müttekî, Alâuddîn Ali b. Husâmiddîn el-Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî süneni'l-ekvâl ve'l-efâl* (nşr. Bekrî Hayyânî - Saffe es-Sekâ), I-XVIII, Beyrut, 1413/1993
- en-Neseî, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn* (thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid), Beyrut 1406/1986
- , *es-Sünen*, Beyrut, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*, I-III, Beyrût, ts.
- , *İrşâdu tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*(thk. Nûrddin İtr), Dımeşk 1408/1988

- Okiç, M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkiler*, İstanbul 1959
- el-Ömerî, bkz. Ekrem Ziyâ el-Ömerî
- Özbek, Yusuf Özbek, *Hadis Literatürü* (el-Kettânî'nin "er-Risâletü'l-müstatrete" tercümesi), İstanbul, 1994
- Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara 200
- Polat, Salahaddin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Ankara, 1985 (*Mürsel Hadisler*)
- Râmehurmizî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvîve'l-vâ'i*(nşr. Muhammed Acâc el-Hatîb), Dimeşk 1404/1984 (*el-Muhaddisü'l-fâsıl*)
- Er-Rûdânî, Muhammed b. Süleyman el-Mağribî, *Sılatü'l-halef bi mevsûli's-selef fi'l-hadîs*(thk. Muhammed Hacci), Beyrut 1988 (*Sılatü'l-halef*)
- er-Rûyânî, Ebu Bekir Muhammed b. Harun Er-Rûyânî, *Müsnedü's-Sahabe*, (nşr. Eymen Ali Ebû Yemani) Beyrut 1416
- es-Sâ'âtî, Ahmed b. Abdurrahman el-Bennâ, *el-Fethu'-Rabbânî li tertîbi Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, I-XIV, Kâhira 1358
- , *Minhatü'l-Ma'bûd fi tertîbi Müsnedü't-Tayâlisî Ebû Dâvûd*, I-II, Beyrut 1400 (*Minhetü'l-Ma'bûd*)
- Sadî el-Hâşimî, Ebû Zûr'a er-Râzî ve Cühûdühû fi's-Sünneti'n-Nebeviyyeti, Medîne, 1409/1989 (*Ebû Zûr'a*)
- es-Safedî, Salâhuddîn b. Halîl es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât* (nşr. İhsan Abbâs-Şükrî Faysal), I-XVII, Weisbaden 1981(*el-Vâfî*)
- Saklan, Bilâl, "Esed b. Mûsâ", *DİA*, XI, 367
- , "İbn Nâciye", *DİA*, XXI, 224
- Sandıkçı, Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara 1991(*Hadis*)
- , *Sahîh-i Buhârî Üzerine Çalışmalar*, Ankara, 1991
- San'ânî, Muhammed b. İsmâîl el-Emîr el-Hüseynî es-Sanânî, *Tavdîhu'l-Efkâr li meânî Tenkîhi'l-enzâr*(nşr. M. Muhyiddîn Abdulhamîd), I-II, Kahira, 1366 (*Tavdîh*)
- Sehâvî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-müğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, (thk. Ali Hüseyin Ali), I-IV, Beyrut, 1412/1992 (*Fethu'l-müğîs*)
- es-Sehmî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf es-Sehmî, *Târîhu Cürcân*

- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî et-Teymî, *et-Tahbîr fî'l-Mu'cemi'l-kebîr* (thk. Münîra Nâcî Sâlim) I-II, Bağdât 1395/1975 (*et-Tahbîr*)
- , *el-Ensâb*, I-V, Beyrut, 1408/1988 (*el-Ensâb*)
- Sekkâr, Sâmî es-Sekkâr, “ İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî”, *DİA*, XXI, 169-170
- Serâceddîn, Abdullâh, *Şerhu'l-Menzûmeti'l-Beykûniyye*, Haleb, ts. (*Şerhu Beykûniye*)
- Serrâc, Ebu'l-Abbâs Muhamme b. İshâk es-Serrâc, *el-Müsned*, Beyrut, 1426/2005
- Sezgin, Fuâd, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956 (*Buhârî'nin Kaynakları*)
- , *Târîhü't-türâsi'l-'Arabî*(trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî- Fehmî Ebu'l-Fazl, I-II, Kâhira 1977 (*Türâs*)
- , *Geschichte des arabishchen Schrifttums*, I-IX, Leinden 1967-84 (GAS)
- , *Hadis Musannefâtının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i*, Türkiyat Mecmuâsı, XII, 115-134, İstanbul, 1955
- Shaukat, Jamile Shaukat, “ Müsned Literature in The Secont And Third Centuries A.H.”, *Jorurnal of the Research Society of Pakistan* (Universty of the Pujop), 1986, p.p. 39-72
- Sönmez, Mehmed Ali, “ Ali b. el-Medînî”, *DİA*, II, 411
- Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*(trc. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1981 (*Hadis İlimleri*)
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Fethu'l-Kebîr fî dammi'z-ziyâdeti ile'l-Câmii's-sağîr*, I-III, Beyrut, ts. (*Fethu'l-Kebîr*)
- , *Hüsnü'l-muhâdara fî ahhârî Mısır ve'l-Kâhira* (nşr.. Muhammed Ebu'l-fadl), I-II, Kâhira, 1383/1964 (*Hüsnü'l-muhâdara*)
- , *Tabakâtu'l-huffâz*, Beyrut, 1983
- , *Tedribü'r-râvî şerhu Takrîbü'n-Nevevî*(thk. Abdulvahhâb Abdullatîf), I-II, Mısır, 1966 (*Takrîb*)
- Sübkî, Tâceddin Abdulvahhâb b. Ali es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*(nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), I-X, Kâhira, 1387/1967
- Sıddîkî, Muhammed Zübeyr es-Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Târîhî* (trc.Yusuf Ziyâ Kavakçı), İstanbul, 1966

- Sıddîkî, Muhammed Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Târihî*, trc. Yusuf Ziyâ Kavakçı, İstanbul 1996
- Sindî, Muhammed Âbid es-Sindî, *Tertîbî Müsnedi'l-Îmâm eş-Şâfiî*(thk. Yûsuf Ali ez-Zevâvî-İzzet Attâr el-Hüseynî), Beyrut, 1370/1951
- Sözmez, Mehmet Ali, “ Firyâbî, Ca’fer b. Muhammed”, *DİA*, XIII, 145-146
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*(nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut, ts.
- , *es-Sünenü'l-me'sûra* (rivayetü Ebî Ca’fer et-Tahâvî an İsmâil b. Yahyâ el-Müzenî), thk. Abdulmu’tî Emin Kal’acı, Beyrut, 1406/1486
- Şah Veliyyullah ed-Dehlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, I-II, Kahira, ts.
- Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâisü'l-hasîs şerhu İhtisâru'l-Ulûmi'l-hadîs* (thk. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Abdilhamîd el-Halebî el-Eserî), I-II, Riyâd 1417/1996
- , *Talâi'u'l-Müsned*, (el-Müsned’in mukaddimesi), Mısır, 1368/1949
- Şeşen, Ramazan Şeşen, *Nevâdiru'l-mahtûâtî'l-Arabiyye fî mektebâti Türkiyye*, I-III, Beyrut, 1975
- , *Fihrisü Mahtûâtî Mektebeti Köprülü* I-III, İstanbul 1406/1986
- Şellâhî, Salâh b. Âyiz Şellâhî, *Müsnedü Abdurrahman b. Avf*, I-XX, 1992
- eş-Şesrî, Saîd b. Nâsır eş-Şesrî, *Mukaddimetü'l-Metâlibi'l-âliye bi zevâdi'l-mesânîd's-semâniye*, Riyâd, 1419/1998 (*Mukaddimetü'l-Metâlib*)
- Tabarânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Tabarânî, *Mu'cemü'l-kebîr fî esmâi's-sahâbeti*(thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî), I-XXV, Beyrut, 1978-1983 (*Mu'cemü'l-kebîr*)
- , *Mu'cemü's-sağîr*, I-II, Beyrut, 1983
- , *Müsnedü's-Şâmiyyîn*(nşr. Hamdi Abdülmecid es-Silfî), I-V, Beyrut, 1989
- et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru mustalahı'l-hadîs*, Riyâd, 1407/1987
- , *Usûlü't-tahrîc ve dirâsâtü'l-esânîd*, Beyrut, 1403/19883
- et-Tarsûsî, Ebû Ümeyye Muhammed b. İbrâhîm et-Tarsûsî, *Müsnedü Abdullâh b. Ömer* (thk. Ahmed Râtib Armuş), Beyrut, 1973/1987
- Tuğ, Sâlih, *Züheyr b. Harb ve Kitâbü'l-ilim adlı eseri*, İstanbul, 1984
- et-Tayâlisi, Ebû Davud Süleyman b. Davud b. el-Cârûd et-Tayâlisi, *el-Müsned*, (thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail) I-III, Beyrut 1425/2004
- Uğur, Müctebâ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV, Ankara, 1996

- , *Ansiklopedik Hadis İlimleri Sözlüğü*, TDV, Ankara, 1992
- , “Firdevsü’l-ahbâr” *DİA*, XIII, 130
- , “Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî”, *DİA*, X, 259
- Vâdi’î, Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdi’î, *es-Sahîhu’l-müsned mimmâ leyse fî’s-Sahîhayn*, Beyrut, 1411/1991 (*es-Sahîhu’l-müsned*)
- Wensinck, A. J. *Concordance (el-Mu’cemü’l-müfehres li elfâzi’l-hadîsi’n-nebevî)*, I-VII, 1986
- Ya’kûb b. Şeybe, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Şeybe b. es-Salt es-Sedûsî, *Müsnedü Emîri’l-mü’minîn Ömer b. b. el-Hattâb* (thk. Kemal Yûsuf el-Hût), Beyrut, 1405/1985
- Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, (nşr. Abdullâh Ahmed Hasen), I-II, Beyrut, ts.
- Yardım, Ali Yardım, *Hadis*, I-II, İzmir, 1992
- , “İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr”, *DİA*, XIX, 442
- , “İbn Hayr”, *DİA*, XX, 36-37
- Yazıcı, Tahsin, “Esterâbâd”, *DİA*, XI, 437-438
- Yücel, Ahmed, “Humeydî, Abdullâh b. Zübeyr”, *DİA*, XVIII, 356-357
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-‘Iber fî haberî men gaber*(thk. Sa’îd b. Zağlûl), I-IV, ts. (*el-Iber*)
- , *el-Kâşif fî ma’rifeti men lehû rivâyetün fî’l-Kütübi’s-Sitteti*, Beyrut, 1403/1983 (*el-Kâşif*)
- , *Marîfetü’l-kurrâi’l-kibâr ala’t-tabakâti ve’l-âsâr* (nşr. Beşşâr Avvâd Marûf ve Şuayb el-Arnâûd), I-II, Beyrut, 1404/1984 (*Ma’rifetü’l-kurrâ*)
- , *Mîzânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*(nşr. ‘Ali Muhammed el-Becâvî), I-IV, Mısır, 1382/1963 (*Mîzân*)
- , *el-Müştebeh fî esmâi’r-ricâl esmâihim ve ensâbihim*,(nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), I-II, Mısır, 1381/1962(*Müştebeh*)
- , *el-Muğnî fî’d-duafâ*(thk. Nureddin İtr), I-II, Halep 1371/1971 (*el-Muğnî*)
- , *el-Mûkıza fî ilmi mustalahı’l-hadîs*(thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Halep, 1405 (*el-Mûkıza*)
- , *Siyeru A’lâmu’n-Nübelâ*(nşr. Şuayb el-Arnâûd ve Hüseyin el-Esed), I-XXIV, Beyrut, 1410/1990 (*Siyer*)

Ez-Za'ferânî, Ebû Ali el-Hasen b. Muhammed b. es-Sabbâh el-Bağdâdî ez-Za'ferânî,
Müsnedü Bilâl b. Rabâh el-Müezzin(nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid), Mısır, 1989
(*Müsnedü Bilâl*)

Ziriklî, Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (nşr. Züheyr Fethullâh), I-VIII, Beyrut, 1984

ÖZGEÇMİŞ

1959'da Gönen/ Gündoğın köyü'nde (Balıkesir) doğdu. 1977'de İzmit İmam-Hatip Lisesini, 1981'de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) bitirdi. 1984-1985 yıllarında askerlik görevini yaptı. 1986-1987 yılında M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "İsmail b. Cafer ve Hadis Cüz'ü" adlı teziyle Yüksek Lisansını tamamladı. 2007 yılına kadar İstanbul'da çeşitli özel vakıflarda çalıştı. 2007'de Van Saray ilçesinde İmam-Hatip olarak göreve başladı. 2008-2011 yılları arasında Diyanet Pendik Haseki Eğitim Merkezi'nde ihtisas kursuna katıldı. Halen İstanbul Fatih ilçesinde İmam-Hatip olarak görev yapmaktadır.